ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. IX

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE
„N. IORGA"

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. IX

1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDIES AND MATERIALS OF MEDIAEVAL HISTORY
VOL. IX

ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ
ТОМ IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Cod 71021 Calea Victoriei 125, Sector 1
Bucureşti

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. IX 1978

SUMAR

ÉTUDES ET MATÉRIAUX D'HISTOIRE MÉDIÉVALE

TOME IX 1978

SOMMAIRE

ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ

ТОМ IX 1978

СОДЕРЖАНИЕ

ASPECTE ALE DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA „OAMENII DE SCUTEALĂ"

DE

IOANA CONSTANTINESCU

PARTEA I

Orînduirea feudală din Moldova și Țara Românească, în perioada de sfîrșit al secolului al XVIII-lea și de început al celui următor, cuprindea în sine germenii propriei sale disoluții. Destrămarea feudalismului nu a însemnat înlocuirea directă a relațiilor feudale cu relații capitaliste. În țările române, trecerea la capitalism s-a făcut într-o lungă perioadă de timp, în care au apărut, în cadrul unor instituții feudale, o serie de relații sociale ce nu mai sînt feudale, deși nu sînt nici capitaliste încă. Aceste relații s-au transformat în relații capitaliste numai pe măsura condițiilor oferite de epocă sau sub forma permisă de epocă ; unele au rămas însă simple experiențe care au contribuit totuși la crearea climatului favorabil apariției capitalismului.

Perioada abordată se caracterizează printr-o mare varietate a modalităților de exploatare a muncii servile și libere de către clasa dominantă, forme care deseori se îmbină între ele.

Exploatarea fiscală excesivă ce caracterizează regimul fanariot în ultima fază a existenței sale a împins țărănimea (clăcașă sau liberă) fie în circuitul pieței, fie al muncii salariate (coasă, dacă nu avea inventar, cărăușie, dacă era „în putere de vite", munca la vii, dacă era specializată, argați „cu hac" etc.), dar mai ales, în condițiile unei slabe circulații monetare, a determinat-o să accepte statutul acelor categorii fiscale exceptate total sau numai parțial de la sarcinile publice în schimbul unor obligații asumate față de stăpînii feudali. De aceea, pentru a explica natura relațiilor sociale din această perioadă, nu este suficient să studiem relațiile de dijmă și clacă și celelalte servituți ce le incumbă în mod direct dreptul de stăpînire feudal asupra pămîntului, ci, în același timp, trebuie să examinăm întregul complex de relații ce se stabilesc în procesul de producție, inclusiv cele ce decurg din sistemul fiscal al epocii, anume relațiile stabilite între stăpîni și producătorii ce au primit un statut fiscal de excepție. Exploatarea socială exercitată de clasa dominantă în perioada amintită se realiza, în cele două țări, într-o mare măsură prin sustragerea în beneficiul propriu de la sarcinile fiscale, uneori și în unele locuri a mai mult de jumătate din întreg efectivul de producători direcți, în dublă ipostază : de dregători și stăpîni de pămînt. Aceasta ținea de natura de clasă a statului feudal, al cărui regim fiscal permitea clasei stăpînitoare, în această

vreme, nu numai scutirea (totală sau parţială) de dările fiscului, ci şi accesul la veniturile statului, prin exploatarea particulară a unor categorii fiscale degrevate total sau parţial de sarcinile publice, a aşa-numiţilor oameni de scuteală (scutelnici, posluşnici, breslaşi, slugi etc.)[1].

Instituţia oamenilor de scuteală a fost pentru clasa dominantă din ambele ţări unul dintre cele mai importante privilegii feudale şi una dintre cele mai mari surse de venit; ea a constituit o problemă majoră cu care societatea medievală tîrzie de la noi a fost confruntată pe plan fiscal, social, economic etc.

Fenomenul oamenilor de scuteală atunci cînd aceştia erau angajaţi în muncă explică, pe de o parte, faptul că producţia micii gospodării libere sau clăcăşeşti nu mai putea asigura plata sarcinilor fiscale mereu crescînde fără să recurgă la surse de venituri în afara ei — în principal, la vînzarea forţei de muncă — , iar pe de altă parte, nevoia de braţe de muncă suplimentare a marii gospodării, îndeosebi în Moldova, antrenate din ce în ce mai mult în sfera schimbului de mărfuri. Condiţiile social-economice din perioada amintită (între altele, relativ slaba circulaţie monetară) nu au permis ca retribuirea acestei munci să se facă direct producătorului în bani, ci au impus forme speciale de remunerare a muncii, una din acestea fiind achitarea birului producătorului de către stăpîni şi scutirea de restul sarcinilor publice în virtutea unui privilegiu feudal. Sistemul a cunoscut o mai largă răspîndire în Moldova, determinat de o serie de factori caracteristici societăţii de aici.

Categorii fiscale, scutelnicii, posluşnicii, breslaşii, slugile, etc. intră în relaţii speciale cu stăpînii de pămînt, relaţii stabilite pe bază de contract, caracteristice perioadei de destrămare a feudalismului, în cele două ţări româneşti; studierea lor dă cheia înţelegerii multor fenomene sociale şi economice de atunci, cum ar fi modificarea relaţiilor de producţie, economia gospodăriei moşiereşti şi ţărăneşti, structura socială a satului etc. Cu toate acestea, în istoriografia noastră problema a rămas puţin studiată sub aspectele ei esenţiale. Dacă unii autori au abordat fie în lucrări special consacrate, fie în cadrul sintezelor, unele categorii ale oamenilor de scuteală[2], arătînd că în schimbul scutirilor fiscale erau îndatoraţi cu sarcini faţă de stăpînul feudal, ei s-au oprit înainte de a trage concluzia generală, de a arăta ponderea lor social-economică, de a analiza natura

---

[1] Pentru a înlesni expunerea, am dat un titlu generic diverselor categorii fiscale puse în slujba intereselor particulare ale clasei stăpînitoare, numindu-i „oameni de scuteală", aşa cum îi numesc deseori documentele moldovene şi cum au început să fie numiţi şi în istoriografie (vezi Gh. Ungureanu, *Despre breslaşi. Contribuţii la cunoaşterea categoriilor fiscale din Moldova înainte de R gulamentul organic*, în *Arhivele Statului. 125 ani de activitate, 1831—1956*, Bucureşti, 1957, p. 2›9 274; Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova şi activitatea lor în anii 1830 şi 1831*, în Studii şi materiale de istorie modernă", I, 1957, p. 25—69 etc.). Documentele din Ţara Românească îi mai numesc, tot cu titlu generic, *lude* (a nu se confunda cu lude = unitate fiscală; vezi mai departe nota 22), *oameni scutiţi* sau, simplu, *scutiţi*, iar cele din Moldova, *luzi*, *supuşi boiereşti*, *supuşi pe la unii şi alţii*, *„oamenii casei"* etc.

[2] Cei mai mulţi autori nu au reuşit să definească exact aceste categorii socio-fiscale, iar erorile de definiţie au fost transcrise şi în *Dicţionarul limbii române moderne* (Bucureşti, 1958) şi în *Dicţionarul enciclopedic român* (Bucureşti, 1962—1966). Contribuţii importante au adus Gh. Ungureanu în studiul citat mai sus, şi V.I. Grosul, P.G. Dmitriev şi P.V. Sovetov, în studiul bogat în date statistice, *Переходные формы феодальной эксплуатации крестьян Молда ий XVIII—начала XIX вв. (Кто такие скутельники?)*, în „*Известия* AN MCCP, 1967, 2, p. 3—46.

relaţiilor ce se stabileau în procesul de producţie. Toţi aceşti autori au văzut în instituţia oamenilor de scuteală prelungirea dependenţei personale şi un simplu transfer al obligaţiilor lor de la stat la stăpînul feudal, fără să stăruie nici asupra acestei probleme. Nu a fost sesizat nici faptul că toate acele categorii fiscale de ţărani degrevaţi parţial sau total de sarcinile publice în folosul particular al clasei stăpînitoare, formau o singură problemă. Studiate separat, nu s-au putut stabili similitudinile dintre diversele categorii, dimensiunile reale ale fenomenului, cauzele şi implicaţiile lui plenare în societate.

*

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca şi în veacurile anterioare [3], în Moldova şi Ţara Românească, domnul avea libertatea, în virtutea dreptului feudal, să cedeze stăpînilor de pămînt [4] un număr de birnici ai statului, deseori sate întregi, sau să acorde scutiri de dări pentru oameni aduşi de peste hotar. Aceştia purtau uneori numele de posluşnici sau lude (liuzi) şi aveau un regim fiscal deosebit de restul birnicilor (erau scutiţi sau plăteau o dare fixă). Ei căpătau un „pecetluit" (act de identitate ce purta pecetea domnească, nominalizat şi cu semnalmentele posesorului). Aceasta nu ţinea propriu-zis de dreptul feudal de stăpînire asupra pămîntului, ci era un aşa-zis act de „donaţie" sau de „milă", de concesiune, un privilegiu acordat, de la caz la caz, după singura voinţă a domnului, pe durata domniei sale (era confirmat sau nu la fiecare nouă domnie). Stăpînii beneficiari obţineau, astfel, pentru un număr de săteni de pe moşiile lor, sau aduşi de peste hotare, scutirea de bir, totală sau parţială (regim de ruptă), scutirea de muncile publice şi de unele dări în natură [5]; cînd concesiunea era făcută mănăstirilor, gorştina şi desetina (dări pe oi, porci şi stupi ce reveneau cămării domneşti) urmau să fie plătite mănăstirilor beneficiare [6]; egumenii căpătau dreptul de judecată asupra posluşnicilor (în afara pricinilor de omor şi furt)[7]. Aceste acte „de milă" creează un regim de

---

[3] Primele menţiuni cunoscute de sate scutite datează, în Ţara Românească, din anii 1374, 1385, 1387 etc. Domnitorii Vladislav I, Dan I, Mircea cel Bătrîn ş.a., dăruind sau întărind danii mai vechi, scutesc „de toate dările şi muncile domneşti şi de oaste" sate ale mănăstirilor Vodiţa şi Tismana (*Documenta Romaniae Historica*, B, Ţara Românească, I, Bucureşti, 1966, doc. 6, 7, 8 etc.). Este cunoscută şi o scutire de toate „dările mari pînă la cele mici" acordată de Mircea cel Bătrîn, la 4 septembrie 1389, unui sat aparţinînd unor boieri (*ibidem*, doc. 10). În Moldova, primele scutiri cunoscute datează din 11 şi 18 aprilie 1444 (pentru satele Avereşti şi Mihăeşti ale Mitropoliei din Suceava), 1 august acelaşi an (pentru satul Balasinăuţi al mănăstirii din Horodnic) etc. (*ibidem*, A, Moldova, I, Bucureşti, 1975, doc. 244, 245, 249 ş.a.).

[4] Îndeosebi mănăstirilor. Cunoaştem puţine documente referitoare la laici; pentru Ţara Românească, vezi doc. din 10 martie 1713 (Arh. St. Bucureşti, Ms. 705, f. 544), doc. din 20 iulie 1723 (Biblioteca Academiei R.S. România — în continuare, citat B.A.R.—LXVI/125), din 4 oct. 1723 (*ibidem*, DCCXC/26), etc. Pentru Moldova, vezi doc. din 22 sept. 1732 (*ibidem*, V/34), din aprilie 1733 (Arh. St. Iaşi, *Documente*, CXLIII/89), documentele din anul 1741 (B.A.R., Ms. 237, f. 423 v., 427 v., 434 v.) etc.

[5] Documentele le enumeră păstrînd consemnat noianul dărilor la diferite date; uneori se acordă şi scutirea de dările întîmplătoare, de cele mai multe ori nu.

[6] Documentar, nu am întîlnit şi cazuri în care laicii să primească dreptul la gorştină şi desetină, sau de judecată asupra posluşnicilor.

[7] În Moldova, satele mănăstirilor închinate aveau toate la începutul secolului al XVIII-lea regimul satelor de posluşnici; vecinii sau oamenii liberi erau scutiţi de podvezi, rechiziţii etc. şi plăteau o dare fixă (rupta), strînsă de egumen şi predată Vistieriei; egumenul lua, în contul mănăstirii, gorştina şi desetina şi avea drept de judecată asupra locuitorilor (în afara pricinilor de omor şi furt). Documentele îi numesc, în general, ruptaşi dar şi direct posluşnici. Vezi aşeză-

eva imunitate: aparatul statal era oprit să mai pătrundă în satele scutite și nu avea autoritate nici asupra poslușnicilor acordați în număr limitat.

În schimbul înlesnirilor fiscale și scutirii de celelalte sarcini publice, poslușnicii erau supuși unor sarcini sporite față de stăpînul particular, iar dacă se întîmpla să fie în același timp rumâni sau vecini, condiția lor socială se agrava.

În afara acestor scutiți acordați de puterea centrală drept „milă” sau recompensă pentru servicii aduse statului sau domniei, sau persoanelor din anturajul domnului, mai exista, în aceeași perioadă de pînă la reformele mavrocordătești, o categorie a scutiților neoficiali, de care beneficiau prin abuz, în special dregătorii și stăpînii de pămînt influenți [8]. Mai existau apoi acele sate „ocrotite” sau „închinate cu munca la boieri” în schimbul unor reduceri fiscale, deși ele aparțineau unor mănăstiri sau boieri mărunți (și nu numai sate întregi, ci și săteni, individual sau în grup). Autorul *Cronicii Ghiculeștilor*, descriind a doua domnie a lui Grigore Ghica în Moldova (1735—1741), arată ce însemna această „închinare”, proporțiile fenomenului, precum și consecințele lui, permițîndu-ne totodată să înțelegem și originea instituției scutelnicilor de mai tîrziu: „... mai toate satele erau închinate la cîte un boier, iar fiecare sat, fiind apărat de boierul său, se bucura de iertare din partea zlotașilor. Așadar, pe de o parte, satele boierești se bucurau de liniște deplină și tihnă, iar pe de altă parte, cele neînchinate, care rămăseseră puține, erau împovărate cu sarcini greu de îndurat. De aceea și aceste sate au început să se închine boierilor, iar altele să fugă care încotro putea”. În vara anului 1741, Grigore Ghica, vrînd să curme acest abuz, hotărăște impunerea la dare a tuturor satelor și promite, în schimb, că va da fiecărui boier, după „rangul” său, un număr de oameni pentru „nevoile și întreținerea caselor lor” [9]. O primă încercare de desființare a satelor închinate o făcuse Grigore Ghica și în prima lui domnie în Moldova, apoi Constantin Mavrocordat prin hrisovul din 7 noiembrie 1733 și cartea tipărită din 12 ianuarie 1742, date mănăstirilor [10].

---

mîntul mănăstirilor închinate, din 12 septembrie 1704 (Arh. St. București, *Documente diplomatice* nr. 155) reînnoit de toți domnitorii, printre care și Constantin Mavrocordat la 20 aprilie 1743 (ibidem, Ms. 630, f. 5—6 v.) etc.

[8] Concludentă este însemnarea, atît de des citată, din cronica lui Neculce, referitoare la domnia lui Mihail Racoviță, din anul 1703: „Să mira și el ce va faci, că n-ave de la cine lua și el bani, că țara era giumătate scutelnică, tot a neamului lui ș-a Cupăreștilor” (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, 1955, p. 234).

[9] *Cronica Ghiculeștilor*, Edit. Academiei, 1965, p. 531—533. I. Ciubotaru remarcă rolul de inițiator al lui Grigore Ghica în acordarea scutelnicilor „după rang” boierilor (vezi studiul său *Așezămintele agrare moldovenești (1766—1832)*, publicat în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol»”, Iași, V. (1968), p. 90—91).

[10] *Uricariul*, VII, p. 23. Constantin Mavrocordat, anunțîndu-și intenția de „a face tuturora de obștie așezămînt”, la 12 ianuarie 1742, proclamă dreptul de stăpînire, formulînd: „această poruncă cu tărie am dat, ca tot omul moșan să fie volnic a stăpîni moșia sa”, măsură ce venea în întîmpinarea plîngerilor egumenilor „că satele cu oameni ce-au avut mănăstirile, *cele mai multe au fost închinate pe la boiari cu toată slujba* <munca> *lor*” (s.n.—I.C.) (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea* (în continuare citat *D.R.A.*), II, Moldova, București, 1966, doc. 180).

Încercarea domnilor fanarioţi de a reforma sistemul fiscal în ambele ţări [11], cu scopul de a întări puterea centrală şi a spori veniturile statului pentru a face faţă cerinţelor crescînde ale Porţii, prin impunerea la dări a întregii populaţii, s-a lovit de rezistenţa clasei stăpînitoare de care a trebuit să se ţină seama. Astfel, Constantin Mavrocordat, după ce mai întîi a impus la dări întreaga masă a populaţiei [12], nemailăsînd oameni scutiţi în slujba boierilor, pentru a atenua reacţia ostilă a acestora din urmă [13], a trebuit să le facă concesii, acordînd dregătorilor, mai întîi sub formă de indemnizaţie, fiecăruia după rang, proporţional, un număr de *scutelnici* (cîte 30—40 marilor dregători şi cîte 10—20 celorlalţi), oameni scoşi din rîndul birnicilor Vistieriei şi puşi la dispoziţia beneficiarilor particulari. Faptul acesta îl consemnează izvoarele narative de mai tîrziu ; actul de naştere al instituţiei nu ni s-a păstrat, sau nici nu a existat. „Constituţia" lui C. Mavrocordat, din 7 februarie 1741, deşi este o culegere a textelor reformelor introduse în Ţara Românească pînă la acea dată, nu înregistrează privilegiul scutelnicilor, cum omite, dealtfel, şi alte măsuri, pe care însă banul Mihai Cantacuzino le consemnează în cronica sa. De asemenea, nici aşezămîntul fiscal din 8 octombrie 1741 — reluarea în Moldova a celui din Ţara Românească — , deşi înscrie desfiinţarea oamenilor de scuteală de pînă atunci, nu aminteşte de înfiinţarea scutelnicilor ; dovadă, deci, că instituţia scutelnicilor nu a fost prevăzută în cadrul reformelor mavrocordă-

---

[11] Unele izvoare de mai tîrziu consemnează înfiinţarea privilegiului scutelnicilor în legătură cu desfiinţarea rumâniei şi a veciniei, dar multe din ele (memoriile boiereşti, actele pregătitoare elaborării regulamentelor organice etc.) au caracter revendicativ ; în momentul cînd se punea problema limitării sau a desfiinţării acestui *privilegiu*, beneficiarii căutau argumente pentru a-l justifica şi au pretins că scutelnicii le-au fost acordaţi în schimbul străvechiului *drept* al rumânilor şi vecinilor („prifacerea vecinătăţii din învechime în privileghion a scutelnicilor" — memoriul boierilor din anul 1814, Arh. St. Bucureşti, *Achiziţii noi*, MMDCXII/11). Vezi şi Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, I, Iaşi, 1857, p. 15. Pentru Ţara Românească, vezi memoriul boierilor din 1791 către Saxa Coburg (V.A. Urechiă, *Istoria românilor*, II, 1892, p. 329—330), raportul divanului prezentat senatorului N. Milaşevici, la 1 febr. 1811 (I.Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800—1850*, I, Bucureşti, 1958, p. 95) ş.a. Susţinem aici teza lui Radu Rosetti care apreciază : „Este neadevărată părerea că ⟨scutelnicii⟩ ar fi o despăgubire dată boierilor pentru desfiinţarea vecinătăţii, întrucît aceasta are loc în a treia domnie a lui C. Mavrocordat, iar hărăzirea de scutelnici în a doua domnie" (*Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, I. Bucureşti, 1907, p. 389). Dar important nu este faptul dacă instituţia scutelnicilor a fost o replică a reformei fiscale şi administrative sau a celei sociale, ci faptul că ea a răspuns ambelor şi a servit exclusiv interesului privat al clasei stăpînitoare ; numărul oamenilor de scuteală a sporit după reformă, iar dacă este adevărat că, prin reforma socială, stăpînii de pămînt au pierdut odată cu vecinii şi rumânii un cuantum de muncă gratuită, un izvor de venituri, ei şi le-au recuperat (şi sporit, chiar) de la scutelnici şi posluşnici sau breslaşi, rămînînd în cîştig în urma unor reforme îndreptate, aparent, împotriva lor.

[12] În acest scop, domnul ordonase catagrafierea întregii populaţii : „au pus pe toţi boierii mari şi să meargă să silească ca nu cumva să rămînă cineva neînscris...să nu lipsească cumva vreun om din această catagrafie". Cei ce se sustrăgeau erau impuşi la dări dublu, iar pe cei ce-i ocroteau îi „mustra aspru" (*Cronica Ghiculeştilor*, ed. cit., p. 563—565). Autorul cronicii explică această dispoziţie : „...deoarece avea de gînd să nu le lase ⟨boierilor⟩ oameni scutiţi de dări. La început nu iertase pe nici unul din acei care se aflau în slujba boierilor, ci pe toţi i-a pus la dajdie. Mai pe urmă, însă, a dat cîte treizeci-patruzeci de oameni boierilor mari şi cîte douăzeci şi zece la ceilalţi, ca să înceteze puţin vuietul care se produsese..." (p. 567).

[13] Raportul unei capuchehaia, din ianuarie 1742, zugrăveşte starea de spirit a boierilor din Ţara Românească la acea dată : „...boierimea şi mazilii sînt tare slabi şi nemulţumiţi, deoarece...duc lipsă de oameni care să le muncească..." (B.A.R., Ms. grec. 1 069, f. 59 v., traducerea datorată Ariadnei Cioranu, la Institutul de istorie „N. Iorga").

ţeşti, ci impusă de reacţia clasei stăpînitoare, că nu a fost înfiinţată printr un decret, ci, iniţial, scutelnicii au fost hărăziţi prin hrisoave domneşti de la caz la caz, mai apoi recunoscuţi ca privilegiu dregătorilor (iar cu timpul şi mănăstirilor etc.), ca, în cele din urmă, numărul lor să ia proporţii ameninţătoare. Autorul *Cronicii Ghiculeştilor* surprinde această nesuprapunere ın timp a celor două măsuri : desfiinţarea instituţiei posluşnicilor şi a satelor „închinate" şi acordarea „mai pe urmă" a unui număr limitat de oameni „daţi boierilor", care evident, nu erau altceva decît scutelnicii. Că şi în Ţara Românească apariţia instituţiei scutelnicilor a precedat actului de desfiinţare a rumâniei, stau mărturie relatările autorului cronicii *Istoria politică şi geografică a Ţerei Româneşti de la cea mai veche întemeiere a sa pînă la anul 1774*[14]: Constantin Mavrocordat „a eliberat pe toţi rumânii ... pe unii cu voia boierilor, pe alţii fără voia lor, sub cuvînt că au oameni scutiţi". Mai sus, îi numeşte pe aceştia din urmă direct scutelnici : „Constantin Mavrocordat, prin reforma sa, a dat pe sclavii boierilor (din context, sclavi = posluşnici) la dare, ordonînd să-i înscrie în cislele satelor şi să plătească bir ca şi cei liberi, dar pentru ca să împace pe boieri pentru această nedreptate, a rînduit să aibă oameni scutiţi fiecare după persoana sa şi după rangul sau poziţiunea sa ... ; şi astfel a făcut o sumă mare de scutelnici"[15].

Acordarea de oameni scutiţi de sarcinile publice odată cu acordarea „cinului boieresc" nu este o inovaţie a lui Constantin Mavrocordat[16]; meritul domnitorului reformator constă în faptul că el instituţionalizează o practică pînă atunci neobligatorie şi fixează numărul de scutiţi ataşaţi fiecărui rang.

Practic însă reforma lui C. Mavrocordat nu a putut desfiinţa instituţia posluşnicilor şi a celorlalţi scutiţi, iar prin acordarea de scutelnici nu a rezultat decît sporirea categoriilor şi implicit a numărului celor cu regim fiscal preferenţial aflaţi în slujba particularilor[17]. Dar, deşi supravieţuieşte reformelor de la mijlocul secolului al XVIII-lea, instituţia posluşnicilor îşi schimbă treptat conţinutul, îşi pierde caracterul de cvasiimunitate

---

[14] Trad. G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 66.

[15] *Ibidem*, p. 65, cap. „Despre scutelnici şi pentru care cauză s-au făcut". Termenul de *scutelnic* circulă încă de la sfîrşitul secolului XVII, cu sensul general de „scutit" de obligaţiile publice. La 16 ianuarie 1676, Antonie Ruset cerea locuitorilor din ţinutul Roman să dea care pentru transportul zaherelei, obligaţie de care erau scutiţi doar stolnicell ce umblau să scoată aceste care şi călăraşii (pentru că erau în oaste), „iar alt nimeni scutelnic nu va fi", în „Ion Neculce", Buletinul Muzeului municipal din Iaşi, fasc. 7 (1928), p. 149. Termenul este folosit şi la 26 septembrie 1702, într-un document prin care Constantin Duca, voievodul Moldovei, acordă mănăstirii Sf. Ioan Zlotaust din Iaşi, zece oameni „slobozi de toate dările şi angheriile" după cum au şi alte mănăstiri „scutelnici, dă să pot şi au cu cine să sluji" (Arh. St. Bucureşti, *M-rea Sf. Ioan Gură de Aur*, XXV/3). *Scutelnici* se numeau şi cei se prestau serviciul militar în schimbul scutirii de obligaţiile publice (bir şi havalele).

[16] La 20 iulie 1723, Nicolae Mavrocordat, acordînd „cinul" de vel postelnic lui Ianache Stama, îi acordă şi o serie de scutiri şi dreptul să ţină 8 slugi, iertaţi de toate dările ţării şi ale oraşului, plus 14 oameni scutiţi de toate dările ţării (herghelegii, văcari, morari, grădinari, vieri, stupari) (B.A.R., LXVI/125).

[17] Vezi şi Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă*, Bucureşti, 1971, p. 10. O primă încercare de desfiinţare a posluşniciei s-a făcut în Oltenia, în timpul stăpînirii austriece, prin decretul imperial din 1729 (*ibidem*, p. 160).

feudală [18]. Beneficiarii nu mai au dreptul de judecată asupra posluşnicilor, nu mai percep gorştina şi desetina de la aceştia, iar ce este mai important, recrutarea posluşnicilor, ca şi a celorlalte categorii ale oamenilor de scuteală (chiar în cazul unor sate întregi), se face acum cu consimţămîntul acestora, pe bază de învoială, de *contract*, şi pe termen limitat.

★

În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, în Ţara Românească şi Moldova principalele categorii ale oamenilor scutiţi total sau numai parţial de sarcinile fiscale şi muncile publice în beneficiul particular al clasei dominante erau :

Scutelnicii. În ambele ţări existau două subcategorii de scutelnici : scutelnicii ce reveneau rangurilor boiereşti în funcţie de locul ce-l ocupa beneficiarul pe scara ierarhiei feudale, indiferent dacă era sau nu stăpîn de moşii. Vistieria păstra evidenţa acestor scutelnici într-un catastif special [19] („al scutelnicilor", drept care această subcategorie de scutelnici se mai numeşte şi „*după catastif*" sau „*după izvod*") şi plătea beneficiarilor cîte 2 lei (taleri) pe lună [20]. Primilor mari boieri le reveneau, în ambele ţări în această vreme [21], cel mult cîte 80 de scutelnici, iar beizadelelor din Moldova, 100. Dreptul la scutelnicii cuveniţi rangurilor se moşteneşte de către văduvă şi orfani, dar numai în număr pe jumătate. Alături de boieri, mai beneficiau de dreptul la scutelnici „după catastif" fiii şi fiicele de domn (beizadele şi domniţe), mitropoliile, episcopiile de Argeş, Buzău şi Rîmnic

---

[18] Doar pentru slobozii se mai păstrează caracterul de cvasiimunitate (acordat pe timp limitat). În timpul administraţiei militare ruseşti din 1769—1774, în Moldova şi Ţara Românească sînt reînnoite imunităţile feudale, în sensul că li se acordă boierilor şi mănăstirilor „salvogvardii" pentru sate întregi, asupra cărora, în cazul mănăstirilor, egumenii recapătă dreptul de judecată, iar gorştina şi desetina din aceste sate sînt percepute în contul mănăstirii. Despre acest „triumf" al lor amintesc boierii divaniţi din Ţara Românească în memoriul către Coburg : pe lîngă privilegiul scutelnicilor şi al posluşnicilor, în timpul războiului „am dobîndit şi cel dintii privileghiu spre a avea salgvardie osebită sate întregi" (Urechiă, *op.cit.*, III, p. 329) Vezi şi doc. din 31 ian. 1773. (*D.R.A.*, I, Ţara Românească, Bucureşti, 1962, doc. 437). Pentru Moldova, vezi doc. din 7 mai 1771 (*Uricariul*, XXI, p. 209—211), 3 mai 1772 (Arh. St. Bucureşti, *Achiziţii noi*, CXLIV/23), 13 iunie 1774 (ibidem, *M-rea Doljeşti*, XIX/78) ş.a., În catagrafia din 1772, autorii sovietici (citaţi la nota 2) numără 74 astfel de sate în Moldova.

[19] Odată cu numirea sau avansarea în rang, fiecare boier era trecut în acest catastif cu numărul de scutelnici cuvenit.

[20] Sumă rămasă aceeaşi pe întreaga durată a existenţei lor, deşi moneda suferă deprecieri însemnate, mai ales în timpul războiului din 1806—1812. Prima menţiune documentară cunoscută pentru plata celor 2 lei din Vistierie datează din anul 1752 (B.A.R., XIII/105, doc. din Ţara Românească, aparţinînd familiei Dudescu).

[21] În Ţara Românească, Mihai Racoviţă (1741—1744), stabilind veniturile dregătorilor, hotăra şi numărul de scutelnici cuvenit fiecăruia, pentru care încasau şi cei doi lei de scutelnic pe lună. Cei ce ocupau primele cinci trepte (vel banul, vel vornicul, vel logofătul, vel spătarul şi vel vistiernicul), atît cei în funcţie, cît şi cei fără funcţie, primeau cîte 70 de scutelnici şi cîte 1680 lei anual, sumă importantă pentru mijlocul secolului al XVIII-lea ; vel clucerul primea 60 de scutelnici şi 1 200 lei ; vel paharnicul, 40 de scutelnici şi 960 lei ; vel stolnicul, vel comisul şi aga Bucureştilor, cîte 30 de scutelnici şi 720 lei pe an etc. Dregătorii de categoria a II a şi a III-a primeau pînă la 15 scutelnici, iar dregătorii Curţii domneşti între 3 şi 15 scutelnici (*Istoria politică şi geografică a Ţerei Românesci de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, trad. G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 60—65). În Moldova, deşi cronicarul arată că, iniţial, marilor boieri li se dăduseră cîte 50—60 de scutelnici, în sămile Vistieriei din anii 1763—1774 aceştia sînt menţionaţi cu cîte 30 de scutelnici (excepţie face vistiernicul Palade, cu 60 de scutelnici),

în Țara Românească și Roman și Huși în Moldova, precum și cîteva mănăstiri. Acești scutelnici erau recrutați din rîndul birnicilor pămînteni. În Țara Românească, scutelnicii nu erau impuși la bir și pentru fiecare scutelnic luat dintr-un sat era scăzut satul cu birul unui lude, deși la plata birului unui lude contribuiau mai multe familii de birnici [22].

A doua subcategorie a scutelnicilor era cea acordată de domnie prin hrisov sau carte domnească în virtutea dreptului feudal, păstrat din perioada anterioară [23], ca recompensă [24] pentru servicii aduse domniei și țării sau drept „milă" domnească sau „ajutor", cu condiția însă, de cele mai multe ori, ca aceștia să fie aduși de peste hotar, sau să fie recrutați dintre cei neînscriși în rolurile Vistieriei „la vreo orînduială" (mai rar erau acordați dintre birnici). Vistieria păstra evidența și a acestor scutelnici, dar pentru ei nu mai plătea cei doi lei [25]. Puteau beneficia de acești scutelnici numiți „*după hrisov*" sau „*după carte domnească*" în primul rînd cei cărora li se cuveneau scutelnici și după rang („după catastif"): boierii, fiii și fiicele de domn și chiar însuși domnul [26], cele două mitropolii și episcopiile, mănăstirile [27], rudele de domni sau de mari boieri, persoane din anturajul domnului, instituțiile publice (școlile [28], spitalele etc.),

---

[22] *Lude* unitate fiscală ideală; fiecare sat era impus la plata unui număr de lude, în funcție de starea economică a birnicilor (după numărul „fruntașilor", „mijlocașilor", „codașilor"), posibilitățile de negoț, așezarea geografică etc. Sistemul ludelor era un mijloc de calcul, nu și de percepere; perceperea se făcea după sistemul cislei.

[23] Libertatea domnilor de a acorda oameni de scuteală drept recompensă este caracterizată de J.A. Vaillant drept „le moyen le plus infâme dont governement se soit jamais servi pour récompenser ou corrompre" *(La Roumanie*, II, Paris, 1844, p. 193).

[24] Privilegiul scutelnicilor putea servi ca recompensă, iar ridicarea lui, drept pedeapsă. În Moldova, Alex. Moruzi, aprobînd propunerea divanului de a se mări lefurile de la 1 ianuarie 1803, ca măsură pentru înlăturarea abuzurilor funcționarilor fiscali și administrativi, adaugă: „Iar care din ispravnici de acum înainte se vor abate spre nedreptate și răpire, nu numai că scoțîndu l va plăti îndoit apucăturile cele nedrepte, dar și scutelnicii li se vor tăia..." (V.A. Urechia, *op. cit.*, XI, 1911, p. 33). Aceeași amenințare pentru dregătorii abuzivi și la 16 ianuarie 1804: „...și scoțindu-să din slujbă, nu numai să întoarcă înapoi îndoit asuprelile ce se vor dovedi, ce să i se scoată din catastiful vestieriei și scutelnicii rangului boieriei sale și niciodată să nu se mai poată învrednici cu cîștigarea de scutelnici..." *Uricariul*, I, p. 365).

[25] Inițial, în Moldova, pentru aceștia se plătea 1 leu. Vezi sămile Vistieriei Moldovei din anii 1764 etc. (B.A.R., CMXIX/6, f. 26 v.).

[26] La 1 februarie 1804, Constantin Alex. Ipsilanti, domn al Țării Românești, uzînd de „puterea și volnicia ce au domnii" de a acorda ajutor caselor domnești și boierești, își hărăzește sieși 15 scutelnici scoși dintre birnicii Vistieriei și 15 poslușnici „scutiți și apărați", peste cei 10 poslușnici ce i avea deja, socotind că „cu cuviință este a să împărtăși și domneasca noastră casă de la moșia Zimnicea, din sud Teleorman" (B.A.R., Ms. 242, f. 35).

[27] În Țara Românească, Mitropolia are, în 1830, drept la 80 de scutelnici „după catastif" și 100 de scutelnici „după carte domnească"; episcopiile Rîmnic, Buzău și Argeș, ia cîte 50 de scutelnici „după catastif și cîte 90 „după cărți domnești"; schitul Poiana Mărului, la 100 de scutelnici după „carte domnească" etc. (Arh. St. București, *Catagrafia*, 5/1830). Încă din secolul anterior mănăstirile operează în sămile de venituri sume provenind de la scutelnici. În 1784, de exemplu mănăstirea Tismana avea 20 de scutelnici (ibidem, *M-rea Tismana*, XCIII/101), iar în 1781, schitul Mănăilești 5 scutelnici (ibidem, Ms. 193, f. 155). În Moldova, întîlnim scutelnici la mănăstiri încă din 1774. Pîngărați avea, de exemplu, 30 de scutelnici (ibidem, *M-rea Pîngărați*, III 151).

[28] Stabilindu-se veniturile școlii domnești din Iași, la 25 martie 1813, i se acordă și 50 de scutelnici pentru aprovizionarea cu lemne de foc, 4 scutelnici pietrari și doi scutelnici teslari (Th. Codrescu, *op. cit.*, III, p. 177). În Țara Românească, au scutelnici școala din Peretu (1823, B.A.R., CLV/8), școala din Craiova (Arh. St. București, *Catagrafii*, 5/1830) etc.

doctori [29], farmaciști, profesori, negustori [30], întreprinzători de manufacturi [31] sau de lucrări publice (podirea străzilor etc.)[32] și mulți alții.

În 1814, date fiind greutățile prin care trecea Vistieria Moldovei, Scarlat Callimachi desființează categoria scutelnicilor acordați prin cărți domnești „de milă" celor fără rang boieresc [33].

La începutul secolului al XIX-lea, privilegiul scutelnicilor era considerat drept unul dintre cele mai importante privilegii ale clasei boierești ce trebuia să revină exclusiv pămîntenilor. În anaforaua din iulie 1814, destinată să definească statutul scutelnicilor, boierii din Moldova susțin că din vechime privilegiul aparținea doar pămîntenilor, deși de la o vreme, prin „catahrisis", li s-au dat scutelnici și boierilor greci, înscriși chiar și în izvoadele Vistieriei. Ei cer hotărît să nu se mai dea scutelnici și nici bani din Vistierie pentru scutelnici decît boierilor pămînteni [34]. În realitate însă, boierii greci continuă să profite de acest privilegiu, scandalizînd permanent boierimea pămînteană care-l revendică în exclusivitate „ca o dreptate pămîntească", îndeosebi după 1821 [35].

Atît în Moldova, cît și în Țara Românească, în secolul al XVIII-lea, scutelnicii, din ambele subcategorii, erau scutiți de bir și de havalele (numite în Țara Românească și angarale, orînduieli, podvezi etc. : munci publice la drumuri, poduri, transporturi, bani sau dări în natură pentru zahe-

[29] În 1777, Grigore Alex. Ghica acordă „doctorului cel mare" al orașului Iași „scutelnici și ridicături ⟨scutiri⟩ ca unuia din cei mai întîi boieri", dar, la 2 august 1813, Scarlat Alex. Callimachi hotărăște ca „cei întîi doftori" să țină cîte 15 scutelnici (Arh. St. Iași, *Litere* O/135, f. 59). În catagrafia județului Olt, din 1820, doctorul Constantin Caracaș era trecut cu 8 scutelnici (Arh. St. București, *Ad. vechi*, 2383, f. 115). În 1830, șapte doctori „de poliție" (de oraș) aveau 85 de scutelnici (cîte 10, 20, 25) (ibidem, *Catagrafii*, 5/1830).

[30] Hagi Ianuși, marele negustor grec din Craiova, de exemplu, deținuse, pînă în februarie 1823, scutelnici, dar care i se iau la această dată, pe motiv că nu este pămîntean (*Documente 1821*, III, 1960, f. 262).

[31] Era o soluție pentru asigurarea mîinii de lucru în condițiile în care nu exista o pătură socială disponibilă recrutării de muncitori salariați, în măsura necesară, în fabrici și manufacturi și nici suficient capital pentru salarizarea lor în bani. Salarizarea se făcea astfel prin scutirea de bir și havalele (asupra acestei teze, vom reveni în partea a doua a studiului). Instructiv este documentul din 1796, prin care Alexandru Moruzi acordă fabricii de hîrtie de la Ciorogîrla 40 de scutelnici luați dintre birnicii pămînteni : „care să fie de-a pururea nelipsiți de la lucrul fabricei și pentru slujba lor să fie nedajnici de bir și pururea ocrotiți și slobozi și nesupărați în toată vremea de orice angarii ale țării. Iară cînd vreunul dintr-înșii nu va urma slujba lui sau va lipsi, sau va muri, să se dea în locul acelui altul cu pecetluitura domnească ; cari acești scutelnici să se dea de prin satele cele după împrejuru, aproape de fabrică, ca să poată cu înlesnire a urma slujba și datoria lor" (V.A. Urechiă, *Documente Moruzi*, București, 1895, p. 689 ; vezi și doc. din 1799, *ibidem*, p. 692). În catagrafia Moldovei din anul 1774, sînt înregistrați „22 scutelnici a sticlarului" de la sticlăria din Vîrtejeni (ținutul Hîrlău) (*Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea a II-a, Chișinău, 1975, p. 230).

[32] Doc. din 1 aprilie 1793, prin care acordă concesionarilor 80 de scutelnici pentru podirea străzilor Bucureștilor, „că de a le face pe toate cu bani, se duce cheltuială foarte mare. . ." (V.A. Urechiă, *op. cit.*, p. 774).

[33] *Uricariul*, IV, Iași, 1857, p. 183—188. Rămânea ca aceștia să primească doar un număr de breslași.

[34] *Uricariul*, IV, 1857, p. 183—188.

[35] Vezi anaforaua divanului Moldovei din august 1823 (*Documente 1821*, III, București, 1960, p. 309—310). Marelui negustor grec din Craiova, Hagi Ianuș, i se iau în februarie 1823 scutelnicii și poslușnicii pe motiv că nu este pămîntean. Pentru a și-i recăpăta, negustorul cere intervenția lui Dimitrie Brăiloiu și a logofătului Bibescu, ca unii ce au avut legături cu „casa" (comercială) din Craiova, argumentînd că bunicul și tatăl său au fost înmormîntați în Țara Românească, iar el îi căpătase „pentru serviciile aduse de mine în cele cinci județe ale Craiovei și, în parte, boierilor și românilor" (*ibidem*, f. 262).

rele, rechiziţii de fîn, care etc., în timpul ocupaţiilor străine etc.) [36]. Ei puteau fi impuşi însă la plata unor dări aşa-numite „întîmplătoare" : „ajutorinţe" pentru poşte, pentru achitarea împrumuturilor de stat etc. De cele mai multe ori însă stăpînii preferau să plătească ei aceste dări, uneori din alocaţia ce o primeau de la Vistierie pentru scutelnici, pentru a nu strica tocmelile cu ei sau a-i pierde. Dar, în primii ani ai secolului al XIX-lea, spre deosebire de cei din Ţara Românească, care păstrează, şi vor păstra pînă la desfiinţarea instituţiei, statutul fiscal din secolul anterior, în Moldova scutelnicii sînt impuşi la plata birului, rămînînd scutiţi numai de havalele.

În ambele ţări, scutelnicii puteau fi recrutaţi de pe orice moşie, chiar dacă moşia nu aparţinea beneficiarului, inclusiv de pe moşiile răzăşeşti şi din oraşe. Recrutarea se făcea pe bază de contract (învoială), încheiat de bună voie [37], individual sau colectiv, pe termen limitat (1—3 ani) [38], iar în Ţara Românească era condiţionată de consimţămîntul consătenilor (reprezentaţi prin cîţiva săteni şi pîrcălabi), satul putînd oricînd să-i revendice ca birnici pe cei luaţi fără ştirea sa (mai ales cînd erau făcuţi dintre sătenii înstăriţi). Aceasta ţinea de solidaritatea fiscală, dar şi de spiritul de obşte şi de dreptul de stăpînire feudal. La sfîrşitul termenului, ei puteau „să iasă din scutelnicie" („să se lepede") şi să redevină birnici havalegii (purtători de havalele), sau să reînnoiască contractul cu acelaşi stăpîn ori cu un altul. În schimbul scutirilor fiscale, scutelnicii se angajau faţă de stăpînii beneficiari ai privilegiului la obligaţii în muncă, produse sau bani, cuantumul acestor obligaţii variind după învoială [39].

---

[36] Havalele erau una din cele mai anevoioase sarcini ale societăţii medievale, care însemnau nu numai timp luat gospodăriei ţărăneşti, ci şi ruinarea vitelor, uneori chiar pierderi de vieţi omeneşti. Vezi Ş. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă*, Bucureşti, 1971, p. 101 ; N. Grigoraş, *Obligaţiile în muncă faţă de stat şi turci ale populaţiei din Moldova (sec. XIV–XVIII)*, în „Studii", 1963, nr. 4, p. 895—912 ; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău*, II, în „Analele Acad. Rom.", S. II, T. XXXI, Mem. Sect. ist., p. 658—684 etc. Ilustrative sînt jălbile ţăranilor din Scorniceşti şi Tătărăi (jud. Olt), din anul 1828, că le-a fost satul încărcat cu o sumă prea mare la bir şi sînt supuşi la cazne, ei şi femeile lor, ca să-l plătească ; iar pentru podvezi arată că suferă „bătăi şi chinuri zioa şi noaptea după ⟨pentru⟩ împlinirea podvezilor şi altor grabnice cereri pentru trebuinţa oştilor împărăteşti, şi noi, ticăloşii săraci ca nişte lipsiţi ce sîntem, nu stim ce o să facem şi încotro o să apucăm, că noi pe la podvezi sîntem luaţi de nu vedem casile cîte două-trei săptămîni şi mai mult" nu au timp să-şi vadă „de agonisita hranei" etc. (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, 1 020 1828). Teama de havalele era unul din principalele mobile ce determinau pe ţărani să accepte condiţia de om scutit.

[37] Juridic deci, sătenii sînt liberi să se angajeze sau nu, ei nu pot fi constrînşi. Această condiţie a oamenilor de scuteală este formulată concludent în răspunsul ispravnicilor de ţinut, dat stolnicului Gheorghe, la 17decembrie 1820, în cazul lui Istrate Berde din Stănişeşti : „isprăvnicia nu l poate îndatora a fi scutelnic cu sila dacă el şi-au împlinit anul tocmelii...", iar „după putere hrisovului şi învoielile ce vei ave cu numărul acel de oameni, dumneata poţi a-i scuti, iar nu şi a-i ave robi, ci cînd nu să vor mulţămi cu tocmelile, după împlinire vadelii ce au înscris lepădîndu-se, să dau în sat în havalele şi stăpînul îşi caută alţii cu care să se poată tocmi" (B.A.R., CCCXXIX 75). Sînt întîlnite însă şi practici nelegale, prin care stăpînii încearcă să-i facă pe săteni poslușnici sau scutelnici cu forţa.

[38] Un termen mai mare putea fi obţinut numai prin reînnoirea contractului. Se putea ajunge astfel, şi la 25 30 şi chiar 40 de ani (Arh. St. Iaşi, *Condici K*/688, f. 110).

[39] Mulţi istorici îi definesc eronat pe scutelnici ca fiind ţărani care în loc să plătească birul statului îl plăteau stăpînului (vezi Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, Bucureşti 1907, p. 389 390 ; I. Minea, *„Reforma" lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", anii II III (1926—1927) ; p. 191 ; M. Emerit, *Les paysans Roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libèration des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, p. 32 ; *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 710 etc.). Alţi istorici îi definesc ca ţărani scutiţi de dări către fisc care dau, în schimb, stăpînului de moşie 2 lei pe lună (C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea a II a Bucureşti, 1946, p. 644 ; I. Corfus, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)* în „Studii şi articole de istorie", VIII, 1966, p. 402). Vezi şi partea a doua a studiului.

Tocmelile se făceau prin isprăvnicat, şi tot isprăvnicatul era acela care garanta executarea obligaţiilor asumate de scutelnici. În Ţara Românească, scutelnicii primeau de la domnie (Vistierie) prin isprăvnicat un act doveditor, întărit cu pecete domnească, de unde şi numele lui de pecetluit[40], pentru a fi luat în consideraţie de către zapcii în momentul perceperii birului şi impunerii la angarale şi înscris ca atare în catagrafia satului. După aceste pecetluituri, confruntate cu listele Vistieriei, se făceau din cînd în cînd verificări. În unele cazuri de confuzie generală aceste bilete se reînnoiau.

Posluşnicii în Ţara Românească şi *breslaşii*[41] în Moldova formau alte categorii importante ale celor cu regim fiscal preferenţial exploataţi pe cont propriu de clasa stăpînitoare. După cum arătam mai sus, categoria posluşnicilor din perioada abordată îşi pierde caracterul de cvasiimunitate pe care îl avusese anterior. În Moldova, începînd din timpul administraţiei ruseşti din 1769—1774, îi aflăm sub numele de breslaşi[42]. Doar cei aparţinînd mănăstirilor, şi aceştia în număr foarte redus, păstrează numele de posluşnici, fără o prea mare importanţă social-economică.

Dreptul la posluşnici şi breslaşi revenea numai stăpînilor de moşii cu sate (cu excepţia însă a răzeşilor şi moşnenilor) şi, legal, puteau fi ţinuţi numai pe moşiile proprii[43].

---

[40] Spre ex., doc. din 1814, formular tipărit, completat cu mîna (cuvintele subliniate): „Sud *Muscel*, *Stoica* sin *Răuşti*, porecla *Băjan* ot satul *Rucăr*, chipul lui *nalt*, la faţă *zmead*, părul capului *cărunt*, barba *rade*, *căruntă*, carele fiind din suma scutelnicilor ce s-au orînduit pentru posluşania casii *dumneaei căminăreasa Eufrosina Greceanca*, precum la catastihul Vistieriei s-au aşezat, după adeverinţa ce au adus de la dumnealor ispravnicii ai acestui judeţ, i s-au dat acest pecetluit al domniei mele, val şi supărare să nu aibă" (întărit cu sigiliul domnesc mijlociu, în tuş roşu). Pe verso, poartă sigiliul vel vistierului Barbu Văcărescu pus în urma verificării („după catastih") din aprilie 1819 (B.A.R., DCXXXIX/116). Formular identic şi în 1824 (j. Argeş, ibidem, DCXLIII/93).

[41] A nu se confunda cu *breslaşii* din Ţara Românească, cum mai erau numiţi cei ce intrau în *breslele de privilegheţi* (neamuri, mazili, ruptaşi); aceştia erau categorii fiscale privilegiate nesupuse unor stăpîni; nici cu *breslele de slujitori* din Moldova sau cu *breslaşii meşteşugari* din ambele ţări.

[42] I-am întîlnit menţionaţi pentru prima dată în *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, publicate în *Moldova în epoca feudalismului*, VII, partea I-a şi a II-a, Chişinău, 1975 de P.G. Dmitriev şi P.V. Sovetov.

[43] Aşezămintele fiscale din Ţara Românească, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, motivează dreptul la posluşnici prin dreptul feudal de stăpînire asupra pămîntului. De asemenea, divanul Ţării Româneşti, în nota sa explicativă din 1 febr. 1811, către senatorul Milaşevici, arată că sătenii sînt datori să dea stăpînului moşiei posluşnici, la fel cum sînt datori să-i dea dijma şi claca „pentru că să hrănesc pe moşia acelui stăpîn, pentru că îi mănîncă iarba cu vitele şi îşi cosesc fîn după dînsa, pentru lemnile ce i le ard la a lor trebuinţă, pentru ogrăzile şi grădinile ce le au pe moşia lui, fiindcă cu aceasta mult din rodu moşii intră în casile lăcuitorilor" (I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 95). O formulare lipsită de orice echivoc a principiilor care stăteau la baza atribuirii diferitelor categorii ale oamenilor de scuteală o găsim şi la contemporanii din Moldova. Vezi doc. din august 1823 (*Documente*, 1821, III, p. 123). Logofătul Iordache Ghica, propunînd, la 30 mai 1831, un amendament la cap. 3, art. 71 al Regulamentului organic, arăta: „Slugile şi breslaşii hărăziţi pentru înlesnire şi îndemînare lucrării di pămînt să găsesc dintru învechime lipiţi către dreptate de proprieta(sic) şi numai di la o puţină vremi încoaci mărginiţi în număr hotărît şi legaţi cătră ranguri, însă tot cu aceia dreptate de a-i ave numai proprietarii de moşii. Iar scutelnicii, din început şi pînă astăzi, au fost di-a dreptul o dreptati numai a rangurilor, şi acel ce ave drit de scutelnici ave şi acela di a-i scăde ori în ce sat şi fără a fi proprietariu" (B.A.R., CCCXXXIX/87). Autorii sovietici V.I. Grosul, P.G. Dmitriev şi P.V. Sovetov, în studiul citat, neagă orice „deosebire principială" între scutelnici şi breslaşi, susţinînd că privilegiul breslaşilor nu decurge din dreptul feudal de stăpînire asupra pămîntului (p. 28—29).

În Țara Românească, după cum vom vedea mai departe, pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, puterea centrală nu a recunoscut instituția posluşnicilor și, prin aşezămintele fiscale sau prin circularele către ispravnicii de județ sau boierii „aşezămîntari" (cei ce „aşezau" birul la județ), nu li se admite stăpînilor să țină posluşnici, decît în număr foarte redus, aceia constituind „slugile casei": un isprăvnicel, un chelar, un vizitiu ş.a. În statistica din 1773—1774, nu-i găsim printre categoriile fiscale [44], dar într-un memoriu din 1808 [45] se arată că numărul posluşnicilor era de cca 30 000, la care se adăugau 20 000 dîrvari ce aveau acelaşi regim fiscal cu al posluşnicilor.

În 1814, privilegiul posluşnicilor în Țara Românească şi al breslaşilor în Moldova este extins şi asupra rangurilor sau a slujbelor, stabilindu-se un număr proporțional fiecăruia. Numărul maxim era de 70 de posluşnici [46] în Țara Românească şi 45 de breslaşi în Moldova, număr ce se moştenea întreg de către văduva sau orfanii beneficiarului.

Tot cu titlul de posluşnici sau breslaşi, domnul avea libertatea să acorde prin acte de „milă", „ajutor" sau „recompensă" un număr variat, de la caz la caz, întocmai ca şi scutelnicii, uneori cu condiția să fie aduşi de peste hotar, alteori scăzuți din birnicii pămînteni.

În Țara Românească, posluşnicii nu aveau un regim fiscal unitar. El era stabilit, de la caz la caz, prin cartea de privilegiu : fie că trebuiau să plătească o sumă fixă la Vistierie în locul birului, fie că erau scutiți de orice contribuție fiscală, dar toți erau scutiți de angarale.

În Moldova, breslaşii au plătit întotdeauna bir [47], fiind scutiți de havalele. La începutul secolului al XIX-lea îi găsim ca avînd acelaşi regim fiscal cu al scutelnicilor.

Posluşnicii şi breslaşii erau angajați de către beneficiari, întocmai ca şi scutelnicii, pe bază de contract (învoială), individual sau colectiv, pe termen limitat (1—3 ani), putînd, la sfîrşitul termenului să reînnoiască contractul sau nu. În schimbul scutirii de havalele, ei se obligau la prestații în muncă, produse sau bani față de beneficiarul privilegiului. Posluşnicii primeau ca şi scutelnicii pecetluitul ce-i scotea din masa birnicilor [48].

---

[44] I. Ionaşcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, în „Mitropolia Olteniei", anul X (1958), nr. 3—4, p. 3—47.

[45] Memoriu întocmit de Pavel Gavrilovici Divov, publicat de A. Lazea şi P. Cernovodeanu, în „Revista arhivelor", 1973, nr. 1, p. 53—95.

[46] Reiese din ordonanța Vistieriei către boierii aşezămîntari din județul Dîmbovița (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, 2373, f. 27). Vezi şi V.A. Urechia, *Istoria românilor*, X B, p. 93.

[47] În 1771, Vistieria cerea ispravnicilor ținutului Suceava să scadă din birnicii satului Ruşii pe cei „12 ludi şi 9 breslaşi" ceruți de stolnicul Vasile Balş (ce este trecut „la izvod cu pecete gospod"), care, plătindu-şi banii birului Visterii şi răsurile la fieştecare, cifert, precum sînt aşăzați în tablă, la întîmplătoarile havaleli să nu să supere, pentru ca să poată căuta de trebuințele dumisale" (B.A.R., DCCVII 44; vezi şi doc. din 1778, ibidem, doc. 27 etc.).

[48] Pentru eliberarea pecetluiturilor se percepea o taxă în contul veniturilor vornicului de politie (al oraşului Bucureşti). În scrisoarea lui Kreychely către von Miltitz, din 27 mai 1824, se arată :" Entre les revenus du vornik de politi le principal est...la taxe que le vornik prend des billets donnes aux poslushniks, par lequel ils sont reconnus par les saptshis (zapcii) être exempts de la contribution. M. Aleko Ghika, vornik actuel de la politi vient d'obtenir du prince, son frère, la permision de renouveler ces billets, taxés à trois pistres par tête, au lieu de cinq, qu'on payait avant. Cela n'empêche pas le samish de la vornitshie de tenter d'en prendre cinq... Le changement de ces billets produira à M. le vornik une somme de 30 000 pistres à peu près..." *Hurmuzaki*, X, Bucureşti, 1897, p. 279).

„*Trecuții*”, în Moldova, erau acei locuitori ce rămîneau („treceau”) peste numărul scutelnicilor și al breslașilor recrutați oficial dintr-un sat și asupra cărora stăpînii extindeau, în înțelegere cu aparatul fiscal local, regimul scutelnicilor și al breslașilor. Era o practică obișnuită, deși puterea centrală lupta continuu împotriva ei.

În urma operației de catagrafiere (recensămînt fiscal) din anul 1819, de exemplu, a fost depistat un număr mai mare de „trecuți” decît al scutelnicilor și breslașilor luați la un loc : 21 524 „trecuți”, față de 13 369 scutelnici și 7 747 breslași. În anul următor, au fost înscriși în catagrafie 20 563 „trecuți”, față de 14 574 scutelnici și 8 727 breslași [49].

Satele „ocrotite” erau acele sate care, printr-o învoială fie cu stăpînul moșiei pe care se aflau, fie cu funcționari ai statului etc., se angajau la sarcini în muncă, produse sau bani față de acesta, în schimbul plății birului și al scutirii de celelalte obligații față de stat. Stăpînul se angaja, la rîndul lui, față de ispravnicii județului să plătească o sumă în contul birului acelui sat, stabilită, prin mită și influență, de regulă mult sub cuantumul birului ce ar fi revenit satului respectiv [50]. În aceste sate „ocrotite” nu mai pătrundeau funcționarii Vistieriei, evaziunea fiscală fiind la ea acasă.

Încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, după cum am arătat, a fost interzisă această practică, și cu toate că măsura a fost repetată cu prilejul tuturor reformelor fiscale ce s-au inițiat în perioada abordată, ea a rămas o realitate permanentă pînă la Regulamentul organic [51].

Slugile. În ambele țări, personalul domestic al unei gospodării moșierești sau mănăstirești, cunoscut în general sub numele de „slugile casei”, era, în secolul al XVIII-lea, degrevat de orice sarcină publică și, de cele mai multe ori, era socotit în numărul poslușnicilor, fără a forma o categorie fiscală aparte. Aceeași situație o păstrează slugile în Țara Românească și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. În Moldova însă, din momentul în care scutelnicii și breslașii sînt impuși la bir, slugile rămînînd în continuare exceptate de la toate sarcinile publice [52], devin o categorie în sine și încep să joace un rol din ce în ce mai mare în economia marii gospodării, concurînd numeric pe scutelnici și breslași. Privilegiul de a

---

[49] Vezi anexa.

[50] Iată un exemplu de ceea ce însemna sat „ocrotit” în anul 1823 : un oarecare Ianache, aflîndu-se vameș la Vălenii de Munte, s-a tocmit cu locuitorii satului Păcureți să-i scutească de toate muncile publice (podvezi), primind, se pare, în schimb, de la fiecare cîte 50 de taleri. Vameșul cîștigă această scutire a satului „prin silință și cheltuială”, adică tocmindu-se cu grămăticul ispravnicului de județ să-i plătească 120 de taleri (Arh. St. București, *Ad.vechi*, 730/1830, f. 1).

[51] În instrucțiunile Vistieriei din 19 noiembrie 1819, către ispravnicii județului Dolj, pentru întocmirea unei noi catagrafii, se dezvăluie procedeele la care recurgeau „uni-alții” pentru a sustrage fiscului sate întregi de birnici : „Este curată știință că la acel județ să urmează și un alt osibit catahrisis, care pînă acum n-au fost știut Visteriei, adică : lăcuitorii du prin satele județului ocrotindu-să de către unii-alții, să coprindea la ecstract (rolurile Vistieriei) supt numire dă adunați, unii dă risij iți și alții dă slugi ; plătind obrazul ce-i ocrotea cîte un lude sau două, ce să lega prin isprăvnicat. Care aceasta fiind cu totul împotriva canoanelor visteriei și dă mare vătămare celorlalți lăcuitori ai satelor — care privind la a lor ocrotire și apărare de acum înainte să lipsească cu totul acest nesuferit catahrisis”. (I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850*, București, 1958, doc. 141-G.) Vezi și mai departe, nota 84.

[52] În ultimul deceniu al existenței instituției, slugile sînt impuse și ele la dări „întîmplătoare”.

deține slugi deriva din dreptul feudal de stăpînire asupra pămîntului și ele puteau fi angajate, în principiu, numai de pe moșiile proprii, ca și breslașii, fie din rîndul pămîntenilor sau al străinilor aduși pe moșie. Dar prin reforma fiscală din 1814 a lui Scarlat Calimachi, privilegiul de a deține slugi îl dobîndesc și rangurile. Astfel, un stăpîn de moșie cu rang boieresc putea să aibe pe aceeași moșie un număr de slugi „ale moșiei" (sau „ale ograzii") și un alt număr de slugi „ale rangului" sau „ale cinului" (nu mai mare de 25). Întocmai ca scutelnicii și breslașii, slugile erau angajate prin contract la sarcini în muncă, produse sau bani. Pare paradoxal ca cel ce se angaja ca slugă să plătească o sumă de bani stăpînului, iar nu să primească, dar în acest caz este vorba de slugi — categorie fiscală care își răscumpără în felul acesta obligațiile față de stat printr-o sumă fixă dată stăpînului privilegiat, nemaiprestîndu-i acestuia, efectiv, vreo muncă. În Moldova se întîlnesc adesea slugi provenind din neamurile de mazili, ruptași și rupte ale Vistieriei, dar ei se angajau din alte rațiuni decît țăranii și preferau să-și răscumpere în bani obligațiile față de stăpîn.

Cu același regim fiscal ca slugile — scutire totală de bir și havalele —, erau în Moldova *băjenarii hrisovuliți*, numiți așa cei aduși în țară pe baza unui hrisov acordat de domnie de la caz la caz drept recompensă, „milă", ajutor etc.[53]. Acest act depindea de singura voință a domnului, el nu decurgea nici din privilegiile rangului boieresc nici din dreptul feudal de stăpînire asupra pămîntului.

Făcînd dovada cu adeverința ispravnicilor „de margine" că au fost aduși de peste hotar, beneficiarii acestor hrisoave îi puteau așeza pe moșiile lor, iar în schimbul scutirilor fiscale, se învoiau cu ei, la fel ca și cu celelalte categorii ale oamenilor de scuteală, pentru prestarea diferitelor sarcini în muncă, produse sau bani.

Domnul nu acorda dreptul la mai mult de 100 de bejenari hrisovuliți[54], deci nimeni în Moldova nu ar fi putut dispune, legal, mai mult de 125 (incluzînd slugile) de oameni degrevați total de sarcinile publice. În realitate însă, prin abuz, mulți stăpîni dețineau un număr de cîteva ori mai mare. În 1820, de exemplu, vistiernicul Iordache Roset avea cel puțin 448 slugi, vornicul Th. Balș, 395 (dintre care 173 pe o singură moșie), logofătul Iordache Canta 250 etc.[55]. La scara întregii țări, se constata, la această dată, că numărul slugilor cuvenit rangurilor („după cinuri") trebuia să fie de 5 200, dar că în realitate era de 21 512; al băjenarilor hrisovuliți, de 3 939, iar în realitate era 8 880; în total erau, deci, 30 392 oameni degrevați de orice sarcină publică, în loc de 8 114.

---

[53] Pentru slujbele ce a făcut „cătră pămîntul patriei aceștie", hatmanul Vasile Roset primea, la 2 octombrie 1818, printre alte privilegii (scutire de vamă și cornărit pentru 500 boi de negoț anual etc.) și acela de a scuti 100 „liude oameni străini", pe care, „așezîndu-i la oricare din moșiile dumisale, să-i aibă pururea numai pentru slujbele și trebuințele moșii, scutindu-i în toată vremea de birul Visteriei și de toate alte dări și orice angării vor fi asupra lăcuitorilor țării aceștia" (B.A.R., CDLI/132).

[54] Reiese din catastiful slugilor și bejenarilor alcătuit în 1820 (Arh. St. Iași, CCLX/4 și 4 bis).

[55] Ibidem, Tr. 166, op. 184, nr. 7—20 (calculul ne aparține). Cifrele nu sînt complete, întrucît lipsesc catagrafiile a trei județe. „Extractul" Vistieriei conține alte date față de catagrafie: vistiernicul Iordache Roset este înregistrat doar cu 192 slugi și 104 băjenari, hatmanul Răducanu Roset cu 397 slugi și 72 băjenari, vornicul Th. Balș cu 146 slugi și 162 băjenari, logofătul Constantin Balș cu 364 slugi și 7 băjenari etc. (ibidem, CCLX/4).

La numărul de 641 beneficiari cu drept la slugi, se adăuga un număr aproape egal de beneficiari ce deţineau ilegal slugi (printre aceştia, funcţionari administrativi şi fiscali, negustori, arendaşi etc., precum şi consulatele, staroştii de sudiţi, negustori turci etc.). De remarcat că mănăstirile nu aveau drept la slugi (probabil pentru că deţineau posluşnici); ele căpătau doar hrisoave pentru băjenari. În realitate, 132 de mănăstiri stăpîneau 1 119 slugi şi 790 băjenari (în loc de numai 394 băjenari); schiturile, bisericile, preoţii catolici mai stăpîneau, de asemenea abuziv, 614 slugi şi 190 băjenari (în loc de numai 94 băjenari).

Abuzurile cele mai grave erau comise de marii dregători şi beizadele, de Mitropolie şi episcopii, de mănăstirile mari, care deţineau totodată şi cel mai mare număr de scutelnici, breslaşi şi de „trecuţi". Astfel, din acelaşi izvor statistic, se constată că 453 de „boieri ce au îmbrăcat caftane" deţineau 12 336 slugi în loc de 4 060 slugi cuvenite rangurilor („după cinuri") şi 4 367 băjenari fără bir în loc de 2 885 după hrisoave [56].

★

Pentru o mai bună înţelegere a caracteristicilor diferitelor categorii ale oamenilor de scuteală în evoluţia lor, a statutului lor juridic, social şi fiscal, a importanţei pe care o capătă instituţia prin dimensiunile sale, ce depăşesc cu mult limitele legale, este necesar să trecem în revistă principalele acte oficiale (aşezămintele fiscale, circulare către ispravnici, rapoarte etc.), unele cu rol legiferator, ce denotă o preocupare permanentă a puterii centrale de a stăvili abuzurile ce ameninţau veniturile statului şi erau, în acelaşi timp, un ferment de nemulţumiri pentru restul populaţiei rămasă să suporte apăsarea fiscală, podvezile şi celelalte sarcini publice, care creşteau continuu.

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, creşterea numărului oamenilor de scuteală odată cu creşterea numărului titlurilor boiereşti [57] şi abuzurile săvîrşite de clasa stăpînitoare prin deţinerea unui număr de oameni mult mai mare decît cel statuat, prin tăinuirea a numeroase familii în momentul întocmirii catagrafiilor fiscale şi sustragerea, deci, a acestora de la plata birului şi prestarea muncilor publice, pune în pericol echilibrul bugetar al ţării şi alarmează puterea centrală şi Poarta. Fenomenul s-a accentuat mai ales în timpul războaielor din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, purtate pe teritoriul celor două ţări, războaie care au contribuit, printre altele, la dezorganizarea sistemului fiscal şi înmulţirea havalelelor. Aşa se explică şi faptul că, în această

[56] Ibidem. Am insistat aici asupra numărului slugilor şi bejenarilor pentru a înţelege de la început importanţa acestor categorii mai puţin cunoscute în istoriografia noastră. In partea a doua a studiului, ne vom opri asupra datelor statistice şi ale celorlalte categorii, pentru a stabili ponderea lor în societate.

[57] Mai ales în timpul lui N. Mavrogheni (1786—1790) şi al lui Alex. Ipsilanti. Vezi hatişeriful din dec. 1796, în care se arată, evident exagerat, că numărul boierilor şi al dregătorilor a crescut de la 55 la 1 300 (Cf. Fl.Constantiniu, *Un hatişerif inedit de la sfirşitul veacului al XVIII-lea*, în „Revista arhivelor", VIII (1965), nr. 1, p. 203).

perioadă, puterea centrală şi stăpînirea otomană [58] direct interesată, cît şi Rusia, ce reprezenta „puterea protectoare", se ocupă cu insistenţă de reglementarea problemei oamenilor de scuteală, odată cu încercările de soluţionare a crizei fiscale. În aceste împrejurări, se încearcă să se dea şi definiţii diverselor categorii ale scutiţilor, căutîndu-se totodată originea lor, pentru a se motiva, astfel, măsurile adoptate acum de îngrădire a privilegiului.

În Ţara Românească, instrucţiunile pornite din cancelaria lui Alexandru Ipsilanti către ispravnicii de judeţ pentru impunerea „samei" din august 1779, amintesc de „ponturi" emise anterior de el, prin care se statua condiţia scutelnicilor, stabilind, printre altele, ca aceştia să fie recrutaţi dintre ţăranii mijlocaşi şi să nu li se admită tocmeli în bani cu stăpînii, ci numai în muncă; celor găsiţi în culpă, conform instrucţiunilor, urma să li se ia pecetluiturile şi să fie „daţi în dajdie". Nu li se mai acordă stăpînilor decît scutirea a cîte doi oameni ce-i au pe lîngă casă (unul chelar), motivîndu-se că „pentru celelalte trebuinţe (stăpînii) au destui scutelnici" [59]. În aşezămintele fiscale ce au urmat, aceştia sînt numiţi *slugi boiereşti*, iar începînd din anul 1792 li se spune *posluşnici*.

Nicolae Caragea, în circulara din 1 ianuarie 1783, se referă, de asemenea, la nişte „ponturi" emise de el [60], la un alt statut, deci. Constatînd că acestea n-au fost respectate, că, cu concursul chiar al ispravnicilor mituiţi, mănăstirile şi boierii „ţin sate întregi cu totul, numindu-se scutelnicii cutăruia", deşi prin cărţile de privilegiu nu li se acorda decît un număr redus, domnul ordonă darea în dajdie a scutelnicilor care nu au la mînă „pecetluituri roşii gospod, tipărite, cu numele şi chipul fieşcăruia", precum şi a acelor scutelnici luaţi dintre pămînteni în cazul în care cărţile domneşti condiţionau ca aceştia să fie dintre oameni străini. Domnul mai acordă mănăstirilor şi boierilor cîte 4—5 oameni scutiţi la moşiile unde îşi aveau reşedinţa, şi anume un isprăvnicel, un chelar, un bouar, un herghelegiu şi un stupar [61].

Dar abuzurile n-au putut fi stăvilite şi problema oamenilor scutiţi va reveni, ca un refren, în toate aşezămintele şi dispoziţiile de ordin fiscal date pînă la regulamentele organice, care aplicînd soluţia nodului gordian, îi desfiinţează.

Şi Mihail Suţu, trimiţînd la 12 iunie 1784 instrucţiuni celor 17 isprăvnicate pentru cercetarea condiţiilor concrete ale fiecărui sat, în vederea sporirii numărului de contribuabili (pentru a asigura reuşita

---

[58] Poarta, în repetate rînduri, fie prin firmanele de investire a domnilor, fie prin hatişerifele date ţărilor române, deşi recunoaşte (confirmă) privilegiul oamenilor de scuteală, cere cu insistenţă curmarea abuzurilor. La 8 dec. 1976, de ex., Alexandru Ipsilanti, de curînd reînscăunat în Ţara Românească, comunica divanului hatişeriful sultanului prin care i se poruncea să pună capăt creşterii numărului boierilor, şi odată cu acesta, reducerea numărului de scutelnici şi posluşnici, care ajunsese la 10 000 (Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 206). Referitor la preocuparea Porţii faţă de problema oamenilor de scuteală, mai vezi: hatişeriful din 1802 (mai departe, nota 75) porunca sultanului din 1819 către Al. Suţu (*Documente, 1821*, I, Bucureşti, 1959, doc. 84), firmanul din 1822, cu privire la alegerea domnului în Ţara Românească (pct. 7: „Boierii, de acum, să nu mai aibă trecuţi scutelnici, dar nici posluşnici acei ce nu au moşii") etc. (*ibidem*, III, 1960, doc. 47; vezi şi doc. 83).

[59] Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, ms. inv. 31 348, f. 19—25.

[60] La aceste „ponturi", al căror text nu-l cunoaştem, fac trimitere şi alţi domnitori. Vezi doc. din 22 ian. 1792, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, Ms. inv. 31 348, p. 45—46.

[61] Arh. St. Bucureşti, Ms. 9, f. 64—65.

așezămîntului său fiscal)[62], stăruie asupra verificării generale[63] și impunerea la bir a scutelnicilor ținuți abuziv (fără pecetluituri, peste numărul legal, din rîndul fruntașilor sau al birnicilor pămînteni, cînd cartea de privilegiu acorda dintre străini). Aceste măsuri, însă, nu atingeau cu nimic privilegiul și stăpînii trebuiau să fie asigurați că „privilegiul nu li se strică"[64], că se intenționa numai să fie adus pe făgașul său legal. Se scuteau, de asemenea, slugile boierești, numărul lor variind „după cinstea și starea" fiecărei case boierești, urmînd obiceiului ce s-a respectat și în vremea lui Alexandru Ipsilanti, la 1776. Semnificativ este faptul că pentru numărul global al scutelnicilor (repartizat pe județe de la centru), se ia ca reper anul reformei lui Alex. Ipsilanti (1776), ceea ce dovedește că problema începe să se pună abia după această dată, mai precis spus, după pacea de la Kuciuk-Kainargi, fapt revelator pentru schimbările ce se produc acum în dezvoltarea social-economică a celor două țări.

Nicolae Mavrogheni (martie 1786—iunie 1790), în împrejurările date, impune la o serie de obligații (zaherea, transporturi etc.)[65] pe toți poslușnicii și scutelnicii, măsuri care-i alarmează pe beneficiarii privilegiului. Două rapoarte ale divanului din anul 1790 denunțau principelui Coburg, comandantul armatei de ocupație austriacă, măsurile lui Mavrogheni, care, „fără a ni strica de tot, lăsînd numai numele lor, i-au pus de au dat zaherele, fîn, care și orice da și birnicii, pînă într-atît, cît s-au prăpădit și vitele și toate ale lor, de nu putea să ne fie de nici o trebuință sau folos, întru nimic"[66].

Situația nu a fost, însă, de durată, privilegiații reușind imediat să și-i recupereze întru totul și să meargă mai departe cu abuzurile, ceea ce determină puterea centrală să ia măsuri de aducere la ordine. La 10 ianuarie 1792, Mihail Suțu, revenit la tronul Țării Românești, fixează din nou statutul scutelnicilor (11 ponturi)[67]. Domnul hotărăște, printre altele, ca repartizarea teritorială a scutelnicilor să se facă echitabil, „să nu se dea numai de la unile județe"; să nu fie lăsate sate întregi de scutelnici, poruncind „strașnic" Vistieriei să nu admită sat în care să nu se afle birnici; angajarea de scutelnici să se facă prin intermediul ispravnicilor de județ, care au datoria să „cumpăneze" să nu fie dintre sătenii înstăriți, ca să nu rămînă cei „neputincioși a răspunde orînduielilor județului", din care pricină să se spargă vreun sat; scutelnicii să se facă „din buna lor voință", fără a fi siliți, și să nu fie obligați să se tocmească în bani; ispravnicii să dea adeverință fiecărui scutelnic cu numele și semnal-

[62] Muzeul de istorie a municipiului București, Ms. inv. 31 348, f. 35 36.

[63] Un document din 12 martie 1784 amintește, deja, de o verificare a cărților de privilegiu și de o reînnoire generală a „pecetluiturilor" celor scutiți (Arh. St. București, *M-rea Tismana*, XCVI/20).

[64] Muzeul de istorie a orașului București, Ms. inv. 31 348 f. 40—41.

[65] Vezi și porunca din mai 1788 către ispravnicii de Vîlcea, să achiziționeze („cisluiască") 600 cîntare de unt „pentru nevoia Vidinului..., mergînd să ajute la acel nart... și scutelnicii și poslușnicii" (Hurmuzaki, *Documente*, XIV—3, p. 361, nr. CCL).

[66] V.A. Urechiă, *op. cit.*, III, p. 330; vezi și *Hurmuzaki*, vol. cit., p. 453—456, nr. CCCXXXIII, cf. V. Mihordea, *Politica lui Mavrogheni față de țărănime*, în „Studii, Revistă de istorie", XVI (1963), nr. 6 p. 336—337.

[67] V.A. Urechiă, *op. cit.*, tom. II, vol. IV, p. 205—206. Este primul document de acest gen cunoscut în întregime pînă în prezent.

mentele lui, pentru ca pe baza acestora Vistieria să-i elibereze „pecetluit domnesc"; în afara celor acordaţi de domn, „la toţi la aceia ce li s-au căzut", nimeni nu mai avea voie să ţină oameni scutiţi în slujba sa. Prin punctul al 8-lea, deosebit de important, este definită raţiunea de a fi a instituţiei scutelnicilor, şi anume pentru a răspunde nevoii de braţe de muncă în gospodăria beneficiarilor: „Scutelnicii, orînduieşte domnia mea, ca să fie la slujbă, adică dîrvari, ca să aducă lemne de foc, pogonaşi ca să lucreze la vii şi alţi lucrători pentru cele trebuincioase ale casei"; cu aspre ameninţări, nu se admiteau tocmeli în bani, dintr-un principiu, foarte interesant, destinat totodată să conserve sursele băneşti ale Vistieriei: „fiindcă nu pot locuitorii a fi birnici la altă parte decît numai şi numai la Vistieria domniei mele". Celor ce nu aveau nevoie de braţe de muncă şi celor ce nu puteau găsi oameni să-i tocmească scutelnici, se hotăra, prin punctul al 9-lea, să li se dea din Vistierie suma de bani corespunzătoare birului unui număr de lude egal cu numărul scutelnicilor cuveniţi (nu cunoaştem însă un alt document care să confirme această practică, probabil măsura nu s-a aplicat, întrucît întîlnim numeroase exemple de tocmeli în bani cu scutelnicii). Prin punctele 9 şi 10, se decretează, într-un fel, obligativitatea sarcinilor asumate de ambele părţi prin „tocmeală", scutelnicul neputînd nemotivat „să se lepede a nu mai fi scutelnic" (se înţelege că înainte să expire termenul învoielii), decît dacă face dovada că este năpăstuit; stăpînul era răspunzător pentru scutelnicii fugiţi, dator să-i găsească singur, iar alţii în schimb să nu i se mai dea, „de vreme ce scutelnicii am poruncit să se facă de buna lor voie, şi aşa cînd unul se face slugă din bună voia lui, cînd nu se va bîntui de nedreptate, nu fuge". Numai cînd va muri un scutelnic se va da altul în loc şi numai în urma cercetării de către ispravnici, prin preoţii şi vecinii din sat; pecetluitul celui mort trebuia trimis la Vistierie, purtînd pe verso iscăliturile martorilor că a murit, pentru a fi rupt în faţa domnului şi a se da altul în loc.

La 22 ianuarie, la numai cîteva zile după promulgarea acestor „ponturi", de data aceasta într-o circulară [68] trimisă ispravnicilor în vederea perceperii unei sămi provizorii, Mihail Suţu precizează din nou condiţia scutelnicilor şi, de data aceasta, şi a posluşnicilor, atît în raport cu statul, cît şi cu stăpînul feudal. Documentul este poate cel mai precis şi de aceea cel mai important act contemporan pentru cunoaşterea acestor două instituţii, avînd în vedere că această condiţie nu a fost creată în 1792, ci doar precizată acum ispravnicilor pentru a o verifica la faţa locului şi a curma abuzurile.

Din document reiese că dreptul la posluşnici decurgea din dreptul feudal de stăpînire asupra pămîntului, fiecare sat fiind dator să dea stăpînului moşiei cîţiva posluşnici dintre sătenii „de mijloc" (nu dintre cei înstăriţi, „de frunte"), care să-i slujească („posluşească"), iar nu să-şi răscumpere această obligaţie în bani sau produse; aceştia nu primeau pecetluit, iar birul lor şi celelalte sarcini publice („orînduieli şi cereri")

---

[68] Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, Ms. inv. 31 348, p. 43—44 şi 45—46. Dispoziţiile sînt repetate şi completate la 31 ianuarie, ibidem, f. 47—48.

urmau să fie suportate de restul locuitorilor [69], motivîndu-se: „fiindcă sînt datori sătenii ca să scutească vreo cîțiva poslușnici stăpînului moșiii, ca unii ce să hrănesc pă acea moșie, însă fără de a avea datorie Vistieria domnii mele să știe una ca aceasta". Numărul lor rămînea la aprecierea ispravnicilor de județ, dar termenul de „cîțiva" ne îndreptățește să presupunem că era vorba doar de 5—6 (numiți pînă acum slugi), cît se admitea și prin așezămintele anterioare. Că dreptul la poslușnici decurge din dreptul de stăpînire asupra pămîntului reiese și din dispozițiile de la punctul 4 al circularei: nimeni nu putea ține poslușnici pe moșii care nu-i aparțineau [70]. În afara acestor poslușnici conferiți de dreptul de stăpînire asupra pămîntului, stăpînului i se mai dă libertatea să angajeze un număr nelimitat [71] dintre birnici, cu obligația de a le plăti el birul și celelalte sarcini publice [72].

Documentul mai reamintește ponturile pentru scutelnici, precizînd ispravnicilor să nu dea scutelnici decît pe baza cărții de privilegiu eliberată de Vistierie și să respecte întru totul numărul acordat fiecărui beneficiar.

În încheiere, domnul cerea întocmirea de liste cu cei scutiți în fiecare sat, în scopul ținerii unei evidențe riguroase la Vistierie.

Aceeași preocupare o întîlnim și la Alex. Moruzi; un document din timpul lui consemnează: „... fiindcă acum este să facem cercetarea tuturor poslușnicilor" [73].

Printr-o așa numită „carte domnească" adresată velvistierului, Alexandru Moruzi încearcă, la 29 aprilie 1796, să pună stavilă abuzului flagrant comis de funcționarii fiscali de toate treptele, care acordau poslușnici, slugi și scutelnici, deși acest drept îl avea singură domnia („la care numai este dată această deplină putere"). După ce mai întîi declară că nu cunoaște (sau nu recunoaște?) categoria poslușnicilor, domnul cere velvistierului să facă cunoscut tuturor slujbașilor Vistieriei și ispravnicilor de județ că le este categoric interzis să dea (sau doar să schimbe) fără poruncă domnească vreun poslușnic, slugă sau scutelnic dintre birnici. Sînt stabilite pedepse aspre (ocna) pentru încălcarea acestei dispoziții fie din partea ispravnicilor, a zapciilor de plasă, a sameșilor și condicarilor de județ, și, totodată, recompense pentru cei ce denunță încălcările [74].

---

[69] Despre această servitute ce grevează dreptul de folosință asupra pămîntului al locuitorilor satelor așezate pe moșii ce nu le aparțineau, nu mai avem și alte surse de informare. Măsura pare să fi fost doar o încercare de a arunca pe seama satului dările poslușnicilor, de care pînă atunci Vistieria se priva. În documente nu întîlnim însă, decît ca un abuz, ca satul să plătească dările poslușnicilor, ci stăpînul beneficiar era acela care se obliga să le achite, parțial sau total, după cum se învoia prin contract cu poslușnicii. Vezi numeroase contracte de angajare în Ms. 377, la Arh. St. București, Mss. 616, 618 etc., la B.A.R.

[70] „Boierii orînduiți (pentru impunerea birului) orice poslușnic al vreunuia streinu, dă verice treaptă va fi, vor găsi la vreun satu, să-l dea să să cisluiască cu satul și nimeni să nu aibă voe să ție poslușnic scutit la vreun sat strein, fără numai stăpînul moșiii".

[71] Documentul îi numește, de data aceasta, din nou slugi.

[72] Este o practică întîlnită încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, atestată de condicile mănăstirești de venituri și cheltuieli. Deși interzisă la 1 august 1814, ea a funcționat nestingherit și mai departe.

[73] Arh. St. București, *M-rea Tismana*, XCVI 49, doc. din 11 martie 1795.

[74] V.A. Urechiă, *Documente Moruzi*, București, 1895, p. 628—629.

Hatişeriful din 1802 condamnă abuzul ce se făcea cu oamenii de scuteală şi dispunea „să nu rămîe slobod de bir nici unul din raiale, afară de numarul scutiţilor ce sînt trecuţi la Vistierie" [75]. Constantin Ipsilanti însă, deşi ia act [76] că numărul scutelnicilor creşte necontenit [77], sancţionează la 5 noiembrie 1804, un aşezămînt fiscal care prevedea ca soluţie pentru echilibrarea bugetului ţării impunerea birnicilor cu doi taleri mai mult, fără să ia nici o măsură pentru stăvilirea abuzurilor cu exceptarea de la dări a unui număr prea mare de locuitori.

Ioan Caragea prin hrisovul din iunie 1813, printre măsurile ce priveau organizarea Vistieriei, stabileşte 16 logofeţii („calemurile Vistieriei"), printre care logofeţia scutelnicilor şi cea a posluşnicilor, cu instrucţiuni speciale de funcţionare[78]. Apoi, stabilind îndatoririle sameşilor de judeţ, o includ şi pe aceea de a ţine evidenţa celor scutiţi.

Printr-un proiect din 28 mai 1814, pentru întocmirea aşezămîntului fiscal, divanul cerea domnitorului să dispună o nouă verificare a scutelnicilor, pe teren, iar pentru curmarea abuzurilor să se aplice pedepse atît beneficiarilor, cît şi ispravnicilor. Constatînd abuzul ce se făcea, de asemenea, cu posluşnicii („numai cei ştiuţi în cataştişele Vistieriei" erau 14 316), divanul arată că o comisie, revizuind lista privilegiaţilor, a trecut la dajdie un număr de 3 609 posluşnici, urmînd ca cei ce vor fi găsiţi pe moşii „străine" (moşii ce nu aparţineau beneficiarilor), cu excepţia posluşnicilor morari şi vieri, toţi să fie impuşi la bir[79].

Instrucţiunile lui Ioan Caragea („ponturile") date la 1 august 1814 boierilor „aşezămîntari" trimişi la judeţe pentru impunerea birului fiecărui sat şi întocmirea unei noi catagrafii, necesară mai ales datorită urmărilor epidemiei de ciumă, acordă deosebită atenţie problemei oamenilor de scuteală[80]. Prin punctul al VI-lea, se interzice stăpînilor de pămînt, după cum am mai întîlnit şi în timpul altor domni, să ţină posluşnici recrutaţi de pe moşii ce nu le aparţineau sau — ceva nou — dintre orăşeni, lăsîndu-li-se la oraş numai posluşnicii ce constituiau „slugile casei" şi chelarii[81], precum şi vierii, morarii şi pescarii de pe alte moşii („străine"). Se comunica de la centru numărul posluşnicilor din fiecare judeţ (pct. VII). Punctele VIII şi IX se refereau la scutelnici : vor fi trecuţi la bir cei făcuţi dintre fruntaşi sau în „silnicie", nu „cu voia şi adeverinţa satelor", iar în locul acestora li se vor da stăpînilor dintre ţăranii mijlocaşi ; vor fi

---

[75] Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţii internaţionale ale României în documente (1368—1900)*, Bucureşti, 1971, p. 260.

[76] Vezi anaforaua mitropolitului şi veliţilor boieri din 20 oct. 1804 (B.A.R., Ms. 242, f. 42 45, publicată în *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 328—332) şi aşezămîntul fiscal din 3 noiembrie 1804 *(ibidem*, p. 332—333).

[77] „...şi din zi în zi merge spre sporire după trebuinţă, atît pentru cei ce mor din scutelnici, cît şi pentru cei ce să dă celor ce să cinstesc şi să miluiesc de domnia mea, pentru a nu fi isterisiţi dă privileghiul acesta care din vechime s-au urmat şi s-au păzit pînă acum, după cum şi înşine noi cu dinadinsul voim a să păzi..." *(ibidem)*.

[78] „...deosebite cărţi ale domniii mele cuprinzătoare dă treaba fieşcăruia" *(ibidem*, p. 363 365). Încă din 1808 exista „calemgiul scutelnicilor" printre boierii de rangul al III-lea (A. Lazea, P. Cernovodeanu, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la principatele române*, în „Revista arhivelor", 1973, nr. 1, p. 69).

[79] *Tezaurul...*, p. 369—376.

[80] *Ibidem*, p. 376—380.

[81] Vezi şi instrucţiunile pentru oraşul Bucureşti, pct. X :„Posluşnicii din oraş, cu un cuvînt a vericăruia vor fi, să să dea la bir, bez ⟨afară de⟩ slugile casii, cum şi chelarii" *(ibidem*, p. 383).

verificate pecetluiturile şi numărul scutelnicilor după catastiful Vistieriei şi după hrisoavele şi cărţile domneşti acordate beneficiarilor. Numărul scutelnicilor şi al posluşnicilor din fiecare judeţ nu trebuia să depăşească pe cel al birnicilor etc. [82].

Deosebit de interesant este, însă, punctul al X-lea, care, spre deosebire de celelalte ce nu fac decît să repete (e drept cu unele precizari) prevederile altor aşezăminte fiscale, aduce un element novator, cu deosebite semnificaţii : se interzice acum practica angajării unor sate întregi în schimbul plăţii birului de către stăpînul moşiei sau de către oricine [83] şi se hotărăşte ca perceperea dărilor s-o facă zapciul direct de la pîrcălab [84]. Aceasta se impunea, probabil, deoarece Vistieriei îi era luată posibilitatea verificării numărului de contribuabili al căror bir era preluat de stăpîn. Este lichidat, astfel, sub aspect juridic, orice rest de imunitate. Prin pct. XIV se interzice ca din satele mici, cu mai puţin de trei lude, să se mai dea scutelnici, întrucît s-a observat că stăpînii, luînd ca scutelnici pe sătenii înstăriţi, rămîn să poarte birul doar „cîte trei-patru dă cea mai proastă stare pă cîte o jumătate dă lude şi un lude". Prin acelaşi punct, se interzice o practică, iarăşi curentă, ca un sat, căruia i s-a scăzut un număr de lude corespunzător cu numărul de scutelnici tocmiţi de aici, să plătească de-a valma birul pentru ludele rămase şi să presteze iarăşi de-a valma obligaţiile scutelniciei faţă de stăpîn. Această măsură va reveni şi în alte aşezăminte fiscale.

Centralizîndu-se datele, divanul constata, la 31 decembrie 1814, că numărul de 25 000 de lude, preconizat de aşezămîntul fiscal, nu a fost atins [85], şi, pentru completarea lui, cere o nouă verificare a scutelnicilor

---

[82] Actul de la 1 august 1814, provoacă o bogată corespondenţă între Vistierie şi boierii aşezămîntari sau ispravnicii de judeţ, în care găsim consemnate ştiri extrem de preţioase cu privire mai ales la numărul scutelnicilor şi al posluşnicilor trecuţi la bir. Astfel, la 12 noiembrie 1814, se comunica de la Vistierie boierilor aşezămîntari din judeţul Buzău, că situaţia din acel judeţ trebuia să fie următoarea : 2 027 familii înregistrate în catagrafie, 1 035 familii „neştiute pînă acum" (neînregistrate, tăinuite, deci o treime din numărul total al locuitorilor), 214 posluşnici „lepădaţi" la bir şi 23 scutelnici ai ispravnicilor ; total 3 344 familii, din care se scad 250 scutelnici recunoscuţi ; rămîn 3 094 familii birnice, puse cîte 4 la un lude, fac 770 lude, impuse la cîte 163 taleri fiecare (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, dosar 2 373/1814, f. 16 şi 19). Vezi şi dosarele 2 152c şi d.

[83] Măsura va reveni şi în celelalte aşezăminte fiscale de mai tîrziu. Spre ex., în cel din 1819 (I. Cojocaru, *op. cit.*, doc. 141) ; vezi şi dispoziţiile Vistieriei din 29 nov. 1828 (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, 3 343/1828, f. 4).

[84] Vezi memoriul de la începutul secolului al XIX-lea, publicat de V.A. Urechiă, *Istoria românilor*, II, p. 28 : „. . . în care sate ale lor (ale marilor boieri), prin stăpînire şi ocrotire, nu au voie să intre nici un zapciu, nici cineva să facă cercare (verificare), şi aşia că, cu toate catagrafiile şi aşezămintele ce s-au făcut din timpu în timpu, n-a fost chipu prin care să se îndrepteze aceste abuzuri".Desfiinţat legal, deci, acest rest de imunitate continuă să fie una din realităţile perioadei de pînă la Regulamentul organic. La 29 nov. 1828, Vistieria făcea cunoscut ispravnicilor de judeţ dispoziţiile preşedintelui Pahlen cu privire la satele „ocrotite" arătînd că „multe sate din judeţele Valahiei să află umbrite şi ocrotite de unii, alţii din boieri, pentru hatîruri, prin mijlocul dregătorilor ispravnici să apără şi de obşteasca şi datornica lor răspundere, şi acei boeri, plătind aceste sate la Vistierie, le împovărează la lucruri şi în parte enteresuri ale lor ; şi cu această închipuită rea urmare, nefiind răspunderile deopotrivă întocmite şi cumpănite de obşte asupra tuturor satelor, să duc la împovărare şi dărăpănare celelalte sate ale fieşcăruia judeţ care nu să ocrotesc" (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, 3 343/1828, f. 4).

[85] Aşezămîntul din 28 mai 1814 găsise 91 400 familii de birnici, constituite în 13 434 lude. Domnul ceruse să se sporească suma ludelor la 25 000, socotindu-se cîte 5 familii la un lude (*Tezaur*. . ., II, p. 369—376). La încasările sfertului pe februarie—martie 1815, sînt găsite însă doar 16 671 lude (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, 2 167—a/1815, f. 913).

şi posluşnicilor, socotind că „trebuie să fi rămas şi alţi oameni nescrişi, după cum s-a întîmplat şi în alte catagrafii de mai nainte"[86].

Dar, ca o ironie, în urma verificării şi a dării în dajdie a 3 609 posluşnici, suma lor, în loc să scadă la 10 546, urcă la 16 660. Velvistierul propune domnitorului, la 29 noiembrie 1815, o nouă cercetare şi întocmirea unor noi liste nominale cu posluşnicii recunoscuţi, iar aceste liste să fie verificate anual de către ispravnici, şi, pentru îngheţarea numărului, să fie interzis ispravnicilor să acorde noi posluşnici (nici chiar în locul celor morţi[87]) sau să-i schimbe pe cei existenţi[88]. Propunerea este însuşită de divan, şi se fixează, la 12 ianuarie 1816, numărul posluşnicilor la 10 737 pe întreaga ţară[89]. Dar, peste mai puţin de doi ani, o nouă catagrafie înregistra 13 329 posluşnici[90].

Preocupată continuu de perfecţionarea sistemului fiscal, de sporirea numărului de birnici, prin depistarea, luarea în evidenţă a tuturor locuitorilor şi încadrarea lor în diferite categorii fiscale, cu scopul de a stăvili evaziunea fiscală[91], puterea centrală dispunea din ce în ce mai frecvent catagrafierea populaţiei. În anul 1819, de exemplu, au fost efectuate două catagrafii: una în august[92] şi alta în decembrie[93], prima prezentînd serioase deficienţe[94]. Cu această ocazie se face o nouă verificare a listelor de posluşnici şi scutelnici şi se reînnoiesc „pecetluiturile" celor atestaţi; se dau dispoziţii ca în nici un sat numărul scutiţilor să nu depăşească numărul birnicilor şi se interzice recrutarea primilor fără voia şi adeverinţa în scris a satului[95]. Vistieria ordona, apoi, impunerea la dajdie a tuturor satelor, inclusiv a celor „scutite" şi apărate pentru în parte (particulară)

---

86 Ibidem, ms. 1 113, f. 27 v.—28 v.

87 Exista obiceiul, întîlnit în toată perioada, ca cei ce aveau drept la scutelnici, prin mită la ispravnici, să obţină adeverinţă că le-au murit scutelnicii şi să primească de la Vistierie pecetluituri pentru alţii în locul lor, „încît cu un tacîm de pecetluituri ţin două tacîmuri de scutelnici (şi aceasta se întîmplă în toate cele cinci judeţe mărginaşe)", remarcă un observator contemporan (V.A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 28).

88 Arh. St. Bucureşti, Ms. 1 114, f. 353—354.

89 Ibidem. f. 354—354 v.

90 Ibidem, *Ad. vechi*. 2 203/1818, f. 734.

91 Niciodată Vistieria nu a putut afla numărul exact al celor scutiţi. Un exemplu elocvent este scrisoarea din 1819 primită din judeţul Dolj de către vel clucerul Alexandru Vilara, sameşul Vistieriei, prin care i se aduce la cunoştinţă că, în urma cercetării, se constată că, deşi înaintea aşezămîntului fiscal fuseseră găsiţi 886 posluşnici, din care 180 au fost trecuţi în dajdie, (dovedindu se ţinuţi nelegal), în loc să rămînă 706 posluşnici, au fost înregistraţi acum 1 200 în afară de scutelnici (Arh. St. Bucureşti, *Ad. vechi*, 2 216—b, f. 369).

92 Datele centralizate, pe judeţe ale acestei catagrafii sînt publicate de I.Cojocaru, *op. cit.*, I, doc. 141.

93 Se pare că operaţia a fost, dacă nu ordonată, cel puţin controlată de puterea suzerană şi de cea protectoare, care urmăreau foarte atent politica fiscală a domnitorilor din cele două ţări româneşti. Din 1802, se instituise controlul asupra finanţelor de către „solul" Rusiei. Lucrările se execută strict paralel în ambele principate (în judeţul Olt se foloseşte chiar aceeaşi tehnică, acelaşi formular întîlnit în Moldova). În Arhivele Ministerului de Externe din Moscova se păstrează datele centralizate (şi, posibil, întreaga catagrafie), publicate în *Istoria României*, III; Bucureşti, 1964, f. 709, nota 1).

94 Din catagrafia judeţului Dîmboviţa, de ex., Vistieria constată lipsa a peste 1 800 de familii (mai mult de o treime din întregul efectiv. I. Cojocaru, *op. cit.*, f. 230). Într-o scrisoare particulară, se arată: „...chiar vistierilor sînt ştiute că nu sînt toţi arătaţi birnicii în toate judeţele, ci fieştecare sat are 20—30 pitiţi" (*Documente, 1821*, I, p. 188).

95 „...să aibă Vistieria încredinţare că s-au luat cu voinţa şi mulţumita satului".

posluşanie, iar perceperea birului să se facă direct de la pîrcălabul satului [96]. Catagrafia din decembrie 1819 înregistrează, în cele din urmă, 20 558 de posluşnici şi 20 610 de scutelnici, faţă de 118 000 birnici [97].

În ultimul deceniu al perioadei de care ne ocupăm, dispoziţiile Vistieriei privind reglementarea problemei oamenilor de scuteală sînt foarte frecvente şi urmăresc toate aceeaşi limitare a numărului acestora şi curmarea abuzurilor, în scopul de a da statului posibilitatea să facă faţă cheltuielilor într-o vreme atît de frămîntată cum a fost deceniul de după revoluţia lui Tudor Vladimirescu.

În Moldova, ca şi în Ţara Românească, aspectul cel mai grav al problemei oamenilor de scuteală era numărul lor, care creştea într-un ritm ameninţător, mai ameninţător chiar decît în principatul vecin. Dacă în anul 1763, Vistieria plătea alocaţia de 2 lei pentru un număr de 2 205 scutelnici, în 1776 ea plăteşte pentru un număr aproape dublu. În anii 1772 şi 1774, administraţia militară rusească găseşte 8 287 şi, respectiv, 8 189 de scutelnici, breslaşi şi slugi; în anul 1812, numai numărul scutelnicilor ajunge la 18 000, iar în 1827 la 30 546. Catagrafia din anul 1828 înregistra 24 722 scutelnici, 12 232 breslaşi şi 22 212 slugi, un total, deci, de 59166 oameni de scuteală, faţă de 49 736 birnici havalegii (cei ce prestau havalele), iar raportul Vistieriei din 1833 declara 37 000 scutelnici şi breslaşi, plus cam tot atîţia „trecuţi" [98].

Dar, ca şi în Ţara Românească, la acest număr cunoscut Vistieriei, se adaugă un alt număr de oameni ţinuţi abuziv şi tăinuit. În consecinţă, aceleaşi măsuri de verificare se iau, în mod repetat, şi în Moldova [99]. Spre deosebire însă de Ţara Românească, aici problema este în parte rezolvată la începutul secolului al XIX-lea, după cum arătam mai sus, prin impunerea la plata birului a scutelnicilor şi a breslaşilor, aceştia rămînînd scutiţi doar de havalele. Singură categoria slugilor este exceptată în continuare de la orice sarcină publică. În iulie 1804, Alexandru Moruzi impunea scutelnicii la plata a trei sferturi din bir (rămîneau scutiţi de un sfert de bir şi de havalele) [100], dar în 1812 îi găsim plătind birul întreg [101],

---

[96] În instrucţiunile Vistieriei către ispravnicii de Vlaşca, găsim în plus informaţii revelatoare cu privire la „tocmitori", categorie pe care Vistieria nu vrea s-o recunoască (se dispunea „să lipsească această numire a tocmitorilor cu totul"). Aflăm că „tocmitorii" erau cei ce se învoiau cu diferiţi stăpîni să le plătească dările către stat în schimbul unor obligaţii ce şi le asumau faţă de stăpîni. În judeţul Vlaşca, în catagrafia din 1819, au fost înregistraţi 2 266 tocmitori, alături de 8 025 de birnici (I. Cojocaru, *op. cit.*, doc. 141).

[97] *Istoria României*, III, p. 709, nota 1.

[98] Gh. Platon, studiul citat, p. 30.

[99] Pentru reuşita lor, cercetările oficiale erau deseori dublate (ca şi în Ţara Românească) de altele secrete: „pe supt cumpăt şi fără a simţi cineva, să i afli pe toţi şi să i treci la izvod", scria vel vistiernicul sameşului de la ţinutul Vaslui, la 25 aprilie 1801, promiţîndu-i că va fi răsplătit şi păstrat secretul (Gh. Ungureanu, *Despre breslaşi*..., p. 274—275).

[100] *Uricariul*, I, ed. a II-a, Iaşi, 1871, p. 14—34. Vezi şi doc. din 1 oct. 1804, pentru breslaşii din Slobozia Zorleni, impuşi la toate cele patru sferturi ale birului (Arh. St. Bucureşti, *Achiziţii noi*, CCXXVIII/2); doc. din acelaşi an pentru 80 de scutelnici şi 45 breslaşi ai vornicului Lupu Balş, din satul Corneşti (ţin. Suceava), care, „plătindu-şi banii birului Vistieriei şi răsurile la fieşcare cifertu... la întîmplătoarele havalele să nu să supere" (B.A.R., DCCVII/81).

[101] În anaforaua din 1812, prin care boierii cer reducerea obligaţiilor ţării în urma tratatului de pace, se arată că din 80 000 de birnici cît număra Moldova după tratat (înainte fuseseră 120 000), 18 000 erau scutelnici, „slobozi de alte slujbe, plătind numai birul (întreg, deci) ca să fie scutelnici pentru slujba boierilor". B.A.R., CMXVI/33.

şi nu numai birul, ci şi toate dările „întîmplătoare" ce s-au scos pentru acoperirea „cheltuielilor" sau a „neajunsurilor" ţării, „fără osebire", la rînd cu birnicii[102].

Greutăţile fiscale ivite în anul 1814, după scurgerea celor doi ani de după război, timp în care ţara fusese scutită de plata birului către Poartă, ridică la ordinea zilei din nou problema oamenilor de scuteală. Pentru a se stăvili abuzurile se fac noi legiferări, se definesc din nou diversele categorii ale oamenilor de scuteală. Astfel, în aşezămîntul fiscal din 1814[103], Scarlat Callimachi, după ce recunoaşte privilegiul oamenilor de scuteală ca „una dintre cele dintîi dreptăţi care să atinge de obşteasca treaptă a boierescului niam", şi-l legiferează („legium paza acestui privilegiu, nesmintit"), stabileşte condiţia fiscală a diferitelor categorii şi anume: scutelnicii şi breslaşii îşi vor plăti birul întreg şi rămîn scutiţi numai de havalele; slugile vor fi scutite şi de bir şi de havalele. Vistieria va plăti beneficiarilor cîte 2 lei de scutelnic pe lună [104], după lista confirmată de domn, păstrată la Vistierie. Anaforaua divanului (rezoluţia domnească nu face însă referire) lăsa posibilitatea stăpînilor de a plăti ei birul scutelnicilor şi al breslaşilor, de la care, evident, puteau cere sarcini sporite.

Importanţa pe care o atribuie acest domnitor problemei este evidenţiată şi de faptul că, în anul 1814, cere divanului — şi acesta se execută — să alcătuiască un statut al privilegiului, statut promulgat la 9 august acelaşi an. Prin acesta se recunoştea boierilor, pînă la vel şetrar, privilegiul nu numai al scutelnicilor, ci şi al breslaşilor (de la 45 la 3 breslaşi), iar văduvelor de boieri, numărul scutelnicilor pe jumătate şi al breslaşilor întreg[105]. Date fiind greutăţile Vistieriei este desfiinţată categoria scutelnicilor acordaţi prin cărţi domneşti „de milă" celor fără rang boieresc, rămînînd ca aceştia să primească doar un număr de breslaşi[106]. Privilegiul este acordat exclusiv pămîntenilor, şi, în consecinţă, li se refuză boierilor greci dreptul de a avea scutelnici şi breslaşi, suspendîndu-li-se totodată alocaţia de scutelnici. În realitate, însă, boierii greci continuă să profite de acest privilegiu, scandalizînd permanent boierimea pămînteană, care-l revendică în exclusivitate, „ca o dreptati pămîntească" [107].

În anul 1817, Scarlat Callimachi, domnul Moldovei, care vînduse un mare număr de titluri boiereşti, intenţiona totodată să stăvilească creşterea numărului de scutelnici, stabilind că cei ce vor primi în viitor

[102] Astfel, la 9 dec. 1812, plăteau o dare pentru cheltuielile necesare refacerii Curţii domneşti (B.A.R., CMXVI 37), la 15 oct. 1813, o dare pentru „împlinirea neajunsului casei răsurilor" (ibidem, CMXVI 48); vezi şi *Uricariul*, I, ed. cit., p. 192 ş.a.

[103] *Uricariul*, I, p. 34—37.

[104] Dar, o lună mai tîrziu, în iunie 1814, domnul aprobă propunerea divanului de a reţine din banii scutelnicilor ce-i plătea Vistieria beneficiarilor cîte 15 parale pe lună de scutelnic, pentru completarea fondurilor „casei lazareturilor" (a spitalelor; începuse ciuma!) (B.A.R., MLXXII/2).

[105] Din documentul citat în nota 100 (B.A.R., DCCVII/81), ca şi din multe altele, reiese că şi înainte de anul 1814 se acorda dregătorilor, pe lîngă numărul de scutelnici cuvenit rangului, un număr proporţional de breslaşi.

[106] *Uricariul*, IV, Iaşi, 1857, p. 183—188.

[107] În august 1823, divanul cerea ca neîntîrziat („fără prelungire") să li se ridice boierilor greci acest privilegiu, socotind o nedreptate „a se încărca ţara cu havalelile şi greotăţile scutelnicilor, breslaşilor şi slugilor greceşti" (*Documente, 1821*, III, Bucureşti, 1960, p. 309—310). Problema se punea acut în 1823, cînd ţara nu-şi revenise de pe urma represiunii revoluţiei din 1821 şi nu putea răspunde pretenţiilor ocupaţiilor străine.

titluri boierești nu vor mai avea drept la scutelnici, decît după moartea titularilor de atunci. Boierii s-au opus însă categoric acestei măsuri, arătînd că privilegiul scutelnicilor era un însemn al boieriei, ca și caftanul [108].

Măsurile de îngrădire a privilegiului au ca efect reducerea simțitoare a numărului scutelnicilor (la 10 438 în 1814), dar efectul nu este decît de moment, deoarece în 1819 numărul lor se ridică din nou, la 13 369, la care se adaugă 7 747 breslași și 14 020 slugi, plus 21 524 „trecuți", plus 3 002 băjenari hrisovuliți, în total, deci, 59 662 oameni de scuteală, în comparație cu numai 39 223 birnici havalegii [109] (60,33% față de 39,67%).

Numărul oamenilor de scuteală creștea în proporție directă cu înmulțirea excesivă a titlurilor boierești și a cărților acordate pentru scutiri de impozite de Scarlat Callimachi, practică sesizată și interzisă de Poartă, denunțată de contemporanii lucizi ca un abuz al puterii centrale dintre cele mai dezastruoase [110].

Același statut li se acordă scutelnicilor, breslașilor și slugilor și în anul 1820, amintit în instrucțiunile din iulie, date, în numele domnului, ispravnicilor de ținut, în vederea strîngerii birului pe baza catagrafiei întocmite cu cîteva luni mai înainte: sînt repetate, de asemenea, măsuri anterioare ca „trecuții" să fie impuși la havalele [111].

O nouă statuare a privilegiului se face la 12 aprilie 1827. Anaforaua boierilor, întărită de domn, privind „pronomiile Moldovei" [112], consfințește privilegiul breslașilor, slugilor și posluşnicilor, „care în locul vecinilor s-au legiuit boierilor să-i aibă numai în moșiile lor", precum și cel al scutelnicilor, recunoscuți ca „o dreptate din cele dintîi a boierilor", confirmat și de Poartă („fiind și în hatișerif pomenire pentru aceasta"), privilegiu motivat ca o răsplată a serviciilor aduse țării („neamului"). Actul întărește, apoi, dreptul boierilor de a se învoi „cu oricare sat" pentru a-și angaja în plus scutelnici [113].

Dar cu toate măsurile luate, numărul oamenilor de scuteală crește necontenit, după cum se poate vedea și din tabelele anexate. La aceste cifre oficiale din tabele, trebuie adăugat însă numărul niciodată știut al celor „tăinuiți" în ciuda repetatelor verificări, verificări sortite să rămînă ineficace în condițiile sistemului fanariot prin definiție corupt. În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, creșterea exarcerbată a numărului știut și neștiut al celor scutiți total sau numai parțial de sarcinile publice aflați

---

[108] Raportul lui Pisani către A. Pini din 18 febr. 1818, în Hurmuzaki *Seria Nouă, Rapoarte consulare ruse, 1812—1820*, în ms. la Institutul de Istorie „N. Iorga". In raport se observă că numărul titlurilor boierești se acordau cu multă ușurință, cu singurul scop de a se îmbogăți domnul și marii dregători în cel mai scurt timp. Din douăzeci de titluri acordate, doar două erau pe merit.

[109] B.A.R., Ms. rom. 4 126, doc. 36.

[110] Marele vistier Iordache Roznovanu informa, la 15 februarie 1820, pe Stroganov, ministrul plenipotențiar al Rusiei la Constantinopol, de deficitul bugetar al țării: „Je savais que l'un des abus les plus désastreux que se remarqueaient sous les gouvernement précédent était la multiplicité des lettres d'affranchissement d'impôt". Numai în ținutul Putna, operația de catagrafiere descoperise 2 500 de familii de țărani scutiți de bir (erau probabil așa numitele slugi, în afară de scutelnici și breslași scutiți de corvezi) (*Documente, 1821*, I, p. 166).

[111] B.A.R., Ms. 330, f. 226 și 236.

[112] *Uricariul*, II, ed. a II-a, 1889, p. 207.

[113] Spre deosebire de Țara Românească, unde este interzis în mod repetat.

în slujba clasei dominante, număr imposibil de zăgăzuit, venea într-o flagrantă contradicţie cu interesele puterii centrale sau ale administraţiei străine instalată în cele două principate. Aşa se explică şi de ce administraţia rusească încă din primele luni ia măsuri radicale, care, practic desfiinţează instituţia oamenilor de scuteală, deşi desfiinţarea nu a fost legiferată decît prin Regulamentul organic. Dintr-un raport al divanului din 5 iulie 1829, cerut de vicepreşedintele administraţiei ruseşti pentru a se informa în legătură cu acest privilegiu, aflăm că, în luna mai 1828, contele Pahlen, preşedintele plenipotenţiar al divanurilor celor două ţări româneşti, a impus havalele şi asupra celor 28 009 scutelnici existenţi în Moldova la intrarea trupelor ruseşti, „întru toate cele poroncite cereri ostăneşti", ca şi asupra tuturor celorlalţi locuitori ai ţării [114]. Aşa se explică şi fenomenul din anii ce preced Regulamentului organic, că foarte mulţi scutelnici cer „lepădarea" sau „ieşirea din scutelnicie" [115].

Pe de altă parte, beneficiarilor nu li se mai dăduse nici alocaţia de scutelnici (cei 2 lei pe lună de scutelnic). Beneficiarii se vedeau, astfel, întru totul privaţi de privilegiul scutelnicilor şi încă din 1829 s-a pus problema despăgubirii lor [116].

Despre breslaşi, în acelaşi raport al divanului din 5 iulie 1829, se precizează că se acordau numai pămîntenilor stăpîni de moşii, că erau în număr de 12 573, că plăteau birul la fel ca birnicii şi că, deşi în principiu erau scutiţi de havalele, acum şi aceştia au fost supuşi „la cele mai vajnice trebuinţi şi cereri oşteneşti", cruţîndu-se numai de unele havalele (precum „darea cosaşilor"), deoarece se avea în vedere, totuşi, importanţa lor în economia gospodăriei moşiereşti („cu aceştia pameşcicii înfiinţează lucrarea pămîntului şi gospodăriile lor"). Deci, dacă boierii îşi pierd scutelnicii efectiv şi definitiv odată cu începuturile administraţiei ruseşti [117], reuşesc, totuşi, să-şi păstreze breslaşii, dar numai într-o oarecare măsură şi pentru scurt timp.

Problema desfiinţării instituţiilor oamenilor de scuteală s-a pus înainte de regulamentele organice [118], şi dacă n-a fost rezolvată pînă atunci, se datoreşte numai rezistenţei clasei stăpînitoare [119], boierii preferînd să renunţe deseori la alocaţia pentru scutelnici sau să plătească

---

[114] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 275—276.

[115] V. Popovici, *Cauzele mişcărilor ţărăneşti din Moldova, oglindite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, 1954, V.

[116] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 264.

[117] Vezi şi documentul din 30 august 1830, în care se arată că în anul 1828 au fost ridicaţi scutelnicii „de la toţi", lăsaţi numai breslaşii şi slugile. Propunerea isprăvniciei de Hîrlău ca şi breslaşii din acel ţinut să fie impuşi la havalele este respinsă de Obşteasca adunare a divanurilor, în şedinţa din 9 oct. 1830 *(ibidem)*.

[118] I.C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în principatele române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932, p. 32 şi 112 ; idem, *Principatele române de la 1821 la 1834*, p. 33. De observat însă că, în Ţara Românească, Barbu Văcărescu nu ceruse, în 1819, desfiinţarea instituţiei scutelnicilor în general, ci doar a acelei categorii de scutelnici acordaţi prin cărţi domneşti ; cei cuveniţi rangurilor ar fi continuat să existe şi să fie recrutaţi dintre birnicii mijlocaşi. În Moldova, desfiinţarea instituţiei scutelnicilor, breslaşilor şi slugilor fusese preconizată în memoriul lui Mihail Sturza din februarie 1829, întocmit în vederea elaborării Regulamentului organic, şi de Iordache Roznovanu.

[119] Este cunoscută scrisoarea lui Costache Conachi către mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi, în care, exprimîndu-şi „cu lacrimi în ochi" regretul că „se duc scutelnicii, breslaşii, slugile...", vrea să se ştie „că am protestăluit contra voinţei rele" (I.C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934, p. 73).

ei sarcinile impuse pe moment și pe diferitele categorii ale oamenilor de scuteală, numai să nu piardă privilegiul.

Stăpînii se pregăteau pentru această eventuală desființare și, în unele contracte de arendare a moșiilor, prin care erau concedate arendașilor și privilegiile stăpînilor (printre altele și cel al oamenilor de scuteală), pe la 1817, în Moldova, apare o clauză menită să reglementeze obligațiile părților contractante în eventualitatea desființării scutelnicilor („întîmplîndu-se a să rădica scutelnicii de obștie...")[120].

Tudor Vladimirescu denunță instituția poslușnicilor ca o nedreptate și un abuz, „un mijloc înlesnitor jefuitorilor", „un catahrisis al țării"[121]. El înscrie, în „Cererile norodului românesc, desființarea instituției poslușnicilor, dar în privința scutelnicilor se limitează la a cere doar desființarea celor ce aparțineau străinilor.

În vederea alcătuirii regulamentelor organice, se desfășoară o amplă muncă de documentare asupra originilor privilegiului scutelnicilor, poslușnicilor și breslașilor. În acest sens, episcopul de Rîmnic, „otcîrmuitorul sfintei Mitropolii", scrie la 2 august 1829 episcopului de Buzău să trimită copii după condicile episcopiei „privitoare la rumânia rumânilor și dezrobirea lor, la începerea dării scutelnicilor și a poslușnicilor și la alte așezăminte obștești, spre a lua cunoștință orînduiții boieri alcătuitori ai unor reforme"[122].

Instrucțiunile rusești pentru întocmirea regulamentelor organice formulează baza teoretică a desființării privilegiului oamenilor de scuteală. Ele însărcinau pe Minciaki să transmită comisiilor că guvernul din Petersburg socotește nefondată afirmația boierilor cum că privilegiul scutelnicilor, poslușnicilor, breslașilor și slugilor ar fi fost dat „ca o compensație... evgheniei în locul slobozirii țăranilor vecini"; privilegiul trebuia considerat doar „o dreptate legată de dregătoriile mari ale statului în chip de mulțumită și răsplătire", „dreptate" ce se poate anula, urmînd ca beneficiarii să fie despăgubiți fie prin mărirea lefurilor, fie prin „pensii", fie sporind de la 12 la 24 numărul zilelor de clacă[123].

În consecință, regulamentele organice abrogă în ambele țări privilegiul oamenilor de scuteală, acordînd foștilor beneficiari multiple compensații : despăgubiri, pensii, slujbași volnici etc. Art. 71 al Regulamentului

---

[120] Arh. St. Iași. *Condici K.*, nr. 329, f. 38 v.— 40 v.

[121] *Documente, 1821,* I, 279.

[122] B.A.R., CXXI 143.

[123] I.C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, București, p. 35. Punîndu se problema despăgubirii beneficiarilor prin sporirea zilelor clăcii de la 12 la 24, vornicul Costache Conachi protestează, demonstrînd că măsura n-ar avantaja decît pe „proprietarii" (sic !) din Țara Românească „unde pînă acum ei nu aveau drept decît la 12 proaste zile, fără nici o rostire hotărîtă de lucru". Intervenția vornicului rămîne un prețios document pentru ceea ce însemna claca (boierescul) în Moldova, în ajunul Regulamentului organic : „unde munca lăcuitorilor in folosul proprietarilor dupe ponturile și obicinuința obștește știută este rostită și hotărîtă în lucrări de pămînt (nartul) și în dare în natură și cari le suia la 18 și 20 zile, afară de cele două zile de clacă, afară de carul de lemne și afară de meremeturile poroncite prin aceleași așezăminturi. Cuvîntarea de duoăsprezece zile nu este decît cu numele numai și fiindcă tot proprietarul în Moldavia privește dupe tot cuvîntul la înființata muncă iar nu la numirea ce au voit cineva a-i da, urmează că acele 24 zile hotărîte prin enstrucții si care au slujit drept temeiu la prefacerea făcută acum de Comitet, nu sînt decît o prețăluire apropiată de munca cuprinsă in ponturi, și așa despăgubirea cea adevărată nu este făcută", *Analele Parlamentare*, I, partea a II-a, 1831, București, 1893, p. 51.

organic din Moldova[124] proclamă: „De vreme ce ființa scutelnicilor, a breslașilor și a slugilor se oboară pentru de apururea și lucrarea pămîntului trebuie a fi agiutorată[125] și totodată a să statornici o despăgubire pentru acei din boieri fără moșii, să legiuesc următoarele puneri la cale...". În continuare, prin art. 72, paragraf I, se acordă stăpînilor de moșii cu sate dreptul de a lua în slujba lor unul din zece locuitori, înființîndu-se categoria „slujbașilor volnici"[126]. Acest drept la zeciuiala oamenilor le este refuzat răzeșilor care aveau moșii cu clăcași, rămînînd, deci, un privilegiu al clasei stăpînitoare compensator desființării privilegiului scutelnicilor, breslașilor și slugilor, privilegiu de care răzeșii, în principiu, nu se bucurau.

Astfel, prin înființarea instituției slujbașilor volnici, se modifică dreptul de folosință asupra pămîntului, grevîndu-l cu obligația dijmei în oameni. Dreptul la slujbași volnici este un cîștig de ultim moment al clasei stăpînitoare. Anteproiectul Regulamentului organic nu-l prevedea[127], și nici instrucțiunile rusești. Regulamentul organic întărea, astfel, caracterul feudal al dreptului de stăpînire, în ciuda altor prevederi menite să-l transforme în drept de proprietate burghez.

Paragraful al VIII-lea al aceluiași articol consfințește boierilor cu moșii acea alocație de 24 de lei pe an de scutelnic, dar acum se acorda sub titlu de „despăgubire" și numai pe durata vieții lor (nu mai este moștenită de familie). În schimb, boierilor fără moșii, care nu aveau cum profita de privilegiul slujbașilor volnici, li se dă în compensație o „pensie" (aici, în sens de indemnizație) de 60 de lei pe an de scutelnic. Aceeași „pensie" urmau să primească și boierii ce vor intra de acum încolo în dregătorii. Pentru plata despăgubirilor și a pensiilor, prin paragraful al X-lea se alocă suma de 1 000 000 de lei. Art. 74 precizează că dreptul la despăgubiri îl aveau numai cei cu ranguri înscriși în „Condica boierilor" la 25 aprilie 1828.

„Primele" sau „răsplătirile" ce le acorda domnul pentru diverse servicii aduse țării de acum înainte nu vor mai fi sub formă de oameni de scuteală, ci în bani (paragraf. XII, art. 73), aceasta constituind încă una din măsurile ce aveau să pregătească modernizarea societății romă-

---

[124] *Regulamentul organic al principatului Moldovei*, Iași, 1846, f. 13. Anexa *Litera E* la Regulamentul organic, intitulată *Pentru alcătuirea pensiilor*, aduce unele precizări interesante, printre care și motivația că „zeciuiala din numărul lăcuitorilor din moșiile proprietarilor" este o „despăgubire în locul ce făcea slugo-scutelnico-breslașii în folosul iconomiei rurale", iar pensiile, după același articol „fiind în locul banilor ce Visteria plătea cîte 24 lei pe an de un scutelnic în folosul celor ce avea această dreptate". Aceeași anexă cuprinde și instrucțiuni pentru organizarea Casei pensiilor, care va opera după o condică zisă a „Pensiilor scutelnicești" și o alta a „Pensiilor răsplătitoare".

[125] Lucrarea pămîntului va fi „agiutorată" și prin art. 124, cap. 3, secția 7, prin care se proclamă în principiu un fel de obligativitate a muncii salariate: recunoscîndu-li-se locuitorilor prioritatea la arendarea terenurilor suplimentare („prisoase"), li se cerea în schimb („cu aceeași dreptate") ca, „după împlinirea orînduitelor sale către proprietariu datorii și după săvîrșirea a însuși lucrului hranei sale, va agiuta pe proprietariu în trebuințele economiei de pre moșia sa cu bună învoială și după curgătoriul preț".

[126] Catagrafia populației Moldovei din anul 1832 înregistra 13 228 slujbași volnici (Arh. St. Iași, Tr. 885, op. 1011). Slujbașii volnici urmau să fie scutiți de bir și „de orice havalele, cu plată sau fără plată, precum și de cvartir oșcenesc" (paragraf XIII). De notat că slujbași volnici se acordă tuturor stăpînilor de moșii, chiar și celor fără ranguri boierești, precum și mănăstirilor care nu beneficiaseră (decît unele) de scutelnici și breslași.

[127] *Istoria Romîniei*, III, p. 948.

nești în epoca regulamentară. Suma necesară urma să fie asigurată din ce va rămîne dintr-acel milion de lei după achitarea despăgubirilor și a pensiilor pentru scutelnici. Ea sporea pe măsură ce se stingeau din viață beneficiarii acestor despăgubiri.

În scopul de a consolida sistemul fiscal, art. 73 al Regulamentului organic interzice acordarea de scutelnici sau scoaterea din rîndul birnicilor [128] a oamenilor puși în slujba „particularilor", în afara slujbașilor volnici, făcîndu-i pe domni responsabili de nerespectarea acestui articol [129].

O comisie [130] urma să verifice „cinurile" (rangurile) și să întocmească listele cu cei ce aveau drept la despăgubiri și pensii. Se procedează la o verificare multiplă a beneficiarilor, atît pe baza condicii boierilor din 1828, a rolurilor Vistieriei cu ultimele plăți ale alocației pentru scutelnici, cît și a catagrafiilor trimise de ispravnicii de ținut. La 19 februarie 1833, comisia înfățișează Obșteștii Adunări lista revizuită [131] cuprinzînd boierii și instituțiile publice cu dreptul la despăgubiri pentru un număr total de 25 727 scutelnici, și anume 730 beneficiari cu moșii (pentru 18 733 scutelnici) și 469 beneficiari fără moșii (pentru 6 994 scutelnici); pentru alți 129 boieri „petaclii", cu 1917 scutelnici, cercetările continuau.

Regulamentul organic al Țării Românești, prin art. 64, paragraful I, proclamă: „Toți scutelnicii și poslușnicii fără nici o osebire se vor strica pentru totd'auna și se vor așeza în rîndul dajnicilor". Ca și în Moldova, „domnii nu vor mai avea putere de a da de acum înainte scutelnici vericăruia măcar; asemenea, nu vor putea să scoață sau să sloboază a se scoate din rîndul dajnicilor vreun om pentru slujba boierilor sau a altor particulari; vor fi răspunzători pentru orice faptă împotriva acestei hotărîri" [132].

Semnificativ este faptul că, imediat după această enunțare, Regulamentul organic al Țării Românești [133] întărește actul de la 1746, de desființare a rumâniei: „Legiuirea ce s-au făcut la leat 1746, cu iscăliturile clirosului bisericesc și a boierilor și cu întărirea domnului Constantin Mavrocordat, pentru desrobirea țăranilor rumâni, rămîne și va rămînea nestrămutată în toată coprinderea ei". Aceasta era necesar, probabil, de teama ca boierii să nu pretindă, odată cu desființarea instituției scutelnicilor și poslușnicilor, revenirea la rumânie.

---

[128] După 1832, „privilegiaților", pe lîngă unele scutiri personale (scutire de bir și de impozite pe avere), li se dă dreptul să țină și un număr de oameni pentru slujba casei lor, scutiți de bir și havalele, dar cu condiția ca aceștia să fie „oameni străini fără amestec de bir cu satul" (uneori se preciza să nu fie dintre cei fugiți și întorși sau dintre cei strămutați).

[129] „Domnii nu vor avea drit în viitorime a da nimănui scutelnici și nu va putea scoate nici a îngădui de a să scoată din rîndul birnicilor nici un om pentru slujba boierilor sau a altor particulari, afară de zeciuiala sătenilor legiuită prin articolul de mai înainte în folosul lucrării pămîntului; domnii vor fi răspunzători de toată lucrarea împotriva acestei rînduieli".

[130] Vezi *Raport pentru pensiile scutelnicești*, nov. 1832, în „Analele Parlamentare" (1832—1833), III/2, p. 229.

[131] *Ibidem*, f. 234—273. Lista cuprinde: Mitropolia, episcopiile Roman și Huși, m rile Neamț și Secul, spitalul Sf. Spiridon și călugărul Filaret Apamias, șase beizadele, 60 de boieri „caftanlii" și 3 boieri cu pitace domnești — cu drept la despăgubire pentru cîte 80 de scutelnici; un vornic de politie cu caftan — pentru 50 de scutelnici; 2 vornici de aprozi cu caftan, 51 de agi caftanlii, 4 agi cu pitace domnești — pentru cîte 40 de scutelnici etc. etc. Lista este dată publicității la Iași, prin *Buletin. Foaie oficială*, 1833, numerele 23 și 27 iulie, 6 și 17 august. ș.a.m.d.

[132] *Regulamentul organic*, București, 1847, p. 28, capitolul „Desputerniciri și oborîri".

[133] Regulamentul organic al Moldovei nu face legătura.

Prin art. 65, paragraful al 16-lea, referitor la *Cheltuielile statului*, este alocată suma de 1 500 000 lei [134] pentru despăgubirea celor ce avuseseră dreptul la scutelnici şi pentru plata pensiilor. Anexa III, art. 2, fixează suma de 60 de lei pe an de scutelnic ca despăgubire celor ce „sînt aşezaţi astăzi în arhondologie" [135] (iar văduvelor pe jumătate). Suma despăgubirilor ridicîndu-se la 1 016 880 lei, restul urma să fie împărţit sub titlul de „compensaţie" celor ce beneficiau de scutelnici acordaţi „în putere de hrisoave i cărţi domneşti sau numai după voinţa domnilor", revenindu-le cîte 31 de lei de scutelnic. Aceste despăgubiri şi compensaţii erau acordate pe viaţă, şi, pe măsură ce beneficiarii lor se stingeau din viaţă, sumele se vărsau la Casa pensiilor [136].

La fel ca în Moldova, Regulamentul organic din Ţara Românească prin art. 143, pune în slujba stăpînilor de moşii cu sate un număr de oameni, aici numiţi „slugi", dar numai 4 la o sută de familii, faţă de 10 în Moldova; erau aleşi prin rotaţie, de către obştie, şi urma să fie întrebuinţaţi ca isprăvnicei, pădurari, argaţi, chelari etc.; capitaţia acestora era plătită de sat. Regulamentul organic din Ţara Românească, spre deosebire de cel din Moldova, nu pune această măsură direct în legătură cu desfiinţarea instituţiei oamenilor de scuteală, ci doar cu dreptul de stăpînire asupra pămîntului.

Abolirea privilegiului oamenilor de scuteală nu a fost o trădare a intereselor clasei stăpînitoare; prin abolire, nu s-a urmărit decît perfecţionarea sistemului fiscal, modificîndu-se regimul de redistribuire a venitului social. S-a pus doar capăt dezordinei fiscale, pentru rezolvarea problemei echilibrului bugetar.

Desfiinţarea instituţiei oamenilor de scuteală a făcut posibilă o micşorare sensibilă a dărilor către stat („capitaţia" este stabilită la numai 30 de lei pe an, în ambele ţări), ceea ce face ca ponderea sarcinilor fiscale să fie mai mică, după Regulamentul organic, în comparaţie cu sarcinile datorate stăpînilor de pămînt. Desfiinţarea noianului de impozite directe şi indirecte şi fixarea unei sume acceptabile drept „capitaţie", ca şi desfiinţarea havalelelor, a făcut să dispară şi unul dintre principalele mobile

---

[134] Compară cu: 439 500 lei — la Poartă; 1 200 000 lei — lista civilă a domnului; 4 424 700 lei — lefile dregătorilor şi slujbaşilor etc. (*Regulamentul organic*, ed. cit., p. 31).

[135] Vezi *Catagrafia oficială de toţi boierii Ţării Româneşti, 1829* — publicată de I.C. Filitti, Bucureşti.

[136] Pentru ca despăgubirile să nu fie perpetue în cazul eparhiilor şi al mănăstirilor, ele erau acordate personal mitropolitului, episcopilor şi celor patru clerici ai Mitropoliei (*Regulamentul organic*, p. 140). Vezi şi lista „feţelor bisericeşti ale bisericilor străine", cărora li se acordă „compensaţie", nu „despăgubire". Aici este introdusă compensaţia şi pentru posluşnici, dar pentru un număr mai mic decît cel deţinut („Analele Parlamentare", II (1831—1832) p. 345). Numărul total al scutelnicilor pentru care se acordau cîte 60 de lei pe an despăgubire se ridica la 16 948, si anume: 13 952 scutelnici aparţinînd „feţelor boiereşti", 2 870 scutelnici aparţinînd „feţelor femeieşti" (văduvelor de dregători) şi 126 scutelnici ai „feţelor de bănuială" (pentru care continuau cercetările) (ibidem, f. 338). Lista celor ce urmau să li se plătească compensaţii însuma 2 252 scutelnici (cîte 31 de lei). În total, erau 19 200 scutelnici. Au existat mai multe variante de liste. Vezi, spre ex. şi calculele căminarului Costache Manu: 2 026 beneficiari cu drept la despăgubiri sau compensaţii pentru 25 530 scutelnici (ibidem, p. 295). Atragem atenţia, aşa cum am mai arătat şi în alte rînduri, că numărul beneficiarilor de scutelnici şi al scutelnicilor existenţi în societate era cu mult mai mare decît cel acceptat de comisie în vederea despăgubirilor.

ANEXA 1

Moldova

Anul	Nr. scutelnici	Nr. breslași	Nr. trecuți	Nr. slugi	Nr. birnici havalegii	Izvorul
1763	2 205	—	—	—	—	Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. II, 2 018, dosar 1, f. 20—23 v.
1772	8 287	⟨scutelnici,	breslași	și slugi⟩	57 710	V.I. Grosul, P.G. Dmitriev, P.V. Sovetov, Переходные формы феодальной эксплуатации крестьян Молдавии XVIII—начала XIX вв. *(Кто такие скутельники?)*, în „Известия" АН МССР, 1967, 2.
1774	8 189	⟨scutelnici,	breslași	și slugi⟩	76 273	Ibidem.
1781	5 763	—	—	—	—	Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. II, 2018, dosar 2.
1803	5 062	scutelnici și breslași	—	5 645	79 342	*Uricariul*, vol. VII și VIII.
1808	11 476	6 599	—	3 631	—	Arh. St. București, *Achiziții noi*, CXXXII/4.
1812	18 000	—	—	—	80 000	B.A.R., CMXVI/33.
⟨1819⟩	13 369	7 747	21 524	14 020	39 223	Ibidem, Ms. rom. 4 126, doc. 36.
1821	14 574	8 727	20 563	20 306[1]	50 960	Buletin „I. Neculce", 7/1928, Iași, 1929, p. 140—141.
1826	29 707	13 038	—	22 207	50 277	Arh. St. Iași, *Documente*, CXLIII/124.
1827	30 546	17 475	7 887	—	—	Ibidem, Ms. 1491, f. 142.
1828	24 722	12 232	—	22 212[2]	49 736	Ibidem, Tr. 644, op. 708, dosar 560, f. 53.
1828	28 009	12 573	—	—	—	Raportul divanului din 5 iulie 1829 (ibidem, *Litere* B/34, f. 4).
1831	—	—	—	35 699	—	Ibidem, Tr. 1764, op. 2 013, nr. 320, f. 53—57.
1832	27 644	—	—	—	—	Analele Parlamentare, III/2 (1832—1833), f. 234—273.
⟨ante 1833⟩	37 000	scutelnici și breslași	33 000	—	—	Arh. St. Iași, *Litere* M/512, f. 115.

[1] La care se adaugă 11 424 băjenari fără bir.
[2] La care se adaugă 3 743 băjenari, dintre care 1 693 fără bir.

ANEXA 2

Țara Românească

Anul	nr. scutelnici	nr. poslușnici	nr. birnici	Izvorul
1796	cca 10 000			*Hurmuzaki*, Seria nouă, I, 1962, p. 797.
1808	30 000	30 000 + 20 000 dîrvari	45 000	Memoriu întocmit de Pavel Gavrilovici Divov, publicat de A. Lazea și P. Cernovodeanu, în „Revista arhivelor", 1973, nr. 1. p. 53–95.
1811	14 219	9 823	14 873 lude	Arh. St. București, *Ad. Vechi*, 2 356, f. 41 v.
1814	—	16 660	91 400	B.A.R., Ms. 357, f. 51–55 v.
1815	15 820	16 487	96 455	Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, București, 1859, p. 146.
1816	15 599	13 807	—	Arh. St. București, *Ad. Vechi*, 2 173 — c, f. 284 v., 309.
1818	18 545	18 619	⟨105 224⟩	Arh. St. Buc., *Ad. Vechi*, 2 207 b, f. 397, 416.
⟨1819⟩	19 000	18 000 + 8 000 ascunși	101 355	*Documente 1821*, vol. I, 1957, f. 131.
1820	20 610	20 558	118 000	Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 285/1820, f. 126–128,
1821	15 532	10 986	—	Documente, 1821, *III*.
⟨1831⟩	25 530	—	—	An. Parlamentare, II (1831–1832), p. 295.
⟨1831⟩	16 714	35 469	166 774	Arh. St. București, Min. de Interne, Administrative, 2/1831, f.9.

care determinau ca o atît de mare parte a populației să se pună sub „ocrotirea", de fapt la dispoziția unor exploatatori particulari.

★

Instituția oamenilor de scuteală se explică prin caracterul de clasă al statului feudal și este expresia mutațiilor ce au loc pe planul relațiilor de producție într-o anumită etapă a dezvoltării societății feudale (deschisă prin reformele de la mijlocul secolului al XVIII-lea), în care statul cedează în favoarea clasei stăpînitoare o cantitate de muncă obligatorie a unui număr de contribuabili sau virtuali contribuabili (imigranții).

Reducerea (legal sau abuziv) la condiția de scutelnici, poslușnici, breslași sau slugi etc. a unui număr de producători direcți, care uneori și în unele ținuturi echivalează și chiar depășesc pe cel al birnicilor (favorizată de fiscalitatea excesivă și celelalte sarcini exorbitante față de stat, din ultima parte a existenței regimului fanariot) a constituit unul din mijloacele principale de exploatare a țărănimii de către clasa dominantă în dublă calitate, de stăpîni de moșii și dregători.

În partea a II-a a studiului, vom analiza condiția socială și economică a oamenilor de scuteală, ponderea lor în societate, precum și rolul lor în economia marii gospodării moșierești, analiză ce dezvăluie schimbările ce au avut loc pe planul relațiilor de producție într-o anume etapă a dezvoltării societății feudale românești.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗЛОЖЕНИЯ ФЕОДАЛИЗМА В ВАЛАХИИ И МОЛДОВЕ В КОНЦЕ XVIII — НАЧАЛА XIX вв.

(РЕЗЮМЕ)

Разложения феодализма и переход к капитализму не совершился путем прямого замещения феодальных отношений капиталистическими. В румынских княжествах появились в рассматриваемый период в рамках ряда феодальных учреждений переходные социальные отношения, которые совмещают особенности крепостного труда с оплачиваемым трудом.

Чрезмерная фискальная эксплуатация и сравнительно слабое монетное обращение привели к тому, что большая часть налогоплатильщиков на основе контракта обязалась исполнить повышенные задачи относительно феодальных господ в обмен на оплату или отмену общественных обязанностей к последним. Это относится к классовой природе феодального государства, фискальный режим которого позволял господствующему классу в указанный период не только добиться освобождения (полного или частичного) от платы податей в пользу казны, но и иметь

доступ к доходам государства путем собственной эксплуатации некоторых податных категорий, полностью или частично освобожденных от государственных повинностей, так называемых «избавленных людей» (скутельники, послушники, бреслаши, дворовые и т.д.).

Учреждение «избавленных людей» было для господствующего класса в этот период одной из самых важных феодальных привилегий и одним из наибольших источников дохода и служил краегольной проблемой, с которой пришлось столкнуться позднесредневековому обществу обеих румынских земель в фискальной, социальной и экономической областях.

В первой части работы определены основные категории «избавленных людей», исследованы условия, приведшие к появлению и затем к исчезновению этой категории; во второй части устанавливается их удельный вес в обществе, а также их роль в экономике крупного помещичьего хозяйства.

CONTRIBUŢII LA STUDIUL ORGANIZĂRII MEŞTEŞUGURILOR BRAŞOVENE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA*

IANCU BIDIAN

Transilvania a fost confruntată în secolul al XVI-lea cu nenumărate frămîntări politice care au afectat şi viaţa economică a ţării. Anarhia politică după moartea lui Matia Corvinul, precum şi situaţia confuză după dezastrul de la Mohács au generat o serie de piedici în calea dezvoltării fireşti a vieţii meşteşugăreşti. O caracteristică a acestei perioade a constat în faptul că nu toate regiunile transilvănene au fost afectate în egală măsură de aceste mutaţii politice. Braşovul, datorită poziţiei sale geografice şi orientării sale economice, a avut în această perioadă o situaţie aparte, fiind influenţat în mai mică măsură de ceea ce se petrecea în Ungaria, şi mai mult de evenimentele ce aveau loc în Ţara Românească şi Moldova, unde însă luptele politice nu au oprit vînzările produselor meşteşugăreşti braşovene. Intensitatea schimburilor comerciale dintre Braşov şi Ţara Românească şi Moldova din primele decenii ale secolului, ale căror valori nu au fost depăşite în nici o altă perioadă, demonstrează intensa activitate meşteşugărească ce avea loc în atelierele braşovene.

Meşteşugarii braşoveni, în prima perioadă a secolului, se organizează în număr tot mai mare în bresle, şi chiar dacă pentru unii dintre ei începuse acest proces deja în secolul al XV-lea, acum el se intensifică, întocmindu-se noi statute. Astfel, din această perioadă, ni s-au păstrat statutele arcarilor, aurarilor, bărbierilor, blănarilor, cizmarilor, funarilor, tîmplarilor etc.

Un moment de mare importanţă istorică în viaţa politică a ţării a fost marcat de transformare Transilvaniei în principat autonom. De acum înainte noile autorităţi încearcă să instituie un control asupra producţiei meşteşugăreşti prin intermediul dietei, în care şi oraşul Braşov era reprezentat. Asistăm la încercări de reglementare a raporturilor dintre producători şi consumatori, adică fixarea de preţuri maximale la produsele meşteşugăreşti. În acelaşi timp se iau măsuri pentru protejarea unor meşteşugari de concurenţa produselor străine, cum a fost cazul fierarilor şi al celor care confecţionau obiecte din cositor. O problemă care

* Studiul de faţă se bazează, în majoritatea lui, pe cercetarea unor izvoare inedite aflate în arhivele din Braşov şi Sibiu şi în mai mică măsură pe lucrările publicate. O atenţie deosebită am acordat cercetării statutelor şi registrelor de breaslă păstrate în arhiva Bisericii Negre din Braşov, unde se află una din cele mai bogate colecţii privitoare la organizarea vieţii meşteşugăreşti, pînă acum insuficient studiată. Lucrarea de faţă nu a putut aborda toate aspectele vieţii de breaslă, din cauza spaţiului tipografic limitat, fiind nevoiţi să lăsăm la o parte o serie de probleme cum sînt : relaţiile dintre breaslă şi oraş, raporturile stabilite între ele, contribuţia bănească a breslei, organizarea militară şi rolul ei în apărarea şi administraţia cetăţii, proporţia ce o reprezentau breslaşii în raport cu populaţia oraşului, în consecinţă am fost obligaţi să ne concentrăm atenţia asupra analizei dispoziţiunilor statutare care reglementau viaţa internă a breslei braşovene.

devine stringentă şi cerea o rezolvare rapidă era asigurarea cu materie primă a meşteşugarilor, cei mai afectaţi de această penurie fiind pielarii şi blănarii, cărora li se acordă o serie de privilegii care aveau drept scop interzicerea exportului de piei şi blănuri în alte ţări.

Perioada în care meşteşugurile se reorganizează şi îşi pun de acord statutele cu noile realităţi economico-sociale ale epocii corespunde în timp cu domnia lui Ştefan Báthory (1571—1586). Tot acum se amplifică procesul, început anterior, de a se organiza uniuni de breaslă. Ca urmare, noile statute nu se mai încheiau pentru un meşteşug dintr-un oraş, ci reglementările devin obligatorii pentru meşteşugarii care se aflau pe teritoriul celor 7 + 2 scaune**, precum şi al districtelor Braşov şi Bistriţa.

Meşteşugarul în evul mediu era confruntat cu probleme multiple şi complexe pe care i le puneau în primul rînd producţia (aprovizionarea cu materii prime şi auxiliare, asigurarea cu unelte necesare producţiei, desfacerea produsului în condiţii cît mai avantajoase, probleme ce decurgeau din etica profesională a meşteşugarilor, adică garantarea unei calităţi corespunzătoare producţiei, obligativitatea de a se îngriji de continuitatea meşteşugului său prin asigurarea pregătirii viitoarelor cadre de meşteşugari), în al doilea rînd erau probleme ce îşi găseau rădăcinile în faptul că el îşi desfăşura activitatea într-un organism social viu, într-un oraş, unde era confruntat cu o serie de probleme de ordin social (de unde necesitatea de a se rezolva şi de a se statua raporturile între un meşteşug şi altul, a sferei lui de activitate, a relaţiei ce trebuia să existe între meşteşug şi conducerea oraşului, între el şi biserică, precum şi contribuţia sa la rezolvarea problemelor de apărare şi financiare ale oraşului etc.). La toate aceste probleme cu care era confruntat zi cu zi, meşteşugarul nu le putea găsi o rezolvare rapidă şi eficace, de aceea apelează la o formă caracteristică societăţii feudale, adică la o asociaţie de tip coorporatist, în vederea apărării intereselor sale profesionale, cunoscută sub numele de breaslă.

Învăţarea meşteşugului era condiţionată de parcurgerea unor anumite etape în scopul însuşirii temeinice şi în cele mai bune condiţii a tainelor meseriei. Prima etapă în acest proces l-a constituit ucenicia, moment obligatoriu pentru orice tînăr care dorea să-şi însuşească un meşteşug oarecare.

În acest domeniu ne vom opri asupra a ceea ce a fost caracteristic pentru fiecare meşteşug în parte în diferitele etape istorice de constituire a breslelor braşovene.

Printre condiţiile de primire la ucenicie aceea care figurează în toate statutele era naşterea dintr-o căsătorie legitimă (de thoro conjugali), lucru ce putea fi dovedit prin martori sau printr-un înscris de la parohia unde a domiciliat viitorul ucenic. În statutele braşovene cercetate nu am găsit nici o prevedere expresă care să interzică primirea de femei în învăţarea unei meserii. În genere la Braşov nu erau primiţi la ucenicie decît tinerii de origine germană. Astfel, în statutul aurarilor din 1511 [1] sau al pînzarilor din anul 1595 se prevedea că părinţii trebuie să fie germani [2].

** Cele şapte scaune: Cincu, Miercurea, Nocrich, Orăştie, Sebeş, Sibiu, Sighişoara plus cele două scaune: Mediaş şi Şeica Mare.

[1] T. Gyárfás, *A brassai ötvösség története*, Braşov, 1912, p. 14.

[2] Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 16/1.

De la această regulă au fost şi unele excepţii : cum e cazul cu statutul zidarilor din 1570, prin care se admitea primirea la ucenicie a fiilor de meşteri maghiari [3], iar în cazul căsătoriilor mixte primirea se făcea individual, astfel : fiul lui Incze, pîrcălab de Bran (tata era român, mama germană), a fost primit în 1558 în breasla ţesătorilor de lînă [4].

Majoritatea ucenicilor proveneau din oraş, în genere erau copiii meşterilor locali. Unele meşteşuguri care au cunoscut o dezvoltare deosebită, cum e cazul pînzarilor, au simţit nevoia atragerii unor tineri din satele din Ţara Bîrsei. Astfel, într-un izvor din anul 1498 se admite primirea de tineri la ucenicie din satele Prejmer, Rîşnov, Codlea şi Feldioara pentru a învăţa meşteşugul ţesătorilor de pînză[5].

Vîrsta de primire la ucenicie nu era specificată în statute, ea era, foarte probabil, între 10 şi 12 ani. Pentru a-şi putea dovedi aptitudinea pentru meseria aleasă, candidatul la ucenicie era nevoit să presteze un timp de probă, care varia de la o breaslă la alta în funcţie de dificultatea meseriei. Astfel, la pînzari timpul de probă era de 8 zile, la zidari de 14 zile, la fierari de 4 săptămîni etc.[6]. Dacă tînărul, după perioada de probă, era considerat apt pentru meseria aleasă, începea ucenicia. Meşterul unei bresle nu avea dreptul să-şi angajeze singur ucenicul, el era obligat să ceară şi aprobarea starostelui. În cazul încălcării acestei dispoziţiuni el era pedepsit cu plata a 4 pfunzi de ceară şi cu 2 vase de vin[7] , iar meşterul cel mai în vîrstă din breaslă avea primul dreptul de a opta pentru un tînăr [8].

Tînărul candidat la ucenicie era obligat să plătească o anumită taxă în bani sau în natură. Taxele erau diferite de la o breaslă la alta : un ucenic de arcari plătea, în 1505, 2 fl., cel de fierari, în 1523, 4 fl., cel de pielar, în 1585, 16 fl.[9]. Taxa varia în funcţie de locul de origine a candidatului. Astfel, în statutul croitorilor se prevedea că tinerii din Braşov achitau 5 fl., în timp ce alţii plăteau 8 fl.[10]. De o situaţie privilegiată se bucurau fiii de meşteri care doreau să înveţe meseria părin telui, acestora taxa le era redusă la jumătate[11]. Facilităţile oferite fiilor de meşteri dintr-un meşteşug oarecare reflectă spiritul de castă al breslei şi în acelaşi timp arată greutăţile cu care erau confruntaţi tinerii care proveneau din mediul rural în încercarea lor de a învăţa un meşteşug. Ucenicul, pentru a fi cunoscut de meşterii breslei, era obligat să dea un ospăţ în cinstea acestora, iar cheltuielile se împărţeau în mod egal între el şi meşterul său. La unele bresle aceste taxe au tendinţa să crească în decursul secolului. Astfel, dacă în anul 1515 un tînăr care dorea să-şi însuşească meşteşugul aurăritului plătea o taxă de 4 fl., la sfîrşitul secolului suma se dublează[12].

[3] Ibidem, IV E 25.
[4] Arh. St. Braşov, fondul Primăriei Bv. IV D 1, p. 13.
[5] Arhiva Bis. Negre, Tq. 101 6.
[6] Ibidem, fondul bresle, Hd. 16 1 ; 25/7 ; IV E 25.
[7] Ibidem, IV E 4.
[8] Ibidem, Hd. 16/1.
[9] G. Nussbächer, *Statutul breslei arcarilor din Braşov*, în *Cumidava*, II, 1968, p 9_ ; Arhiva Bis. Negre, IV E 25, Hd. 15/1.
[10] Ibidem, IV E 163.
[11] G. Nussbächer, *op. cit.*, p. 92.
[12] Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 19`1, p. 267.

Anii de ucenicie variau în funcţie de dificultatea meşteşugului ce urma să fie însuşit de către tînăr. Timpul necesar afectat învăţării meşteşugului era în genere de 4 ani (arcari, aurari, curelari, fierari, pielari, pînzari etc.); existau unele excepţii, cum era cazul ucenicilor de zidari la care timpul afectat însuşirii meseriei era de 3 ani [13].

Datorită organizării diferite a breslelor în diversele oraşe, odată cu asocierea lor în uniuni de breaslă se nasc o serie de diferende în ceea ce priveşte anii de ucenicie. Un astfel de conflict izbucneşte în anul 1549 între breasla de lăcătuşi din Sibiu şi breslele din Braşov, Bistriţa şi Sighişoara[14].

După ce era admis ca ucenic, tînărul era considerat ca făcînd parte dintre membrii familiei meşterului, adică primea mîncare, adăpost, îngrijire şi îmbrăcăminte. Spre pildă, ucenicul de zidar avea dreptul să primească anual 2 cămăşi, iar după terminarea perioadei de ucenicie primea o haină, o pereche de cizme, o cămaşă şi o pălărie [15]. În întreagă această perioadă ucenicul nu era folosit numai ca ajutor, ci era obligat să îndeplinească o serie de munci gospodăreşti: să aducă apă, să taie lemne, să facă focul etc. Meşterul era obligat să supravegheze comportarea morală a tînărului, în scopul de a-l feri de unele deprinderi necorespunzătoare. Astfel era obligat să doarmă în fiecare noapte în casa meşterului, iar în caz contrar era aspru pedepsit[16].

Îndeobşte ucenicul nu avea dreptul să-şi părăsească meşterul pînă la expirarea termenului de ucenicie, decît în cazul morţii acestuia. În statutul curelarilor din anul 1590 surprindem o dispoziţie interesantă prin care se conferea ucenicului dreptul ca în termen de 4 săptămîni să-şi poată schimba meşterul, arătînd cauzele nemulţumirii sale [17]. Totuşi această dispoziţie nu a fost adoptată şi de alte bresle, de aceea nu erau rare cazurile cînd ucenicii îşi manifestau nemulţumirea prin fugă. În asemenea situaţii se instituia o comisie care făcea cercetări, iar în cazul cînd fuga a avut loc fără un motiv bine întemeiat, ucenicul era pedepsit cu plata unei amenzi de un florin. Aceeaşi sumă o plătea şi meşterul dacă nu anunţa cazul breslei; dacă plîngerea era întemeiată atunci tînărul era încredinţat altui meşter[18].

Unele bresle plăteau o seamă de bani ucenicului la sfîrşitul fiecărei săptămîni, cuantumul acestei sume fiind specificat în statute [19], sau fixat de conducerea oraşului, cum a fost cazul în anul 1572, cînd pentru ucenicii de dulgheri se stabileşte următoarea retribuţie: 12 dinari în primul an, 14 în al doilea, 16 în al treilea şi 20 în al patrulea [20]. În scopul de a împiedica şi de a curma tendinţele de diferenţiere economică prea accentuată între meşteri, erau pedepsiţi aceia care plăteau mai mult ucenicilor, obligîndu-i în acest mod să lucreze peste timpul fixat[21].

---

13 Arhiva Bis. Negre, IV E 25.
14 Arh. St. Sibiu. Protocoalele Universităţii Săseşti nr. 1 (1544—1563), fila 18 v.
15 Arhiva Bis. Negre, IV E 25.
16 Ibidem, fondul bresle, Hd. 6/1.
17 Arh. St. Braşov, fondul Honterus, nr. 32.
18 Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 16/1.
19 Ibidem, IV E. 25.
20 Arh. St. Braşov, fondul Primăriei, IV D_1, p. 253.
21 Ibidem, fond Honterus, nr. 32.

După ce ucenicul şi-a îndeplinit stagiul, meşterul său era obligat să anunţe conducerea breslei şi să-l înscrie în frăţia calfelor, nerespectarea acestei prevederi fiind pedepsită cu 2 fl. [22]. Astfel, tînărul, după obţinerea certificatului de ucenicie, devenea calfă. Denumirea sub care apărea în documente era foarte diferită : famulus, socius, Gesell, Knecht, Lohnknecht. Primirea în această nouă etapă de perfecţionare profesională avea loc după un adevărat ceremonial, care era deosebit de la o breaslă la alta. Pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea nu găsim însă în statutele braşovene nici o indicaţie precisă de modul cum trebuia să se desfăşoare acest ceremonial.

Calfa, odată recunoscută ca atare de conducerea breslei, avea dreptul să opteze între două alternative : să rămînă în oraşul respectiv şi să se angajeze la un meşter, fie la fostul său patron, fie la alt meşter din branşa respectivă, sau să plece în călătoria de specializare (Wanderjahre) în oraşele în care meşteşugul respectiv era mai dezvoltat. Dreptul calfei de a pleca în călătoria de perfecţionare era prevăzut în mod expres în unele statute, oprirea exercitării acestui drept fiind pedepsită[23]. Calfa era obligată să aibă asupra sa în timpul călătoriei o scrisoare de recomandare (Schrieftblat), iar în caz contrar nu putea fi angajată[24]. De asemenea în unele statute se prevedea în mod expres deţinerea unui paşaport[25]. Aceste acte erau întocmite de către grămăticul breslei, care primea jumătate din suma plătită de calfă pentru acest înscris, ce era în genere de 1 fl.[26].

Anii de călfie erau deosebiţi de la un meşteşug la altul, dar în genere ei variau de la 2 la 4 ani. Astfel, calfele de pînzari erau obligate să lucreze 4 ani şi aveau un an pentru pregătirea examenului de meşter[27]. Nu erau rare cazurile cînd după terminarea anilor de călfie nu ajungeau meşteri şi rămîneau în continuare în această situaţie, deoarece numărul meşterilor într-o breaslă era limitat, fie de statut, fie din considerente economice.

Pentru munca pe care o prestau primeau o retribuţie în bani sau în natură. Plata în bani se făcea în funcţie de profilul meşteşugului : calfa de zidar primea 16 dinari pe zi[28], în alte bresle se făcea o distincţie tarifară în funcţie de pregătirea calfei. La turnătorii de cositor calfele tinere primeau 16 dinari, calfele mai în vîrstă 20 dinari, iar acelora care puteau înlocui un meşter li se dădeau 25 de dinari[29]. Pentru a opri creşterea excesivă a producţiei şi pentru a controla calitatea ei se interzicea plata calfelor cu bucata, ci numai cu ziua sau cu săptămîna[30].

---

22 Ibidem.

23 Ibidem.

24 Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 16/1.

25 Arh. St. Braşov, fondul Honterus, nr. 32.

26 Ibidem.

27 Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 16/1.

28 Ibidem, IV E 25.

29 A. Eichhorn, *Die Zinngiesser*, în *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, III, p. 28.

30 Arhiva Bis. Negre, IV E 21.

În secolul al XVI-lea conducerea orașului ia o hotărîre în legătură cu căsătoria calfelor. Astfel, calfele necăsătorite nu aveau dreptul să profeseze meșteșugul în folosul lor, ci sînt obligate să se căsătorească, în caz contrar trebuind să lucreze pentru meșter [31].

Creșterea numărului de calfe, precum și necesitatea de a-și îmbunătăți situația și de a-și apăra interesele au determinat organizarea lor în frății de calfe. În secolul al XV-lea calfele de cizmari din Brașov s-au afiliat la cunoscuta frăție a Sf. Ioan cu sediul la Sibiu[32], tot din acest veac avem mențiuni despre asociația calfelor de croitori[33], fierari[34], blănari[35], cizmari [36]. În secolul al XVI-lea constatăm o dezvoltare sub aspectul organizării asociațiilor de calfe brașovene, consecință a înfloririi vieții meșteșugărești. În anul 1555 curelarii brașoveni participă, alături de cei din Sibiu, Sighișoara, Mediaș, la elaborarea unui statut[37]. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ne mai sînt cunoscute asociațiile calfelor de turnători de cositor (1561) [38] și a calfelor de postăvari (1576)[39].

Statutele asociațiilor de calfe brașovene cuprind o serie de dispoziții în legătură cu obligațiile calfei în procesul de producție, acte normative referitoare la comportarea calfei în societate, raporturile sale cu ceilalți membri, asistența socială ce trebuie să și-o acorde reciproc, precum și atribuțiile religioase ce urmau să fie îndeplinite de fiecare membru. În fruntea asociației se afla decanul (Altknecht), care supraveghea modul cum sînt respectate de către membri dispozițiile cuprinse în statute. Asociațiile de calfe sînt controlate în mod continuu de către starostele de breaslă, care trebuia să aprobe orice măsură luată [40]. Un fenomen care producea îngrijorare printre meșteri era că unele calfe începuseră să lucreze pe cont propriu. Pentru a curma această stare de fapt sfatul orășenesc hotărăște că orice calfă trebuie să se angajeze la un meșter[41].

Calfele, după terminarea anilor de călfie, aveau dreptul să se prezinte la examenul de meșter, susținînd o probă practică. Lucrarea de măiestrie consta în confecționarea, prin propriile puteri ale calfei, a mai multe obiecte din specialitatea sa. Statutul aurarilor brașoveni din 1511 obliga pe candidat să confecționeze un potir, un inel etc. [42], cel al arcarilor să termine un arc [43]. Pe lîngă lucrarea de meșter candidatul era obligat să plătească o taxă de intrare în breaslă, aceasta fiind diferită în funcție de faptul dacă acesta a învățat meseria în orașul Brașov sau nu. Astfel, candidatul pentru

---

[31] Arh. St. Brașov. J. Fr. Trausch, *Collectanea zu einer Partikulär Historie von Cronstadt*, vol. II, p. 65.

[32] Fr. Zimmermann, *Das Register des Johannes Bruderschaft*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1880, vol. XVI, p. 355 (în continuare Archiv. . .,).

[33] Colecție particulară (informație primită de la G. Nussbächer, arhivist principal — Brașov).

[34] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Brașov, 1903, p. 99.

[35] Arh. St. Brașov, fondul breasla blănarilor. Registrul calfelor, 1644—1836.

[36] Fr. W. Seraphin, *Das Taufbecken in der Kronstädter evangelischen stadtpfarrkirche*, în Archiv. . ., XXXIV, p. 181.

[37] St. Pascu, *op. cit.*, p. 281.

[38] Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, IV Hd. 35 3.

[39] Colecție particulară (informație de la G. Nussbächer).

[40] Arh. St. Sibiu, fondul Brukenthal, S_{1-10}, nr. 15.

[41] Ibidem, $H_{1\ 5}$, nr. 131.

[42] T. Gyárfás, *op. cit.*, p. 14 (ein Kelch, Schild und Helm, und einem krawsen Ring).

[43] G. Nussbächer, *op. cit.*, p. 95.

meseria de aurar plătea o taxă de 6 fl. dacă a învăţat meseria în oraş şi de 8 fl. dacă şi-a însuşit-o în altă parte [44].

În scopul asigurării unei munci de îndrumare şi control asupra activităţii breslei în diversele domenii ale ei, adunarea generală a meşterilor alegea în fruntea acestei organizaţii pe staroşti. Denumirea sub care apar în statutele de breaslă braşovene sînt fie în latină, fie în germană (magistri cehae, seniores magistri sau Zechmeister). Alegerea staroştilor avea loc în prima săptămînă după Crăciun, iar numărul lor varia între 2 şi 4. Cel mai în vîrstă dintre staroşti se numea părintele breslei (Zechvater).

Staroştilor li se încredinţa o serie de sarcini : ei răspundeau de fapt în faţa magistratului oraşului pentru calitatea şi preţul produselor, pentru participarea meşterilor la organizarea apărării oraşului. Un rol deosebit îl aveau şi în distribuirea materiei prime achiziţionate, luînd măsuri împotriva acelora care foloseau căi ocolite pentru aprovizionare. Ei făceau parte din consiliile care controlau lucrările ce erau prezentate pentru obţinerea titlului de meşter, avînd un cuvînt hotărîtor. De asemenea ei administrau averea breslei şi se îngrijeau de îndeplinirea obligaţiilor la procesiuni religioase, slujbe şi întreţinerea altarului încredinţat breslei).

Datorită poziţiei lor sociale în breslă ei se bucurau de o serie de privilegii (primeau o parte din taxele percepute asupra certificatelor eliberate calfelor şi ucenicilor, îşi alegeau locul de vînzare în tîrg, aveau dreptul de opţiune în alegerea ucenicilor şi calfelor).

Un rol important în viaţa internă a breslei îl aveau meşterii controlori (schawmaster — Schaumeister). Momentul apariţiei acestei funcţii nu poate fi stabilit cu exactitate, totuşi, la începutul secolului al XVI-lea ei apar menţionaţi în statute. Alegerea lor se făcea în adunarea breslei, pe o perioadă de un an, dintre meşterii cu o bună pregătire profesională. Astfel, controlorii din breasla cizmarilor erau obligaţi să inspecteze săptămînal activitatea şi atelierele cizmarilor, pentru a vedea dacă produsele confecţionate corespundeau normelor în vigoare. De asemenea ei împiedicau pe cizmari să cumpere blănuri ce erau prelucrate de cojocari sau de tăbăcari, pentru a înlătura orice motiv de conflict între bresle, ei avînd dreptul de a le confisca [45].

Nu toate breslele aveau un supraveghetor (controlor), din care motiv această muncă o efectua chiar starostele breslei, cum era cazul aurarilor, unde acesta avea obligaţia de a controla materia primă şi de a face proba compoziţiei sale odată pe lună [46].

Un rol foarte important îl aveau controlorii cînd era vorba de meşteşugurile legate de alimentarea populaţiei. Animalele ce urmau să fie sacrificate trebuiau să fie controlate de către supraveghetorul breslei, în caz contrar ele nu puteau fi tăiate [47]. Şi în statutul breslei croitorilor găsim menţionat un supraveghetor al producţiei; acesta urma să facă, tot la două săptămîni, controlul hainelor confecţionate, de asemenea el avea sarcina să controleze dacă pînza sau stofa cumpărată nu era mucegăită. În cazul în care se constata acest lucru marfa era confiscată [48]. Din exem-

[44] T. Gyárfás, *op. cit.*, p. 14.
[45] Fr. Zimmermann, *op. cit.*, p. 401.
[46] Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 7/10.
[47] Ibidem, Hd. 6/1.
[48] Ibidem, IV E 163.

plele de mai sus rezultă că rolul supraveghetorului în breslele braşovene era foarte important. Activitatea şi atribuţia sa erau statuate de fiecare breaslă în parte, în funcţie de specificul ei.

De buna desfăşurare a muncii într-o breaslă răspundea adunarea breslei, care avea drept sarcină să supravegheze activitatea breslei, să asculte rapoartele înaintate de controlori, să ia o serie de măsuri organizatorice cum erau : elaborarea de noi articole de breaslă, sau înlăturarea acelora care nu mai corespundeau, de asemenea aici se confirmau primirile de noi meşteri. Între perioadele de întrunire a breslei, care se aduna de obicei de 4 ori pe an, problemele curente erau rezolvate de senatul breslei sau consiliul bătrînilor (Altschaft sau Aldschaft). La Braşov numărul membrilor consiliului era de 10, cum era cazul în breasla lăcătuşilor sau dulgherilor [49].

Senatul breslei era format din meşteri care datorită pregătirii lor profesionale se bucurau de o mai mare autoritate.

Un eveniment deosebit în viaţa breslelor era momentul întrunirii adunărilor anuale, cu care ocazie se prezenta darea de seamă de către staroşti asupra activităţii depuse în decursul anului care s-a scurs. În unele statute se prevedea în mod expres necesitatea prezentării unui raport anual de către conducerea breslei adunării, cît şi de fiecare meşter în parte [50]. Adunările breslei aveau loc în casa breslei; cea mai veche casă de breaslă braşoveană amintită documentar fiind aceea a cojocarilor şi blănarilor, menţionată deja în anul 1420 [51].

Membrii breslei erau anunţaţi de data cînd avea loc adunarea cu ajutorul tablei de convocare (albune, tabella, Zeichen). În acest convocator erau nominalizate persoanele ce urmau să participe, ordinea de zi a adunării, precum şi amenzile care se aplicau acelora care nu participau. Originea tablelor de convocare trebuie căutată în modul de organizare şi funcţionare a vecinătăţilor (Nachbarschaft) care erau specifice Ungariei şi Transilvaniei [52]. Sarcina păstrării tablei de breaslă revenea unuia dintre cei doi staroşti, în genere celui mai bătrîn (senior, zechvater). Dintre tablele braşovene cea mai frumoasă este tabla de argint a aurarilor din 1556 (Muzeul din Budapesta). Pe una din feţele tablei este reprezentat un meşter aurar executînd o lucrare pe o nicovală, alături o masă de lucru pe care se află o serie de instrumente : o pilă, o cutie cu praf de aur sau argint, un ciocan, un cleşte, o nicovală, foalele. Reversul e împărţit în două planuri, în cel superior se vede un aurar examinînd un obiect la o masă, iar în cel inferior două calfe lucrează în faţa cuptorului şi alături de ei doi ucenici [53]. Tabla de convocare era purtată de un ucenic de la un meşter la altul, iar aceştia după ce luau la cunoştinţă erau obligaţi să participe la şedinţă, orice lipsă fiind sancţionată cu administrarea unei amenzi în bani sau în ceară [54].

---

[49] Ibidem, Hd. 21/2 şi 31 6.

[50] Arhiva Bis. Negre, IV E 25.

[51] Zimmermann Fr. — Werner C. — Müller G. — Gündisch G., *Urkundenbuch zur Geschichte des deutschen in Siebenbürgen*, vol. IV, Sibiu, 1937, p. 130—131, nr. 1886. (în continuare Urkundenbuch...,).

[52] A. Bunta şi I. Iosub, *Tablele şi semnele de breaslă — colecţiile muzeelor de istorie Cluj şi Sighişoara*, în „*Acta Musei Napocensis*", 1967, 4, p, 199—214.

[53] A. Resch, *A brassai ötvösczek bemondó táblaja 1556-ból*, în „Archeológial Ertesitö", VII, 1887, p. 289—293 ; St. Pascu, *op. cit.*, fig. 47.

[54] Arhiva Bis. Negre, IV E 25.

Adunarea breslei trebuia să se desfăşoare în cele mai bune condiţiuni, adică în linişte şi ordine. De aceea în statute se prevedea ca meşterii să nu participe la adunări în stare de ebrietate, pentru a se evita certurile sau scandalurile[55]. O dispoziţie interesantă, care demonstrează caracterul închis, de castă, nedemocratic al organizării breslei îl găsim în statutul fierarilor din 1523, în care se prevedea că la discuţii nu pot participa decît meşteri, iar hotărîrile şi discuţiile ce aveau loc în timpul adunării erau secrete şi difuzarea lor era aspru pedepsită[56].

Printre temele discutate în cadrul adunărilor un loc important îl ocupa aceea a averii breslei. Mărimea ei era o reflectare a activităţii depuse de membrii ei, a numărului lor şi a poziţiei cîştigate de ea în oraş. Majoritatea veniturilor proveneau din taxele ce le plăteau viitorii ucenici la primirea lor în cadrul învăţămîntului profesional, de asemenea din taxele ce le plăteau calfele care doreau să devină meşteri. O altă parte a veniturilor proveneau din eliberarea diferitelor certificate din partea breslei, calfă, ucenic, meşter. Amenzile contribuiau şi ele la creşterea averii breslei şi dacă în primele secole ele se percepeau în ceară, în secolul al XVI-lea, datorită laicizării vieţii breslei, amenzile se transformă în bani.

O altă categorie de venituri se realiza din bunurile imobile, din folosirea unor agregate ce erau întrebuinţate în comun de membrii breslei. În statutul ţesătorilor din 1487 se prevedea că războiul de ţesut nu putea fi procurat decît în cadrul breslei, deci în acest mod breasla obţinea anumite venituri din vînzarea lor[57], iar tunzătorii de postav posedau în comun piatra de ascuţit foarfecele, după cum rezultă din statutul din 1582, fiecare meşter plătind 1 fl. pentru folosirea ei[58].

Cea mai bogată breaslă braşoveană era a aurarilor, de la care ni s-au păstrat socotelile din veacul al XVI-lea, în care sînt înregistrate veniturile breslei în ultimele decenii ale secolului. Astfel, în anul 1586 suma înregistrată era de 473 fl. (valoarea cea mai mare realizată de breaslă a fost de 512 fl.) , ca apoi să scadă în urma evenimentelor din anul 1599 la 66 fl.[59]. Pentru celelalte bresle aceste registre de evidenţă a veniturilor ne lipsesc.

Cheltuielile breslei nu erau neglijabile, o bună parte din sumă fiind întrebuinţată pentru repararea şi întreţinerea turnului şi materialului de război necesar apărării. Un alt capitol al cheltuielilor îl constituia sumele ce urmau să fie achitate pentru îndeplinirea obligaţiilor religioase ale breslei, cum erau procesiunile religioase, întreţinerea altarului, aprovizionarea cu lumînări etc. O altă parte a veniturilor erau întrebuinţate pentru protocoale şi reprezentări, adică mesele cu ocazia noii conducerii a breslei, participarea la adunările uniunii de bresle, obligaţii faţă de principe sau rege cu ocazia unor procese sau pentru obţinerea unor privilegii. De asemenea membrii săraci ai breslei erau ajutaţi din fondurile breslei. Uneori cheltuielile erau ocazionate de evenimente deosebite, cum a fost nunta lui Ioan Zápolya, cînd au fost trimise daruri bogate din partea breslelor braşovene.

---

[55] Ibidem, fondul bresle, IV Hd. 6/1.
[56] Ibidem, IV Hd. 25/7.
[57] Fr. Müller, *Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1846, p. 110.
[58] Albert Eichhorn, *Die Tuchscherer*, în *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, 1937, p. 64.
[59] Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, IV Hd. 7/1.

Simbolul instituţiei breslei îl reprezenta lada breslei, în care se păstrau cele mai importante valori: banii, obiectele de aur şi argint, statutele, privilegiile, registrele de venituri şi cheltuieli, apoi cele referitoare la ucenici, calfe, meşteri, sigiliul. Momentul apariţiei lăzii de breaslă trebuie fixat odată cu organizarea meşteşugarilor în cooperaţie, din necesitatea de a-şi păstra actele. Lăzile de breaslă braşoveană păstrate din perioada studiată sînt în număr de patru. Cea mai veche ladă de breaslă datează din veacul al XV-lea, cu elemente decorative ale stilului gotic tîrziu, dar pentru faptul că nu conţine nici o inscripţie nu poate fi atribuită cu precizie unui anumit meşteşug. Au fost păstrate încă două lăzi mici, una a aparţinut croitorilor, purtînd data de 1573 şi pe care sînt gravate iniţialele M.K. (Marcus Krump şi Michel König — staroşti ai breslei) şi a doua a aparţinut ţesătorilor de lînă, fără a avea gravat anul confecţionării, în schimb avînd sculptate uneltele caracteristice meşteşugului, încadrate de iniţialele P.G. şi G.V.K. Ultima ladă păstrată are înscris anul 1589, dar pentru ea nu avem indicaţii suficiente pentru a o putea atribui vreunui meşteşug [60]. Lăzile erau ferecate în fier, avînd două lacăte, fiecare staroste avea o cheie de la un lacăt, aşa încît lada să poată fi deschisă numai în prezenţa ambilor staroşti. În ceremonialul primirii ucenicilor, a calfelor, promovarea în rîndul meşterilor, lada de breaslă era mereu prezentă, ea întruchipînd autoritatea instituţionalizată a breslei.

Un alt obiect care avea darul de a simboliza breasla era sigiliul. Pe el erau gravate elementele caracteristice meşteşugului. Breslele, conform uzanţelor medievale, foloseau sigiliile pentru autentificarea documentelor pe care le emiteau. La Braşov sigiliile de breaslă au apărut la sfîrşitul secolului al XV-lea. Apariţia primului sigil poate fi încadrată în această perioadă, el fiind acela al aurarilor. Ei au fost cei dintîi care au introdus sigiliul pentru certificarea actelor emise de breaslă. Această ipoteză se bazează pe faptul că în statutul aurarilor se prevedea ca o condiţie pentru promovarea unei calfe în calitate de meşter confecţionarea a trei obiecte, dintre care unul era un sigiliu. De asemenea sigiliul aurarilor continuă vechea tradiţie a sfîntului patron, dovadă a vechimii lui, în acest caz a sfîntului Eligiu. El este reprezentat ţinînd într-o mînă un potir şi în cealaltă cîrja episcopală, inscripţia de pe sigil era „aurifabri koronen. cit". Această reprezentare apare pe un document din 1559 [61]. Un alt sigiliu foarte vechi este acela al cizmarilor, care poartă data de 1510; în centrul lui se află emblema oraşului, lancată de o cizmă şi un calapod avînd inscripţia „Croner sigil" [62]. Printre sigiliile braşovene datate este şi acela al ţesătorilor de lînă (1546), al zidarilor, confecţionat la data apariţiei breslei în anul 1570, al croitorilor (1560), al brutarilor (aprox. 1571) şi al măcelarilor, care are legenda „sigil lanionum Coroneusi" [63].

Examinarea reprezentărilor de unelte şi compararea lor cu sigiliile de breaslă din alte oraşe ne demonstrează că nivelul tehnic era asemănător în toată Transilvania. Astfel, foarfeca de pe sigiliul croitorilor braşoveni

---

[60] Minerva Nistor, *Lăzile de breaslă în Muzeul judeţean Braşov*, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 108–109 (nr. inv. 2 236, 2 379, 2 386, 5 106).

[61] A. Eichhorn, *Siebenbürgische Zunftsiegel*, în „*Forschungen zur Volks und Landeskunde*", vol. 12, nr. 2, 1969, p. 75.

[62] A. Eichhorn, *op. cit.*, fig. 50.

[63] Ibidem, fig. 68, 31, 63, 41.

e identică cu cea din oraşele Sibiu, Cluj, Sighişoara. Odată cu generalizarea sigiliilor de breaslă se constată renunţarea la folosirea sigiliului oraşului pe actele emise, ceea ce demonstrează creşterea rolului meşteşugarilor breslaşi în viaţa oraşului.

În secolul al XVI-lea meşterii din diferite ramuri meşteşugăreşti erau obligaţi să imprime pe obiectele confecţionate de ei semnele proprii, care cuprindeau în genere iniţialele numelui şi prenumelui, ca un mijloc de identificare. Astfel, în statutul pînzarilor din 1595 se prevedea că cine doreşte să-şi vîndă marfa era obligat să-şi imprime semnul său obişnuit, iar la capete să poarte semnul oraşului Braşov, în caz contrar produsele vor fi confiscate[64].

Breslele se îngrijeau de aprovizionarea cu materie primă a membrilor ei şi ele intervin, în secolul al XVI-lea, pe lîngă autorităţile centrale pentru a obţine privilegii în acest domeniu. Penuria de materie primă o simţeau în special pielarii, blănarii, fierarii, ţesătorii. Astfel în anul 1513 a fost reînnoită porunca prohibitivă din secolul al XV-lea, prin care se interzicea exportul de piei şi blănuri [65]. Datorită încălcării acestei porunci a fost necesar să fie reconfirmată în anii 1519[66], 1559[67], 1583[68]. Aceleaşi dificultăţi în ceea ce priveşte aprovizionarea cu materie primă le-au avut de întîmpinat fierarii braşoveni. La cererea acestora Ludovic al II-lea, regele Ungariei, le acordă un privilegiu în anul 1519, ce urmărea curmarea vînzărilor clandestine şi a exportului de cînepă[69]. În acelaşi an obţin un privilegiu asemănător şi ţesătorii braşoveni, în domeniul aprovizionării cu lînă[70].

Din cauza materiei prime se nasc conflicte între breslele cu profil asemănător. Un diferend s-a ivit între fierari şi ţesători referitor la achiziţionarea cînepii, cîştig de cauză obţinînd cei dintîi, în anul 1532, cînd li se acordă numai lor dreptul de a cumpăra această materie primă în tîrguri şi iarmaroace[71], privilegiu reînnoit în 1568[72]. Un îndelungat proces s-a purtat între breslele de cismari şi pielari referitor la materia primă. În anul 1519 întîlnim părţile în conflict, susţinîndu-şi cauza la Sibiu în faţa Universităţii săseşti[73]. Conflictul nu era soluţionat nici în 1543[74], ci abia în anul 1550 se ajunge la o înţelegere definitivă[75]. Tot în scopul depistării acelora care le încălcau privilegiile fierarilor sibieni şi braşoveni li se conferea dreptul de a primi o parte din cînepa găsită asupra negustorilor străini[76]. Principiul care stă la baza organizării profesionale era acela al legalităţii membrilor şi îşi găsea manifestarea în modul cum se făcea aprovizionarea cu materie primă (adică fiecare membru cumpăra o cantitate anumită, ce nu putea fi depăşită), precum şi în numărul de braţe de muncă (ucenici, calfe, zilieri) folosite în atelier.

---

64 Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 16/1.
65 Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV_1, p. 224–225.
66 Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, Hd. 14/2.
67 Ibidem, Tf. 62 III 70.
68 Ibidem, Tf. 62 III 90.
69 F. W. Seraphin, *Verzeichnis des Kronstädter Zunfturkunden*, Braşov, 1886, p. 38.
70 Arh. St. Sibiu, U V. 25.
71 Arhiva Bis. Negre, IV E 12.
72 Ibidem, Tf. 62 III 16.
73 Arh. St. Braşov, fondul Primăriei. Colecţia Stenner, vol. I, nr. 64.
74 Ibidem, J.F. Trausch, Collectanea zu einer Partikulär-Historie von Cronstadt, vol. II, p. 60–61.
75 Arh. St. Sibiu, Protocoalele Universităţii Săseşti nr. 1 (1544–1563), fila 20v. – 21r.
76 Ibidem, fila 18v–19r.

În scopul controlării modului cum se făcea aprovizionarea cu materie primă cumpărăturile nu puteau avea loc decît în piaţă şi numai în cazul cînd aceasta nu era suficientă se admitea şi deplasarea în sate[77]. Mobilul acestor măsuri în domeniul procurării materiei prime era necesitatea de a frîna tendinţele de îmbogăţire ale unor membrii ai breslei pe seama celorlalţi, sau în comparaţie cu ceilalţi meşteri. Tot din această cauză în statute se fixa numărul de ucenici sau calfe ce putea angaja un meşter. În genere un meşter avea drept la un ucenic şi o calfă [78]. Un alt mijloc de a menţine egalitatea de avere era interzicerea unui meşter de a exercita două meserii sau posedarea a două ateliere[79].

În scopul exercitării unui control asupra preţurilor, în piaţă se fixa fiecărei bresle un loc anume unde îşi desfăcea produsele şi în acest mod controlorii breslei aveau prilejul să-şi îndeplinească mai bine sarcinile lor.

Aceste dispoziţii statutare în confruntarea cu viaţa s-au dovedit nereale, ineficace şi zadarnice, deoarece rapacitatea şi dorinţa de îmbogăţire au fost mai puternice, şi ca urmare inegalitatea a început să apară tot mai des şi să devină un fenomen frecvent, cu urmări importante pentru evoluţia ulterioară a vieţii meşteşugăreşti.

Un aspect pozitiv al vieţii meşteşugăreşti medievale era străduinţa breslei de a inocula membrilor săi etica profesională, adică o responsabilitate sporită faţă de obiectul confecţionat, ceea ce îşi găsea concretizarea în mărfuri de bună calitate. De aceea statutele abundă în dispoziţii prin care sînt pedepsiţi cei care încearcă să se eludeze de la prevederile referitoare la calitatea produsului. Astfel, ţesătorii de pînză braşoveni nu puteau ţese un vig care să fie mai scurt de 100 de coţi, respectînd în acelaşi timp şi normele privitoare la felul ţesăturii[80], tot aşa aurarii trebuiau să respecte compoziţia metalului preţios[81].

Desfacerea produselor îşi găseşte şi ea locul în preocuparea breslei. Rolul acestui control se explică prin faptul că se urmărea asigurarea unui venit egal între membrii breslei prin fixarea unei cote fixe în vînzarea produselor, precum şi a unor preţuri maximale. Ilustrativ în acest domeniu a fost cazul cizmarilor, cărora în anul 1593 li se fixează preţurile pentru încălţămintea obişnuită : o pereche de cizme din piele de oaie 28 denari, o pereche de pantofi de damă 16, o pereche de pantofi 14 d. etc., însă încălţămintea de lux nu se afla trecută în această reglementare, fapt ce facilita obţinerea de cîştiguri importante din partea unor meşteri[82]. Cantitatea ce urma să fie vîndută în piaţă era de asemenea reglementată : era fixată la 18 perechi, 12 perechi trebuiau agăţate în prăjină, iar restul de 6 perechi meşterul trebuia să le aibă lîngă el, pentru fiecare pereche în plus fiind pedepsit cu 4 denari[83], de asemenea negustorilor li se interzicea comercializarea mărfurilor altor cizmari[84].

O problemă deosebit de spinoasă era oprirea producţiei meşteşugarilor care din diferite motive nu s-au încadrat în bresle şi care îşi desfăşurau

[77] Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, IV Hd. 16/1.
[78] Ibidem, Hd. 15 1.
[79] Arhiva Bis. Negre, IV E 92.
[80] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 108.
[81] Arhiva Bis. Negre, fondul bresle, IV, Hd. 7 1.
[82] Fr. Zimmermann, *op. cit.*, p. 401.
[83] Ibidem, p. 410.
[84] Ibidem, p. 412.

activitatea în mod clandestin. Dacă în prima jumătate a secolului al XVI-lea concurenţa acestora nu stînjenea desfacerea produselor breslaşilor, cu totul alta era situaţia în a doua jumătate a secolului, cînd numărul lor s-a înmulţit. În statute apar dispoziţii care reflectă lupta împotriva acestora. Breasla, în scopul de a avea sprijinul oficialităţilor oraşului în această campanie, din mărfurile confiscate o parte dădea judelui oraşului, iar altă parte revenea breslei (în genere 2/3 reveneau judelui, iar 1/3 breslei). Pentru a pune capăt activităţii meşterilor clandestini acestora nu li se repartizau materiile prime necesare exercitării meşteşugului lor sau li se interzicea chiar repararea unor produse. Astfel era cazul cu blănarii—cojocarii nebreslaşi braşoveni care nu aveau dreptul să repare blănuri sau să confecţioneze blănuri pentru căptuşeală[85]. În unele bresle asocierea unui meşter cu un nebreslaş atrăgea după sine excluderea meşterului din breaslă, dar reprimarea lui nu avea loc decît după plata unei amenzi[86]. Totuşi, în unele cazuri breasla putea angaja din afara ei forţă de muncă cu calificare, însă numai în calitatea de zilier; deci nu ca unul cu drepturi depline[87].

Procesul de apropiere între diferitele zone locuite de saşi a avut loc în tot decursul secolului al XVI-lea, avînd drept urmare recunoaşterea Sibiului ca instanţă superioară de judecată. Aderarea Ţării Bîrsei la această uniune ne este atestată documentar în anul 1371[88], iar extinderea de către Matia Corvinul în 1486 a valabilităţii privilegiilor primite de la Andrei al II-lea asupra tuturor regiunilor colonizate cu saşi a avut drept urmare crearea uniunii obştii saşilor, cu importante consecinţe şi în structura organizatorică a breslelor. Necesitatea de a pune de acord statutele breslelor din diferite localităţi a impus crearea unei uniuni de breaslă. Cauzele care au determinat formarea au fost multiple şi au izvorît în genere din noile realităţi economice, deoarece se făcuseră paşi importanţi pe calea înlăturării izolării economice a diferitelor regiuni. Printre stimulii acestor uniuni pot fi amintite: nevoile producţiei, ale comerţului interurban, ale călătoriilor calfelor, precum şi înlăturarea şi aplanarea neînţelegerilor breslelor din diverse localităţi. Prin crearea uniunilor de breaslă au fost înlăturate anumite bariere în cadrul teritoriului respectiv şi s-au creat premise favorabile unui control mai eficace asupra modului cum se repartiza materia primă, a calităţii produselor, a preţurilor cît şi asupra mîinii de lucru. Aceste uniuni însă au avut şi un rol de frînare a oricăror iniţiative de a mări producţia într-o branşă oarecare şi în acelaşi timp de a opri proliferarea învăţării unor meşteşuguri de către populaţia sătească, în majoritatea ei românească.

Asocierea avea loc în mod liber în cadrul unor şedinţe speciale care se ţineau de obicei la Sibiu, unde breasla locală deţinea rolul principal în această uniune. Acceptarea de către o breaslă a prevederilor din noile statute ale uniunii se făcea prin întărirea actului normativ cu pecetea breslei; amenzile care se aplicau în cazul nerespectării acestor articole erau deosebit de mari, adică 20 de mărci de argint[89].

---

[85] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 317.
[86] Arhiva Bis. Negre, IV E 25.
[87] Ibidem, Hd. 25/7.
[88] *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 364.
[89] R. Rösler, *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Älteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, în *Archiv...*, XXXVIII, 1912, p. 535.

Primele uniuni de breaslă sînt documentate la meşteşugurile unde conflictele între diverse oraşe au apărut mai devreme, ca urmare a faptului că unele bresle nu erau capabile să ţină piept concurenţei în sfera desfacerii producţiei, de aceea s-a simţit nevoia elaborării unui statut care să înlăture asperităţile şi să aplaneze diferendele. În acest domeniu un caz ilustrativ îl avem documentat în sfera producţiei de ţesătură de pînză şi stofă, unde meşteşugarii braşoveni au ajuns să domine piaţa cu produsele lor, fapt ce a stîrnit nemulţumirea şi neliniştea din alte oraşe.

La început s-a încercat o formulă care nu a dat rezultatul scontat, (cazul din 1447, cînd s-a interzis vînzarea produselor textile provenite din districtul Braşovului măsurată cu cotul, în regiunea celor 7 scaune [90]), de aceea s-a recurs la o soluţie care s-a materializat în constituirea uniunii de breaslă a ţesătorilor pentru întreg teritoriul locuit de saşi, în 1487 [91]. Această încercare din secolul al XV-lea se generalizează în secolul următor, cînd aceste uniuni încep să cuprindă meşteşugari a căror bogăţie şi influenţă economică depăşesc graniţele unui oraş, fapt care atrage după sine necesitatea reglementării problemelor specifice branşei. În acest proces fiecare breaslă orăşenească urmărea pe de o parte să-şi apere interesele în zona sa şi în al doilea rînd să caute o recunoaştere din partea celorlalte oraşe a dreptului de a-şi desface, în anumite perioade, mărfurile în zonele respective. Printre uniunile ce iau fiinţă în prima jumătate a secolului pot fi amintiţi blănarii în 1505 [92], fierarii în 1506 [93], pielarii în 1523 [94], croitorii în 1528 [95], iar în anul 1539 aurarii braşoveni participă la Sibiu la şedinţa pentru elaborarea statutelor de breaslă pentru întreaga obşte a saşilor [96].

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea acest proces se extinde şi la alte meşteşuguri. În acest moment istoric ei încearcă să se apere cu ajutorul uniunilor de concurenţa meşteşugarilor nebreslaşi de la oraşe şi sate, care s-au înmulţit foarte mult şi care aduc prin activitatea lor grave prejudicii breslelor. În acest scop în şedinţa din 1589 a Universităţii săseşti se iau o serie de măsuri de îngrădire a activităţii meşteşugarilor nebreslaşi, denumiţi în documente Ripler şi Störer [97].

Statutele uniunii de breaslă elaborate de obştea saşilor nu intrau în vigoare la Braşov decît după ce erau aprobate de către consiliul orăşenesc. Astfel, statutul rotarilor, elaborat de obştea saşilor la 7 martie 1553, primeşte aprobarea conducerii oraşului la 15 mai [98]. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea printre breslele braşovene care se afiliază la aceste uniuni au fost acelea ale turnătorilor de cositor în 1561 [99], olarilor în 1564 [100], fierarilor în 1578 [101], tunzătorilor de postav în 1582 [102].

---

[90] E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*, Buda, 1870, p. 182.
[91] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 107.
[92] Arh. St. Sibiu, fondul Brukenthal, L_{6-8}, nr. 41.
[93] Ibidem, Z.V.I., nr. 29.
[94] Ibidem.
[95] Ibidem.
[96] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 210–213.
[97] Arh. St. Sibiu, Fondul parohiei Mediaş, nr. 142.
[98] F.W. Seraphin, *op. cit.*, p. 45.
[99] Arhiva Bis.Negre, fondul bresle, Hd. 35/3.
[100] Ibidem, IV E 21.
[101] Arh. St. Sibiu, Z V.I., nr. 108.
[102] Ibidem, fondul Brukenthal, P_{7-10}, nr. 140.

Uniunile exercitau un control riguros asupra modului cum decurgea aprovizionarea cu materie primă, avînd rolul de for de arbitraj. Un astfel de conflict s-a iscat în 1581 între breasla fierarilor din Sighişoara şi cei din Braşov în legătură cu aprovizionarea cu cînepă [103]. O altă problemă mereu prezentă era delimitarea teritorială unde o breaslă avea dreptul să-şi desfacă producţia. Produsele meşteşugăreşti braşovene au reuşit, datorită se pare bogăţiei sortimentului, să pătrundă mai uşor pe piaţa transilvăneană, concurînd cu succes alte oraşe. Ca o măsură de apărare unele scaune opresc vînzarea produselor braşovene în regiunile lor, cum a fost cazul cu scaunul Mediaş, care obţine la 23 aprilie 1554 dreptul de a opri vînzarea produselor meşteşugăreşti braşovene pe teritoriul său[104].

Conflictul între meşteşugarii braşoveni şi cei din celelalte scaune se intensifică în acest an, încît e necesară intervenţia lui Ferdinand, care fixează următoarele zone unde meşteşugarii braşoveni îşi pot desface produsele : Ţara Bîrsei, scaunele secuieşti, Ţara Românească şi Moldova ; accesul lor în celelalte regiuni ale Transilvaniei a fost interzis [105]. Această hotărîre nu a mulţumit pe croitorii braşoveni, care timp de un an intervin pe lîngă autorităţi pentru a se anula această măsură. La 24 noiembrie 1555 primesc permisiunea să-şi vîndă produsele pe teritoriul celor 7 + 2 scaune, precum şi în districtul Bistriţa, în timpul tîrgurilor anuale ; acelaşi drept îl primesc în Ţara Bîrsei şi croitorii din teritoriile unde vor umbla braşovenii [106]. Aceste măsuri au limitat posibilitatea plasării produselor în Transilvania, fapt ce a obligat pe meşteşugari să-şi intensifice legăturile economice cu Ţara Românească şi Moldova. Breslele au încercat în acelaşi timp să oprească stabilirea de meşteşugari braşoveni în ţările române. Astfel, în fiecare statut există o clauză prohibitivă în legătură cu meşteşugarii care ar dori să lucreze în ţările române.

Secolul al XVI-lea a însemnat pentru meşteşugurile braşovene o perioadă de organizare, de perfecţionare a statutelor, de adaptare a lor la unele realităţi social-economice. Din numărul relativ mare de statute păstrate, precum şi din referirile conţinute în documentele de breaslă refăcute după incendiul din 1689 putem conchide că majoritatea breslelor şi-au elaborat statutele în acest veac. Numărul de articole, precum şi conţinutul lor, se îmbogăţeşte ca urmare a creşterii numărului de membrii şi a schimbărilor ce se petrec în rîndul breslei respective. Procesul de constituire în bresle nu a decurs lin şi fără incidente, meşteşugurile organizate mai devreme şi deci mai puternice nu vedeau cu ochi buni apariţia unor noi branşe care le reduceau sfera de activitate. Un astfel de moment poate fi sesizat în anul 1512 cînd tunzătorii de postav vor să se constitue în breaslă separată, fapt ce stîrneşte opoziţia îndîrjită a croitorilor[107].

În unele domenii breslele braşovene devansează în timp din punct de vedere organizatoric anumite meşteşuguri din oraşele transilvănene, cum a fost cazul cu turnătorii de cositor, arămarii, bărbierii, în timp ce alte branşe cum au fost sculptorii în lemn, pietrarii, tîmplarii de mobilă au rămas în urmă şi au luat drept model statutele sibienilor. Nu se poate vorbi

---

[103] F.W. Seraphin, *op. cit.*, p. 39.
[104] Arh. St. Sibiu, Protocoalele Universităţii Săseşti (1541 1563), fila 46 r.
[105] Arhiva Bis. Negre, Tq 80 IX, nr. 434.
[106] Arh. St. Sibiu, Protocoalele Universităţii Săseşti (1514—1563), fila 46 r.
[107] Colecţie particulară (informaţia primită de la G. Nussbächer).

de o originalitate în domeniul elaborării statutelor braşovene, totuşi se pot sesiza unele caracteristici specifice izvorîte din particularităţile dezvoltării sale istorice. Astfel, activitatea desfăşurată de către Honterus în vederea introducerii Reformei s-a reflectat şi în statutele de breaslă prin reducerea articolelor privitoare la obligaţiunile religioase ale membrilor.

O caracteristică a acestui secol a constat în faptul că breslele braşovene se afiliază la uniunile de breaslă. Ele urmăreau prin asocierea lor să-şi asigure aprovizionarea cu materii prime, precum şi desfacerea producţiei prin înlăturarea de pe piaţă a meşteşugarilor nebreslaşi. Asocierea braşovenilor la aceste uniuni a avut şi urmări pozitive, în sensul că a grăbit şi impulsionat procesul constituirii în bresle, deci a grăbit implicit şi specializarea. Creşterea numărului meşteşugarilor a avut drept urmare înmulţirea numărului de calfe, care în acest secol îşi elaborează statutele în care se definesc mai precis obligaţiile şi drepturile lor în încercarea de emancipare de sub tutela breslei. Din a doua jumătate a secolului apar în statute o serie de dispoziţiuni care urmăreau să îmbunătăţească într-o oarecare măsură viaţa ucenicilor. Astfel acestora li se conferă dreptul de a-şi schimba meşterul, li se asigura plata unei sume de bani în schimbul muncii prestate, de asemenea meşterii erau opriţi să folosească munca ucenicilor peste timpul de lucru fixat de breaslă.

Extinderea organizării profesionale a meşteşugarilor a avut urmări importante pentru viaţa economică a oraşului. Taxele percepute, sumele obţinute din vînzarea mărfurilor confiscate au constituit un bogat izvor de venituri pentru oraş. De asemenea asocierea lor le-a permis să aibe un rol mai important în viaţa politică şi administrativă a oraşului prin atragerea lor în activitatea de fixare şi stabilire a impozitelor în cele patru cartiere ale oraşului, precum şi la apărarea oraşului.

BEITRÄGE ZUM STUDIUM DES KRONSTÄDTER ZUNFTWESENS IM 16. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die vorliegende Arbeit stützt sich größtenteils auf die Untersuchung unveröffentlichter, in den Archiven von Braşov und Sibiu befindlichen Quellen und weniger auf bereits erschienene Werke. Dazu wurden besonders die in der Schwarzen Kirche von Braşov aufbewahrten Statuten und Zunftregister herangezogen, die am genauesten Aufschluß über die Organisation des Zunftwesens geben, ein Gebiet, das bis nun nur in geringem Maße erforscht worden ist. Wir konnten es uns nicht zum Ziel setzen, alle Probleme des Zunftwesens erschöpfend zu behandeln, so daß Fragen wie die Beziehungen zwischen den Zünften und den anderen Ständen, der Anteil der Zünftler an der Gesamtzahl der Bevölkerung u.a. nicht näher beleuchtet worden sind. Unsere Aufmerksamkeit galt vor allem der Analyse der internen Organisation der Zünfte. Das 16. Jahrhundert stellte für das Kronstädter Zunftwesen eine Periode der Verbesserung ihrer Organisation und ihrer Anpassung an die neunen sozial-ökonomischen Realitäten dar. Auf diese Weise sind die Kronstädter Zünfte allen anderen einen Schritt voraus. Obwohl nicht von einer eigenständigen Entwicklung der Kronstädter Zunftordnung gesprochen werden kann, hat diese doch eine Reihe von Besonderheiten aufzuweisen, die historisch bedingt sind. Die vorliegende Arbeit macht es sich zum Ziel, die spezifischen Entwicklungslinien des Kronstädter Zunftwesens aufzudecken und zu untersuchen.

FENOMENE DE CRIZĂ SOCIAL-POLITICĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ în veacul al XVII-lea

(PARTEA I: PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-lea)

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Cercetări relativ recente consideră veacul al XVII-lea — la nivel european — ca o perioadă de criză, extinsă pe toate planurile. „Secolul XVII — scria R. Mousnier — este epoca unei crize care afectează orice individ, în oricare din activitățile sale, economic, social, politic, religios, științific, artistic ... Criza este permanentă, ... cu violente variații de intensitate. Tendințe contradictorii «au coexistat mult timp, îmbinîndu-se, amestecîndu-se pe rînd și combătîndu-se (unele pe celelalte), fără a fi ușor de a discerne, nici întîmplările, nici date decisive în amestecul lor». Ele coexistă nu numai în aceeași epocă în Europa, ci încă în același stat, în același grup social, în același individ, contradictorii și destrămate" [1].

Criza socială îmbracă aspecte variate, concretizate prin antagonismul dintre burghezie și nobilime, dintre țărani și seniori, dintre lucrători, meșteri și corporații etc.[2]. Criza politică se caracterizează prin lungi și pustiitoare războaie, adevărată plagă a Europei în acest veac, răscoale și revolte populare, burgheze și nobiliare (acestea din urmă împotriva autorității centrale), conflicte constituționale (între parlament și rege) etc.[3].

FENOMENE DE CRIZĂ SOCIAL-POLITICĂ ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE VEACULUI AL XVII-LEA

Ar fi cu totul eronată încercarea mecanică de a afla cu orice preț trăsături identice ale crizei occidentale a veacului al XVII-lea în țările române, după cum eronată ar fi și afirmația că acestea nu au cunoscut fenomene de criză, dat fiind că ele nu se materializează în forme specific apusene. Cu toate că frămîntatul veac al XVII-lea nu constituie ca în Europa centrală și apuseană o adevărată „placă turnantă" între Renaștere și epoca modernă, fenomene ale crizei social-politice, *în forme specifice*, se întîlnesc desigur și în țările române. Lăsînd la o parte haina exterioară, modul de manifestare specific, și cercetînd esența fenomenelor, nu este greu, de pildă, să facem o apropiere între opoziția nobilimii franceze față de întărirea autorității regale în veacul al XVII-lea, și mișcările boierești din Țara Românească împotriva unor domni de certă autoritate politică. Mihai Viteazul, Matei Basarab, Mihnea al III-lea, Șerban Cantacuzino și

---

[1] *Les XVIe et XVIIe siècles*, ed. a II-a, Paris, 1956, p. 143.

[2] *Ibidem*, p. 152—160.

[3] *Ibidem*, p. 160—169, 276—307. Niels Steensgaard, *The Economic and Political Crisis of the Seventeenth Century* (XIII International Congress of Historical Sciences), Moscova, 1970, 8p.

chiar Constantin Brîncoveanu au fost înfruntaţi făţiş sau pe calea comploturilor de o boierime puternică, uneori ridicată la ranguri înalte de ei înşişi.

Dar boierimea munteană nu e omogenă şi nu poate fi vorba de o opoziţie unitară a ei faţă de domnie. Ea se împarte — după diverse interese — în grupări (şi acestea departe de a fi imuabile), al căror antagonism ajunge uneori la luptă deschisă, transformînd domni slabi, de felul lui Antonie din Popeşti, în piese din angrenajul luptelor lor.

Pe de altă parte, dacă Ţara Românească cunoaşte în veacul al XVII-lea domni de felul celui amintit mai sus, pe *plan intern* caracterul autoritar al domniei nu se schimbă. S-a afirmat însă că „începînd cu sfîrşitul veacului al XVI-lea, marea boierime luptă pentru transformarea statului feudal centralizat domnesc în stat feudal centralizat boieresc pentru instaurarea regimului nobiliar-boieresc"[4]. Este interesant că tocmai în vremea domniei autoritare a lui Mihai Viteazul este plasată prima încercare de instaurare a „regimului boieresc"[5], care în veacul al XVII-lea — după părerea lui E. Stănescu[6], reluată de P.P. Panaitescu[7] — a înlocuit „regimul domnesc" (mijlocul veacului al XV-lea — sfîrşitul veacului al XVI-lea). Este adevărat că marea boierime deţinătoare de dregătorii a reacţionat energic împotriva caracterului autoritar al stăpînirii lui Mihai Viteazul, contribuind chiar la sfîrşitul domniei sale[8], dar ea nu a izbutit — după părerea noastră — să-şi realizeze deplin visul de aur: instaurarea „regimului boieresc" (după o formulă actuală)[9], mai precis (după cum se preconiza la începutul veacului al XVII-lea) să obţină statutul nobilimii polone, sub directa suzeranitate a craiului polon[10].

Putem spune că nu există domnie munteană în veacul al XVII-lea, indiferent de gradul de autoritate pe plan intern, care să nu fi întîmpinat ostilitatea (mergînd pînă la revolte deschise) ale uneia sau alteia dintre grupările boiereşti existente la o anume dată. Este însă greu de crezut că domnul devine în acest veac un simplu exponent al boierimii[11], asi-

---

[4] E. Stănescu, *Valoarea istorică şi literară a cronicilor muntene*, în *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961, p. XXV.

[5] *Ibidem.*

[6] Cf. *Istoria României*, II, 1962, p. 983.

[7] *Ibidem*, III, 1964, p. 76—77. Cf. şi Valentin Al. Georgescu, *L'idée imperiale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe—XVIIIe siècles,)* în „Byzantina", Thessalonik, 1971, 1971, p. 326.

[8] C. Rezachevici, *Poziţia marii boierimi din Ţara Românească faţă de Mihai Viteazul şi Simion Movilă (noiembrie 1600 — august 1601)*, în „Studii", XXVI (1973), nr. 1, p. 49 şi urm.

[9] Pentru trăsăturile „regimului boieresc" în veacul al XVII-lea cf. E. Stănescu, *Valoarea istorică*, p. XXVI—XXVIII; idem, *Cronica Istoriile domnilor Ţării Româneşti...*, în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, de Radu Popescu vornicu, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. XI—XVII şi P.P. Panaitescu, în *Istoria României*, III, p. 76—77; C.C. Giurescu crede însă că prin regim boieresc trebuie să înţelegem de fapt, „*lupta pentru domnie dintre diferitele acţiuni boiereşti*, fiecare cu pretendentul ei, şi care a fost o constantă a istoriei noastre politice medievale" (*„Aşezămîntul" sau „legătura" lui Mihai Viteazul*, în „Anal. Univ. Bucureşti", Istorie, XIX (1970), nr. 1, p. 75).

[10] Cf. scrisoarea boierilor din gruparea antiotomană a lui Mihai Viteazul trimisă în Moldova, la 5 septembrie (1599), prin care cereau „... să fimu suptu aripile luminatului mării craiului leşesc cumu e şi domnul Erimie voevoda cu ţeara Moldovii" (Şt. Ştefănescu, *Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în S.M.I.M., V (1962), p. 188).

[11] După cum nici în veacurile trecute domnul nu a fost un „ţăran" ridicat în scaun, cum îl prezenta N. Iorga.

gurînd „atotputernicia marii boierimi"[12]. Numeroase exemple se opun acestei păreri. Unul dintre acestea îl constituie însăşi politica lui Radu Şerban, cel mai bogat boier al Ţării Româneşti la data alegerii sale ca domn[13], considerat pe atunci rudă cu Buzeştii, şi promotorul politicii lor şi a grupării boiereşti antiotomane. Departe de a constitui un instrument în mîna marii boierimi, el duce o politică autoritară şi, fapt caracteristic, nici unul din zecile de procese pentru rumâniri silnice care se judecă în timpul său nu a fost cîştigat de boieri. Daniile de pămînt făcute marilor boieri sînt extrem de puţine, privilegiaţi din acest punct de vedere fiind oştenii şi mănăstirile.

Şi Simion Movilă, pe care înaintea sa l-au dorit cu ardoare boierii potrivnici lui Mihai Viteazul[14], a înşelat aşteptările marii boierimi, dovedindu-se un domn crud şi tiranic[15]. Răscoala boierilor împotriva sa, din iunie 1601[16], la care au fost atrase şi alte elemente sociale — un act din 1604 menţionează : „cu toţii s-au ridicat, toată ţara şi cu toţi boierii mici şi mari"[17] — constituie primul fenomen de criză social-politică în Ţara Românească la începutul veacului al XVII-lea.

Un fapt caracteristic desprins din desfăşurarea acestei mişcări, pe care într-o măsură mai mare sau mai mică îl vom întîlni la toate mişcările boiereşti din acest veac, îl constituie atragerea altor categorii sociale, mai cu seamă a slujitorilor, dar şi a orăşenilor, şi chiar a ţăranilor, la lupta împotriva domnului. Fără participarea la lupte, îndeosebi a slujitorilor (oştenilor), nu s-ar putea explica victoria boierilor răsculaţi, în frunte cu Buzeştii şi Şerban paharnicul (viitorul Radu Şerban), asupra lui Simion Movilă şi a lefegiilor săi poloni şi moldoveni.

Marea boierime încearcă să-şi asigure participarea altor categorii sociale şi în cadrul următoarei mişcări, cunoscută sub numele de „complotul stolnicului Bărcan". Deşi această mişcare din 1611, în genere puţin cercetată în literatura noastră istorică[18] n-a depăşit faza de complot, fiind înăbuşită în faşă, elementele de care dispunem ne îngăduie să afirmăm că în cazul cînd ar fi trecut la faza următoare, aceea a luptei deschise, ar fi avut şanse serioase de izbîndă.

În fruntea acestei mişcări se situa boierimea din gruparea antiotomană constituită în vremea lui Mihai Viteazul şi consolidată în timpul domniei lui Radu Şerban[19]. Conducătorul, sau mai probabil principalul

---

[12] P.P. Panaitescu, în *Istoria României*, III, p. 79.

[13] C. Rezachevici *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban*, în „Studii", XXIII (1970), nr. 3, p. 469—491.

[14] Şt. Ştefănescu, *loc. cit.*

[15] Cf. C. Rezachevici, *Poziţia marii boierimi*, p. 60.

[16] Cf. idem, *Bătălia de la Gura Nişcovului (august 1601)...*, în „Studii" XXIV (1971) nr. 6, p. 1 144 şi urm.

[17] *D.I.R.*, B, veac. XVII—1, p. 134, cf. şi vol. 2, p. 128, 238.

[18] Menţiunile despre această mişcare în istoriografia noastră, la I. Ionaşcu, *Date noi relative la Radu vodă Mihnea în Ţara Românească*, în „Studii", XIV (1961), nr. 3, p. 712.

[19] La 29 aprilie ⟨1614⟩ boierii acestei grupări cer ajutorul lui Radu Şerban, aflat în exil, pe care-l consideră reprezentantul lor pe lîngă împăratul Matias de Habsburg, arătînd că : „noi din zilele lui Mihai Vodă... ne-am supus şi ne-am jurat creştinilor... şi ne-am supus supt împăratul creştinesc..." *(D.I.R.*, B, XVII—2, p. 271—272). Pentru grupările boiereşti şi orientările lor, la începutul veacului al XVII-lea, cf. C. Rezachevici, *Poziţia marii boierimi*, p. 50—51. N. Iorga remarca încă din 1919 că „Un partid în legătură cu politica lui (Mihai Viteazul — C.R.) a existat, un partid creştin în contra turcilor. Din acesta s-a ridicat la tron

inițiator al mișcării a fost considerat de Matei al Mirelor, cronicarul contemporan evenimentelor, stolnicul Bărcan[20], despre care cronicile interne, preluînd informațiile acestuia, precizează că era din Merișani, „iar de neam Bucșănesc" [21]. Alături de el — după aceleași izvoare — se aflau și alți opt boieri, care împreună *formau doar conducerea mișcării*, căci numărul participanților la mișcare era cu mult mai mare, după cum o dovedesc documentele care menționează numele celor executați de Radu Mihnea, după descoperirea acesteia. Între aceștia cei mai mulți erau dregători mici și mijlocii[22]. Dintre marii dregători, unii ca Ivașco mare vornic Băleanu au izbutit să-și salveze viața fugind în Moldova[23] (în vreme ce fratelui său Radu postelnic „i s-a întîmplat moarte de a murit aici" în Țara Românească[24]), iar Leca din Pătroaia (soțul Grăjdanei, vară cu Ivașco Băleanu), fost mare postelnic întreaga domnie a lui Radu Șerban, iertat pentru moment, a fost executat în 1616 „cu mare cruzime" atît pentru participarea sa la mișcarea din 1611, cît și pentru ajutorul indirect acordat lui Radu Șerban și Movileștilor în campania din 1616[25].

Faptul că Radu Mihnea a făcut numeroase danii de pămînt, unele din averea „hiclenilor" (satul Stănislăvești-Olt, fost al lui Bărcan stolnicul), unor căpetenii de slujitori[26], arată că aceștia au contribuit de data aceasta la înăbușirea mișcării, sau cel puțin la arestarea participanților.

Așadar, mișcarea condusă de Bărcan fost mare stolnic nu cuprindea în afară de acesta doar șapte-opt participanți, cum afirmă Matei al Mirelor[27], care fiind grec, și atribuind mișcării *doar un caracter antigrecesc*, diminuează deliberat numărul acestora[28].

Radu Șerban... Partidul acesta, continuat mai tîrziu... a ridicat la tron pe olteanul Matei Basarab. Politica lui Matei Basarab a trecut pe urmă asupra lui Constantin Brîncoveanu și politica aceasta a fost înecată în sînge numai în ziua cumplită cînd, la Constantinopol, a fost tăiat Brîncoveanu cu copiii săi..." (*Soarta faimei lui Mihai Viteazul*, în *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1968, p. 426).

[20] Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească...*, ed. Al. Papiu Ilarian, în *Tesaur de monumente istorice*, I, București, 1862, p. 335.

[21] *Istoria Țării Românești*, București, 1960, p. 89; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 84.

[22] Numele boierilor executați, în Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 480, nr. CCCCIX și nr. urm.; *D.I.R.*, B, XVII 2, p. 120, vol. 3, p. 29—30.

[23] Un act din 10 octombrie 1618 arată că „în zilele lui Radu voevod, fiul lui Mihnea voevod, dregătorului domniei mele mai sus zis i s-a întîmplat fugă, de a fugit în țara Moldovei» (*D.I.R.*, B, XVII—3, p. 250—251). Fuga lui Ivașco Băleanul în Moldova, din pricina lui Radu Mihnea, este confirmată și de un act din 16 ianuarie 1617 (Muzeul de istorie al municipiului București, nr. 26.876 și trad. la Institutul de istorie „N. Iorga").

[24] Actul citat mai sus din 10 octombrie 1618.

[25] Bibl. Acad. R.S. România, CXXV/44, CCXCVI/191; *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 4 5, 6—7, 40—41; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 89—90; Ch. de Joppecourt, *Istoria pe scurt...*, în *Tesaur*, II, 1863, p. 52.

[26] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 712. Un act din 28 iunie 1646 arată că „a împărțit Radu voievod toate satele lui Barcan stolnicul pe la căpitani și pe unde a fost voia domniei sale, ca un domn" (*ibidem*, p. 718).

[27] În *Poveste pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban vodă zis și Radu*, ed. N. Iorga. *Manuscripte din biblioteci străine...*, „An. Acad. Rom." S. II, M.S.I., t. XXI, 1899, p. 23; Matei al Mirelor pomenește despre șapte complotiști în afara lui Bărcan.

[28] Matei al Mirelor afirmă pe de altă parte că complotiștii urmăreau pe lîngă înlăturarea domnului: „să sară apoi îndată pe neguțători, ca să-i măcelărească, să ia mănăstirile și să nimicească pe grecii cîți se aflau în țară, boieri, neguțători, avuți și săraci, pe toți pînă la unul" (*Istoria celor petrecute în Țara Românească*, în *Tesaur*, I, p. 335), lucru pe care evident nu-l puteau face doar șapte-opt boieri, fără o participare mai largă.

Este adevărat că mişcarea a avut într-o anume măsură şi un astfel de caracter — Matei al Mirelor mărturisind că scopul celor nemulţumiţi era „să se ridice deodată asupra curţii, pe vremea cînd boierii se duc spre casă, să ucidă numai pe domn", înlocuindu-l cu Mihai cămăraşul, şi apoi „să nimicească cu sabia pe toţi grecii, căci domnul iubia pe greci şi-i îngrijea..." [29], dar egumenul de la Dealu, ca apropiatul lui Radu Mihnea, nu cunoştea planurile reale ale conducătorilor mişcării. În ciuda afirmaţiilor sale, nu atît negustorii sau boierii greci de la curte, pe care-i proteja Radu Mihnea, au determinat în ultimă instanţă mişcarea împotriva domnului, deşi o nemulţumire—nu numai a boierilor de ţară, ci şi a maselor—împotriva lor a existat [30]. Este interesant de observat că în scrisoarea boierilor din gruparea antiotomană trimisă lui Radu Şerban aflat în exil, la 29 aprilie 1614, unde se expun motivele de nemulţumire ale acestora împotriva lui Radu Mihnea, nu se aminteşte nimic despre boierii greci[31].

Ceea ce Matei al Mirelor nu ştia, ceea ce s-a aflat abia în veacul nostru prin publicarea unor relatări din arhivele imperiale, trecute însă aproape cu vederea de cercetătorii perioadei, este faptul că boierii grupării antiotomane, care dominaseră viaţa politică a Ţării Româneşti vreme de un deceniu şi jumătate, urmăreau prin înlăturarea lui Radu Mihnea, omul turcilor, *readucerea în scaun a lui Radu Şerban, ceea ce însemna revenirea la vechea orientare procreştină.*

În ultimele zile ale anului 1611 Radu Şerban, aflat la Viena, transmitea nunţiului apostolic ştirea despre sosirea unui emisar trimis de „o mare parte a boierimii din Ţara Românească", pentru a-l înştiinţa despre mişcarea care se pregătea împotriva lui Radu Mihnea, omul Porţii, după reuşita acţiunii urmînd să se întoarcă în ţară şi la scaunul său, unde nu va întîlni decît o slabă rezistenţă din partea turcilor. Misiunea emisarului era de a-l determina pe Radu Şerban să obţină ajutorul regelui Matias, împotriva rivalului din ţară, susţinut de turci[32]. Nu întîmplător trimisul boierilor munteni a sosit la Radu Şerban tocmai cînd acesta se afla la curtea viitorului împărat, conducătorul de fapt al casei de Habsburg. Dar planul boierilor eşuase înainte ca trimisul lor la Viena să stabilească legătura cu Radu Şerban. Avertizat de solul lui Gabriel Báthory[33], aliatul lui Radu Mihnea şi duşmanul imperialilor şi al lui Radu Şerban, domnul Ţării Româneşti, arestînd fără veste o seamă de complotişti, pe unii, în

---

[29] *Poveste pe scurt..., loc. cit.* Cronicile interne ale Ţării Româneşti reiau spusele lui Matei al Mirelor.

[30] Cauzele ei răzbat chiar din cronica lui Matei al Mirelor, în sfaturile pe care le adresează grecilor: „nu supăraţi pe români prin nesăturata voastră lăcomie, nu sugeţi pe sărac..., nu vă bucuraţi la strînsurica românului... Cred că tirăniţi pe bieţii români, şi nesăturata voastră lăcomie îi face de au ură neîmpăcată pe greci..." (*Istoria celor petrecute în Ţara Românească*, p. 335—336.

[31] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 269—270. Caracterul antigrecesc al mişcării din 1611 a fost frecvent susţinut în literatura noastră istorică (D. Ciuntu, *Pretendenţii domneşti în sec. XVII*, Bucureşti, 1940, p. 27 afirmă că Bărcan stolnicul „dorea o stăpînire curat românească, fără amestecul grecilor şi al celor susţinuţi de ei").

[32] Scrisoarea nunţiului Placido de Melfi, trimisă la Roma la 1 ianuarie 1612, după cele relatate de Radu Şerban (I. Moga, *La contesa fra Gabriele Báthori e Radu Şerban vista dalla Corte di Vienna*, în „Diplomatarium italicum", III (1934), p. 114, doc. XLVII).

[33] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 713.

frunte cu Bărcan stolnicul, i-a executat la 7 decembrie 1611[34], în vreme ce alții ispășeau în închisoare. Ca și în cazul lui Simion Movilă, amintit mai sus, afirmația despre blîndețea lui Radu Mihnea, larg răspîndită în literatura noastră istorică, este infirmată de aceste fapte ; la care adăugăm și mărturia a șase boieri, din 20 iulie 1634, care-l caracterizează pe fiul lui Mihnea Turcitul drept „un domn năpraznic"[35].

Mișcarea condusă de Bărcan stolnicul, descoperită și reprimată într-o fază timpurie, a reprezentat, așadar, în esență, reacția grupării boierești împotriva domnului impus de Poartă, grupare care prin înlăturarea lui Radu Șerban și a orientării pe care acesta o reprezenta își vedea pozițiile amenințate îndeosebi de elemente levantine. Caracterizarea de „conspirație"[36] sau „complot"[37] care i s-a atribuit nu se justifică decît la o cercetare superficială a faptelor. Nestingherită, această mișcare s-ar fi putut transforma într-o „răscoală" asemănătoare celei conduse de Lupu Mehedințeanu, cîțiva ani mai tîrziu, cu care prezintă în faza inițială o seamă de trăsături comune.

Represiunea lui Radu Mihnea n-a desființat gruparea boierească antiotomană. O dovedesc scrisorile boierilor și căpeteniilor militare din Țara Românească trimise lui Radu Șerban, în ținuturile împăratului, la 12—15 septembrie 1612[38], în care îi reamintesc jurămîntul făcut cu treisprezece luni în urmă, la plecarea din țară, de a se întoarce cu ajutor militar; o atestă și scrisoarea de încurajare pe care le-o trimite regele Matias, la 22 ianuarie 1612, asigurîndu-i că va sprijini acțiunile lui Radu Șerban [39].

Această grupare boierească pregătise chiar o acțiune militară împotriva turcilor și a lui Radu Mihnea, în toamna anului 1613, cu ocazia campaniei acestora asupra lui Gabriel Báthory. „Numai ce așteptam să auzim de dumneata și de ceva oaste creștină — scriau boierii din Țara Românească lui Radu Șerban, la 29 aprilie 1614 —, că ne grijisem ca să fim vrăjmașii lor ce ⟨i⟩ mai mari..." [40].

Mișcarea condusă de Lupu Mehedințeanu în 1618 s-a bucurat din plin de sprijinul grupării boierești antiotomane, dar caracterul ei este cu mult mai complex decît al celei din 1611.

Deoarece atît mișcarea din 1618, cît și cele premergătoare, din timpul domniei lui Alexandru Iliaș, nu au fost cercetate temeinic în literatura noastră istorică, luîndu-se ca bază de informare relatarea călugărului grec Matei al Mirelor, *care privește cu ostilitate și unilateral aceste acțiuni*, li s-a atribuit preponderent caracterul unor „comploturi" sau „mișcări" antigrecești. A. D. Xenopol [41] și N. Iorga [42] consideră mișcarea lui Lupu Mehedințeanu ca o „revoltă a țărei contra lui Iliaș și a grecilor

---

[34] *Ibidem*, p. 713 și actul din 28 iunie 1646, p. 718, publicat și de M.Gh. Demetrescu, *Un document privitor la stolnicul Bărcan*, în „Neamul Românesc Literar", II (1910), p. 360—362.

[35] *Documenta Romaniae Historica*, B. XXIV, București, 1974, p. 442 (se va cita *D.R.H.*).

[36] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CIV.

[37] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 712.

[38] Hurmuzaki, *Documente*, IV 1, p. 479—480, nr. CCCCIX și nr. urm.

[39] *Ibidem*, p. 465, nr. CCCXCII.

[40] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 270.

[41] *Istoria românilor din Dacia traiană*, VI, Iași, 1896, p. 240.

[42] *Socotelile Brașovului*, „An. Acad. Rom.", S. II, t. XXI, p. 43—44 ; *Studii și documente*, IV, p. CXXXI.

lui" şi respectiv, un fel de „vespere siciliene" împotriva acestora. Acelaşi caracter antigrecesc, mergînd pînă la etichetarea de „mişcare naţională în adevăratul înţeles al cuvîntului" i se atribuie şi în lucrările lui C. Obedeanu[43], N. C. Bejenaru[44], Ilie Remus[45] etc.

Şi în lucrările mai noi, care menţionează participarea ţăranilor[46], mişcarea condusă de Lupu Mehedinţeanu este etichetată în primul rînd ca o „mişcare antigrecească"[47], ca o „crîncenă urmărire a grecilor, la care au luat parte şi elemente din straturile mai largi ale societăţii..."[48].

Mişcarea, destul de impropriu numită a lui Lupu Mehedinţeanu, deoarece acesta a fost principalul ei conducător doar în ultima fază, a fost precedată de *mişcarea populară din septembrie 1616*, îndreptată împotriva boierilor din locotenenţa domnească.

Locotenenţa instaurată la conducerea ţării, după mutarea lui Radu Mihnea în Moldova, în aşteptarea lui Gavril Movilă, propus de Mihnea şi acceptat de sultan[49], cuprindea pe Enache Catargi mare ban al Craiovei, Cîrstea fost mare vornic şi Vintilă mare logofăt, din gruparea filoturcă a lui Radu Mihnea şi pe Nica fost mare logofăt din Corcova, care trecuse de partea grupării amintite[50].

Tînărul Gavril, fiul lui Simion Movilă, care venea din Polonia neînsoţit de favoriţi greci şi creditori turci, a fost bine primit în Ţara Românească. Dar, cu toate că marea adunare a ţării l-a proclamat domn, el n-a apucat să domnească[51], fiind înlocuit de sultan la cererea marelui vizir Damad Mehmed paşa cu favoritul acestuia Alexandru Iliaş.

În vreme ce Gavril Movilă înştiinţat de porunca sultanului se pregătea de plecare spre Constantinopol, la curtea domnească are loc o mişcare populară îndreptată împotriva unor boieri din locotenenţa domnească : marele vornic Cîrstea şi Nica logofătul din Corcova. Cauzele ei nu ne sînt bine cunoscute. Singurul izvor care o menţionează este relatarea lui Matei al Mirelor, după care ea a fost stîrnită de vornicul Cîrstea, care „adresă poporului nişte vorbe care nu-i plăcură, şi de aceia toţi puseră mîna pe fuşti (suliţe), şi aci erau să-l sfarme, dacă vornicul care văzu furia poporului, n-ar fi fugit să s-ascundă supt un vechi pat, la spatele lui Gavriil

---

[43] *Grecii din Ţara Românească*, Bucureşti, 1900, p. 38.

[44] *Rolul boierimei în politica externă a principatului Ţării Româneşti în prima jumătate a sec. al XVII-lea*, în „Arhiva", XXXV (1928), Iaşi, nr. 1, p. 44.

[45] *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupu Mehedinţeanu*, în „Revista istorică română", IX (1939), p. 278—279.

[46] Cf. *Istoria României*, III, 1964, p. 139, 144.

[47] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 714. Cf. şi *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, 1969, p. 215,

[48] *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 168. C. Sîrbu dă o motivare cu totul eronată mişcării din 1618, afirmînd fără nici un temei că Alexandru Iliaş „continuă eliberarea ţăranilor şi din această cauză boierii conduşi de Lupu Mehedinţeanu paharnicu cu ajutor din Transilvania îl alungă (28 octombrie 1618)" (*Arhiva mănăstirii Cotroceni*, în „Revista arhivelor", IX (1966), nr. 1, p. 262).

[49] Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Ţara Românească* p. 342.

50 *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 40—41 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 89, unde în locul lui Nica fost mare logofăt apare eronat Leca biv vel logofăt.

[51] I. Minea acceptă o domnie „foarte scurtă a lui Gavril Movilă, la sfîrşitul lui septembrie 1616" (*Cînd a început domnia lui Gavriil vodă Movilă?*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, nr. 1—2, Iaşi, 1940, p. 690—691).

Movilă...Aceasta păţi şi logofătul Nica, care <a fost> mîntuit deocamdată de către un servitor de al lui..."[52].

Cei doi boieri erau greci, însă stabiliţi în Ţara Românească încă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi integraţi boierimii de ţară prin căsătoriile cu jupinese aparţinînd unor vechi şi bogate familii pămîntene[53]. În vreme ce Cîrstea fusese un credincios al lui Radu Mihnea, încă din timpul efemerei domnii a acestuia din 1601—1602, Nica, fost mare vistier al lui Radu Şerban, a fost atras de Mihnea în 1611, prin menţinerea sa în divan ca mare logofăt[54].

Mişcarea împotriva celor doi dregători, care trebuie să fi pornit de la abuzuri ale cîrmuirii lor din vara şi toamna anului 1616, aminteşte anticipînd — pe cea a dorobanţilor şi seimenilor din 1653, cînd aceştia s-au strîns „în curtea domnească ca să ucidă pe doi boiari ai lui Matei vodă, anume Ghinea Ţucala, i Radul Vărzariul vel armaş..."[55].

Mişcarea din 1616 dovedeşte că în Ţara Românească exista temeiul unei nemulţumiri populare, care va înregistra o izbucnire de mai mare amploare în timpul acţiunii conduse de Lupu Mehedinţeanu.

Iniţial, nemulţumirea boierilor din Ţara Românească împotriva lui Alexandru Iliaş a izbucnit în 1617. Din nou s-a vorbit de o mişcare împotriva grecilor. Matei al Mirelor afirmă că în vreme ce domnul se afla în tabără, gata să plece în campania asupra cetăţii Raşcovului, alături de Skender paşa, „toţi boiarii conspirară în contra lui şi se uniră să omoare pe greci...pentru că toţi boierii cei mari erau greci..."[56]. Teza a fost reluată în literatura istorică mai nouă, vorbindu-se chiar de „răscoale îndreptate împotriva grecilor, în 1617 şi 1618"[57].

În realitate, mişcarea din 1617 n-a fost îndreptată împotriva *grecilor din ţară în general*, ci împotriva lui Alexandru Iliaş şi a boierilor greci *aduşi* de el de la Constantinopol. Este caracteristic faptul că la conducerea mişcării se aflau Cîrstea vornicul „grec din Rumelia"[58], Nica logofătul, şi alţi greci *împămînteniţi* mai demult, nemulţumiţi de concurenţa noilor veniţi. *Conflictul principal era aşadar de interese, iar nu între neamuri.*

Cauzele lui sînt expuse şi în relatările lui Gabriel Bethlen. În ciuda poruncilor Porţii de a nu ţine „la curtea sa oameni străini, afară de patru

---

[52] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 343.

[53] Cîrstea era căsătorit cu Maria, sora lui Vintilă logofătul din Clăteşti, descinzînd din Vlad Călugărul, iar Nica luase de soţie pe Păuna Cocorăscu. Asupra carierei celor doi boieri voi reveni într-un studiu în pregătire, dedicat mişcării conduse de Lupu Mehedinţeanu.

[54] Nica n-a fost ucis în timpul domniei lui Gavril Movilă, cum s-ar părea la o lectură grăbită a textului lui Matei al Mirelor, căci evenimentele la care se referă cronicarul grec au avut loc în 1616, iar Nica a fost mare logofăt pînă în mai 1618, pierzîndu-şi viaţa în timpul mişcării conduse de Lupu Mehedinţeanu. Matei al Mirelor, *loc. cit.*, descrie în aceeaşi frază ameninţarea prin care a trecut Nica în 1616 şi *anticipează* modul cum va muri acesta peste doi ani. La fel procedează cronicarul şi în fraza referitoare la primejdia prin care trece Cîrstea vornicul în 1616, anticipînd : „dar scăpat pentru un moment, tot peri acolo (la curte — C.R.) mai în urmă", adică în 1617.

[55] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 114—115 şi variantele de la p. 153—154.

[56] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 343—344.

[57] V. Motogna, *Relaţiunile dintre Ţările Româneşti şi Ardeal în veacul al XVII-lea*, în „An. liceului „ A. Mureşanu", Dej, 1933—1934, Dej, 1935, p. 28. Paragraful *Răscoala lui Lupu Paharnicul împotriva grecilor*, a fost reprodus cu acelaşi titlu şi în „România nouă", II (1934), nr. 203, p. 2 3, nr. 206, p. 2—3, nr. 208, p. 2—3, nr. 209, p. 2—3, nr.212, p. 2—3.

[58] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 343. În *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 144, se vorbeşte de „mişcarea condusă de Lupu Mehedinţeanu în 1617 1618", deşi adevăratul conducător al mişcării din 1617 a fost Cîrstea vornicul.

greci, ca să nu strice cu ei ţara puternicului împărat", Alexandru Iliaş, „Grecul" — cum îl numeşte principele ardelean — „nu numai că a ţinut pe boierii fruntaşi ai ţării în stare de *mazili*, dar pe mulţi i-a ucis fără nici o vină în chinuri grozave, ca să le poată lua averile. A aruncat asupra ţării dări nemaiauzite, încît bieţii locuitori, ajunşi muritori de foame, au fost nevoiţi să pribegească..."[59].

În aceste condiţii, conducătorii mişcării, din care făcea parte şi Lupu Mehedinţeanu, au căutat să atragă — după cum se întîmplă de obicei în astfel de mişcări — şi alte pături sociale: „roşii şi oşteni" (slujitorii). Trădarea lefegiilor sud-dunăreni din garda domnului a dus la descoperirea şi înăbuşirea mişcării în germene[60].

O seamă de boieri arestaţi au negat participarea lor la mişcare[61], în vreme ce alţii „vreo 40—50" pe care domnul plănuia să-i execute, au fugit în Transilvania, pierzîndu-şi averile. „*Voiau* — afirmă principele Bethlen — *să meargă în Ţara Nemţească, la Şerban vodă, dar eu nu i-am lăsat*"[62]. Această afirmaţie interesantă dovedeşte că la mişcarea din 1617 împotriva lui Alexandru Iliaş, omul Porţii, ca şi Radu Mihnea, au participat membri ai puternicei grupări boiereşti antiotomane care acţiona în ţară pe ascuns, în numele lui Radu Şerban, de la care, ca şi în vremea mişcării lui Bărcan stolnicul, aşteptau ajutoare militare.

Între fugari se afla Lupu Mehedinţeanu, un spătar nenumit de Matei al Mirelor[63], Socol vornicul, Nichita vătaf[64] etc. Încercarea lui Gabriel Bethlen, care a luat cu el o seamă de boieri munteni, dintre cei reţinuţi în Ardeal, de a-i împăca cu Alexandru Iliaş în tabăra din Moldova, unde cei doi principi s-au întîlnit, s-a soldat practic cu un eşec. Boierii, care s-au plîns în faţa domnului de purtarea sa, n-au crezut jurămîntul acestuia că va „păzi legile"; după cum nici ceilalţi pribegi de peste Carpaţi n-au acordat încredere scrisorii de credinţă, prin care domnul îi rechema în ţară[65]. Purtarea lui Alexandru Iliaş confirmă temeiul acestei atitudini.

Cîteva zile după întoarcerea din campanie, domnul, călcîndu-şi jurămîntul „a luat capul celui mai de frunte şi mai bogat boier, al vornicului Cîrstea, numai ca să-i poată răpi averea"[66]. Atît principele Transilvaniei, cît şi Skender paşa, puternicul stăpîn al Silistrei, supraveghetorul ţărilor române, erau convinşi că acesta a fost motivul real al actului ordonat de domn[67].

În vara anului 1618 mişcarea boierimii din gruparea antiotomană, care acţiona în numele lui Radu Şerban, a reizbucnit sub forma unei *răscoale deschise împotriva lui Alexandru Iliaş*, la care au fost atrase şi alte categorii sociale.

---

59 V. Motogna, *op. cit.*, p. 31.

60 Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 344.

61 *Ibidem.*

62 V. Motogna, *op. cit.*, p. 31.

63 Matei al Mirelor, *loc. cit.* Spătarul fugar în Transilvania nu putea fi Păruş, care apare în continuare în această dregătorie între 1616—1618.

64 Actul din 11 iulie 1634 (*D.R.H.*, B, XXIV, p. 432).

65 Scrisoarea lui Gabriel Bethlen către Daut paşa (V. Motogna, *op. cit.*, p. 31—32).

66 *Ibidem*, p. 32. Cf. şi actul din 9 martie 1620 (*D.I.R.*, B, XVII—3, p. 488—490).

67 Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 345, care menţionează că Skender paşa a cerut lui Alexandru Iliaş 40 000 galbeni pentru a nu-l pîrî la poartă că a reţinut averea lui Cîrstea, care se cuvenea sultanului. Cronicarul egumen crede că execuţia a fost ordonată pentru că domnul „nu putea ierta amarul ce rămăsese în inima lui asupra celor ce se conjuraseră să ucidă pe grecii toţi, într-o zi...", deşi el însuşi afirmase că vornicul Cîrstea era „grec din Rumelia".

Cauza imediată a izbucnirii acesteia a constituit-o cererea adresată de Alexandru Iliaş marelui vizir de a-i îngădui să execute încă zece boieri, cerere care a căzut în mîna boierilor de ţară[68]. Aceştia au îndemnat locuitorii la răscoală, cerîndu-le să fugă la munte sau peste Dunăre, şi nimeni să nu mai plătească dările domneşti. În acelaşi timp au scris lui Lupu Mehedinţeanu, care se afla în Transilvania [69], cerîndu-i să vină în ţară în ajutorul lor cu oaste năimită de haiduci [70].

Lupu, care prevăzuse din vreme aceasta [71], a angajat pe căpitanul de haiduci Ştefan Török, lefegiu bine cunoscut la vremea sa, om de încredere al principelui, care „ca un haiduc ce este bucurîndu-se de cîştig" a strîns în grabă 250 de haiduci călări (în realitate numărul acestora era cu mult mai mare) din Ardeal şi de peste Tisa [72]. Cu aceştia, Lupu Mehedinţeanu s-a îndreptat în grabă către Bran-Rucăr, plănuind să-l surprindă la curte şi să-l captureze pe Alexandru Iliaş cu familia şi curtenii săi [73]. La Rucăr li s-au alăturat o unitate de 700 de haiduci (după Matei al Mirelor : 400 de bulgari)[74], trimişi de Alexandru vodă în chip de strajă, cu misiunea de a-l înştiinţa despre mişcările inamicului, iar mai apoi au trecut de partea lui Lupu 900 de roşii [75].

Această acţiune a avut loc la începutul lui iunie 1618, la 6 a lunii st. n., Lupu Mehedinţeanu cu oştenii săi ajungînd la Tîrgovişte [76], de unde Alexandru Iliaş fugise „mai gol, fără manta de te cuprindea mila" spre Brăila, în vreme ce doamna i se rătăci spre Rusciuc [77]. Faptul că domnul a fost surprins nepregătit s-a datorat mai multor factori. În primul rînd oastea de ţară, călărimea şi pedestrimea, *a refuzat să lupte*, arătînd că domnul nu le-a plătit lefurile , astfel că ajungînd în lipsă şi nevoi au fost nevoiţi să-şi vîndă armele şi caii. Motivul real trebuie însă să fi fost atragerea slujitorilor oşteni de către boierii răsculaţi.

În al doilea rînd, temerile lui Alexandru Iliaş, în legătură cu apropiata sosire în ţară a lui Lupu Mehedinţeanu au fost înlăturate, şi domnul nu a luat măsuri corespunzătoare, determinat de răspunsul liniştitor al lui Bethlen. Principele l-a anunţat că nu ştie nimic despre Lupu şi nu credea că cineva ar cuteza să strîngă oşti în Transilvania fără ştirea sa [78]. Acelaşi lucru l-a afirmat şi în scrisoarea de dezvinovăţire trimisă lui Skender paşa

---

[68] Scrisoarea lui Gabriel Bethlen către Skender paşa, la 11 iulie 1618 (V. Motogna, *op. cit.*, p. 34).

[69] Încă din septembrie 1617 era atestat la Braşov (N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S, II, t. XXI, 1899, p. 150—151 ; cf. şi idem, *Studii şi documente*, IV, p. CXXXI).

[70] V. Motogna, *loc. cit.*

[71] După Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 345, Lupu Mehedinţeanu a început să strîngă oşti în Transilvania îndată ce a aflat despre uciderea lui Cîrstea vornicul.

[72] V. Motogna, *loc. cit.*, Pe lîngă haiduci (în veacurile XVI—XVII categorie de oşteni unguri), între lefegii lui Lupu se aflau şi secui conduşi de Paul Jentschy *(Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V. Braşov, 1909, p. 372 (în continuare se va cita *Quellen)*.

[73] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 347.

[74] *Ibidem.*

[75] V. Motogna, *op. cit.*, p. 35. În textul unguresc al scrisorii lui Bethlen : curteni, prin care trebuie să înţelegem roşii.

[76] A. Veress, *Documente*, IX, p. 167 ; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 291—292 ; *Quellen*, V, p. 372.

[77] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 347—348.

[78] *Ibidem*, p. 345 347 ; cronicarul ştie însă că răspunsul lui Bethlen către Alexandru Iliaş era înşelător.

la 11 iulie 1618, menţionînd că Lupu şi haiducii săi au plecat din Ardeal „aşa de repede, încît nu s-a răspîndit prin ţară zvon, decît numai prin satele unde s-au oprit să-şi pască caii...Totul (de la concentrarea haiducilor, la fuga lui Alexandru Iliaş — C.R.) s-a petrecut aşa de repede şi fără veste, încît nici opt zile nu s-au împlinit"[79].

În realitate, principele, care nutrea o vădită duşmănie[80] faţă de Alexandru Iliaş, pe care-l socotea prea supus turcilor, şi în locul căruia ar fi preferat pe Gavril Movilă, sau chiar pe Marcu Cercel[81], era bine informat asupra acţiunii lui Lupu Mehedinţeanu[82], care a fost făcută cu învoirea şi sprijinul său (prin căpitanul Ştefan Török)[83].

Deoarece în literatura noastră istorică, mai veche sau mai nouă, mişcarea lui Lupu Mehedinţeanu a fost caracterizată exclusiv, am putea spune, ca o acţiune împotriva grecilor (boieri, negustori etc.) la care au aderat şi mase populare, o întrebare firească n-a fost pusă: ce urmărea Lupu paharnicul după înlăturarea boierilor greci (mai precis a acelora dintre partizanii lui Alexandru Iliaş)? A răspunde doar prin citarea lui Matei al Mirelor, care mărturiseşte că Lupu Mehedinţeanu urmărea prinderea domnului, înseamnă a ne opri la jumătatea drumului. De nicăieri nu rezultă că după prinderea sau alungarea acestuia (cum s-a întîmplat dealtfel), paharnicul Lupu ar fi urmărit să se proclame domn[84], şi e greu de presupus că singur, sau chiar cu ajutorul *nerecunoscut* a lui Bethlen, s-ar fi putut împotrivi candidatului sprijinit de oştile Porţii.

Ca şi în anii 1611 şi 1617, boierii din gruparea antiotomană, din care făcea parte şi Lupu Mehedinţeanu, credincios al lui Radu Şerban, pe care l-a însoţit în 1611 în retragerea din Moldova şi în campania împotriva lui Gabriel Báthory, *urmăreau să proclame domn pe Radu Şerban*, iar ajutorul pe care-l sperau împotriva candidatului Porţii urma să le vină din partea împăratului creştin, protectorul acestuia. Campania militară pentru redobîndirea stăpînirii Ţării Româneşti, pe care o pregătise Radu Şerban în ţinuturile împăratului, cu doi ani în urmă, şi care ar fi izbutit dacă n-ar fi întîmpinat opoziţia stărilor ungare, era încă vie în amintirea boierilor.

Că Radu Şerban era în legătură cu Lupu Mehedinţeanu şi oameni ai săi se aflau chiar în oastea acestuia rezultă din relatări pînă acum nefolosite

---

[79] V. Motogna, *op. cit.*, p. 34—35. Întreaga scrisoare este o dezvinovăţire faţă de Skender paşa şi faţă de Poartă, unde „a ajuns vestea că Lupu paharnicul cu voia mea s-ar fi sculat împotriva lui Alexandru vodă" (p. 32. şi urm.).

[80] Pentru cauzele acesteia cf. şi A. Veress, *Documente*, IX, p. 143—144.

[81] E. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, Bucureşti, 1940, p. 90—91; M. Ciuntu, *Pretendenţi domneşti în sec. XVII*, Bucureşti, 1940, p. 30.

[82] Cu cîteva zile înainte de plecarea lui Lupu Mehedinţeanu spre Ţara Românească, căpitanul Lónyai anunţa pe Sigismund Forgách, omul imperialilor, că Bethlen a trimis 10 000 de soldaţi în Ţara Românească „ca să aducă legat dacă se poate" pe Alexandru Iliaş, care urmăreşte să aşeze turci în toată ţara (A. Veress, *op. cit.*, p. 167).

[83] Şi Matei Basarab cunoştea rolul lui Bethlen în sprijinirea lui Lupu Mehedinţeanu. La 12 decembrie 1639 el scria lui Gh. Rákóczy I că mai în urmă Gabriel Bethlen „pe voevodul, Alexandru l-a gonit din scaun prin Ştefan Török, pentru care pricină Ardealul n-a suferit nimic de la Poartă" (A. Veress, *Documente*, X, p. 68).

[84] După alungarea lui Alexandru Iliaş ţara e condusă de o locotenenţă domnească din care făcea parte şi Nica logofătul, care era grec. Boierii acesteia întăresc la 14 iunie 1618 dania satului Cuciu, făcută de Radu Şerban lui Radu logofăt Cocorăscu, care l-a însoţit în exil (*D.I.R.* B, XVII—3, p. 230).

de cercetătorii perioadei. Menţionăm astfel că un slujitor al său, dintre cei care-l urmaseră în exil, a participat împreună cu o seamă de însoţitori înarmaţi la jaful curţii de la Tîrgovişte [85], între oamenii lui Lupu Mehedinţeanu [86]. Nu întîmplător Nicolae Pătraşcu, care peste o lună avea să-i devină ginere lui Radu Şerban (10 iulie 1618), pleacă în Transilvania, cu permis de liberă trecere semnat de împărat (5 iunie 1618), în preajma zilei cînd Lupu intra în Ţara Românească [87]. Însuşi Alexandru Iliaş trimisese la Poartă nu cu mult timp în urmă scrisori venite de la Tirnavia (Ungaria Superioară), reşedinţa lui Radu Şerban, prin care se anunţa în ţară apropiata sosire a acestuia cu 10 000 de oşteni [88].

În scrisoarea amintită mai sus, către Skender paşa, Bethlen mărturisea ipocrit, la 11 iulie 1618, deşi cunoştea bine adevărul, că încă de la început a „crezut" doar, în legătură cu acţiunea lui Lupu, „că sînt la mijloc uneltirile lui Şerban vodă şi ale lui Pătraşcu", pe care chipurile a încercat să le împiedice. Cîteva rînduri mai jos el recunoaşte, în legătură cu starea de spirit din Ţara Românească „că mulţimea şi slujbaşii (slujitorii C.R.) toţi cu un grai şi un suflet îl doresc şi îl cheamă pe Şerban vodă, fiindcă a ocrotit ţara păzindu-i legile...că toţi locuitorii ţării, pînă la unul, ar fi adus bucuroşi de domn pe Şerban vodă" [89].

La Constantinopol s-a crezut un timp, după ce „s-a iscat tumultul în Muntenia... că Radu Şerban a sosit în Ţara Românească şi a alungat pe Alexandru vodă. Lucrul n-a fost socotit de glumă... caimacamul a trimis la Dunăre pe Daut <paşa>, ca să fie cu băgare de seamă şi să nu aştepte nimic, ci prevenind evenimentele să nu se repete cu Şerban vodă istoria lui Mihai" [90].

Fireşte, Matei al Mirelor, închis în mănăstirea Dealu, nu cunoştea legăturile lui Radu Şerban cu Lupu Mehedinţeanu şi boierii grupării antiotomane, care astfel nu apar în cronica sa. Ca grec şi partizan al lui Alexandru Iliaş, căruia în 1618 îi adresează cunoscutele „Sfaturi", el infierează pe răsculaţi ca ucigaşi ai „grecilor", fără a menţiona caracterul antifeudal pe care l-a căpătat răscoala în Ţara Românească, decît în măsura în care se referă la „boierii greci" [91].

Alte ştiri, interne şi externe, arată însă că mişcarea a căpătat prin participarea maselor *caracterul unei acţiuni populare*. După ştiri venite

[85] A. Veress, *Documente*, IX, p. 178.

[86] Pentru jaful de la Tîrgovişte, uciderea unor boieri etc. cf. Matei al Mirelor, *op. cit*, p. 317.

[87] Hurmuzaki. *Documente* IV[1], p. 587, nr. CCCCCXCXIX; N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 173.

[88] Hurmuzaki, *op. cit.*, IV[2], p. 85, 327, nr. CCCI şi nr. urm. Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 319, afirmă că răsculaţii strînşi în jurul lui Lupu Mehedinţeanu „făcură jurămînt înfricoşat, legîndu se să fie toţi într-un cuget, să-şi pună capul unul pentru altul în contra oricărui domn ar veni de la Constantinopol..."

[89] V. Motogna, *op. cit.*, p. 35—36. Bethlen, deşi se arăta turcilor, şi era chiar, duşman al lui Radu Şerban, avea tot interesul ca acesta să ocupe Ţara Românească, pentru a nu mai constitui împreună cu pretendentul ardelean Homonnai o primejdie pentru ţara sa, ca în vremea campaniei celor doi din 1616.

[90] Memoriile lui Tomas Borsos, trad, la V. Motogna, *op. cit.*, p. 40. „Istoria lui Mihai" la care se referă Borsos o constituie revenirea domnului în 1601 cu ajutoare de la împărat, în încercarea de a redobîndi domnia în ţările române.

[91] *Istoria celor petrecute în Ţara Românească*, p. 347. Matei al Mirelor recunoaşte însă că în timpul lui Alexandru Iliaş boierii „luaseră frîu şi începuseră să calce şi să prade ţara: striga poporul de multe nedreptăţi [illegible] domnu care nu le oprea" (p. 343).

din Ţara Românească, la Constantinopol se aprecia că răsculaţii împotriva „stoarcerilor şi marilor tiranii" ale domnului se ridică la 8 000 de oameni [92]. Domnul „a fost alungat de poporul ridicat împotriva lui, la îndemnul cîtorva boieri, nemulţumiţi de avariţia acestuia", nota şi ambasadorul francez la Poartă [93]. Subliniind caracterul popular al răscoalei, acesta menţiona la 6 iulie 1618 că „Ridicarea Ţării Româneşti nu este decît ridicarea poporului oprimat. Ungurii (haiducii lui Lupu Mehedinţeanu — C.R.) n-au nici un amestec"[94].

Casele unor boieri pămînteni ca Stoica spătar, fiul lui Dumitru fost mare vornic, Papa Greceanu fost vistier etc., au fost prădate şi cărţile de stăpînire ale boierilor luate „pe vremea cînd a venit Lupul paharnic cu ungurii de peste munte de m-a scos pe domnia mea din ţară şi de pe scaunul domniei mele..."[95]. Un act din 22 mai 1620 menţionează că în vremea cînd a fost alungat Alexandru Iliaş de Lupu paharnicul: „atunci s-a făcut multă amestecătură şi răutate şi jefuire. Astfel, atunci (jitelniţa Evda, văduva lui jupan Andreica — C.R.) s-a întîmplat de au pierdut şi cărţile de moştenire ale acestor ocine şi vecini mai sus spuşi, de la Mihu Caravida, cu multă marfă şi avere"[96].

Lupu Mehedinţeanu a izbutit să adune în jurul său nemulţumiţii împotriva lui Alexandru Iliaş, din diferite categorii sociale [97], dar în faţa măsurilor proiectate de turci (trimiterea lui Daut paşa, amintită mai sus) şi a promisiunilor lui Dumitrachi şi Nicolae Catargi, caimacamii lui Gavril Movilă, proaspăt numit în Ţara Românească [98], el a cedat, acceptînd pe noul domn.

Gavril Movilă s-a ţinut de cuvînt, numindu-l mare spătar [99], dar odată liniştea în ţară instaurată, Lupu a fost atras de Skender paşa, sub pretextul unei campanii militare împotriva polonilor, şi executat la satul Ciocăneşti, la vadul Dîrstorului [100].

Am insistat asupra mişcărilor din 1611, 1617 şi 1618, deoarece ele au fost puţin cercetate în trecut, fiind etichetate în general ca mişcări „antigreceşti", la care s-a admis, în lucrări mai noi, participarea maselor la acţiuni cu caracter antifeudal. În realitate, mişcările amintite au un caracter complex: nu este vorba numai de acţiuni ale boierimii pămîntene împotriva boierilor „greci" ca atare. La conducerea mişcărilor amintite se aflau şi greci împămînteniţi de o singură generaţie, adesea de origine modestă, ridicaţi la o situaţie însemnată prin căsătorii cu boieroaice pămîntene,

---

[92] Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 373, nr. CCCCII.

[93] La 22 iunie 1618 (*ibidem*, Supl. I¹, p. 180, nr. CCLXXIII).

[94] *Ibidem*, nr. CCLXXIV.

[95] Acte de la Alexandru Iliaş, din 28 februarie şi 28 octombrie 1628 (*D.R.H.*, B, XXII, p. 38, 345—346); domnul afirmă că „ungurii" au făcut aceste prădăciuni.

[96] *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 531. Actele se aflau însă la un grec: Caravida.

[97] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 349, afirmă că: „Toţi blestemaţii şi mîncătorii de oameni din toate unghiurile alergau la el ca la firescul lor cap, toţi i se supuneau, îl iubeau şi i se închinau ca unui Dumnezeu pămîntesc". După tradiţia consemnată în veacul al XIX-lea de ţăranul Gh. Nicola-Ogrineanu, *Cronica din Bechet. De neamul Ogrinenilor*, Cluj, 1974, p. 106, un strămoş al său, Ştefan Ogrineanu, şi-a pierdut viaţa şi averile familiei: „în revoluţia cind s-a sculat asupra domnului Alicsandru IV Elie blestematu, împreună cu căpitanul Buzduganu şi cu paharnicul Mehedinţeanu".

[98] Matei al Mirilor, *op. cit.*, p. 350.

[99] *Ibidem*, p. 351.

[100] *Ibidem*, p. 351—352 şi actul din 22 ianuarie 1619, la I. Remus, *op. cit.* p. 279—280.

cumpărări masive de pămînt etc. Cîrstea vornicul, conducătorul mișcării din 1617 și aprig inamic al lui Alexandru Iliaș și al protejaților săi „greci" era el însuși, cum aminteam mai sus, grec din Rumelia; între boierii uciși de Radu Mihnea în 1611, după descoperirea mișcării zisă a lui Bărcan stolnicul se aflau de asemenea greci[101], căpitanul Buzdugan, zugrăvit ca unul din cei mai aprigi persecutori ai grecilor, la 1618, era element sud-dunărean, probabil sîrb[102].

Pe de altă parte, *boierii pămînteni* se ridică împotriva unor *domni de țara* ca Radu Mihnea și Alexandru Iliaș, pe care plănuiesc chiar să-i ucidă, motivul nemulțumirii lor fiind concurența pe care le-o fac favoriții acestora, fără ca originea lor „românească" să fie luată în considerare.

O analiză atentă a acțiunilor propriu-zise ale lui Lupu Mehedințeanu dovedește că acesta a manifestat o atitudine diferențiată față de „greci". Închiderea din porunca sa a numeroși greci, boieri și negustori, într-o mănăstire, avea drept scop să-i procure — prin răscumpărarea acestora — mijloace financiare pentru plata lefegiilor săi unguri[103]. Boierii pămînteni au avut la rîndul lor de suferit din cauza răsculaților de la 1618, alături de cei greci, ceea ce imprimă mișcării și un caracter antifeudal. Mișcarea de la curtea domnească împotriva lui Cîrstea vornicul și Nica logofătul, din septembrie 1616, dovedește că orășenii și slujitorii erau oricînd gata să se alăture acțiunilor antifeudale.

Este adevărat însă că *boierii și negustorii greci* nou-veniți în Țara Românească — începînd îndeosebi cu domnia lui Radu Mihnea — *s-au dovedit mai interesați și mai pricepuți în stoarcerea de profituri pe seama maselor, decît cei pămînteni*, fapt pentru care ei sînt caracterizați în izvoare contemporane, mai puțin bănuite de părtinire[104], ca „oameni extrem de rapaci", urîți de poporul de jos pe care l-au jefuit prin asupriri nesfîrșite. Ca atare, atrăgîndu-și dușmănia boierilor pămînteni sau împămînteniți mai demult, ca și pe cea a maselor, nu e de mirare că *ostilitatea împotriva „grecilor" va străbate ca un fir roșu istoria politică a Țării Românești în veacul al XVII-lea.* Faptul a fost remarcat de cronicarii vremii, cronica atribuită lui Radu Popescu notînd „Că adusese Radul vodă (Mihnea — C.R.) pre mulți (greci—C.R.) și-i cinstise și-i miluea; ci boiarii rumâni aceasta văzând, nu le-au fost pe voie, *precum de multe ori, la mulți domni, s-au făcut răzmiriță pentru răotatea grecilor*" (subl. aut.)[105]. Nu odată în veacul al XVII-lea cu numele de *greci* sau în această categorie au fost etichetați boieri pămînteni de către adversarii lor politici...

Mișcările analizate din 1611 și 1618 nu au însă predominant caracterul unor lupte pentru putere între partide boierești, cum vom întîlni în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, ci reprezintă *înfruntarea între puternica grupare boierească antiotomană apărută în vremea lui Mihai Viteazul și consolidată în timpul lui Radu Șerban și domnul numit de Poartă, înconjurat de favoriți și protejați sud-dunăreni.* Candidatul grupării antiotomane, în numele căruia acționează aceasta și prin care așteaptă ajutorul militar al imperialilor este Radu Șerban. Nu întîmplător în 1618

[101] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, IV[1], p. 479, nr. CCCCIX.
[102] Memoriile lui T. Borsos, la V. Motogna, *op. cit.*, p. 39.
[103] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 318.
[104] *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs*, in *Quellen*, V. p. 371; *Chronicon Fuchsio Lupino Oltardinum*, I, p. 290.
[105] *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. 1960, p. 84 85.

turcii se temeau ca acesta să nu repete „acțiunea lui Mihai" din 1601 (încercarea de revenire în țară cu ajutorul împăratului)[106]. *Cu moartea sa în 1620, dispare adevăratul conducător al puternicei grupări boierești antiotomane din Țara Românească și vreme de un deceniu, răstimp în care se sting treptat și principalii săi colaboratori, nu mai înregistrăm mișcări boierești interne.*

La începutul deceniului al patrulea al veacului al XVII-lea nu mai putem vorbi de o grupare boierească antiotomană de felul celei de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, cu toate că o boierime formată la școala lui Radu Șerban, în anii de exil ai acestuia (Buzinca clucerul, Radu logofăt Cocorăscu) se va grupa în jurul lui Matei Basarab. Criteriul după care se formează acum grupările boierești nu mai este orientarea externă, ca la începutul veacului[107], ci atitudinea față de „greci", mai bine-zis față de protejații domnilor trimiși de Poartă. Firește, prin „greci" nu trebuie să înțelegem numai elemente din acest neam, ci în genere elemente sud-dunărene și chiar românești dintre credincioșii domnului. În divanul din 1630 al lui Leon vodă (pretins fiu al lui Ștefan Tomșa, în realitate un fost negustor grec de stridii[108]) întîlnim alături de greci (Hrizea mare vornic din Bălteni, Enachi mare vistier, Alexandri mare postelnic, Vasile-Vasilache Paindur mare paharnic și albanezi (Miho mare spătar, care însă uneori semnează grecește[109]), boieri pămînteni ca Vlad Rudeanu mare logofăt, Ivașcu mare ban din Băleni, Mușat mare stolnic din Pietroșani și Conda mare comis din Obedin.

Conducătorul mișcării boierilor olteni din 1630 împotriva „grecului" Leon vodă, Aslan vornicul (mare ban în primăvara lui 1630) era el însuși grec după tată, și aceasta nu-l împiedică să pretindă domnia Țării Românești[110], înaintea lui Matei aga din Brîncoveni, boier de țară înrudit prin ascendenți craiovești cu Neagoie Basarab și Radu Șerban. Aslan a fost susținut de boierimea din Olt, Romanați, Jiul de Jos și Mehedinți, în frunte cu Gorgan fost mare spătar, Matei fost mare agă, Barbu Brădescu fost paharnic, Barbu Poenaru fost postelnic etc., cei mai mulți boieri înlăturați din dregătorii[111].

Mișcarea acestora, care a izbucnit în octombrie 1630, avea drept scop să înlăture cu ajutor transilvănean pe Leon vodă, înlocuindu-l cu „alt domn"[112] (Aslan vornicul). Desigur, odată cu domnul urmau să fie

---

[106] Conducătorii mișcărilor din 1611 și 1618 n-au ținut seama de Poartă (deși din cuvîntarea lui Gavril Movilă, din 1616, reprodusă de Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 342—343, rezultă cît de supus era domnul față de aceasta), în nădejdea lui Radu Șerban și a imperialilor.

[107] Cînd întîlnim o grupare boierească antiotomană (care se orienta fie spre imperiali, fie spre poloni) și o alta filoturcă (cf. C. Rezachevici, *Poziția marii boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600 — august 1601)*, în „Studii", XXVI (1973), nr. 1, p. 50—51.

[108] Zis și Leon Stridie sau Stridiacul (cf. I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S. III, t. XIII, 1933, p. 349; N. Iorga, *O scrisoare a lui Matei Basarab către Gheorghe Rákóczy I-iu, principele Ardealului, cu lămuriri asupra venirii în domnie a lui Matei*, în *Studii și documente*, IX, p. 5).

[109] N. Iorga, *op. cit.*, p. 7. El nu este român, cum crede N. Iorga, ci albanez, frate cu aga Leon, trădătorul lui Mihai Viteazul.

[110] Era însă nepotul de soră al lui Petru Șchiopul, și de aici probabil pretențiile sale la tron (*ibidem*, p. 5).

[111] Act din ⟨1630⟩ octombrie 20 (*D.R.H.*, B, XXIII, p. 284—285).

[112] *Ibidem*, p. 285.

înlăturaţi şi protejaţii acestuia (greci şi români). Nemulţumirea boierilor olteni nu era, aşadar, îndreptată exclusiv împotriva grecilor [113]. Motivul imediat al izbucnirii mişcării a fost faptul că Leon vodă „multe şi mari greotăţi au aruncat ţării şi *silea pe boiari de plătea judeaţele cu bani şi ţara spărgîndu-se şi boiarii neavînd de unde lua banii pe care îi da, sărăcea şi să îndatorea...*" (subl. aut.)[114]. Confirmarea acestei cauze o aflăm în *Letopisețul Cantacuzinesc* [115], precum şi în actul contemporan din 20 octombrie ⟨1630⟩, care aminteşte strîngerea unor dări şi biruri în Oltenia, tocmai în vremea fugii boierilor în Transilvania [116].

Dealtfel, vina pentru această situaţie n-a fost aruncată exclusiv asupra grecilor. Aceasta se afirmă limpede în actul din 1631, prin care boierii pribegi „mari şi mici", în frunte cu Aslan vornicul, cer un împrumut de bani în Ardeal, cu care să-şi strîngă oşti: „să mergem în ţara noastră şi va fi pre voia noastră să ne luom ţara şi să scoatem *grecii şi duşmanii noştri carii au spart casele noastre...*" (subl. aut.)[117]. Simpla diferenţiere între „greci" şi „duşmani" dovedeşte că cei din urmă erau boieri de ţară, adversari ai pribegilor [118]. Între aceştia amintim, de pildă, pe Papa Greceanu dintre credincioşii lui Radu Şerban, devenit apoi partizan al lui Leon vodă şi al lui Radu Iliaş, pentru care îşi dă viaţa în lupta de lîngă Plumbuita, la 5 noiembrie st.n. 1632, sau pe Dumitru Buzinca mare comis.

Ca totdeauna în astfel de mişcări boierii răsculaţi caută să obţină sprijinul altor categorii sociale. „,...Că acum ţeara fuge toată — se aminteşte la 20 octombrie ⟨1630⟩ —, că le-au zis acei boiari ţerăi: fugiţi toţi după noi, nu mai daţi nemic"... rumânii nu vor să dea nemic, ci bat feciorii (care strîng birul — C.R.) şi le iau banii şi trăsurile..."[119]. Mai mult, un act din august 1632 mărturiseşte că pribegii au făcut anumite pro-

---

[113] A.D. Xenopol crede că „Atît Matei Basarab cît şi Vasile Lupu se suie în scaunele ţărilor române în urma unei mişcări naţionale făcute de boieri şi de popor în contra grecilor" (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, VII, ed. a III-a, Bucureşti, 1929, p. 9). V. Motogna afirmă că Matei Basarab „rězimat pe o pornire similară (cu cea a lui Lupu Mehedinţeanu — C.R.) împotriva grecilor, a izbutit să ia cîrma ţării" (*Relaţiunile dintre Ţările Româneşti şi Ardeal*, p. 41), iar I. Lupaş consideră că „Succesiunea lui Matei Basarab la tronul Ţării Româneşti o înlesnise considerabil curentul de reacţiune împotriva elementelor greceşti..." (*op. cit.*, p. 318). Observăm, la rîndul nostru, că nemulţumirea lui Matei Basarab împotriva grecului Necula vistier era de ordin personal. La 26 februarie 1631 domnul mărturiseşte că în zilele lui Leon vodă „Necula vistier a nimicit casa domniei mele şi a cumpărat multe sate peste Olt. Şi acele sate au fost cumpărate tot pe banii domniei mele şi cu averi din casa domniei mele... şi multă nevoie şi jefuire am avut domnia mea de la Necula vistier pentru zavistie, încît în alt chip nu am avut cum să fac, ci am pribegit domnia mea în Ţara Ungurească..." (*D.R.H.*, B, XXIV, p. 284).

[114] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. 1963, p. 93.

[115] Matei (Basarab) a primit „judeţul Romanaţilor ca să-l ţie de birărie. Deci pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate judeţele de peste Olt, fugînd care încătro au putut. Iar boiarii cari ţinea judeţele păţea mare nevoe de la domnie, că i punea să plătească judeţele cu sila..." (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 95—96).

[116] *D.R.H.*, B, XXIII, p. 284; în acest act se indică şi data trecerii boierilor în frunte cu Aslan în Transilvania: 18 28 octombrie ⟨1630⟩. N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, p. 176, crede că evenimentul a avut loc cu o zi în urmă. Alţi boieri: Mihai Coţofan (Coţofeanu) şi Dumitru Filişanu au fugit în Haţeg încă din primăvara anului 1630 (A. Veress *Documente*, IX, p. 314).

[117] În actul care poartă 13 peceţi sînt menţionate numele boierilor pribegi (B.P. Haşdeu, *Cîteva acte române din biblioteca balthianiană din Alba Iulia 1631—1633*), în „Columna lui Traian", S.N., VII (1876), mai, p. 230—231; N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 103).

[118] Cf. şi scrisoarea adversarilor pribegilor adresată din Bucureşti judeţului Braşovului la 11 august 1631 (*ibidem*, p. 231—232; N. Iorga, *op. cit.*, p. 104).

[119] *D.R.H.*, B, XXIII, p. 285.

misiuni și rumânilor de la nord de Carpați, pentru a-i determina să-i urmeze la înapoiere în Țara Românească [120].

Dar dacă prin aceasta boierii încercau să-și consolideze poziția, creînd greutăți adversarilor din țară, adevăratul sprijin pribegii îl primesc din Transilvania. Gheorghe Rákóczi I îi folosește în lupta împotriva imperialilor, în schimbul acordării de ajutoare diplomatice la Poartă și pe lîngă Mehmed Abaza pașa de Silistra [121], și a îngăduinței de a-și recruta trupe din Transilvania.

Grupările boierești nu sînt însă imuabile — fenomenul este caracteristic întreg veacului al XVII-lea —, trecerea din gruparea pribegilor în cea a „grecilor" din țară [122] făcîndu-se *în funcție de interese personale*. Dar nu numai teama de confiscarea moșiilor [123], sau numeroasele solii și cărți de împăcare trimise de domn în Ardeal [124] i-a adus pe unii pribegi de vază în țară. Un rol însemnat au jucat și cele două hrisoave din 15 și 23 iulie 1631 prin care domnul, cu sfatul marii adunări a țării, hotărăște scoaterea „grecilor striini" (nu și a celor împămînteniți) din țară și scutirea de unele dări a boierilor de orice fel, a mazililor, a roșiilor, a logofeților domnești și a popilor [125]. Prin aceste măsuri domnul căuta să obțină bunăvoința pribegilor (nu este exclus ca aceștia să-și fi condiționat întoarcerea în țară de acordarea acestor hrisoave), dar în același timp căuta să cîștige de partea sa clerul, boierii de țară, roșii și slujitorii, de care avea nevoie *împotriva boierilor pribegi*. Lecția pe care o primise din partea oastei de țară Alexandru Iliaș în 1618, într-o împrejurare asemănătoare, nu era uitată.

Analiza atentă a celor două hrisoave dovedește că domnul n-a luat măsura de alungare din țară a „grecilor" din divan, chiar dacă acesta a fost parțial restructurat [126]. Mai mult, unii din „grecii" scoși din divan au primit înalte dregătorii în afara acestuia [127]. Ca atare, boierii pribegi au început să revină în țară abia după ce au fost înfrînți de Leon vodă (care-și asigurase sprijinul oastei de țară prin hrisoavele amintite), la 13/23 august

---

[120] La 18 august Alexandru Iliaș, domnul Moldovei, întărește lui Matei aga și celorlalți boieri „ce ați tocmit" cu rumânii fugiți în Transilvania, desigur în numele fiului său Radu Ilie numit în Țara Românească, chemîndu-i însă pe boieri la curtea sa (B.P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 232—233; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 105).

[121] I. Lupaș, *op. cit.*, 349—350, 368. N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 4 și urm. Ajutoare au primit pribegii și de la David Zólyomi, înrudit cu Gavril Movilă; cf. și *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 96.

[122] Aceasta în ciuda faptului că Gheorghe Rákóczi I în scrisoarea adresată lui Abaza pașa, din 15 august 1632, îi acuză pe „greci" că nu contenesc a scorni învinuiri împotriva boierilor de țară, întărîtînd pe domn să le ia acestora viața, pentru a prăda și pustii în voie țara; din care cauză pribegii nu se pot întoarce în țară (I. Lupaș, *op. cit.*, p. 350).

[123] Cf. actul din 18 noiembrie 1630, în care se amintește confiscarea de către Leon vodă a averilor lui Gorgan spătarul (*D.R.H.*, B, XXIII, p. 298).

[124] *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 96, 99; N. Iorga, *op. cit.*, p. 6—7.

[125] *D.R.H.*, B, XXIII, p. 406—409, 412—414, N. Iorga, *op. cit.*, p. 6, crede că au existat multe copii ale acestor acte trimise în țară.

[126] În fruntea divanului din actele amintite apare Hriza mare vornic, care era grec. Au fost înlocuiți Pavlachi Caragea mare spătar, Constandin (Ramandi?) mare comis, Vasile mare paharnic și Iuovcea mare postelnic (care era sîrb).

[127] Pavlachi Caragea devine mare ban, fără a apărea în divanele domnești (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 146).

1631, în lupta din marginea de sud a Bucureştiului (pe locul bisericii Slobozia)[128].

S-au întors atunci Barbu Brădescu fost paharnic, ridicat la aceeaşi dregătorie în anul următor de Leon vodă şi Radu Iliaş, Barbu Poenaru fost postelnic, căpitanul Dumitru Filişanu fost postelnic, înrudit cu Matei (Basarab), Mihai Coţofeanu, alţii mai mărunţi ca Pătru slugerul şi Ionaşco din Gaia, urmaţi de însuşi candidatul la domnie, Aslan vornicul, pe care „l-au făcut ban mare la Craiova"[129].

Fireşte, cînd situaţia s-a schimbat şi Matei Basarab a intrat în Ţara Românească, cu ajutorul lui Abaza paşa, cu toţii au trecut *din nou* de partea acestuia. Mihai Coţofeanu conduce străjile lui Matei Basarab spre Buzău în octombrie 1632 [130], iar Barbu Brădescu, pe care Matei îl va face mare paharnic, se află în fruntea roşiilor acestuia în lupta victorioasă de lîngă Plumbuita (sau de la Obileşti), cu Radu Iliaş [131]. Încă înaintea luptei, Matei Basarab scria lui Gheorghe Rákóczi I că alături de el se află „tot⟨ă⟩ boierimea ţării"[132].

Într-adevăr, noul domn a ştiut să atragă de partea sa atît boierii de ţară din divanele predecesorilor săi, care nu l-au urmat în Transilvania (Buzinca comisul, Ivaşco Băleanu vornicul [133] etc.), cît şi majoritatea „grecilor" de frunte din preajma lui Radu Iliaş, care după lupta de lîngă Plumbuita fugiseră în Moldova [134]. S-au întors astfel în ţară Hrizea vornicul din Bălteni (fiind numit chiar mare ban în 1634), Miho Racotă spătarul, Vasilache Paindur aga (numit mare stolnic în 1634), la care se adaugă Dumitru Dudescu (numit mare vistier în 1634), boier de ţară, în strînsă legătură însă cu străinii din preajma lui Leon vodă şi Radu Iliaş. „*Atuncea* (după confirmarea domniei de către sultan — C.R.) *toţi boierii pribegi s-au închinat la el*" notează succint *Letopiseţul Cantacuzinesc* [135].

În lumina mişcărilor, avînd în principal ca *forţă conducătoare boierimea*, care au frămîntat primele trei decenii ale secolului al XVII-lea, mişcări analizate mai sus, considerăm că nu se poate vorbi de apariţia primelor simptome ale crizei „regimului boieresc" (în ultimă instanţă fenomene de criză social-politică) de-abia în deceniul şase al veacului, o dată cu mişcarea populară din 1655 [136]. Primele trei decenii, îndeosebi doi şi

---

[128] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 97—98 ; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. 1963, p. 94. La 5 septembrie 1631 Leon vodă aminteşte că după luptă „au căzut toate satele şi averile lui Matei aga să fie pe seama domnească" *(D.R.H.*, B, XXIII, p. 435—436).

[129] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 99. Cei care s-au întors au primit concesiuni pentru strîngerea birului şi dregătorii (N. Iorga, *op. cit.*, p. 11). Aslan „fost mare vornic" apare şi în divanul lui Leon vodă din 20 aprilie 1632 *(D.R.H.*, B, XXIII, p. 548). Pe lîngă Matei aga, ajuns acum candidat la domnie, au rămas spătarii Teodosie Corbeanu şi Gorgan, precum şi alţi boieri mai mărunţi (cf. actul din 11 martie 1632, Bibl. Acad. Fotocopii, VI/13).

[130] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 101.

[131] Bătălia a avut loc la 26 octombrie/5 noiembrie 1632 *(ibidem*, p. 102).

[132] Din Bucureşti, la 17 octombrie 1632 (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV. p. 16).

[133] Ivaşco Băleanu alături de Barbu Brădescu conducea pe roşii în lupta de lîngă Plumbuita *(Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960., p. 102).

[134] Pentru numele acestora *ibidem*, p. 103.

[135] *Ibidem*, p. 105, Doar Necula Catargiul a rămas alături de cei din familia sa în Moldova, ca inamic declarat al lui Matei Basarab.

[136] E. Stănescu, *Cronica Istoriilor domnilor Ţării Româneşti şi locul ei în istoriografia medievală românească*, în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu vornicul*, ed. 1960, p. XII.

trei, constituie o perioadă de puternice frămîntări interne, de lupte împotriva domnilor numiți de Poartă, *mai puțin cercetate în literatura noastră istorică*, dar cu nimic mai prejos sub aceste aspecte față de deceniile 6—8 ale aceluiași veac.

★

FENOMENE DE CRIZĂ SOCIAL-POLITICĂ ÎN VREMEA LUI MATEI BASARAB

Cu domnia lui Matei Basarab începe o nouă epocă în istoria Țării Românești. Dacă în primele trei decenii ale veacului al XVII-lea, o parte a boierimii (forța conducătoare a mișcărilor împotriva domnilor numiți de Poartă) se ridică în numele lui Radu Șerban și împotriva „grecilor", în vremea lui Matei Basarab mișcările capătă un alt caracter. Boierimea, care nu îndrăznește decît rareori să-și dea pe față nemulțumirea împotriva domnului, nu mai este de obicei forța conducătoare a mișcărilor și lozinca luptei împotriva „grecilor" nu se mai agită ca în deceniile precedente. La sfîrșitul domniei lui Matei Basarab și în vremea lui Constantin Șerban forța principală a mișcărilor social-politice devin *slujitorii*, ridicați din sînul maselor, pe care, la rîndul lor, le atrag de partea lor, într-o măsură, evident, mult mai mare decît izbutiseră s-o facă boierii în vremea mișcărilor din 1618 sau 1630.

Dar, deși în vremea lui Matei Basarab, care a știut să asigure echilibru între boierii de țară și „greci"[137], nu mai întîlnim mișcări boierești de amploarea celor din deceniile trecute, aceasta nu înseamnă că boierimea de diferite stări n-a manifestat în anumite împrejurări ostilitate împotriva domnului. Fățiș s-au manifestat însă doar Catargieștii, refugiați în Moldova la 1632, în frunte cu Necula Catargi, înrudit prin alianță cu Alexandru și Radu Iliaș.

Necula vistier a făcut parte din cei care l-au sfătuit pe Vasile Lupu să atace pentru prima dată Țara Românească și împreună cu rudele sale a participat la campania acestuia peste Milcov, în octombrie-noiembrie 1637 [138]. De altfel, într-un act din 10 ⟨ianuarie 1646 — decembrie 1647⟩, prin care Matei Basarab dăruiește lui Dragomir mare vornic casele din Tîrgoviște, foste ale lui Ianache banul Catargi, fratele lui Necula, domnul muntean mărturisește rolul de frunte pe care l-au jucat Catargiii în campania amintită. Actul menționează că „*în cursul anilor 7145 ⟨1637⟩ cînd am stat domnia mea, cu vrerea lui Dumnezeu domn și stăpîn pe scaunul,*

---

[137] Cronica atribuită lui Radu Popescu afirmă, după mărturii contemporane, că Matei Basarab a primit pe pribegi fără deosebire : „rumânii, grecii, carei au fost boiari mari și tuturor bine le-au făcut, nu rău și încă au și boerit pe unii. Decii s-au nevoit Matei vodă de au dres țara foarte bine... că țara iubiea pre domn și domnul pe țară ; pentru că era liniște în domniea lui ; nu să vedea, nici să auziea morți sau prăzi, precum să făcea și să fac la alții...' (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. cit., p. 97—98). Matei Basarab a știut însă încă de la începutul domniei să adopte în unele cazuri o atitudine fermă față de boieri. Astfel pentru că Chisar paharnic din Ruda „n-a ascultat de cartea domniei mele... am bătut pe Chisar paharnic în divan foarte mult, de i-au dat 300 de toiege și am scos domnia mea pe Chisar paharnic din divan cu mare rușine și a stat de gloabă și am închis domnia mea pe Chisar paharnic în temniță (*D.R.H.*, B, XXIV, p. 172). De asemenea, Matei Basarab a tăiat capul lui Vasalachi banul din Șuța și lui Dumitru vistier Dudescu, pentru nereguli făptuite în calitate de trimiși la Țarigrad (acte din 2 mai, 6 iulie și 10 august 1654, Arh. St. Buc., *M-rea Radu Vodă*, LXXI/1 ; Acad. R.S. România, CXCI/44 ; XLIV/17).

[138] Pentru această companie cf. *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 107.

moşilor şi strămoşilor domniei mele, aici în Țara Românească întîi, în oraşul Bucureşti, Catargieştii, ei au venit împotriva domniei mele cu sabie şi cu oaste din țara Moldovei şi cu tătari şi cu atîtea răutăți aici în țară, ca nişte oameni răi şi stricători de țară. Apoi a dat domnul Dumnezeu de au cazut sub picioarele domniei mele, şi i-am scos domnia mea din țară, cu rea ruşine"[139]. Remarcăm că în această mențiune a campaniei moldovene în Țara Românească numele lui Vasile Lupu nu e nici măcar pomenit, Catargieştii fiind socotiți adevărații responsabili de stricarea țării. Desigur, în cazul în care Matei Basarab ar fi fost înlocuit prin Ion vodă, fiul lui Vasile Lupu, ei ar fi ocupat un loc de frunte în preajma acestuia.

Cu prilejul campaniei din 1637, Catargieştii şi Vasile Lupu au găsit susținători şi în țară. „*Pe sărmanul voievod numai Dumnezeu l-a susținut pînă acum din pricina atîtor trădători*" — nota la 11 noiembrie solul lui Gheorghe Rákóczi I în Țara Românească. „... *Trădătorii sînt dintre oamenii apropiați de el* (Matei vodă—C.R.); *aceia îndeamnă pe voievodul Moldovei*"[140]. Cine sînt aceşti „trădători", cel puțin căpeteniile lor — solul ardelean se referă la boieri —, nu e greu de presupus. Hrizea mare ban din Bălteni, fostul partizan al lui Radu Iliaş, e înlocuit din dregătorie îndată după sfîrşitul campaniei (decembrie 1637), odată cu Buzinca mare comis, de asemenea fost mare dregător al lui Leon vodă şi Radu Iliaş. Cum această măsură n-a lovit în general în participanții la divanele domnilor anteriori, pe care Matei Basarab i-a menținut în dregătorii, credem că Hrizea şi Buzinca au fost îndepărtați din sfat în chip special pentru *bănuiala* de a se fi aflat în legătură cu inamicul. Vina lor n-a fost dovedită, sau domnul s-a arătat iertător, oricum, cei doi au fost reprimiți în divan: Buzinca foarte curînd — în ianuarie 1638 — ca mare clucer, iar Hrizea, ceva mai tîrziu — în august, acelaşi an —, ca mare vornic.

Existența unei opoziții boiereşti față de Matei Basarab iese din nou la lumină abia în mai 1653, cu prilejul ultimei campanii a lui Vasile Lupu în Țara Românească. Relatînd despre trimiterea în Țara Românească de către Gheorghe Rákóczi al II-lea a unui detaşament de 5000 de mesei (pedestraşi unguri) şi secui, conduşi de Ştefan Petki, căpitanul de Ciuc, la cererea lui Matei Basarab, cronicarul G. Kraus afirmă că acesta a fost oprit la trecerea munților de „*trei mişei de boieri trădători*", care, pretinzînd că sînt trimişi de Matei vodă, i-au cerut să se întoarcă din drum, domnul voind să păstreze acest ajutor pentru o nevoie mai mare. Mai mult, boierii trădători ar fi aşezat în două locuri primejdioase din munți cete înarmate, cu porunca de a-l împiedica cu forța la nevoie pe căpitanul lui Rákóczi să intre în țară. Înştiințat de principe despre pricina retragerii ajutorului său, Matei Basarab a descoperit în urma unei aspre cercetări pe trădători, poruncind uciderea lor neîntîrziată[141].

---

[139] Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti, nr. 26 887 ; şi traducere veche în „Arhivele Olteniei", XX (1941), nr. 113—118, p. 77, sub data 1636 (în actul amintit se indică văleatul 7145 (1636 1637), dar campania lui Vasile Lupu în Țara Românească a avut loc în octombrie-noiembrie 1637.

[140] A. Veress, *Documente*, X, p. 16—17. În aceeaşi zi I. Kemény şi T. Nemes, comandanții oştii trimisă în ajutorul lui Matei Basarab, anunțau pe Rákóczi că Vasile Lupu nu are „ oşti tătărăşti, nici turceşti, nici nu credem să aibă altă încredere, *ci numai pe trădătorii de pe lingă voievod*" (subl. aut.) (*ibidem*, p. 18).

[141] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, ed. G. Duzinchevici, E. Reus Mirza, Bucureşti, 1965, p. 160.

Acelaşi cronicar ne informează că Matei Basarab, neavînd încredere în roşii (călărime a micii boierimi) şi în cetele boierilor, cu prilejul bătăliei de la Finta (17/27 mai 1653), i-a aşezat între pedestraşii de ţară şi seimeni, care au primit poruncă să tragă asupra lor în cazul cînd aceştia ar fi şovăit sau ar fi luat-o la fugă[142]. Prin aceasta, domnul ar fi dovedit că nu avea încredere nici în mica boierime.

În legătură cu opoziţia boierimii faţă de Matei Basarab, trebuie pusă şi încercarea unor boieri, după victoria de la Finta, de a-l otrăvi pe domn, cu ajutorul bărbierului său („despre care se spune că era polonez"), atras în complot. Întîmplarea e povestită pe larg de Kraus, ca şi sfîrşitul ei: descoperirea complotului şi întemniţarea a 11 boieri, dintre care unii au fost ucişi, iar altora li s-au confiscat bunurile[143]. Complotiştii l-ar fi pîrît şi pe vistierul Istratie Leurdeanu, care se bucura de preţuirea domnului, ca pe „capul şi urzitorul trădătorilor", determinîndu-l să fugă pe ascuns la Poartă[144].

În sfîrşit, amintim şi afirmaţia lui G. Kraus că Ghinea mare vistier Brătăşanu (Ţucala) şi Radu mare armaş (Vărzaru) au fost ucişi de seimeni din porunca lui Matei Basarab, ca urmare a trădării lui Gheorghe Ştefan, în lupta cu Vasile Lupu, din ajunul bătăliei de la Finta[145].

Cu excepţia ultimei afirmaţii[146], relatările cronicarului sas, referitoare la poziţia boierimii faţă de Matei Basarab, spre sfîrşitul domniei acestuia, n-au fost analizate de istoriografia noastră în lumina altor izvoare.

Subliniem că G. Kraus nu s-a aflat în centrul evenimentelor care ne interesează, el consemnînd în voluminoasa sa cronică numai relatări indirecte şi zvonuri venite de peste Carpaţi, a căror cronologie şi amănunte uneori le încurcă. Se ştie că Matei Basarab a trimis pe Badea postelnic Bălăceanu la Gheorghe Rákóczi al II-lea după ajutoare înaintea bătălie de la Finta[147], dar „ajutoarele" acordate de principe lui Matei vodă s-au limitat doar la plîngeri împotriva lui Vasile Lupu, adresate Porţii, după victoria domnului muntean[148]. Miron Costin nu confirmă participarea unor forţe transilvănene în bătălia de la Şoplea (în ajunul celei de la Finta) în oastea condusă de Gheorghe Ştefan, iar episodul trimiterii lui Ştefan Petki cu 5 000 de pedestraşi şi secui nu poate fi nici afirmat, nici negat, nefiind menţionat în alte izvoare[149].

---

142 *Ibidem*, p. 159.

143 *Ibidem*, p. 160—162.

144 *Ibidem*, p. 162.

145 *Ibidem*, p. 157—158.

146 Cf. Lidia şi Ludovic Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară?* Bucureşti, 1968, p. 57, care considera că cei doi boieri au fost trimişi de domn în Moldova, de unde Gheorghe Ştefan înfrînt a fugit apoi la Matei Basarab. Lupta la care se referă Kraus, şi în care conducerea de partea munteană a avut-o Gheorghe Ştefan, s-a dat la Şoplea, în Ţara Românească, la 16/26 mai 1653, în ajunul bătăliei de la Finta. Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1958, p. 151, care relatează aceeaşi bătălie de la Şoplea, nu pomeneşte nimic despre vre-o trădare în sînul forţelor muntene, ci despre retragerea normală a acestora în faţa atacului cu forţe mult superioare executat de Vasile Lupu, care credea că are înainte întreaga oaste a lui Matei Basarab.

147 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 109, variantă.

148 Eud. de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, Bucureşti, 1900, p. 234—235.

149 Ni se pare greu de crezut că boierii trădători să fi dispus de un număr atît de mare de oameni, care să poată împiedica trecerea peste Carpaţi a 5 000 de oşteni transilvăneni, fără ca domnul să afle nimic despre existenţa acestora.

Se confirmă însă faptul că roșii au fost rînduiți în bătălia de la Finta între seimenii pedestri și „altă oaste de țară", aceasta însă la flancul drept [150], iar nu pe tot dispozitivul de luptă, cum crede Kraus. După cronica lui Miron Costin această măsură a rezultat din necesități de ordin militar, iar *Letopisețul Cantacuzinesc* afirmă că „boiarii cei mari și al doilea cu coconii lor, cu slugile lor", au luptat vitejește [151], fără a aminti de supravegherea seimenilor și a pedestrimii de țară. Este adevărat însă că, după cronica brașoveană, unele „trupe viclene" *(perfidis ... copiis)* ale lui Matei vodă declarau că nu vor să lovească în „frații lor, românii moldoveni" [152].

Nu avem date care să sprijine direct afirmația lui Kraus referitoare la complotul boieresc pentru uciderea lui Matei Basarab, îndată după bătălia de la Finta [153]. Cu toate acestea, se știe că mitropolitul Ștefan a fost scos de Matei Basarab din scaunul său și înlocuit cu episcopul de Rîmnic, Ignatie, înainte de 12/22 iulie 1653, probabil în intervalul dintre această dată și cea a luptei de la Finta (17/27 mai — 12/22 iulie 1653). Motivul înlocuirii ni-l arată însuși Matei Basarab: deoarece „arhereul nostru chir Ștefan, ca unul ce este viclean (tîrgoveț) și de fire acru la mațe nu știm cum s-a dovedit că a fost în legătură cu rășculații și astfel l-am scos din scaun, ca să se odihnească în mănăstirea lui ... " [154]. Actul patriarhului de Constantinopole, care confirmă caterisirea mitropolitului Ștefan, arată că acesta „s-a făcut vinovat de scandale și de vătămare pentru obște, și, ce e mai rău decît orice, a fost dovedit că a țesut uneltiri și împotriva celui după Dumnezeu binefăcător al lui, preastrălucitul și preacucernicul domn a toată Ungrovlahia, domnul domn Io Matei voievod ... făcîndu-se și părtaș cu cei ce au stricat orînduiala și s-au ridicat împotriva domniei ... " [155].

Nu credem că mitropolitul a fost acuzat de domn — cu mai mult sau mai puțin temei [156] — de participare la răscoala dorobanților și seimenilor din Tîrgoviște, care ar fi avut loc „la sfîrșitul primăverii lui 1653" [157]. E greu de presupus ca însuși mitropolitul țării să se fi înțeles cu oștenii de

[150] Miron Costin, *op. cit.*, p. 153; cf. și gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București, 1947, p. 383, nota 15.

[151] *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 111.

[152] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I. Brașov, 1847, p. 51; cf. și N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S. II, t. XXXIII, 1910, p. 197.

[153] Cronica atribuită lui Radu Popescu confirmă parțial relatarea lui Kraus despre pribegia lui Istrate Leurdeanu la turci, în vremea lui Matei Basarab *(Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. 1963, p. 123).

[154] Hurmuzaki, *Documente*, XIV^1, p. 195—196, nr. CCLXXV.

[155] E trimis la mănăstire sub numele de Ștefan monahul ca „unul ce s-a răsculat împotriva domnului său însuși" (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 196—197, nr. CCLXXVI).

[156] În diata sa din 15 aprilie 1668, mitropolitul Ștefan mărturisește că a fost alungat de Matei Basarab la mănăstirea Tismana „pentru păcatele noastre au din graiuri omenești". Constantin Șerban, venind domn, știind că „nimica vinovat n-am fost, adusu-ne-au iar la scaunul nostru la mitropolie" (Al. Iordan, *Ignatie, mitropolitul Țării Românești*, în „Cerc. ist.", XIII—XVI (1937 1940), nr. 1 2, p. 393. Este posibil ca și Constantin Șerban, ca boier, să fi luat parte la complotul împotriva lui Matei Basarab, după cum este posibil, în calitate de participant sau nu, să fi fost într adevăr convins de nevinovăția mitropolitului Ștefan.

[157] Lidia și Ludovic Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 61, Al. Iordan, *op. cit.*, p. 390, crede că mitropolitul Ștefan a participat la un „complot" (fără a preciza de ce natură): „date fiind tulburările din Muntenia, mai ales în ultimul an al domniei lui Matei".

rînd, ale căror revendicări nu le împărtăşea, în cadrul unei răscoale cu caracter în parte antifeudal (îndreptată împotriva unor boieri din preajma domnului). Mult mai plauzibilă ni se pare participarea sa la *complotul boierilor* pentru suprimarea lui Matei Basarab, din perioada imediat următoare bătăliei de la Finta, la care se referă cronicarul G. Kraus. Numai astfel s-ar putea explica o măsură atît de aspră luată de domn împotriva mitropolitului ţării : depunerea acestuia.

Deşi relatările cronicarului sas nu sînt confirmate întru totul de izvoarele amintite mai sus, este limpede că în vremea bătăliei de la Finta o parte a boierimii muntene a manifestat, într-o formă sau alta, opoziţie faţă de Matei Basarab.

Într-o măsură sporită însă s-a manifestat în această vreme opoziţia slujitorilor, prilejuind, în acelaşi timp, mişcări cu caracter antifeudal ale tîrgoveţilor şi ţăranilor.

Mişcări ale slujitorilor-oşteni nu apar însă numai la mijlocul veacului al XVII-lea, *cînd se desfăşoară cu o intensitate încă neatinsă pînă atunci.* Încă în vara lui 1611 oştile de ţară se ridică împotriva lui Radu Mihnea, domnul trimis de Poartă, facilitînd victoria lui Radu Şerban asupra acestuia şi obligîndu-l să fugă la Giurgiu : „căci i-au întins curse roşii şi toate oştirile, călcîndu-şi în picioare jurămintele" [158]. În 1616 în rîndul „poporului" care se ridică la curte împotriva vornicului Cîrstea şi a logofătului Nica, urmărindu-i pînă în palat [159], cum aminteam mai sus, se aflau, pe lîngă tîrgoveţi, şi oşteni de ţară. Aceştia din urmă participă şi la mişcarea vornicului Cîrstea din anul următor, împotriva lui Alexandru Iliaş [160], iar în 1618 refuză să-l apere pe acelaşi domn în faţa oştii lui Lupu Mehedinţeanu, pretextînd neplata lefilor şi sărăcia care i-a făcut să-şi vîndă armele şi caii în tîrg [161].

O nouă mişcare a slujitorilor, care ajunge pînă în faza de răscoală are loc în a doua jumătate a anului 1623, la începutul domniei lui Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea. De data aceasta „s-au sculat asupra domnului, să-l scoaţă din domnie" *călăraşii* din Măneşti, Gherghiţa, Ploieşti şi Ruşii de Vede [162]. Răscoala nu era provocată de tînărul domn, un copil lăsat în Ţara Românească în grija mamei sale, la trecerea lui Radu Mihnea în Moldova, care nici nu apucase încă să domnească. Călăraşii, cea mai mare parte tîrgoveţi, forţa principală a răscoalei, erau nemulţumiţi desigur de multă vreme de starea în care erau ţinuţi şi de dările la care erau impuşi [163], nemulţumirile lor fiind în esenţă aceleaşi cu cele exprimate limpede înaintea lui Alexandru Iliaş la 1618. Faptul că ţara era condusă de un copil, sau

---

158 Matei al Mirelor, *Povestirea pe scurt despre neaşteptata cădere din domnie a lui Şerban vodă zis şi Radu şi despre venirea în Ţara Românească a lui Radu vodă zis şi Mihnea*, la N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S. II, t. XXI, 1899, p. 23. Pentru rolul important al slujitorilor în încercarea lui Radu Şerban de a relua domnia în 1611 cf. şi cronica atribuită lui Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. 1963, p. 83.

159 Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Ţara Românească*, în *Tesaur*, I, p. 343.

160 *Ibidem*, p. 344.

161 *Ibidem*. p. 346.

162 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 94. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 90. N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, p. 195, vede că e vorba de *roşii* colonizaţi în locurile amintite de Mihai Viteazul.

163 Cf. şi C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, III[1], ed. a II-a, 1944, p. 28—29. O cauză generală de nemulţumire era şi faptul că din pricina cheltuielilor lui Radu Mihnea pentru întreţinerea curţii „ţara era slabă şi săracă" (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 91).

mai precis de boierii lăsaţi de Radu Mihnea: „de căuta trebile ţării"[164], a fost considerat ca un moment propice pentru izbucnirea răscoalei şi impunerea condiţiilor slujitorilor. La izbucnirea acesteia în toamna anului 1623 a contribuit probabil şi atitudinea boierilor care conduceau ţara. Domnul, afirmă *Letopiseţul Cantacuzinesc*, „fiind prea tînăr, avea boiari foarte credincioşi de căutau toate trebile domniei şi ale ţării, şi toate judecăţile era asupra lor"[165].

Că unii boieri au fost socotiţi vinovaţi de ridicarea călăraşilor rezultă, credem, şi din schimbările în divan pe care le face domnul, probabil la îndrumarea tatălui său, Radu Mihnea, din Moldova, la începutul lui octombrie 1623[166].

De partea răsculaţilor au trecut sub o formă sau alta şi alte categorii de slujitori din ţară, astfel că forţele de represiune s-au limitat la „boiarii... toţi ... împreună cu toată curtea"[167]. Avînd însă „gătire mai bună" aceştia au înfrînt pe răsculaţi la Măneşti, risipindu-i şi executînd apoi pe conducătorii acţiunii: „carii au fost pricina aceştii rădicări"[168].

Îndată după aceasta şi *în legătură* cu răscoala slujitorilor (deşi cronicile interne prezintă acţiuni ca deosebite, succesive), are loc „o ridicare asupra domnului din oamenii du peste Olt, cu un domnişor ce i-au zis Paisie"[169]. Nu ştim cine a fost acest Paisie, cu un nume atît de neobişnuit pentru un domn (poate vreun călugăr care era sau se pretindea os domnesc)[170], dar faptul că *Letopiseţul Cantacuzinesc* îi numeşte pe oamenii săi „lotri dă peste Olt"[171], arată că aceştia făceau parte din păturile de jos ale populaţiei. Dealtfel, tot boierii lui Alexandru Coconul au ridicat oşti „şi au trimis de i-au lovit fără veaste, unde au fost conăciţi şi pre cei mai mulţi i-au omorît cu domnişorul lor, iar ceilalţi s-au risipit care încotro au putut scăpa"[172].

Răscoalele slujitorilor şi ale populaţiei de jos din 1623 n-au rămas izolate. Cronica atribuită lui Radu Popescu referindu-se la răscoala amintită a călăraşilor, subliniază: „*precum de multe ori au făcut*"[173].

Nu întotdeauna mişcările slujitorilor erau făţiş îndreptate împotriva domnului, şi nici caracterul revendicărilor lor nu era acelaşi. La 1637, în vremea primei campanii a lui Vasile Lupu în Ţara Românească, slujitorii pedeştri dorobanţii — s-au ridicat împotriva comandantului lor,

---

[164] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 90. Cu excepţia comisului Bratu din Ceşti, menţionat în divan la 29 august 1623, ceilalţi mari dregători au fost „moşteniţi" de Alexandru Coconu de la Radu Mihnea.

[165] *Istoria Ţării Româneşti*, loc. cit.

[166] Atunci sînt înlocuiţi Hrizea vistiernicul din Bălteni, Gorgan paharnicul (în aceeaşi lună e înlocuit şi urmaşul său Dumitraşco paharnic) şi Trufanda postelnicul. În ianuarie 1624 sînt înlocuiţi vornicul Papa din Greci şi Aslan logofătul.

[167] *Istoria Ţării Româneşti*, *loc. cit.* „Curtea" reprezintă mica boierime şi lefegii străini care slujeau la palat (curte).

[168] Radu Popescu, *loc. cit.*

[169] *Ibidem.*

[170] N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, p. 195, crede că Paisie era un „pretendent răspopit" Plasează însă eronat această mişcare în timpul lui Leon vodă. În actele vremii, anterioare anului 1623, apare un popă Paisie din Groşani, popă de ţară (act din 14 septembrie ⟨1609⟩, *D.I.R.*, B, XVII 1, p. 411), care nu poate fi identificat cu personajul din cronicile interne. Alte personaje cu acest nume nu am întîlnit în actele veacului al XVII-lea, anterioare anului 1623.

[171] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 94.

[172] *Ibidem*, Radu Popescu, *loc. cit.*

[173] Radu Popescu, *loc. cit.*

marele agă, impunînd domnului schimbarea acestuia. „*Situaţia lui Matei Basarab era destul de proastă* — nota I. Kemény, comandantul ajutorului trimis domnului de Gheorghe Rákóczi I — *căci ieşind din Bucureşti, pedestrimea s-a depărţit de el, şi alungînd pe aga înapoi la domn, şi-a ales singură un comandant; călărimea murmura şi ea, iar Lupu intrase în ţară, înaintînd timp de patru zile* ...”[174].

Matei Basarab a satisfăcut revendicările slujitorilor nemulţumiţi, căci la 9 noiembrie 1637 pedestraşii „care au pus alt agă” erau din nou sub ordinile sale, iar solul transilvănean I. Daniel însemna că „*oastea are inimă bună pentru voievod* ...”[175].

★

Prima jumătate a veacului al XVII-lea constituie o perioadă de intense frămîntări social-politice în Ţara Românească. În primele trei decenii pe întîiul plan se situează mişcările boierimii din puternica grupare antiotomană, care dominase viaţa politică internă aproape douăzeci de ani, în vremea lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban, împotriva domnilor numiţi de Poartă (Radu Mihnea, Alexandru Iliaş şi Leon Tomşa). Caracterul acestor mişcări, care toate tind spre răscoale, deşi numai cea din 1618, condusă în ultima fază de Lupu Mehedinţeanu, ajunge la acest stadiu, altele fiind înăbuşite în faza de „complot” (cea condusă de Bărcan stolnicul în 1611) este complex. Ele nu sînt mişcări antidomneşti ca atare, ale unei boierimi anarhice, care urmărea să-şi instaureze propriul „regim”. Numeroase izvoare ale vremii, trecute uşor cu vederea în literatura problemei, dovedesc că pînă în 1620 ţelul acestor mişcări era readucerea în scaun a lui Radu Şerban şi schimbarea orientării ţării, prin revenirea la alianţele cu creştinătatea. În această perioadă forţa conducătoare a mişcărilor era boierimea antiotomană, dar pentru a izbîndi împotriva domnilor filoturci aceasta avea nevoie de sprijinul celorlalte categorii sociale. Astfel au fost atraşi la luptă slujitorii, factorul militar, tîrgoveţii şi ţăranii, îndemnaţi la fugă şi neplata birurilor pentru a crea greutăţi domniei. Etichetarea globală a acestor mişcări drept „antigreceşti” — pornind de la relatările subiective ale lui Matei al Mirelor — este lipsită de temei. Mişcarea din 1617 a fost îndreptată împotriva lui Alexandru Iliaş şi a protejaţilor „greci” aduşi de el de la Poartă, în conducerea ei fiind „greci” împămînteniţi mai demult, conflictul fiind de interese, iar nu legat de apartenenţă etnică. În 1618 Lupu Mehedinţeanu supune pe boierii şi negustorii greci la dări doar pentru a-şi putea plăti lefegiii unguri cu care venise în ţară. Uneori masele scăpau de sub controlul conducerii boiereşti, imprimînd mişcării un caracter antifeudal, iar în 1616 asistăm chiar la o mişcare populară împotriva unor boieri din locotenenţa domnească.

Din deceniul al patrulea nu mai putem vorbi de o grupare boierească antiotomană, grupările boiereşti nemaiconstituindu-se după orientarea externă, ci după atitudinea faţă de „greci”, categorie largă, care cuprindea protejaţii domnului, greci aduşi de la Poartă, elemente sud-dunărene şi chiar români. După cum din gruparea adversă făceau parte întotdeauna „grecii” înpămînteniţi. Conducătorul mişcării boierilor olteni din 1630 împotriva lui

[174] Memoriile lui I. Kemény (traducere în *Călători străini despre ţările române*, V, Bucureşti, 1973, p. 131).
[175] A. Veress, *Documente*, X, p. 16–17.

Leon vodă, Aslan vornicul, pretendent la domnie înaintea lui Matei aga din Brîncoveni, era el însuşi grec după tată. Observăm că hrisoavele lui Leon vodă din 1631 pentru izgonirea grecilor priveau doar pe „grecii străini", şi între semnatarii lor erau şi numeroşi boieri greci înpămînteniţi (Constantin postelnicul Cantacuzino etc.).

În domnia lui Matei Basarab, care a ştiut să asigure echilibrul între boierii de ţară şi „greci", lozinca luptei împotriva „grecilor" e uitată, boierimea îşi manifestă rareori nemulţumirea împotriva domnului (1637, 1653), pierzîndu-şi caracterul de forţă conducătoare a mişcărilor social-politice. În locul ei la conducerea acestora se vor impune slujitorii. Mişcările acestora le constatăm încă din 1611 sub conducerea boierimii sau independent (1623, 1637), ajungînd în cele din urmă în deceniul al şaselea al veacului al XVII-lea la cele mai violente răscoale din Ţara Românească în evul mediu *.

PHÉNOMÈNES DE CRISE SOCIO-POLITIQUE EN VALACHIE AU XVIIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'étude porte sur les remous et mouvements socio-politiques enregistrés pendant la première moitié du XVIIe siècle en Valachie. Les trois premières décennies du siècle sont dominées par les mouvements des boyards du groupement anti-ottoman, consolidé à l'époque de Michel le Brave et Radu Şerban, contre les princes nommés par la Sublime Porte (Radu Mihnea, Alexandru Iliaş et Leon Tomşa). Qu'ils soient découverts au stade de complot (le mouvement dirigé par le « stolnic » Bărcan en 1611), ou qu'ils aboutissent à celui de révolte (comme celle de Lupu Mehedinţeanu, en 1618), jusqu'en 1620 tous ces mouvements poursuivent la restauration sur le trône de Radu Şerban et le retour à l'alliance avec le monde chrétien. A partir de la quatrième décennie, les groupements des boyards ne sont plus constitués d'après l'orientation de la politique extérieure, mais d'après l'attitude envers les « Grecs », large categorie (ayant le sens de groupement politique et non point de peuple), comprenant les protégés grecs du prince, amenés d'Istanbul, des éléments sud-danubiens et même des Roumanis. Les remous des boyards sont tellement intenses, qu'au début de la quatrième décennie ils conduisent au remplacement violent des princes qu'avait nommés la Porte, supporters des « Grecs » (étrangers), par Matei Basarab, l'élu des boyards autochtones (dont aussi cependant des Grecs naturalisés). Durant le long règne de Matei Basarab, la lutte des boyards autochtones contre les « Grecs » (étrangers) est pratiquement abandonnée et les mouvements contre le prince (1637, 1653) sont rares. Les boyards cessent d'exercer pour un certain laps de temps le rôle de force dirigeante des mouvements socio-politiques, leur place étant prise par les « slujitori » (les militaires). Ces derniers organisent des mouvements en 1611, 1623, 1637, mais vaincus, ils organiseront pendant la sixième décennie les plus violentes révoltes connues en Valachie durant l'époque féodale.

* *(Mişcările şi răscoalele slujitorilor din anii 1653—1657, care încep la sfîrşitul domniei lui Matei Basarab, sînt tratate unitar în partea a doua a studiului, care urmează să vadă lumina tiparului).*

ÎNCEPUTURILE LITERATURII ISTORICE DIN TRANSILVANIA ÎN LIMBA MAGHIARĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

CAROL VEKOV

Evoluţia istorică a Transilvaniei în cursul secolului al XV-lea şi apoi în secolul al XVI-lea a creat acel sistem complex de determinări, care a făcut posibilă în cursul celei de a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea apariţia primelor lucrări de factură istoriografică în limba maghiară.

Cadrul politic al acestei istoriografii a fost Principatul autonom al Transilvaniei, constituit la mijlocul secolului al XVI-lea, ca urmare a luptei între cele două mari puteri în Europa centrală şi de sud-est — Imperiul otoman şi cel habsburgic —, pentru deţinerea regatului feudal maghiar. În condiţiile schimbării permanente a raportului de forţă din centrul şi sud-estul Europei, Transilvania va fi obligată să ducă o politică de echilibru foarte abilă, ce viza menţinerea unei libertăţi de acţiune — chiar relative — avînd drept scop rezistenţa împotriva tendinţelor expansioniste ale habsburgilor şi eliberarea teritoriilor ocupate de străini.

Naşterea şi menţinerea Principatului autonom al Transilvaniei, ce cuprindea pe lîngă fostul voievodat cu acelaşi nume şi comitate din vestul şi nord-vestul ei, a fost condiţionată de potenţialul economic al acestor zone.

Un rol deosebit de important a revenit oraşelor, aceste centre ale producţiei meşteşugăreşti şi comerciale, care prin intensificarea relaţiilor de schimb interne şi externe deţin o pondere crescîndă în economia feudală, dar şi în viaţa politică. Încă în epoca lui Matia Corvinul oraşele acordă un sprijin substanţial politicii de creare a unui stat puternic centralizat. Dezvoltarea oraşelor transilvănene, care a continuat şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea, o exemplifică oraşul Cluj, care devine centrul urban cu cea mai numeroasă populaţie din Transilvania, fiind în acelaşi timp şi unul din principalele focare ale culturii din această provincie.

Pe măsura creşterii aportului şi rolului unor noi pături în viaţa politică şi economică, are loc lărgirea bazei sociale a instituţiilor statului feudal. Alături de nobilimea mijlocie, ce se angajează tot mai mult în îndeletniciri intelectuale, constatăm creşterea rolului orăşenimii — participarea ei în număr sporit la activitatea politică. Acest fenomen de „democratizare" se împleteşte strîns cu procesul de laicizare ce are loc în societatea feudală. Ea asigură concomitent afirmarea concepţiilor acestor pături în domeniul ideologic.

Cele două mari curente europene — Umanismul şi Reforma — găsesc teren propice pentru răspîndirea lor în Transilvania, fiind ele însele rezultate ale unor schimbări ce au vizat modificarea opticii feudalo-catolice asupra lumii. Noile curente promovează afirmarea personalităţii umane; se deschid posibilităţi noi pentru manifestarea activităţii creatoare angajate în problemele stringente ale epocii, fie ele de natură politică sau

culturală, fie de natură religioasă. Preocuparea unor pături tot mai largi pentru destinele țării, interesul pentru trecutul și prezentul ei, căutarea unor analogii în vederea ieșirii din impasul în care se afla țara, favorizează nașterea unor lucrări în limba maternă care corespund acestor cerințe. Schimbările calitative remarcabile sînt însoțite de schimbări cantitative ce se reflectă în primul rînd în numărul crescînd al celor la care ajung diferitele produse ale culturii.

Creșterea foarte sensibilă a numărului cititorilor și în general a nivelului cultural s-a datorat acțiunii unor factori de răspîndire a culturii de primă importanță. Prin politica de școlarizare cuprinzătoare a Reformei se înființează chiar și la nivelul de sate zeci de școli, care constituiau tot atîtea focare ale răspîndirii culturii. Folosirea din ce în ce mai des și mai frecvent a limbii materne în locul celei latine, lărgește și ea numărul celor ce pot participa sau beneficia de roadele culturii. Prin răspîndirea tiparului și înmulțirea tipăriturilor în limba maghiară — începînd cu 1550 se înființează tipografia de la Cluj — există condițiile pentru transmiterea rapidă și în cercuri largi a unor cunoștințe mai bogate din domeniile cele mai variate.

În urma schimbărilor multiple se accentuează procesul descentralizării vieții culturale din Transilvania. În afară de curtea princiară de la Alba Iulia ea înflorește într-o serie de alte centre, asigurînd un mediu favorabil diferitelor manifestări culturale — de la cele ale umanismului tîrziu pînă la cele menite să transmită maselor cunoștințe elementare.

Astfel istoriografia în limba maghiară din Transilvania ia naștere în conexiune cu factorii pe care i-am schițat mai sus, după ce scrierea în limba latină a dominat o lungă perioadă viața spirituală — fapt care nu constituie dealtfel un specific transilvănean pentru epoca feudală.

Scrierea istorică în limba maghiară nu s-a născut deci nici în Transilvania fără o practică în domeniul istoriografiei medievale. Ea este în același timp pregătită de traduceri dintre care o însemnătate deosebită a avut transpunerea parțială din limba latină în cea maghiară a operei umanistului Antonius Bonfinius, realizată de Gaspar Heltai, care a și publicat această lucrare.

Vorbind despre mediul cultural în care s-a născut și s-a dezvoltat istoriografia maghiară, nu putem face abstracție de lucrările lui Nicolae Olahus, Gheorghe Reichersdorffer, de cele ale cronicarilor grupați în jurul lui Anton Verancsics sau de activitatea istoricilor umaniști care și-au redactat scrierile lor istorice în limba latină ca Nicolae Istvánfi, Francisc Forgách, Ioan Baranyai Decsi Czimor, Mihai Brutus, Ștefan Szamosközi și alții.

Alături de aceste opere interesul istoric îl dovedesc și unele publicații de izvoare privind trecutul istoric, cum ar fi: Registrul de la Oradea tipărit la Cluj în 1550 sau traducerea maghiară a Tripartitului lui Werböczi, apărut tot acolo în 1571. Parte din lucrările polemice de factură religioasă, cum ar fi cele ale lui Ștefan Ozorai, Gáspár Károlyi, Francisc Dávid sau Háló al lui Gaspar Heltai, influențează și ele gîndirea istorică transilvăneană, după cum o preocupare deosebită față de trecutul și prezentul Transilvaniei o dovedește și *De administratione Transsylvaniae* al lui Farkas Kovacsóczy.

Deoarece operele de care dorim să ne ocupăm aparțin literaturii vechi, noțiune care cuprinde — în accepțiunea largă pe care i-o acordă

istoricii literari — nu numai opere beletristice [1], se impune delimitarea, definirea a ce înţelegem prin opere istoriografice în secolul al XVI-lea. În virtutea acestei cerinţe am considerat că aparţin istoriografiei toate acele opere care consemnează şi redau cu ajutorul metodelor istorice şi al mijloacelor literare întîmplări trecute sau trăite, cu scopul de a transmite contemporanilor sau posterităţii informaţii istorice pentru a le face cunoscute sau pentru ca să servească drept învăţătură celor care le citesc.

În ceea ce priveşte conceptul de istoriografie transilvăneană maghiară, trebuie să menţionăm că îl folosim într-o accepţiune mai largă, ţinînd cont şi de coordonatele cronologice ale criteriului geografic [2]. Alături de autori care s-au născut şi au trăit în Transilvania (Gaspar Heltai, Ioan Gálfi, Sebastian Borsos), am inclus şi pe cei care erau originari din Transilvania, dar s-au stabilit aiurea (Ştefan Székely), pe cei care s-au stabilit ulterior în Transilvania (Petru Pellérdi, Leustaţiu Gyulafi), respectiv care au stat relativ puţin în Transilvania, dar care au abordat cu predilecţie probleme privind trecutul acestei provincii (Sebastian Tinódi) [3].

Pe lîngă operele în proză am inclus în cadrul istoriografiei în limba maghiară din secolul al XVI-lea şi cîntecele istorice [4], dintre care ne vom ocupa doar de două colecţii reprezentative şi mai cuprinzătoare din secolul amintit.

Prin abordarea exclusivă a problemelor istoriografiei în limba maghiară nu dorim cîtuşi de puţin să sugerăm că ea ar fi fost ruptă de

---

[1] Despre conceptul de literatură veche vezi : Dan Simonescu, *Reabilitarea literaturii româneşti vechi*, în ,,Arhiva Românească", tom VIII, Bucureşti 1942, p. 86 93; *A magyar irodalom története* (Istoria literaturii maghiare), vol. I., Budapesta 1964, p. 6; Dan Zamfirescu, *Conştiinţa efortului artistic în literatura română veche*, în ,,Studii şi articole de literatură română veche", Bucureşti 1967, p. 16—25; Al. Piru, *Valori artistice în literatura română veche*, în Mitropolia Olteniei", 22 (1970), nr. 7—8, p. 857—858; Szigeti József, *A régi magyar irodalom története* (Istoria literaturii maghiare vechi), Bucureşti 1971, p. 3; I.C. Chiţimia, *Probleme ale literaturii române vechi*, Bucureşti 1972, p. 447—448; Klaniczay Tibor, *A múlt nagy korszakai* (Marile epoci ale trecutului), Budapesta (1973), p. 19—31.

[2] Dan Simonescu, *Probleme actuale cu privire la reconsiderarea cronicilor*, în ,,Limbă şi literatură", 5 (1965), p. 153.

[3] Criteriile după care ne-am ghidat le-am preluat de la I(oachim) Crăciun şi A(urora) Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, (Bucureşti) 1963, p. 9—10. Nu ne ocupăm de jurnalul lui Mindszenti Gábor. Vezi *Erdélyország Történetei Tára* (Documente privind istoria Ţării Ardealului) (în continuare: ETT), vol, I, sub redacţia Kemény József şi Nagyajtai Kovács István, p. 1—19 deoarece s-au ridicat obiecţii împotriva autenticităţii jurnalului. Vezi Eckhardt Sándor, *Hol van Mindszenti Gábor naplója* (Unde este jurnalul lui Mindszenti Gábor), în ,,Egyetemes Philologiai Közlöny" (Jurnal universal de filologie), 67 (1943), p. 74—75. Argumente asemănătoare ne-au obligat să renunţăm la memoriile presupuse a fi ale lui Bánffi Gergely (cf. ETT, I, p. 23—49).

[4] Vezi : I(oachim) Crăciun, *Cronicile româneşti ale Transilvaniei şi Banatului. Consideraţii preliminare*, în ,,Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1—2 (1958—1959), p. 126. Despre cîntecele istorice cf. Erdély Pál, *A XVI és XVII. századi magyar históriás énekek* (Cîntecele istorice maghiare din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea), în ,,Magyar Könyv Szemle" (Revista cărţii maghiare), 1886, p. 119—179; Pintér Jenö, *A históriás énekek müvelödéstörténeti vonatkozásai* (Aspecte de istorie a culturii în cîntecele istorice), Budapesta, 1903.,,Müvelödéstörténeti Értekezések" (Studii privind istoria culturii) nr. 6; Studiul introductiv al lui Varjas Béla la ediţia facsimilată : *Cancionale, azaz históriás énekeskönyv* (Cancionale, adică carte de cîntece istorice) Cluj, 1574, Bibliotheca Hungarica Antiqua V., Budapesta, 1962 (în continuare : Varjas, *Cancionale)* şi studiul lui Bóta László la ediţia facsimilată : Tinódi Sebestyén, *Cronica*, Cluj, 1554, Bibliotheca Hungarica Antiqua II, Budapesta, 1959 (în continuare : Bóta *Tinodi)*, precum şi capitolul scris de Varjas Béla în *A magyar irodalom története*, I. p. 340—356; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti 1964, p. 687.

producţia literară în limba latină sau germană, dezvoltîndu-se independent de ele. Din contră, o imagine veridică sau în orice caz mai apropiată de realitate se va putea contura abia prin abordarea integrală a întregii producţii istoriografice din Transilvania.

În cele ce urmează ne vom ocupa de cronologia universală a lui Ştefan Székely, cronica lui Heltai Gáspár despre istoria ungurilor, cîntecele istorice scrise de Sebastian Tinódi, însemnările lui Sebastian Borsos, memoriile lui Ioan Gálfi, scrierea lui Petru Pellérdi şi însemnările lui Leustaţiu Gyulafi. Pentru familiarizarea publicului român cu operele menţionate vom prezenta mai întîi conţinutul acestor opere, pentru ca ulterior să abordăm problema concepţiei şi viziunii autorilor, a semnificaţiei pe care a avut-o pentru ei scrierea acestor opere în limba maternă, precum şi genurile cărora le aparţin aceste scrieri.

„Chronica" lui Ştefan Székely [5], pe care autorul o numeşte cronologie, cuprinde istoria lumii de la „facerea" ei pînă în 1558. Pentru istoria universală foloseşte ca izvoare cîteva lucrări istorice foarte răspîndite în secolul al XVI-lea cronica lui Johannes Carion (1532), cronologia lui Johannes Funccius (1545) şi cosmografia lui Sebastian Münster (1553), iar pentru istoria Ungariei cronica lui Thuróczi şi cea a lui Bonfinius.

În propoziţii scurte, foarte laconice, Székely înşiră, începînd cu antichitatea, date privind istoria politică, militară, a culturii sau unele fenomene deosebite ale naturii. El consemnează cu predilecţie date privind istoria ecleziastică : anii de domnie şi faptele papilor, sfinţilor, sinodurile şi hotărîrile pe care le-au luat, date privind răspîndirea creştinismului şi fundarea unor biserici. În şirul evenimentelor de ordin cultural menţionează naşterea sau moartea unor oameni de seamă, data realizării unor opere artistice sau edilitare mai importante, fundarea de oraşe şi universităţi. Consemnează de asemenea descoperirea Americii şi drumul lui Magelan. Pe drept cuvînt observa unul din istoricii literari că „datele istorice pe care le primim sînt destul de amestecate, pe măsura gustului comun al epocii, printre care alături de evenimente cu semnificaţie într-adevăr universală se află nestingherit curiozităţi şi credinţe naive (...), ştiri de însemnătate provincială "[6].

Intercalat datelor de istorie universală cronica lui Székely cuprinde date ce acoperă întreaga istorie a ungurilor. Fiind adept al înrudirii şi descendenţei ungurilor din huni, el manifestă o atenţie deosebită istoriei hunilor. Începînd cu descălecatul ungurilor de la sfîrşitul secolului al

---

[5] S a născut în jurul anului 1510 la Benţed, în scaunul Odorhei. La 27 august 1529 se înscrie la universitatea din Cracovia. Devine adept al luteranismului şi apoi al sacramentarismului. Este dascăl şi predicator în diferite localităţi din Ungaria de nord. În martie 1550 devine cetăţean al oraşului Košice. Moare după 1563. A publicat la Cracovia în limba maghiară primul calendar (1538), apoi traduce un volum de imnuri din limba latină (1538); în acelaşi an mai scrie o lucrare teologică de pe poziţii confesionale ; în 1548 traduce din limba latină un volum de psalmi cu explicaţii. În 1559 apare *Chronica ez vilagnac ieles dolgairol* (Cronică despre evenimentele însemnate ale acestei lumi).

[6] Studiul lui Gerezdi Rabán la : Szekel Istvan, *Chronica ez vilagnac ieles dolgairol*, Cracovia 1559, Bibliotheca Hungarica Antiqua, III, Budapesta, 1960 (în continuare : Gerézdi, *Székely*), p 27.

IX-lea, Székely acordă atenție și spațiu tot mai mare istoriei acestora, micșorînd concomitent numărul și aria informațiilor privind istoria universală. Din această cauză Székely consemnează în această parte a cronicii sale doar informațiile care priveau statele și popoarele care au avut înrîurire asupra ungurilor (Imperiul otoman, lupta albanezilor condusă de Skanderbeg etc.).

Un loc aparte în cronica lui Székely îl ocupă datele relativ numeroase despre români și țările române de la sud și est de Carpați. În acest sens este semnificativ modul cum relatează campania lui Carol Robert împotriva lui Basarab („Al treilea război l-a avut în Țara Românească împotriva voievodului Basarab, însă acolo a fost înfrînt de voievod, fiindcă l-a atacat fără nici un motiv" [7]. Székely consemnează cu regularitate campaniile militare purtate în Țara Românească și Moldova pe vremea regilor Ludovic de Anjou și Sigismund de Luxemburg [8]. Pe lîngă lupta fratricidă dintre Mircea cel Bătrîn și Dan [9], el vorbește despre campania sultanului Mahomed împotriva Țării Românești și Serbiei în 1413 [10]. O altă însemnare, de astă dată privind Moldova, consemnează alungarea husiților maghiari de Sigismund și stabilirea lor în Moldova, unde primind pămînt de la voievod întemeiază orașul Huși [11]. Pe lîngă relatarea acțiunilor militare ale lui Ioan de Hunedoara [12], autorul ne informează și despre originea marelui conducător de oști. („Ioan de Hunedoara a fost originar din Țara Românească; regele Sigismund l-a adus din Țara Românească pe tatăl său pentru faptele sale de credință și i-a dat drept proprietate cetatea Hunedoarei, după care fiul acestuia s-a numit Ioan de Hunedoara; pentru vitejia sa el a obținut voievodatul Transilvaniei.") [13].

Dintre datele privind direct istoria Transilvaniei [14] merită să fie remarcată relatarea despre modul cum au reacționat transilvănenii la vestea arestării celor doi fii ai lui Ioan de Hunedoara, precum și la executarea fiului mai mare al acestuia — Ladislau [15]. Székely acordă o importanță sporită domniei regelui Matia Corvinul și războaielor purtate de el [16].

Creșterea interesului pentru istoria Ungariei în secolul al XVI-lea o dovedește faptul că la 16 ani după apariția lucrării lui Székely este editată istoria ungurilor scrisă de Gaspar Heltai [17].

---

[7] Székely, *Chronica*, p. 188a.
[8] *Ibidem*, p. 190b, 192a, b, 196a.
[9] *Ibidem*, p. 197b.
[10] *Ibidem*, p. 199b. Despre alte acțiuni turcești cf. p. 215b, 227a, b.
[11] *Ibidem*, p. 202a.
[12] *Ibidem*, p. 204a-b, 205b 206a, 207a b, 213a.
[13] *Ibidem*, p. 204b.
[14] *Ibidem*, p. 150a, 150bsq., 151b 152a, 167b, 170a, 188a, 190a, 195b—196a, 231b, 236b.
[15] *Ibidem*, p. 215a.
[16] *Ibidem*, 218a.
[17] Sas de origine, Heltai s-a născut probabil la Sibiu la începutul secolului al XVI-lea. În 1534 studiază la Wittenberg. Devine adept al Reformei și parcurge succesiv diferitele faze ale ei (luteranism, sacramentarism, antitrinitarism). Din 1544 pînă la moartea sa este preot la Cluj. Conduce activitatea tipografiei din Cluj în 1550—1553 împreună cu Gheorghe Hoffgreff, cîteva luni ale anului 1553 singur, iar după moartea lui Hoffgreff din nou singur (1559 1574). A publicat o serie de cărți religioase dintre care se remarcă traducerea aproape integrală a bibliei (1551—1565). Heltai a adaptat și a prelucrat o serie de lucrări. În 1556 apare *Száz fabula* (O sută de fabule) — ediția comentată a fabulelor lui Esop, în 1570 *Háló*, îndreptată împotriva inchiziției, în 1574 *Cancionale*, iar în 1575 — deja după moartea sa — *Chronica*.

Această cronică [18] prezintă evenimentele istorice de la huni pînă la bătălia de la Mohács. Autorul intenționa să-și continue lucrarea și să consemneze faptele de după 1526 în partea a doua a cronicii, care însă a rămas nescrisă din cauza morții lui [19].

Cronica lui Heltai se bazează în primul rînd pe lucrarea istorică a lui Bonfinius (*Rerum Ungaricarum decades*). Datele din aceasta sînt completate cu însemnările și adăugirile lui Ioan Zsámboki (Sambucus) la ediția din 1568 a operei lui Bonfinius, precum și cu descrierea bătăliei de la Mohács a lui Ștefan Brodarics. Informațiile lui Bonfinius sînt adesea confruntate, mbəuite chiar cu cele din cronica lui Thuróczi sau Székely. Autorul a folosit de asemenea traducerea în limba maghiară a Tripartitului lui Werbőczi, volumul de cîntece istorice din 1574 (*Cancionale*) — ambele publicate de el — și o descriere despre universitatea ce urma să fie înființată la Buda de regele Matia [20].

Viziunea lui Heltai asupra istoriei ungurilor și probabil faptul că intenționa să publice aparte o istorie universală explică de ce renunță Heltai la a prelua din opera lui Bonifinius informațiile privind istoria universală[21]. Abandonînd prezentarea și gruparea evenimentelor folosite de Bonfinius, Heltai descrie istoria hunilor, iar apoi a ungurilor după tipicul medieval, fiecare domnie cu faptele regilor și mai ales războaiele purtate de aceștia. În narațiunea lui un loc central ocupă personalitățile și faptele lui Ioan de Hunedoara și Matia Corvinul. Sînt descrise cu lux de amănunte acțiunile lor militare și politice, luptele împotriva turcilor, preocuparea pentru întărirea puterii centrale și dezvoltarea culturii.

Pe lîngă informațiile preluate din izvoarele pe care le-a folosit, Heltai amintește o serie de date, care se presupune că își trag originea din cunoștințele și experiența sa proprie. Altele — cum ar fi unele povestiri legate de persoana regelui Matia — provin din tradiția populară a epocii [22].

În cronica lui Heltai întîlnim acea variantă despre originea lui Ioan de Hunedoara după care acesta ar fi fost copilul împăratului Sigismund și a Elisabetei din Margina, fata unui „boier" de lîngă Deva [23]. Mult timp

---

[18] *Chronica az magyaroknac dolgairol; mint jöttec ki a nagy Scythiabol Pannoniabban, es mint foglaltac magoknac orszagot; es mint birtac aszt hertzegröl hertzegre, es kiralyrol kiralyra, nagy sok tusakodassal es szántalan soc viadallyockal* (Cronica despre faptele ungurilor, cum au venit din Sciția cea mare în Panonia și cum și-au ocupat țară și cum au posedat-o din prinț în prinț și din rege în rege, cu mari încăierări și nenumărate lupte) Cluj, 1575 (în continuare: Heltai, *Chronica*).

[19] *Ibidem*, p. 208b.

[20] Cf. Studiul introductiv al lui Kulcsár Péter la ediția facsimilată a cronicii lui Heltai în Bibliotheca Hungarica Antiqua, VIII, Budapesta, 1973, p. 9—13 (în continuare: Kulcsár, *Heltai*); de același autor mai vezi: *Az óbudai egyetem Heltai Gáspár krónikájában* (Universitatea de la Buda Veche în cronica lui Heltai), în „Acta Historiae Litterarum Hungaricarum", tomus X XI, Szeged, 1971, p. 5 7; *A humanista földrajazirás kezdetei Magyarországon* (Inceputurile descrierilor geografice umaniste din Ungaria), în „Földrajzi Közlemenyek" (Studii geografice) 17 (1969), nr. 4. p, 297 308.

[21] Este relevant în acest sens ceea ce ne spune însuși Heltai după ce descrie Sciția: „Aici însă Bonfini enumeră o serie de provincii care toate se află la nord și multe popoare foarte vechi și descrie mai toată Polonia. Dar mie mi se pare că ungurii de rînd nu au nevoie de aceasta. Cititorii pretențioși, dacă vor atît de mult, îl au pe Bonfini în limba latină, acolo pot citi despre acesta. De aceea le am lăsat la o parte. Căci dacă măritul Dumnezeu mă va ține în viață, aș edita toată descrierea lumii. Acolo va putea citi oricine unde și cum sînt" (Heltai, *Chronica*, p. 1b—2a).

[22] Kulcsar, *Heltai*, p. 11, 14 sq.

[23] Heltai, *Chronica*, p. 80b 82b.

s-a considerat că această informaţie provine din tradiţia populară, căruia Heltai i-a acordat mai multă crezare decît genealogiei umaniste fabricată de Bonfinius, potrivit căreia Matia era descendent al unor seminţii romane. Cercetările recente [24] au demonstrat că Heltai a preluat această variantă despre originea lui Ioan de Hunedoara compilînd diferite date răzleţe din opera lui Bonfinius, care considera însă această versiune ca neîntemeiată. Ceea ce Bonfinius a considerat neverosimil, Heltai acceptă ca adevărat. Succesiv, mai întîi în introducerea ediţiei din 1565 la opera lui Bonfinius, apoi în *Cancionale* — în cîntecul istoric al lui Nagybáncsai despre originea şi viaţa lui Ioan de Hunedoara — şi în sfîrşit în cronica din 1575, Heltai dezvoltă treptat motivul iniţial preluat de la Bonfinius. El amplifică şi dezvoltă istoria întîlnirii dintre Sigismund şi fata de boier, motivul cu corbul şi inelul şi sprijinul acordat de Sigismund ulterior familiei lui Ioan de Hunedoara; nu adaugă însă datelor preluate de la Bonfinius nici un element nou în afara numelui de familie al fetei — din Margina — pe care vrea să o scoată mult prea voit în evidenţă ca să nu ne gîndim la anumite legături dintre el şi această familie. Deci Heltai nu a folosit în acest caz nici o tradiţie istorică, ci s-a bazat numai şi numai pe talentul său de scriitor.

În cursul expunerii sale Heltai nu scapă nici o ocazie ca să relateze evenimente ce au avut loc în ţările române de la sud şi est de Carpaţi : campanii ale regilor Ungariei pentru a supune Ţara Românească [25] şi Moldova [26], atacuri ale turcilor [27], victorii ale românilor în lupta antiotomană [28] sau alte evenimente, cum ar fi sprijinul dat lui Mircea cel Bătrîn în lupta sa cu Dan [29], ocuparea Chiliei şi Cetăţii Albe de către turci [30], lupta comună a romînilor, ungurilor şi saşilor împotriva turcilor în bătălia de pe Cîmpia Pîinii etc. [31].

Folosind un limbaj expresiv, inserînd în cronică anecdote şi comentarii, adăugînd textului însemnări marginale, istoria scrisă de el va rămîne multă vreme unică, atît în ceea ce priveşte proporţiile, cît şi nivelul ei de realizare. Nu e deloc de mirare ca traducerea în limba română a cronicii lui Heltai circulă la sfîrşitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea chiar şi în Ţara Românească [32].

Alături de lucrările în proză în secolul al XVI-lea se bucură de succes deosebit cîntecele istorice (cunoscute şi în Molodova şi Ţara Românească) [33].

---

[24] Kulcsár, *Heltai*, p. 15—19.

[25] Heltai, *Chronica*, p. 64b, 65a, 66b, 72a, 76a, 127a—b, 135a.

[26] *Ibidem*, p. 66b, 72a, 134a-b.

[27] *Ibidem*, 148a-b, 195a-b, 85a, 86b-87a.

[28] *Ibidem*, 88a, 148b—149a.

[29] *Ibidem*, 76a, 80b, 81b.

[30] *Ibidem*, 163a.

[31] *Ibidem*, 157b—159a.

[32] Aurora Ilieş, *O veche traducere românească necunoscută a cronicii maghiare a lui Gáspár Heltai*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie din Cluj" 15 (1972), p. 430.

[33] Al Piru, *Literatura română veche*, ed. a II-a (Bucureşti), 1962, p. 75 80. În cursul călătoriei din 1574 în ţările române Matei Strykovski „a auzit cîntece pe versuri însoţite de muzică de scripcă sîrbească (guzlă), cobză şi alte instrumente despre faptele principilor şi cavalerilor, cîntece care « desfătau peste măsură poporul de jos ». Un astfel de cîntec lăuda victoriile lui Ştefan cel Mare împotriva tuturor duşmanilor ţării" (p. 75). Stolnicul Cantacuzino a folosit cîntece istorice în cursul elaborării operei sale istorice („cînticele carele vestesc de vitejii au de alte fapte ale domnilor şi ale altor vrednici oameni ce au lucrat, care după la alţi cîntători auzim"), apud Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia românească*, Bucureşti, 1943. Retipărire din : „Şcoala de arhivistică. Lecţii de deschidere", noiembrie 1942. Bucureşti, 1943, p. 17.

„Ele au putut deveni genul cel mai popular al secolului al XVI-lea nu prin calitățile lor poetice, ci prin mesajul lor nou, actual ... Fie că relatează întîmplări recente, fie de odinioară [34], ele au constituit o noutate pentru public, care afla nu numai despre evenimentele contemporane, dar și despre întîmplări păstrate în lucrări inaccesibile pentru mulți : în biblie, în operele scriitorilor antici sau medievali" [35]. În deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea le revine un rol însemnat în răspîndirea Reformei — majoritatea celor scrise pînă la această dată fiind de factură religioasă — pentru ca apoi să crească treptat numărul cîntecelor istorice cu subiect istoric. Cîntecele informaționale iau naștere mai ales pînă în 1560, în timp ce cîntecele cronicărești culminează după această dată.

Cel mai de seamă autor de cîntece istorice a fost Sebastian Tinódi [36]. Cîntecele istorice cuprinse în volumul său [37] narează evenimentele mai importante de la moartea regelui Ioan Zápolya pînă în 1554 (campania lui Soliman împotriva Ungariei și ocuparea Budei, evenimentele legate de soarta reginei Isabela și a lui Ioan Sigismund, a unor personalități istorice cum ar fi : Petru Perényi, Ștefan Majlát, Valentin Török, guvernatorul Gheorghe Martinuzzi sau luptele purtate cu turcii : asedierea Lipovei, luptele de la Szeged, Timișoara, Agria etc.). Cu excepția cîtorva cîntece istorice, care tratează subiecte de istorie universală, biblice sau moralizatoare, ele relatează în ordine cronologică evenimente istorice din perioada amintită din Ungaria și din Transilvania. (Cîteva cîntece istorice figurează chiar sub titlul generic de „Istorie transilvăneană"). Cea mai mare parte a volumului cuprinde cîntece informaționale [38] care descriu întîmplări contemporane lui Tinódi. La redactarea acestora — cum amintește el însuși în introducere — s-a folosit de informațiile unor contemporani participanți sau martori oculari ai acestor evenimente [39].

Dincolo de caracterul evident antiotoman al volumului, din modul cum sînt ordonate cîntecele istorice în volum — mai ales în prima parte — și în special din modificările efectuate asupra lor după sosirea autorului la Cluj, rezultă că el a urmărit un scop bine precizat — să prezinte imaginea

---

[34] Varjas, *Cancionale*, p. 15—19. Varjas propune ca pentru cîntecele istorice cu subiect istoric, care relatează întîmplări contemporane autorilor lor să se adopte terminologia de cîntece informaționale („tudósitó ének"), iar pentru cele care relatează evenimentele de odinioară, termenul de cîntece cronicărești *(ibidem*, p. 8 sq.)

[35] Varjas, *Cancionale*, p. 13.

[36] S-a născut probabil la începutul secolului al XVI-lea în comitatul Baranya. Acompaniat de liră prezintă la curțile nobiliare compozițiile sale — cîntecele istorice — de factură biblică, istorică sau literară. Pînă în 1541 este în serviciul lui Török Bálint, fiind adept al lui Ioan Szapolyai, după care devine adept al împăratului Ferdinand, care îi acordă la 25 august 1553 titlul nobiliar. În 1553 merge la Cluj pentru a pregăti editarea volumului său de cîntece istorice. În cursul șederii în Transilvania, cînd îl vizitează la Bahnea și pe Farkas Bethlen, termină „istoria transilvăneană". „Cronica" apare în 1554. La 31 ianuarie 1556 nu mai e în viață.

[37] „Cronica Tinodi Sebestien szörzese : Elsö reszebe Janos kiral halalatul fogua ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal löt minden hadac veszödelmec, reuidedön szep notakual enokbe vadnac. Mas reszèbe külömb külömb idökbe es orszagokba löt dolgok historiac vannac (Cronica scrisă de Tinodi Sebestien : în prima parte sînt puse pe scurt în cîntece în versuri luptele, urgiile purtate ⟨în teritoriile de⟩ dincoace de Dunăre, Transilvania, de la moartea regelui Ioan și pînă în acest an. În a doua parte sînt fapte întîmplate în timpuri și țări diferite).

[38] Din cele 24 de cîntece istorice păstrate de la Tinódi, 17 din 24, adică două treimi sînt cîntece informaționale (Varjas, *Cancionale*, p. 17).

[39] Metoda aceasta a fost folosită de Baltazar Walter (Al. Piru, *Literatura română veche*, p. 43), dar și de cronicarii români din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, cînd relatează evenimente contemporane lor (cf. Dan Simonescu, *Spiritul critic*, p. 12 sqq.)

unei epoci frămîntate [40]. Relatările uneori foarte amănunțite, cîteodată unice despre evenimentele petrecute, verificate de istorici, asigură o importanță sporită cîntecelor informaționale ale lui Tinódi [41].

În virtutea constatărilor de mai sus știrile despre români merită toată atenția. Tinódi amintește participarea „românilor viteji" din Caransebeș și Lugoj în armata lui Petru Petrovics [42], sprijinul pe care-l acordă Moldova și Țara Românească Isabelei și lui Ioan Sigismund [43], presiunile turcilor asupra Moldovei și Țării Românești pentru a participa la luptele împotriva transilvănenilor [44] — printre altele în 1550 campania lui Ilieș vodă al Moldovei [45] sau Petru Rareș, care asistă la prinderea prin vicleșug a stăpînului cetății Făgărașului — Ștefan Majlàt — de către turci [46].

În volumul de cîntece istorice publicat de Heltai [47] regăsim pe lîngă cîteva noi cîntece istorice majoritatea celor care au fost cuprinse în volumul din 1554 al lui Tinódi. Scopul vădit al lui Heltai era să ofere pentru cititori o istorie care să înfățișeze faptele ungurilor din epoci cît mai îndepărtate. Pe lîngă aceasta, el a urmărit să pregătească publicul cititor și să-i trezească interesul pentru cronica sa în proză [48]. Astfel se explică includerea în acest volum a cîntecelor cronicărești care au apărut pînă atunci doar separate (cel scris de Ioan Temesvàri despre Bèla al IV-lea și invazia tătară, cronica în versuri al lui Tinódi despre domnia regelui Sigismund, istoria banului Bànk scrisă de Andrei Valkai, cîntecele cronicărești despre Ioan de Hunedoara și Matia Corvinul de Matia Nagybàncsai, respectiv Ambrozie Görcsöni sau cel despre bătălia de la Cîmpia Pîinii, precum și trei cîntece istorice privind istoria universală).

Asemănător colecției de cîntece istorice din 1554 al lui Tinódi se remarcă și în colecția de cîntece istorice a lui Heltai viziunea antiotomană, ideea necesității luptei împotriva turcilor.

Concepția editorială a lui Heltai asupra evenimentelor mai mult sau mai puțin îndepărtate s-a manifestat într-un șir întreg de modificări și completări — adesea esențiale — în piesele pe care le-a inclus în volum [49]. În cele ce urmează menționăm doar două dintre acestea, anume pe cele efectuate în cazul istoriei lui Ioan de Hunedoara și Matia Corvinul.

Nutrind sentimente de profundă admirație față de Ioan de Hunedoara și Matia Corvinul, Heltai a vrut să prezinte toată epoca glorioasă, luminată de faptele lor. În virtutea acestei viziuni el adaugă cîntecului cronicăresc al lui Nagybàncsai, care relata faptele lui Ioan de Hunedoara, nu mai

---

[40] Bóta, *Tinódi*, p. 17 sq.

[41] Referindu-se de fapt la cîntecele informaționale pe drept cuvînt aprecia Pintér : „cîntecele istorice sînt cronici în versuri" *(op. cit.*, p. 7.). De aceeași părere este I. Crăciun : „cronicile rimate au mai mult valoare istorică decît literară", *(Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului*, p. 126).

[42] Tinódi, *Cronica*, p. B 3a.

[43] *Ibidem*, p. C 1b, C 2b.

[44] *Ibidem*, p. C 3a, I 4b.

[45] *Ibidem*, p. M 4b.

[46] *Ibidem*, p. 1 4b.

[47] Cancionale azaz historias enekeskönyv ; melyben külömb külömb fele szép löt dolgoc vadnac nyomtatva ; a Magyar Királyokról és egyéb Szép löt dolgokrol gyönyörüsegessec oluasasara es halgatasara (Cancionale adică carte de cîntece istorice în care sînt tipărite fel de fel de fapte frumoase întîmplate, despre regii maghiari și alte fapte frumoase care au fost foarte delectante spre citire și ascultare).

[48] Varjas, *Cancionale*, p. 22 sq.

[49] *Ibidem*, p. 23—27.

puţin de patruzeci şi patru de strofe despre originea şi copilăria eroului [50]. Această prezentare a originii lui Ioan de Hunedoara se situează — atît ca formă, cît şi conţinut — între cele spuse de el în prefaţa ediţiei lui Bonfinius din 1565, respectiv cronica sa din 1575. Pe lîngă acest adaos, care este deci creaţia lui Heltai şi care formează de fapt prima parte a cîntecului istoric despre Ioan de Hunedoara, el a mai efectuat şi alte schimări de mai mică importanţă şi în partea a doua a cîntecului istoric — opera propriu-zisă a lui Nagybâncsai.

Heltai a modificat şi cîntecul istoric scris de Ambrozie Görcsöni despre regele Matia. Aceasta pentru că în urma transcrierii operei lui Nagybáncsai de către el au apărut o serie de suprapuneri între evenimentele relatate în cele două cîntece cronicăreşti, datorită faptului că Görcsöni îşi termina povestirea cu ocuparea oraşului Viena de către regele Matia, iar Heltai a vrut să ducă firul povestirii mai departe, pînă la moartea marelui rege, fapt care rezultă şi din foaia de titlu de la începutul cîntecului istoric. Moartea l-a împiedicat pe Heltai să-şi ducă planul la bun sfîrşit şi astfel povestirea a fost inclusă fără ultimele trei strofe ale părţii scrise de Görcsöni, fiindcă acelea treceau pe o nouă pagină. Caracterul neterminat al acestui cîntec istoric îl dovedeşte şi faptul că a fost aşezat la sfîrşitul celorlalte, deşi toate celelalte erau aranjate în ordine cronologică. Într-o notă editorul textului, Varjas, aminteşte că ediţiile următoare ale acestui cîntec istoric (1577, 1581), scoase de văduva lui Heltai, cuprind acest cîntec istoric în forma iniţială, fără modificările scriitorului şi editorului Heltai [51].

Însemnările[52] lui Sebastian Borsos [53] reprezintă o înşiruire, însă nu continuă, de evenimente istorice din perioada anilor 1490 — 1584. Însemnările, în general sumare, privind evenimentele din familia autorului sînt intercalate unor evenimente privind istoria Ungariei şi Transilvaniei. Jumătate din informaţii sînt preluate din cronica lui Székely, la care autorul a mai adăugat unele date istorico-economice de importanţă locală, precum şi menţionarea unor „minuni" [54]. Partea cea mai însemnată a cronicii lui Borsos este cea de după 1558, dată la care se sfîrşeşte cronica lui Székely. În intervalul de pînă la 1571, iar apoi de la 1574 la 1584 — anul morţii lui Sebastian Borsos — este expusă cu lux de amănunte răscoala secuilor din 1562, după care mai consemnează cîteva evenimente din anii 1564, 1568, 1571 privind istoria politică şi militară a Transilvaniei. Datele de după 1579 sînt cu totul neînsemnate. Pe lîngă relatarea unor campanii ale turcilor aminteşte cucerirea Moldovei şi Ţării Româneşti de către aceştia [55], iar la anul 1563 notează că regele Ioan trimite ajutoare voievodului Ştefan al Moldovei în lupta sa împotriva lui Despot [56].

[50] *Ibidem*, p. 30.

[51] *Ibidem*, p. 30 sq.

[52] Borsos Sebestyén, *Chronica ez vilagnak leit dolgairol*, în *Erdelyi Törtenelmi Adatok* (Date istorice cu privire la istoria Transilvaniei), vol. I, sub red. Mikó Imre, Cluj, 1855 (în continuare : Borsos, *Chronica)*, p. 1—37.

[53] S-a născut în jurul anilor 1520—1530. Este magistrat al oraşului Tîrgu Mureş : jude în 1565, 1582. Îşi scrie însemnările pînă în anul morţii (1584). Nepotul său — Francisc Nagy Szabó completează şi continuă însemnările sale.

[54] Vezi de exemplu însemnările anilor : 1563, 1580, 1582, 1583, 1584.

[55] Borsos, *Chronica*, p. 12.

[56] *Ibidem*, p. 25.

Autobiografia [57] neterminată a lui Ioan Gàlfi [58], figură proeminentă a vieţii politice transilvănene din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, a fost scrisă după ce autorul ei a fost arestat, cu acuzaţia de a fi complotat împotriva lui Sigismund Báthori. Ea a fost scrisă cu intenţia de a dovedi nevinovăţia autorului şi cuprinde expunerea subiectivă a unor evenimente din viaţa lui. Prezentînd serviciile aduse principilor transilvăneni din familia Báthori, Gálfi dezvăluie unele aspecte ale politicii interne transilvănene din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea.

Scrierea lui Petru Pellérdi [59], editată în 1596, descrie campania din 1595 a principelui Transilvaniei, Sigismund Báthori, în Ţara Românească împotriva turcilor [60]. Deşi opera lui Pellérdi este scrisă sub formă de scrisoare, avîndu-l ca adresant pe Francisc Nádasdy, ea se înrudeşte cu alte relatări contemporane ale campaniei respective, cum ar fi cea a lui Joannes Jacobinus, respectiv un cîntec istoric anonim care s-a inspirat din acesta [61].

Scrisoarea lui Pellérdi este unul din izvoarele de bază privind această campanie. Din ea aflăm date amănunţite despre pregătirea campaniei şi trupele care s-au adunat la Codlea, lîngă Braşov. A venit acolo „voievodul Răzvan, care acum este voievodul Moldovei; după măria sa a sosit şi el cu pedestraşi foarte frumoşi, în număr de 23 de sute, cu 700 de călăreţi şi 25 de obuziere" [62]. Apoi relatează că „voievodul Ţării Româneşti, Mihai, la fel ne-a aşteptat, pregătit cu oamenii săi, cu tunurile şi obuzele sale frumoase, cu ostaşi frumoşi, mulţi români buni, care au fost cu Mihai vodă cel puţin 8 000 de călăreţi şi pedestraşi" [63], iar mai departe că „după aceea s-a hotărît că nu mai este nevoie să meargă la Bucureşti, ci măria sa

---

[57] *Gálfi Jánosnak rabságában készitett önéletirata* (Autobiografia lui Ioan Gálfi scrisă în timpul întemniţării lui), în ETT, I, p. 77–81.

[58] Familia sa, originară din Ungaria, se stabileşte în scaunul Arieş. Gálfi este înnobilat în 1577. În timpul domniei lui Cristofor Báthori este jude regal în scaunul Arieş. Răspunde de educaţia lui Sigismund Báthori. Este consilier şi mareşal al curţii princiare. În urma uneltirilor lui Baltazar Báthori este executat în 1593.

[59] Se presupune a fi originar de lîngă Pécs. În cursul deceniului al şaselea al secolului al XVI-lea ajunge probabil în Transilvania. Din 1589 este viceintendent al curţii princiare. Participă la campania antiotomană a lui Sigismund Báthori cu 3 căruţe şi 28 de oameni. În 1596 apare la Németújvár scrisoarea lui Pellérdi. El va rămîne în Transilvania şi după plecarea definitivă a lui Sigismund Báthori. În timpul stăpînirii lui Basta caută să-şi recapete proprietăţile pierdute. Moare în cursul deceniului întîi al secolului al XVI-lea.

[60] Sörös Pongrác, *Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről* (Scrisoarea lui Pellérdi Péter despre victoria lui Sigismund Báthory asupra lui Sinan paşa), în „A Pannonhalmi Szent Benedek Rend főiskolai évkönyve" (Anuarul şcolii superioare a ordinului benedictin de la Pannonhalma), 1913/1914, p. 142–154; Ioachim Crăciun, *Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthori lui Mihai Viteazul în campania din 1595*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", 6 (1931–1935), Cluj, 1936, p. 494–502.

[61] *Brevis enarratio rerum serenissimo principe Sigismundo anno MDXCV gestarum. Avthore Joanne Jacobino notario vrbis Claudiopolitanae*, Claudiopoli 1596. (Cf. *Régi magyarországi nyomtatványok* (Vechi publicaţii în Ungaria), 1473–1600, Budapesta, 1971, p. 648, sq. nr. 87; *Historia, melyben az felseges Báthori Sigmondnac erdélyi feiedelmnec 1595 esztendöben valo viselt hadai irattanac megh... Colosuarat1596 Helthaj Gáspár mühelyeben* (Istorie în care sînt scrise războaiele purtate de principele transilvănean Báthori Sigmond... Cluj 1596 în atelierul lui Helthaj Gáspár), (Cf. *Régi magyarországi nyomtatványok*, p. 648, nr. 779.

[62] Traducerea făcută de Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 493, preluată şi în *Călători străini despre ţările române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1971, p. 621 surprinde doar parţial nuanţele textului.

[63] *Călători străini despre ţările române*, vol. III, p. 621.

(Sigismund Báthori) lasă în grija lui Mihai vodă să trimită boieri acolo, iar el va merge cu oastea sa spre Giurgiu, după Sinan" [64].

Cu toate erorile faptice pe care le-a constatat istoriografia în scrisoarea lui Pellérdi [65], valoarea ei documentară nu poate fi tăgăduită şi prin urmare considerăm doar în parte justificată aprecierea privind caracterul ei tendenţios [66].

Deşi nu ne-au parvenit în întregime, însemnările lui Leustaţiu Gyulafi [67] în limba maghiară [68] — pe lîngă „excerpta" şi „annales" scrise în limba latină — ne îndreptăţesc să-l socotim alături de Szamosközi printre cei mai de seamă scriitori din domeniul istoriografiei din Transilvania în secolul al XVI-lea.

Din fragmentele ce ni s-au păstrat, ne putem da seama, că Gyulafi consemna cu regularitate şi minuţiozitate, ca într-un jurnal, datele şi relatările privind diferitele acţiuni politice, militare sau diplomatice, dintre care la unele a luat şi el parte. Însemnările sale au o valoare documentară deosebită în ce priveşte o serie de evenimente de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului următor, atît din Ţara Românească, cît şi din Moldova.

Din însemnările lui rezultă clar legăturile politice şi militare strînse, determinate de situaţia istorică şi relaţiile stabilite între Transilvania, Moldova şi Ţara Românească [69]. Sînt frecvente soliile muntene şi moldovene în Transilvania, conduse de dregători de seamă ai acestor voievodate [70]. La 17 septembrie 1605 porneşte de la Mediaş înapoi în Moldova, foarte mulţumit, voievodul Simion [71], după cum sosesc şi în Ţara Românească trimişi ai principelui [72]. Altă dată, în numele lui Ştefan Báthori, intervine la Poartă în interesul lui Mihai Gyulafi un anume Petru Gruio [73].

Interdependenţa strînsă dintre atitudinea politică a saşilor din Transilvania şi a Ţării Româneşti rezultă dintr-o altă însemnare a lui Gyulafi: „faţă de acestea n-au mai avut nici saşii ce face, căci pînă acum ei n-au vrut să treacă de partea cealaltă şi nici n-ar fi trecut, dacă nu trecea şi voievodul Ţării Româneşti" [74]. Colaborarea militară dintre Transilvania, Moldova şi Ţara Românească o reflectă atît ostaşii unguri din armata

---

[64] *Ibidem*, p. 623.

[65] Sörös, *op. cit.*, p. 140 112.

[66] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 496. Mai puţin sintem de acord cu aprecierea exagerat negativă din *Călători străini despre ţările române*, vol. III. p. 618 sq.

[67] Originar din Ungaria de vest, se stabileşte in Translivania in 1579. Este secretar al principelui din 1581 şi pină la plecarea definitivă a lui Sigismund Báthori din Transilvania. In acest interval ia parte sau conduce solii mai ales in Polonia. Din 1602 nu mai are slujbă. După căderea lui Moise Secuiul duce tratative la Făget cu Basta în numele nobilimii. Moare în 1505 sau 1506.

[68] *Gyulafi Lestár följegyzései* (Însemnările lui Gyulafi Lestár), în *Magyar történelmi évkonyvek és naplók a XVI XVIII. századokból* (Anale şi jurnale istorice ungureşti din secolele XVI XVIII), I, *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. XXXI, p. 12—47 şi vol. XXXIII, p. 18 80 (în continuare: Gyulafi, *Monumenta*).

[69] Radu Manolescu, *Unitatea economică a ţărilor române in evul mediu (secolele XIV—XVI)* în *Unitate si continuitate in istoria poporului român*, sub red. D. Berciu, Bucureşti, 1968, p. 142.

[70] Gyulafi, *Monumenta*, XXXIII, p. 43, 65.

[71] *Ibidem*, p. 51.

[72] *Ibidem*, p. 29, 51.

[73] *Ibidem*, XXXI, p. 15.

[74] *Ibidem*, XXXIII, p. 71.

munteană [75], cît și românii care apărau tunurile lui Ladislau Gyulafi [76] sau oștile moldovene care sprijină pe transilvăneni [77].

Din alte însemnări rezultă situația politică precară a Țării Românești, care este obligată de turci să participe la acțiuni militare îndreptate împotriva Transilvaniei [78]. În 1604 voievodul Țării Românești este silit să aresteze chiar solul Transilvaniei, pe Ioan Régeni [79]. Pregătirile militare ale lui Bocskai împotriva voievodului muntean, la care trebuia să participe și voievodul moldovean, se sfîrșea prin împăcarea cu voievodul Țării Românești „căci mult l-au sprijinit și turcii" [80].

Relațiile Țării Românești cu Transilvania sînt exemplificate și de unele legături familiale [81] sau date privind posesiunile sau viața unor munteni din Transilvania [82].

În însemnările lui Gyulafi găsim referiri și la românii din Transilvania. Astfel, despre Bucerdea Grînoasă spune că acolo „locuiesc români foarte cutezători" [83].

Dintre datele pe care le consemnează în legătură cu Mihai Viteazul reține atenția relatarea despre bătălia de la Mirăslău [84] sau cea despre uciderea voievodului muntean („Mihai voievod cînd fu omorît din porunca lui Basta a vrut să-și ia sabia ce atîrna pe catargul cortului; cu aceiași sabie i-au tăiat capul") [85].

Din prezentarea chiar sumară a tematicii și subiectelor abordate rezultă unele concluzii mai generale.

În timp ce istoriografia în limba latină continuă să acopere întreaga perioadă a istoriei Principatului transilvănean, cele două sinteze mari — ale lui Székely și Heltai — despre istoria lumii și respectiv a Ungariei, nu au fost urmate de altele de asemenea factură. Lucrările istorice care se elaborează în urma lor tratează fragmentar, uneori conjunctural evenimentele istorice de importanță și semnificație variabilă pentru istoria Transilvaniei — evenimente politice sau militare, unele chiar numai de importanță regională sau locală, dar în nici un caz încadrate în istoria mai largă a zonei.

Cauza acestei fragmentări cronologico-tematice credem că se explică nu numai prin tradiția istoriografiei latine, ci și prin caracterul de începuturi ale istoriografiei în limba maghiară. Prin aceasta nu înțelegem numai greutățile evident inerente oricăror începuturi, ci mai concret că ea reflectă plurifuncționalitatea literaturii istorice în limba maghiară în această epocă. Pluralismul simultan al scopurilor acestor opere în care primează — de la caz la caz — anumite scopuri în „detrimentul" celor istorice explică diversitatea, eterogenitatea — nu numai tematică — a lor.

---

[75] *Ibidem*, p. 56, 67.

[76] *Ibidem*, p. 61.

[77] *Ibidem*, p. 38, 69 sq. și XXXIII, p. 43 sq.

[78] *Ibidem*, XXXIII, p. 37, 65 sq.

[79] *Ibidem*, p. 34.

[80] *Ibidem*, p. 44, 38.

[81] *Ibidem*, p. 25.

[82] *Ibidem*, XXXI, p. 18, 23, 24.

[83] *Ibidem*, p. 36 sq., 40 și Sebestyén Józsa, *Gyulafi Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai* (Aspecte de istorie a culturii în scrierile istorice păstrate ale lui L eu stați u Gyulafi), Budapesta, 1905, p. 52.

[84] Gyulafi, *Monumenta*, XXXIII, p. 27, 39 sq., 79.

[85] *Ibidem*, p. 28.

În stabilirea scopului pentru care au fost scrise sînt de un real folos — în măsura în care există — introducerile, prefeţele, dedicaţiile operelor istoriografice [86].

Două sînt motivele pentru care autorii menţionaţi socotesc necesară elaborarea operelor lor. Unul este cel al necesităţii consemnării evenimentelor petrecute, celălalt este scopul didactic, valoarea analogică, exemplificatoare a celor descrise. Aceste idei — separat sau laolaltă — exprimate sau rezultînd din textele însăşi, le întîlnim în operele istoriografice de care ne ocupăm [87].

În prefaţa la cronica lui Heltai din 1575 apare unul din substraturile motivării didactice, prezente şi la Székely, anume : „pentru ca ungurii să vadă în limba lor însemnătatea predecesorilor lor". Acelaşi scop „istoric" este expus foarte clar, în termenii uzitaţi în acea epocă, ceva mai jos, cînd arată că Matia Corvinul l-a chemat pe Bonfinius la curtea sa „deoarece regele Matia a fost mare doritor de cinstire, nu voia ca faptele, războaiele lui de seamă, marile lui victorii şi mulţimea faptelor lui însemnate sau faptele marelui său părinte viteaz şi (atît de) multele sale victorii să dispară odată cu el şi să fie date uitării, ci a dorit ca să fie consemnate rînd pe rînd şi să devină cunoscute prin citirea scrierilor sau cronicilor, pentru ca astfel să se păstreze pentru cei ce vor urma, pentru ca astfel să rămînă pe veci în amintire numele lor în lumea întreagă". Scopul este într-adevăr unul istoric, deşi pentru ştiinţa istorică modernă el este cu mult depăşit. Chiar dacă istoria se ocupă de predecesori, adică de vremurile de odinioară, celălalt termen, „însemnătatea", găseşte o accepţiune cu totul diferită de la o epocă la alta pînă azi, el fiind capacul cutiei Pandorei, ce ascunde cei doi termeni atît de des invocaţi în cazul istoriei : obiectivitatea şi subiectivitatea. Intervin aici, prin stabilirea criteriilor pentru evenimentele istorice — care anume sînt însemnate — scopurile mai puţin sau de loc exprimate de autori. În virtutea lor, expunerea evenimentelor istoricc este, măcar în parte, doar un pretext. Iată, de exemplu, imaginea scopului chemării unor savanţi străini renumiţi la curtea lui Matia proiectată de Heltai, în urmă cu aproape un secol, imagine din care rezultă concludent felul cum au înţeles scriitorii Reformei utilitatea — printre altele — didactică a scrierilor istorice („pentru ca ungurii, văzînd cunoştinţele frumoase ale acestora, umanismul lor deosebit şi arta lor înţeleaptă, s-ar cumpăta şi ar părăsi vechea lor prostie (=neştiinţă) şi ar învăţa zi cu zi ştiinţe omeneşti frumoase şi înţelepte şi arte pentru ca să se dezvolte şi ţara lor s-ar împodobi".

Din volumele de cîntece istorice din 1554 şi 1574 în care s-au făcut simţite atît concepţiile autorilor, cît şi ale editorilor, se detaşează un alt scop urmărit, anume ideea mobilizării la luptă antiotomană. („Cărticica de faţă — scrie Tinódi în prefaţa volumului — am făcut-o nu de alta, ci ca să fie de învăţătură ostaşilor unguri, care se războiesc, luptă, asediază cetăţi şi oraşe sau sînt asediaţi ⟨la rîndul lor⟩ în cetăţi, pentru ca să scape

[86] Pentru literatura română vezi : Aurelian Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti*, I, 1508 1647, Bucureşti, 1938, p. 3—24, 25—123.

[87] Ele se găsesc şi în istoriografia română şi în general în prefeţele tipăriturilor acestei epoci. Pentru rolul educativ urmărit vezi : Eugen Stănescu, *Numele poporului român şi primele tendinţe umaniste interne în problema originii şi continuităţii*, în „Studii", 22 (1969), nr. 2, p. 195 197.

şi cu cinste să supravieţuiască, (ca să fie de învăţătură) cum să se opună duşmanului păgîn şi cum să lupte cu el". Prin cîntecele cronicăreşti, dar mai ales prin cele informaţionale (care aveau şi funcţia de a relata date despre cele mai recente lupte cu turcii, avînd şi un rol asemănător ziarelor de azi) Tinódi a căutat să mobilizeze toţi locuitorii ţării în vederea realizării unui front comun împotriva semilunei, căci „după cum se cade bunului creştin să lupte întotdeauna împotriva necuratului, a trupului său şi a acestei lumi trecătoare, la fel se cade să lupte cu duşmanul păgîn, să i se opună pentru a dobîndi o viaţă veşnică".

În virtutea acestui scop pe care l-a servit cu trup şi suflet a fost bine primit atît la catolici, cît şi la reformaţi, mai ales că a ştiut să aprecieze personalităţile de seamă ale epocii, chiar dacă erau din tabăra adversă [88]. Patriotismul vibrant cu care mobilizează la luptă şi descrie luptele cu turcii, vitejia luptătorilor, a servit, aşa cum îşi exprimase el dorinţa, la ridicarea moralului de luptă al celor angajaţi împotriva trupelor turceşti.

Relevînd situaţia politică din Europa Centrală şi Răsăriteană, ideea luptei antiotomane reapare şi în alte lucrări istorice. Cîntecul istoric al lui Nicolae Bogáti Fazekas despre Skanderbeg, editat în mai multe rînduri, care se inspiră din lucrarea umanistă a lui Marinus Barletius, relatează faptele şi vitejia marelui contemporan al lui Ioan de Hunedoara, luptător neînfricat împotriva turcilor [89]. Paralela făcută între Ioan de Hunedoara şi Skanderbeg implică de la sine apropierea între Albania şi Transilvania în lupta antiotomană [90].

Prin relatarea aparent obiectivă a campaniei antiotomane din 1595 Pellérdi urmăreşte în principiu acelaşi scop cu Tinódi, însă cu totul alte metode. El sugerează indirect nu numai necesitatea şi posibilitatea rezistenţei faţă de turci, ci şi ideea că lupta antiotomană trebuie să aibă în frunte Transilvania şi pe principele ei [91]. Sub semnul acestei convingeri îşi găseşte explicaţia caracterul tendenţios, nu şi răuvoitor, al operei lui Pellérdi, atunci cînd vorbeşte aproape exclusiv despre Sigismund Báthori [92].

Înainte de a fi executat, în speranţa ultimei şanse, Gálfi caută puncte de reazem în evenimentele din trecut la care a participat, pentru ca să-şi dovedească loialitatea şi credinţa faţă de Sigismund Báthori şi familia Báthoreştilor în general. Opera sa, după cum arată şi titlul sub care o cunoaştem, este o justificare, justificarea unui supus atunci cînd este tras la răspundere pentru faptele sale. Aceste împrejurări şi imbolduri explică tonul deloc istoriografic, ci mai degrabă foarte subiectiv al autorului.

Făcînd abstracţie de datele sumare privind familia lui Borsos, însemnările acestuia şi mai ales ale lui Gyulafi Lestár pot fi considerate ca

---

[88] Horváth János, *A reformáció jegyében* (Sub semnul Reformei), Budapesta, 1953, p. 207, 208, 209.

[89] Cf. *Régi magyarországi nyomtatványok*, p. 435, nr. 459; p. 526, nr. 593; p. 589, nr. 683.

[90] Francisc Pall, *Skanderbeg et Janco de Hunedoara (Jean de Hunyadi)*, în *Deuxième Conférence des Études Albaniques, Tirana, 12—18 Janvier 1968*, Tirana, 1969, p. 104; Dániel György, *La première production de la littérature artistique hongroise sur Skanderbeg*, în *Deuxième Conférence des Études Albaniques*, Tirana, 12—18 Janvier 1968, Tirana, 1969, p. 516 sq.

[91] Aceeaşi idee, dar referitor la rolul imperiului german în realizarea unităţii forţelor creştine în lupta împotriva turcilor circula printre umaniştii epocii (Fl. Cazan, *Ideea unităţii europene la umaniştii din Germania în prima jumătate a sec. al XVI-lea*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Seria Istorie, 19 (1971), nr. 1, p. 43—49.

[92] Vezi nota 66.

servind într-adevăr scopul de a consemna cele întîmplate spre a fi mărturie posterității. Ei rețin — desigur la nivelul și pe măsura posibilităților lor — evenimentele pe care le socotesc importante pentru destinele lor sau ale țării.

Datorită acestor scopuri și mobiluri multiple — nu numai propriu-zis istorice — care au dat naștere începuturilor istoriografiei în limba maghiară în Transilvania, cît și datorită persistenței elementelor și concepțiilor istoriografiei medievale, dimensiunea noțiunii de timp [93] este descoperită și percepută doar parțial de autorii acestor opere. Timpul este sesizat în măsura în care le permitea consemnarea — succesivă — a evenimentelor din trecut. Însă ei nu pot depăși acest nivel: pentru ei perspectiva trecutului nu este încă mensurabilă și deci nu este percepută la adevărata ei valoare. Deosebirile dintre evenimente, specificul lor, deci evoluția istorică nu este încă sesizată. Din acest motiv, trecutul istoric, fie că este prezentat schematic, după același tipic, fie că ia forma prezentului, fiind actualizat, este interpretat și prezentat la nivelul obiectivelor politice contemporane reproiecate în trecut.

Aceeași viziune, insuficient diferențiată — care echivala și considera drept analoage evenimente — indiferent în care parte a lumii ar fi avut loc — caracterizează și criteriul geografic prezent în operele acestor scriitori. Dincolo de lărgirea tematică, acest mod de a privi evenimentele, tipic mai ales viziunii Reformei, respectiv stadiului atins de scrierea istorică în această epocă, explică funcționalitatea unor evenimente istorice din alte zone ale Europei sau chiar din alte epoci (de exemplu temele biblice sau antice în cazul cîntecelor istorice, tipărirea și traducerile unor opere istoriografice antice sau prezentarea unor evenimente de importanță locală). În aceste cazuri iese mai pregnant în evidență faptul că factorul istoric — al valorii, al semnificației istorice — este doar unul din motivele care au contribuit la consemnarea acestor evenimente. Drept urmare, alături de aspectul delectant-distractiv de factură literară, se poate sesiza semnificația deosebită a factorului moral, a scopului educativ.

Realizarea deficitară a perspectivei în timp constituie dovada unei abordări — cel puțin în parte — anacronice și aistorice, cînd scopul primar al prezentării trecutului nu este cunoașterea epocii, a cauzelor și desfășurării evenimentelor, ci impunerea unor concluzii și teze formulate *a priori* și didacticist. Din acest punct de vedere pentru dezvoltarea istoriografiei au însemnătate nu atît părțile didacticiste, cît mai ales pasajele în care autorul relatează evenimente trăite sau redă întîmplări bazate pe informații directe. Din preocuparea pentru dezvăluirea minuțioasă a modului în care au decurs unele evenimente contemporane se va naște preocuparea pentru prezentarea amănunțită și a evenimentelor mai îndepărtate în timp, iar din urmărirea și surprinderea unor principii și învățăminte să rezulte — pe măsura perfecționării metodologiei istorice — preocuparea pentru descoperirea legităților manifestate în istoria societății.

Față de celelalte opere, lucrările istorice ale lui Székely și Heltai se remarcă și în ce privește viziunea lor asupra istoriei. La baza acesteia

---

[93] Turóczi-Trostler József, *A magyar nyelv felfedezése* (Descoperirea limbii maghiare), în *Magyar irodalom Világirodalom* (Literatura maghiară — Literatura universală), vol. I, Budapesta, 1961, p. 46.

se află cîteva idei şi teorii moştenite de la istoriografia evului mediu sau care au fost preluate de la Reformă.

Astfel, cronica lui Székely este structurată pe teoria de factură biblică, preluată de la Carion, potrivit căreia lumea va exista şase milenii, în trei epoci de cîte 2 000 de ani, în cursul cărora vor exista patru imperii : babilonian, persan, grec şi roman [94]. O altă idee vehiculată des de Reformă, care s-a răspîndit relativ repede în literatura în limbă maghiară din secolul al XVI-lea este cea potrivit căreia turcii sînt hărăziţi de puterea divină să încheie existenţa în şase mii de ani a lumii şi să fie cei care împlinesc şi execută asupra celor care au păcătuit pedepsele ce li se cuvin [95], dar aceasta se reflectă doar în parte în cronica lui Székely. Cu toate că el acordă o importanţă deosebită ştirilor privind imperiul otoman, acest aspect ideologic se reflectă doar parţial în opera sa, şi anume în datele privind istoria Ungariei. Căutînd o justificare a decăderii şi dezmembrării ţării, el declară cu resemnare : „din această cauză de-acu încolo Ungaria să nu mai aştepte să fie imperiu atît de liber cum a fost pînă acuma" [96]. Tot în virtutea evenimentelor din prima jumătate a secolului al XVI-lea a fost favorizată răspîndirea ideii despre analogia dintre istoria evreilor şi a ungurilor, care a fost preluată şi de Székely [97].

Viziunea „universalistă" a lui Székely, care a încadrat istoria Ungariei în istoria lumii, la Heltai nu o mai întîlnim, după cum lipsesc la el şi ideile mai sus menţionate ale Reformei. Heltai la rîndu-i doreşte să ofere o imagine integrală a trecutului istoric, dar numai la nivelul istoriei ţării. Tot ce nu se leagă sau consideră el că nu se leagă de istoria ei este eliminat. Astfel înlătură din prelucrarea sa una din ideile novatoare ale lui Bonfinius, istoria avarilor, care avea menirea să facă legătură între istoria hunilor şi a ungurilor. Cu toate acestea, asemănător lui Székely, şi el este adeptul înrudirii hunilor şi a ungurilor, după cum pe secui îi consideră descendenţi direcţi ai hunilor.

Pe lîngă deosebirile existente, ceea ce leagă opera celor doi reformatori este viziunea de factură umanistă a Reformei, influenţată profund de concepţia istorică a lui Melanchton, mai ales cu privire la actualizarea unor evenimente, proiectarea unor concepţii din secolul al XVI-lea în epoci anterioare [98].

În afară de aspectul relevat de Adolf Armbruster [99], o semnificaţie sporită conferă operei lui Székely şi Heltai faptul că în ele găsim date privind ideea originii latine şi a continuităţii românilor.

Într-una din pasajele cronicii Heltai spune : „Înainte de a fi venit goţii şi hunii şi a fi ocupat Transilvania, înainte de aceea au locuit în ţară romanii, din care au rămas în păduri şi în munţi valahii care sînt numiţi pînă azi romani" [100]. În continuare ca să nu rămînă vre-un dubiu despre

---

[94] *A magyar irodalom története*, I, p. 333 sq.

[95] *Ibidem*, p. 334, 336 ; Fl. Cazan, *op. cit.*, p. 48 sq.

[96] Székely, *Chronica*, p. 145 b.

[97] *A magyar irodalom története*, I, p. 333 sq.

[98] Borzsák István, *A magyarországi Melanchton recepció kérdéséhez* (Contribuţii la receptarea ideilor lui Melanchton în Ungaria), în „Irodalomtörténeti Közlemények" (Comunicări de istorie literară), 69, (1969), nr. 4, p. 440.

[99] Despre unele date din cronica lui Székely şi Heltai privitoare la români vezi : Armbruster Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 94, nota 79 şi p. 120.

[100] Heltai, *Chronica*, p. 6b.

cele afirmate, Heltai amintește de bogăția romanilor, care exploatau minele de aur și argint și descrie vestigiile de civilizație romane în Transilvania — ruine ale unor castre și orașe, drumuri sau inscripții romane ieșite la iveală la Dej, Cluj-Napoca, Alba Iulia sau în Munții Apuseni[101]. Descrierile lui uneori sînt atît de amănunțite încît cititorul are impresia că el însuși a umblat prin acele locuri și a văzut cele descrise.

Este evident că Heltai, ca și umaniștii maghiari și europeni, era convins de ideea descendenței românilor transilvăneni din coloniștii romani. Prezentarea amănunțită a urmelor arheologice vizează același scop. E adevărat, la el nu găsim argumentarea frecventă la umaniști, care deduc originea latină a românilor din asemănarea dintre limba vorbită de aceștia și cea a romanilor.

Textul lui Heltai mai are însă și un alt aspect important. El este printre primii transilvăneni care sesizează utilizarea de către românii din Transilvania a denumirii de român pentru desemnarea etnicității lor. Este vorba de afirmația lui că în epoca aceea — secolul al XVI-lea — acești „valahi" sînt numiți români („Romanusoknak neueznec"). Întrucît în celelalte izvoare unguresti ale epocii românii sînt desemnați cu apelativul de oláh sau valah, iar Heltai folosește totuși expresia de „sînt numiți" putem deduce că această denumire era folosită de români, ei între ei numindu-se astfel.

Cu toate că în istoria hunilor din secolul al IV-lea, Heltai consemnează faptul că aceștia au alungat pe locuitorii Daciei și Sarmației[102], în cronica sa el pledează pentru ideea continuității românilor din Transilvania. În pasajul sus menționat el ține să explice că au supraviețuit — descendenții romanilor — „rămînînd în păduri și munți".

Cîteva dintre însemnările lui Székely pot fi alăturate celor ale lui Heltai prin aceea că se referă la situația demografică din momentul descălecării ungurilor. La descrierea întîmplărilor din timpul domniei lui Carol cel Mare spune despre Panonia: „dar atunci n-au locuit aici unguri, ci fel de fel de neamuri: valahi, avari, alani, slavi, și alte neamuri din care acum putem vedea doar foarte puțini". Aceeași informație o repetă și pe pagina următoare unde însă nu amintește pe avari, dar, apar în schimb ostrogoții, grecii, bulgarii, sîrbii și țiganii[103].

Fiind preocupați să dea o imagine integrală și veridică asupra trecutului țării, în virtutea atitudinilor lor, Székely și Heltai ajung în mod logic la problema originii romane și a continuității poporului român. În sprijinul acestei idei se folosesc rezultatele obținute de umanismul european, iar în cazul lui Heltai informațiile și cunoștiințele provin și din experiența personală privind vestigiile romane din Dacia. Alături de umaniști ca Tranquillus Andronicus, Johannes Lebel, Anton Verancsis sau Ioan Laski[104], Heltai și Székely transmit prima dată în limba maternă cititorilor maghiari ideea originii romane a românilor.

---

[101] *Ibidem*, p. 6b—7a.
[102] *Ibidem*, p. 10a.
[103] *Ibidem*, p. 142a-b.
[104] Cf. Armbruster, *op. cit.*, p. 79, 84, 89 și Șerban Papacostea, *Les roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tom IV, 1965, nr. 1, p. 22 sq.

Aspectul foarte divers al acestei istoriografii, atît în privința conținutului sau al formei, cît și al viziunii, ori a nivelului de realizare, a fost determinat de un șir întreg de factori ce se leagă de persoana autorilor.

Constatăm prin urmare faptul că majoritatea acestor scriitori provin din rîndurile nobilimii [105]. Doar Heltai și Borsos sînt orășeni, primul provenind din patriciatul sibian [106], al doilea fiind din Tîrgu Mureș. Toți ceilalți fac parte din rîndurile nobilimii mici sau mijlocii, cu excepția lui Gálfi, care deși este înnobilat asemănător lui Tinódi, ajunge la treptele cele mai înalte ale ierarhiei principatului transilvănean și devine unul din cei mai bogați nobili din țară.

Heltai s-a identificat într-atît cu viziunea și mentalitatea orășenilor, încît pe drept cuvînt — și nu întîmplător — poate fi considerat reprezentant tipic al acestei pături. Borsos și opera sa reflectă diferența calitativă a mediului, cultura în care s-au format și au trăit cei doi scriitori și desigur diferența de pregătire, comparativ cu Székely sau Heltai.

Este de menționat faptul că toți se află în slujba unor instituții, la curtea princiară sau a unui nobil, ori în slujba unor orașe. Ei își asigură existența în primul rînd din veniturile ce le reveneau de pe urma acestor funcții. Székely și Heltai sînt predicatori, preoți ai unor comunități protestante. Cel de al doilea este în același timp un abil întreprinzător, care pe lîngă tipografie înființează o moară de hîrtie și chiar o baie comunală la Cluj. Borsos face parte din magistratura orășenească. Tinódi merge din curtea unui nobil protector într-a altuia, interpretîndu-și compozițiile. Ceilalți fac parte din administrația transilvăneană, avînd funcții mai ales la curtea princiară. Originea, cît și ocupațiile foarte variate ale autorilor cîntecelor istorice — de exemplu ale celor ale căror opere sînt cuprinse în *Cancionale* — îi situează pe aceștia pe un plan social inferior, comparativ cu cei care scriu în proză [107].

Ocuparea acestor funcții și sistemul de relații care decurgeau din ele au avut urmări atît în ceea ce privește conținutul, cît și viziunea operelor [108]. Ele au determinat *ce* și *cum să scrie* acești autori în privința unor persoane sau evenimente. Din acest punct de vedere este semnificativă dispoziția de cenzură dată de Ștefan Báthori și urmările ei pentru activitatea tipografică a lui Heltai [109], sau opera lui Gálfi ori Pellérdi, spre exemplu, în care se întrezărește o anumită dependență, determinare, în măsura gradului de dependență a autorilor lor față de superiorii din punct de vedere ierarhic. Heltai este printre puținii care reușesc să se emancipeze de

---

[105] Autorii cîntecelor istorice s-au recrutat din mai toate clasele și păturile sociale (cf. Varjas, *Cancionale*, p. 9).

[106] Binder Pál, *Heltai Gáspár nagyszebeni származása* (Originea sibiană a lui Gáspar Heltai) în „Utunk", 29 (1974), nr. 2 (1315), 11 ianuarie, p. 4.

[107] Varjas, *Cancionale*, p. 9 și p. 30, nota 36.

[108] Cf. Heltai, *Cancionale*; Varjas, *Cancionale*, p. 20 sq.; idem, *Heltai Gáspár, a könyvkiadó* (Heltai Gáspár editorul), în „Magyar Könyvszemle" (Revista cărții maghiare), 1973, nr. 3—4 (în continuare : Varjas, *Heltai Gáspár*), p. 305.

[109] Aceeași situație reflectă cronicile muntene, expresie a regimului boieresc instaurat. Pe drept cuvînt remarca P.P. Panaitescu : „Cronicile muntene reflectă în aceste condiții punctul de vedere al boierilor mari și numai în privința stilului lor evident mai popular decît al celor scrise de boierii mari, cît și în privința concepțiilor umaniste, care lipsesc în mare parte, se simte pătura socială din care făcea parte scriitorul subordonat" (P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în limba românească*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie", 5 (1962), p. 244 sq.

sistemul mecenatului în care erau angajaţi majoritatea scriitorilor acestei epoci [110].

Funcţiile pe care le-au ocupat constituiau însă şi un avantaj. Ele au permis acestor scriitori oţinerea şi adunarea unui material informaţional foarte bogat pe care l-au folosit la elaborarea lucrărilor lor.

Un alt factor care a contribuit la diversitatea istoriografiei în limba maghiară din Transilvania secolului al XVI-lea a fost formaţia deosebită a autorilor ei.

Nu toţi aceşti scriitori au avut o instruire superioară, universitară. Din contră, doar cîţiva dintre ei — Székely, Heltai, Gyulafi — au deţinut o cultură de factură umanistă, care în cazul primilor doi s-a împletit cu o vastă cultură teologică pusă în slujba ideilor Reformei.

Despre ceilalţi — cu excepţia lui Gálfi — despre studiile căruia nu se ştie nimic, în schimb se ştie că a răspuns de educaţia lui Sigismund Báthori — se poate spune că au avut o cultură de nivel mediu, o cultură diecească, ce presupunea printre altele şi cunoaşterea limbii latine. Autorii cîntecelor istorice deţin în bună parte o asemenea cultură [111]. Aceasta le permitea citirea unor lucrări istorice în limba latină, pe care apoi le transpuneau în versuri în limba maghiară. Despre Tinódi, de exemplu, se ştie că a citit *Eneida*, cronica lui Thuróczi şi decadele lui Bonfinius, *Historia Troiana* a lui Guido da Columna, sau *Gesta Romanorum* [112]. După unele indicii se presupune că Borsos a cunoscut şi limba latină [113].

În ceea ce priveşte mediul şi atmosfera în care lucrau istoricii transilvăneni ai secolului al XVI-lea este relevantă imaginea care rezultă din lecturile acestei intelectualităţi. Direct sau indirect scriitorii, intelectualii acestei perioade erau în legătură unii cu alţii. Ceea ce îi apropia era formaţia şi studiile, cărţile şi lecturile lor. Chiar şi numai din lecturile lor cu subiect istoric se întrevede această pătură de intelectuali, care — fie că se află la curtea princiară, fie la Cluj sau aiurea — cunoaşte şi-şi procură cărţi istorice de factură medievală, lucrări istorice antice — mai ales latine —, umaniste sau născute în atmosfera Reformei, sau chiar contemporane [114]. Folosirea cronicii lui Thuróczi sau a operei istorice a lui Bonfinius, a cronicii lui Székely de către Borsos, editarea lui Bonfinius de către Heltai sau procurarea relativ curînd după apariţie a unor lucrări de factură istoriografică este tot atît de relevantă pentru preocupările istoriografice ale acestor autori ca şi faptul că Gyulafi deţinea

---

[110] Bodnár Zsigmond, *Történeti emlék-és naplóirók a XVI. századból* (Memorialişti şi scriitori de jurnale din secolul al XVI-lea), în „A budapesti VI. kerületi állami főreáliskolának hatodik évi értesitője 1877 1878 (Anuarul şcolii reale superioare din sectorul VI din Budapesta pe anul al şaselea 1877 1878), p. 4 sq.; Fitz József, *Heltai Gáspár kiadótevékenysége* (Activitatea editorială a lui Gáspár Heltai), în „A könyvtáros" (Bibliotecarul), 10 (1960), p. 690; Varjas, *Heltai Gáspár*, p. 302, 304 sq., 309.

[111] Erdélyi, *op. cit.*, p. 155; Bóta, *Tinódi*, p. 9 sq.; Szathmári István, *A magyar irodalmi nyelv kialakulásának első szakasza és a nemzetté fejlődés* (Prima fază a formării limbii maghiare literare şi evoluţia spre naţiune), în „Eötvös Lóránd Tudományegyetem Évkönyve" (Anuarul Universităţii de Ştiinţe Eötvös Lóránd), 1966, p. 48 sq.

[112] Dezsi Lajos, *Tinódi Sebestyén, 1505—1556*, Budapesta, 1912, p. 6—8.

[113] Borsos, *Chronica*, p. 37.

[114] Cf. Dankanits Ádám, *XVI. századi olvasmányok* (Lecturi în secolul al XVI-lea), Bucureşti, 1974, p. 26 sq., 38 sq., 52 sq., 65—68, 101.

pe lîngă cronica lui Johannes Carion[115] şi celebra lucrarea a lui Jean Bodin — *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*[116].

Legăturile personale între autorii operelor istorice în cazul istoriografiei în limba maghiară din Transilvania nu sînt încă îndeajuns cercetate. Se cunoaşte în schimb rolul deosebit al unor oraşe transilvănene cum ar fi Alba Iulia, Cluj sau Braşovul[117], precum şi mecenaţii, iubitorii de cultură cu care au avut legătură Székely, Heltai, Tinódi. Editorul Heltai nu numai că a cunoscut o parte însemnată a autorilor cîntecelor istorice, dar avea legături şi cu intelectuali de la curtea princiară de la Alba Iulia[118]. La rîndul său Gyulafi urmăreşte şi el soarta unora dintre aceştia (Matia Aszalay, Francisc Hunyadi, Ioan Baranyai Decsi Czimor)[119], după cum este în legătură strînsă cu cel mai de seamă istoric al acestei epoci, Ştefan Szamosközi, care va şi folosi însemnările lui.

Credinţa, religiozitatea, atribuirea unui rol determinant forţei divine în desfăşurarea evenimentelor continuă să rămînă o coordonată fundamentală a scrierilor istorice menţionate.Cu toate acestea, alături de elemente tipice concepţiei medievale despre rolul divinităţii, se observă o schimbare faţă de concepţia medievală în ceea ce priveşte mobilurile evenimentelor. Fără a ajunge să nege rolul forţei divine, care treptat devine un factor mai degrabă indirect decît direct, acţiunea şi voinţa umană dobîndesc un rol tot mai pregnant. Schematismului evenimenţial, aparent imuabil, ce purta pecetea voinţei divine i se substituie o varietate particulară tot mai mare a acţiunilor umane. Astfel scade treptat ponderea voinţei divine în desfăşurarea evenimentelor.

Paralel cu descoperirea aspectului particular al acţiunii factorului uman, se renunţă la prezentarea exclusivă a faptelor unor personalităţi reprezentative, a suveranilor în primul rînd. Creşte simţitor numărul şi aria socială din care se recrutează personalităţi care făuresc istoria. Chiar şi în cronica lui Heltai, structurată pe domniile regilor, apar şi alte figuri reprezentative, după cum le întîlnim şi în cîntecele cronicăreşti — mai ales cele informaţionale ale lui Tinódi — sau în însemnările lui Leustaţiu Gyulafi.

Prin prezentarea faptelor acestor personalităţi se lărgeşte tematica scrierilor şi are loc totodată un transfer al forţelor motrice în istorie. Făuritorii „vechi" ai istoriei îşi pierd aureola singularităţii şi intangibilităţii. Acţiunile lor sînt supuse judecăţii şi nu odată criticii, care este determinată, la fel ca şi în cazul cronicarilor români din epoca feudală[120], de poziţia socială şi politică a autorilor. În cazul lui Heltai şi Borsos atitudinea critică este puternic influenţată de Reformă.

---

[115] Această cronică o avea şi autorul de cîntece istorice Valkai András (Dankanits, *op. cit.*, p. 66).

[116] Gyulafi, *Monumenta*, XXXIII, p. 9.

[117] I. Firu, *Din istoria umanismului în România. Joannes Sommerus*, în *Din istoria filozofiei în România* (Bucureşti), 1960, p. 46 sq.; Elena Gheran, *Ideologia mişcărilor de reformă din secolul al XVI-lea în Transilvania*, în „Revista de filozofie", 12 (1965), nr. 12, p. 1625, 1629—1632; Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 198, 202—206; Pavel Binder, Arnold Huttmann, *Între istorie şi filologie. Mediul cultural al Braşovului*, în „Limba română", 20 (1971), nr. 1, p. 3—18.

[118] Ioan Lupaş, *Doi umanişti români în secolul al XVI-lea*, în „Memoriile Academiei Române. Memoriile secţiunii istorice", Seria a III-a, tom VIII, Mem. 5, p. 15 sq.

[119] Gyulafi, *Monumenta*, XXXI, p. 17 şi XXXIII, p. 113.

[120] Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, Bucureşti, 1943, p. 18.

Atitudinea şi viziunea orăşenimii iese pregnant în evidenţă în cronica lui Heltai, ca dealtfel şi în alte opere ale lui. Toate evenimentele le apreciază din punctul de vedere al orăşeanului din secolul al XVI-lea şi în virtutea acestuia el critică nu numai pe unii regi, dar şi nobilimea pentru desfrîul, dezbinarea şi brutalitatea ei. O atitudine asemănătoare, dar la proporţii mai scăzute, întîlnim în lucrarea lui Borsos cu ocazia relatării răscoalei secuilor din 1562.

Atitudinea critică vehementă, tipică nu numai adepţilor Reformei dar şi umanismului [121], împotriva bisericii catolice, a instituţiilor şi a unor figuri ale clerului catolic (mai ales papii) o întîlnim frecvent la Székely, care dorea să justifice Reforma şi să demonstreze cît de mult s-a îndepărtat biserica romano-catolică de la învăţăturile creştine iniţiale [122] şi prin urmare să justifice lupta adepţilor Reformei împotriva catolicismului. În cronica sa aminteşte cu vădită simpatie pentru ideile lor de reformare a bisericii pe Wycliff, Jan Hus şi husiţi, Luther şi Melanchton [123].

Cu toate că se simte nu o dată şi la Heltai că este adept al Reformei şi adversar al bisericii catolice, el este mai ponderat [124], şi mai precaut în afirmaţiile privind biserca catolică decît alţi scriitori protestanţi ai vremii. În schimb atitudinea lui se materializează în eliminarea unui şir întreg de date privind biserica catolică prezente în opera lui Bonfinius [125]. Concepţiile de această natură ale lui Heltai se evidenţiază şi mai vădit în cursul modificărilor operate în cîntecele istorice adunate în *Cancionale* [126]. Astfel el reuşeşte să dea o tentă confesională cîntecelor istorice ale lui Tinódi, despre care se ştie că era străin de luptele confesionale sau, în orice caz, nu le exprima în operele sale [127].

Pe lîngă lupta antiotomană, care preocupă opinia publică europeană a acelei epoci [128], prezentă în scrierile istoriografice de care ne ocupăm, pericolul pe care îl reprezenta pentru Transilvania celălalt imperiu, cel habsburgic, apare doar în cronica lui Székely. El consideră cucerirea Panoniei de Carol cel Mare dovada evidentă — încă de pe atunci — a politicii expansioniste germane. Ceilalţi scriitori, din motive lesne de înţeles — Heltai din cauza originii, Tinódi fiind adept al lui Ferdinand, Pellérdi ca partizan al luptei antiotomane şi deci adept al forţelor creştine — nu-şi declară făţiş atitudinea. Deşi nu era scopul operei lui Pellérdi sau Gálfi, totuşi, în cazul lor, ca şi în acela al lui Gyulafi, constituie o explicaţie însăşi poziţia lor la curtea princiară, care în a doua jumătate a secolului al XVI-lea reflectă de fapt atitudinea politică impusă de împrejurările externe. Ei trebuiau să ţină cont de caracterul foarte labil al situaţiei

---

[121] I. Firu, *op. cit.*, p. 60—67. Prezintă atitudinea anticatolică a lui Sommer.

[122] *A magyar irodalom története*, p. 335.

[123] Gerézdi, *Székely*, p. 24, 29—31.

[124] Zsilinszky Mihály, *Heltai Gáspár történelmi művei* (Operele istorice ale lui Heltai Gáspár), (în continuare : Zsilinszky, *Heltai Gáspár)*, în „Budapesti Szemle" (Revista din Budapesta), 1883 (36), p. 15 ; Fitz, *op. cit.*, p. 688 ; Nemeskürty István, *A magyar széppróza születése*, Budapesta, 1963, p. 189 191.

[125] Borbély István, *Heltai Gáspár*, Budapesta, 1907, p. 75 ; Zsilinszky, *Heltai Gáspár*, p. 13 sq. ; Török István, *Heltai Gáspár*, în *Mátyás Emlékkönyv* (Volum omagial în cinstea regelui Matia), Budapesta, 1940, p. 247.

[126] Varjas, *Cancionale*, p. 25 sq. ; Horváth, *op. cit.*, p. 210 sq.

[127] Horváth, *op. cit.*, 206 sq.

[128] Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţii la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în „Studii", 11 (1958) nr. 4, p. 58—60 ; Fl. Cazan, *op. cit.*, p. 41 sq.

internaţionale, care obligau Transilvania la o politică de echilibru faţă de cele două puteri care voiau s-o stăpînească.

Determinările contemporane se reflectă şi în modul de elaborare şi realizare a operelor aparţinînd acestei istoriografii. În ceea ce priveşte metodele acestor autori, trebuie să ne oprim mai întîi asupra atitudinii lor faţă de izvoarele folosite.

O trăsătură caracteristică a lor este respectul pentru adevăr, simţul responsabilităţii pentru veridicitatea informaţiilor folosite — fie ele scrise, fie orale. Această atitudine formulată de Tinódi în prefaţa volumului său [129] reprezintă norma de conduită nu numai a autorilor de cîntece istorice, dar şi a celorlalţi scriitori din această epocă.

Autorii cîntecelor istorice transpun neschimbate în versuri datele istorice din cronicile interne sau externe, după cum cei ce scriu în proză le preiau în majoritatea cazurilor aşa cum le găsesc în operele unor autori antici, din evul mediu sau contemporani. Acelaşi respect îl au şi pentru informaţiile orale ale unor participanţi la evenimentele respective, informaţii ce sînt considerate ca echivalente cu cele scrise. Cîntecele informaţionale ale lui Tinódi se bazează în bună parte pe relatările unor participanţi, relatări a căror autenticitate a fost acceptată de cercetători [130]. La fel şi Gyulafi, pe lîngă izvoarele scrise s-a folosit permanent de ştirile furnizate de martori oculari [131].

Sub semnul aceleiaşi preocupări pentru veridicitate, determinaţi fiind de concepţia istorică a Reformei şi folosindu-se de spiritul şi metoda critică formată în lupta confesională, Székely, dar mai ales Heltai, intervin în textele şi izvoarele pe care le folosesc. (După cum am văzut, Heltai efectuează modificări adesea esenţiale şi în textele altora, pe care le editează el.) Aceste modificări le operează acolo unde socotesc că nu reflectă suficient realitatea — de fapt a epocii lor — sau le comentează, le actualizează în virtutea aceluiaşi principiu. Critica izvoarelor ce le-au stat la dispoziţie, chiar selectarea sau modificarea lor, o fac numai atunci cînd imaginea oferită de aceste izvoare nu se suprapune cu cea determinată de ideologia lor proprie. (Un caz tipic în acest sens este cel al lui Heltai, care optează în opera sa pentru originea populară a lui Ioan de Hunedoara). Urme ale unei critici de text, a utilizării toponimicelor ca izvoare istorice întîlnim în primul rînd, dar şi acolo rar, în cronicile lui Székely şi Heltai. O critică a izvoarelor, mai sumară, dar mai apropiată istoriografiei moderne o practică Gyulafi Lestár. Urmînd scopuri istoriografice şi nu altele — de factură confesională, literar-distractivă sau educativă — el poate fi apropiat celui mai de seamă reprezentat al scrierii istoriografice maghiare din această epocă, Ştefan Szamoskózy.

Deşi continuă să persiste o serie de elemente ale istoriografiei medievale în explicarea evenimentelor, alături de concepţia deistă, mai mult sau mai puţin vizibilă, cîştigă teren relaţia de cauză-efect dintre eveni-

---

[129] „M-am interesat la luptători cumsecade, ce spun adevărul, care au fost de faţă la aceste întîmplări. N-am scris ⟨vre-un⟩ neadevăr nici pentru lucruri primite, nici din prietenie sau de teamă; puţinul cît l-am scris este adevărat, iar de-ar fi vre-o greşeală, aceea nu e din vina mea, ci a celora de la care m-am informat".

[130] Pintér Jenő, *op. cit.*, p. 7 sq.; Thaly Kálmán, *Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. századból* (Cîntece istorice necunoscute din secolele XVI şi XVII), în „Századok", 5 (1871), p. 31; Horváth, *op. cit.*, p. 193, 209.

[131] Sebestyén, *op. cit.*, p. 26.

mente. În majoritatea cazurilor, exceptînd jaloanele ideologice fundamentale ale scriitorilor, relațiile de cauză efect dintre evenimente sînt surprinse încă la un nivel primar și superficial. Eventualele tendințe sau aprecieri generalizatoare nu sînt desprinse din materialul istoric, ci în virtutea unor idei preconcepute. Cu toate acestea se evidențiază interesul crescînd și prezența tot mai frecventă în unele opere a calităților umane (vitejia, cinstea, dreptatea, respectarea cuvîntului dat etc.) Ca urmare, prezentarea personajelor istorice și a acțiunilor lor devine mult mai nuanțată, mai umană. În această privință memoriile lui Gálfi aduc o culoare nouă, cea a autoanalizării acțiunilor și faptelor proprii, iar Gyulafi, cu puține, dar cumpătate cuvinte schițează însușirile fizice și morale ale unei pleiade întregi de figuri istorice transilvănene din ultimul sfert al veacului al XVI-lea și începutul celui următor.

Dincolo de conținutul tot mai viu, mai colorat, mai apropiat de realitate al acestei istoriografii, o condiție a îndeplinirii funcției sociale pe care și-a asumat-o a fost găsirea formelor de comunicare cele mai juste pentru asigurarea difuzării și răspîndirii în cercuri cît mai largi ale cititorilor. Din acest motiv în realizarea integrală a scrierilor istorice un rol deosebit a avut faptul că ele au fost scrise în limba maternă. Apariția lor, ca dealtfel a literaturii materne în general, față de limba străină oficială folosită, asemănător altor țări din Europa medievală [132], face parte dintr-un proces de lungă durată ce are loc și la români, unde limba română o înlocuiește pe cea slavonă [133].

Cauzele care au determinat interesul crescînd pentru limba maghiară, iar apoi nașterea istoriografiei în această limbă [134], au fost tot atît de multiple și de complexe ca și cele care au conlucrat la apariția istoriografiei românești [135].

Pe lîngă cele menționate în treacăt în introducere trebuie să fie subliniat rolul deosebit al răspîndirii practicii scrisului în limba maternă. În prima jumătate a secolului al XVI-lea se folosește tot mai frecvent și în domenii din ce în ce mai diverse limba maternă în opoziție cu limba latină, atît în practica scrisului oficial cît și al celui particular. Utilizarea tot mai largă a ei, mai întîi în corespondență, iar apoi și în documentele de caracter politico-administrativ, creează condiții propice pentru elaborarea primelor opere de factură istoriografică în limba maghiară. Astfel se explică rolul deosebit al personalului cancelariilor și în general al diecilor (după cum vom vedea mai jos și în ce privește unele izvoare și elemente componente ale genurilor istoriografice).

---

[132] Pandele Olteanu, *Contribuții la problema începuturilor și promovării scrisului românesc. 400 de ani de la apariția ,,Tîlcurilor Evangheliilor" (1564) a lui Coresi*, ,,Limba română", 8 (1964), p. 189.

[133] Al. Piru, *op. cit.*, p. 51 sq; Al. Rosetti, *Limba română în veacul al XVI-lea*, Curs litografiat 1929 1930. Universitatea din București, Facultatea de litere și filozofie, p. 6—7.

[134] Klaniczay, *op. cit.*, p. 144 sq.

[135] ,,Cu toată dezbaterea amplă, considerăm că problema a rămas deschisă și nu se poate admite numai o singură explicație, la baza originii scrisului românesc concurînd cel mai probabil un complex de cauze în raport și de timpul de scriere (texte religioase, texte profane, acte și scrisori), pe primul plan situîndu-se, firește, multiple nevoi interne, dar nefiind de îndepărtat anumite impulsuri externe de dezlegare a traducătorilor de canonul « limbilor sfinte », fiecare cauză acționînd la timpul său". (I.C. Chițimia, *op. cit.*, p. 457).

Cele două mari curente ale Renaşterii — Umanismul şi Reforma — descoperă — fiecare în felul ei — limba maternă [136]. Ele sînt acelea care justifică teoretic şi aplică în practică folosirea acesteia. Prin elaborarea primelor gramatici şi dicţionare, precum şi a primelor traduceri, vor să dovedească echivalenţa, capacitatea expresivă a limbii materne faţă de limbile „sfinte". „Preocupările Umanismului pentru cultivarea limbii naţionale se întîlnesc cu acel program al Reformei potrivit căruia fiecare trebuie să citească biblia în limba maternă" [137]. Faţă de Umanism, meritul Reformei a fost că a deplasat centrul de greutate al culturii de la păturile superioare în rîndul maselor, principalul mijloc al ei fiind utilizarea limbii vorbite de popor. Motivaţia confesională a Reformei, necesitatea imperioasă ce decurgea din ideologia ei, anume ca masele să înţeleagă despre ce este vorba, a contribuit din plin la ascensiunea şi recunoaşterea drepturilor limbii materne. În acest sens au avut un rol fecund şi în Transilvania ideile lui Erasm şi ale lui Melanchton.

După traducerea în limba maghiară a bibliei, în care deci nu întîmplător are un rol însemnat Székely, dar mai ales Heltai, şi editarea unor lucrări de factură confesională, relativ curînd încep să apară operele istorice în limba maternă.

În condiţiile angajării sociale a Reformei orice cuvînt scris are o semnificaţie sporită. Dincolo de valoarea sa informaţională intrinsecă, istoria le oferea tot atîtea exemple şi analogii în sprijinul mişcării Reformei, a înţelegerii evenimentelor contemporane. Motivaţia didactică iniţială a Reformei, care a declarat şi a folosit limba maternă ca mijloc util în răspîndirea ideilor sale proprii şi în realizarea politicii ei culturale, rămîne valabilă şi atunci cînd nu mai este vorba de elaborarea unor opere propriuzis teologice.

Sînt semnificative din acest punct de vedere introducerile, dedicaţiile acestor opere, care exemplifică evoluţia şi lărgirea conţinutului noţiunii de „public cititor", al destinatarului acestora. Viziunea autorului umanist ce scrie pentru un cerc restrîns este treptat înlocuită cu cea a reformatorilor, care se adresează unui public din ce în ce mai larg, ce pînă la urmă se confundă cu întreg poporul. Elementele acestei evoluţii treptate le suprindem în cazul operei lui Székely şi a lui Heltai.

Deşi prefeţele operelor scrise în această epocă abundă în şabloane umaniste, putem fi de acord cu părerea că în cazul operei lui Székely şi chiar şi a lui Heltai sînt valabile cele afirmate în introducerile lor [138]. Prefaţa cronicii lui Székely de fapt punctează fazele evolutive ale viziunii autorilor epocii despre destinatarii scrierilor lor. El afirmă că iniţial şi-a scris cronica pentru uzul său propriu, şi doar apoi, la îndemnul prietenilor săi (de fapt este vorba de cercul restrîns al umaniştilor) a editat-o „spre a fi util tuturora". Cele cuprinse în prefaţa calendarului său — că l-a întocmit spre folosul şcolarilor — reprezintă o fază anterioară a motivării,

---

[136] Cf. Turóczi Trostler, *op. cit.*, passim, mai ales p. 17—72.

[137] Varjas, *Cancionale*, p. 7.

[138] Gerézdi, *Székely*, p. 16. Vorbind despre afirmaţia făcută de Székely, că şi-a scris calendarul spre a fi în folosul şcolarilor, Gerézdi spune : „Şi aceasta este un şablon bine cunoscut. În diferite variante ele apar frecvent în *epistola dedicatoria* ale umaniştilor. Şi că această afirmaţie uzuală nu este o simplă formulă de stil la sfîrşitul prefeţei, ci trebuie înţeleasă *mot à mot*, şi că exprimă un program de lucru de mare exigenţă şi serios, o dovedesc retroactiv marile opere" (p. 16).

după cum faza intermediară o constituie prefaţa, precum şi dedicaţia către Ferdinand a volumului de cîntece istorice al lui Tinódi, în care declară că se adresează ostaşilor care luptă împotriva turcilor, deşi avem convingerea că şi în cazul acesta este vorba de un public mult mai larg.

Vorbind despre scopul pentru care Matia Corvinul a adus în ţară învăţaţi din străinătate, Heltai sugerează şi el în prefaţa cronicii sale că se adresează tuturor ungurilor, adică poporului întreg.

Pe lîngă acestea, un alt argument invocat în sprijinul utilizării limbii materne, argument prezent şi în Palia de la Orăştie sau în operele cronicarilor români, este exemplul altor popoare, care au elaborat deja lucrări în limba maternă[139]. Această idee o întîlnim în calendarul lui Székely, dar indirect şi la Heltai, după cum la acest argument apelează la rîndul său Ioan Baranyai Decsi Czimor în prefaţa la prelucrarea operei lui Sallustius din 1596[140].

În celelalte scrieri aparţinînd istoriografiei în limba maghiară din Transilvania din secolul al XVI-lea, fie că n-au fost destinate publicului larg, fie că autorii lor nu mai socoteau necesară motivarea unei practici generalizate, nu se mai pledează în mod special pentru scrisul în limba maternă. După prima mare generaţie a Reformei — căreia îi aparţine atît Székely cît şi Heltai —, nu se mai recurge la argumentele amintite. Folosirea limbii maghiare alături de cea latină este deja un lucru obişnuit. Apariţia şi înmulţirea vertiginoasă, chiar şi numai a lucrărilor editate în limba maghiară în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — printre care un exemplu semnificativ îl constituie cîntecele istorice[141] — dovedeşte, credem, suficient această orientare nouă.

Cu toate acestea, dezvoltarea practicii scrisului în limba maghiară nu a putut înlătura dintr-o dată hegemonia limbii latine, care a continuat să rămînă limba în care se redactau operele „ştiinţifice". Autorii scriu operele lor în limba maghiară doar atunci cînd vor să se adreseze maselor sau atunci — este vorba de o parte însemnată a lucrărilor istorice nepublicate — cînd scriu pentru un cerc mai restrîns. Din această cauză, dar şi din aceea că marea majoritate a celor ce scriu în limba maghiară posedă o cultură medie, în timp ce autorii operelor scrise în limba latină au în majoritatea cazurilor studii universitare, există o deosebire calitativă simţitoare între producţiile „populare", scrise în limba maternă, şi cele bazate pe tradiţia umanistă, scrise în limba latină.

Utilizarea limbii maghiare în istoriografia transilvăneană este importantă din mai multe puncte de vedere. Ea a contribuit la formarea şi întărirea sentimentului apartenenţei cititorilor ei la comunitatea mai largă a locuitorilor ţării şi prin formarea unei conştiinţe istorice de factură modernă în rîndul maselor. Prin utilizarea şi recunoaşterea limbii materne, Renaşterea a făcut un nou pas spre eliberarea spiritului uman din cătuşele medievale. Ca parte integrantă a literaturii vechi scrierile de factură istoriografică contribuie la formarea şi uniformizarea limbii literare unitare prin folosirea limbii populare de toate zilele.

---

[139] Cu privire la reflectarea fazelor luptei pentru limba maternă, de exemplu în predosloviile cărţilor româneşti vezi : E. Stănescu, *Premisele medievale ale coştiinţei naţionale româneşti. Român, românesc în textele româneşti din veacurile XV—XVII*, p. 978.

[140] Nemeskürty, *op. cit.*, p. 265.

[141] Varjas, *Cancionale*, p. 15—18.

Dincolo de aspectul general unitar ce se impune prin folosirea limbii maghiare în aceste scrieri istorice, forma concretă în care ele au fost realizate a fost influenţată la rîndul ei de formaţia diferită a autorilor, de tradiţia istoriografică şi inovaţiile lor personale şi — indirect — de publicul cititor recrutat din pături sociale diferite. Ca urmare, din punctul de vedere al genurilor, operele care aparţin istoriografiei în limba maghiară din Transilvania din secolul al XVI-lea prezintă un aspect eterogen. Cu excepţia cîntecelor istorice, gen cu trăsături bine precizate, restul scrierilor sînt inegale şi diferite între ele. Cauza aspectului foarte variat, al amestecului unor elemente medievale şi renascentiste[142], este faptul că în secolul al XVI-lea începe conturarea genurilor literare[143] în condiţiile trecerii unor pături importante de la cultura orală la cea scrisă, fenomen care atrage după sine primatul conţinutului şi anume al celui epic — asupra formei operelor[144].

Complexitatea fenomenului — cînd scopuri şi mijloace, elemente de formă şi conţinut nu se grupează în sisteme specifice, bine determinate — o reflectă diferitele produse ale practicii scrisului oficial sau particular în limba maghiară, care direct sau indirect reprezintă prin conţinutul lor istoriografic şi filiere epice, care au alimentat această istoriografie[145].

Relatările şi informaţiile istorice se găsesc în documente — cum ar fi cel din 1584 privind hotărnicirea cetăţii Sînlelec, care vorbeşte despre lupta dintre secuii de rînd şi nobili[146]. Testamentele — şi nu numai cele din secolul al XVII-lea[147] — precum şi legile dietei principatului transilvănean[148] conţin de asemenea multiple elemente istoriografice. Însemnările — la început simple — în cărţi bisericeşti sau calendare contemporane[149], cuprindeau pe lîngă date familiale şi date istorice sau economice[150], iar uneori stăteau la baza unor cronici de familie[151]. Scrisorile, prin natura lor, abundă în informaţii variate privind evenimentele sociale, politice, ecleziastice, culturale, suplinind printre altele şi funcţia ziarelor de azi[152]. Se ştie că Melanchton în cursurile sale universitare s-a folosit şi de relatările discipolilor săi unguri[153], după cum a existat o anumită legătură între scrisori şi genul

---

142 Gyenis Vilmos, *A reneszánsz széppróza néhány sajátossága* (Cîteva trăsături specifice ale prozei beletristice din epoca Renaşterii), în „Helikon", 1970, nr. 3—4 (în continuare : Gyenis, *A reneszánsz széppróza*), p. 420.

143 Varjas, *Cancionale*, p. 8 ; Gyenis, *op. cit.*, p. 415.

144 *Ibidem*, p. 413—416.

145 *Ibidem*, p. 415 sq. Acelaşi fenomen are loc şi în literatura română (cf. *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1964, sub red. Al. Rosetti, Mihai Pop, I. Pervain, Al. Piru, p. 294.

146 *Erdélyi Történelmi Adatok*, I, p. 265—268.

147 Kemény Katalin, *Erdélyi emlékirók*(Memorialişti transilvăneni), în „Erdélyi Múzeum" (Muzeul ardelean), 37 (seria nouă 3) (1932), nr. 4—6, p. 268 sq.

148 *ETT*, I, p. I, XIII.

149 Kanyaró Ferenc, *Fölvilágosító észrevételek Bogáthi családi érdekű feljegyzéseihez* (Observaţii ce clarifică însemnările familiale ale lui Bogáthi), în „Keresztény Magvető" (Semănătorul creştin), 27 (1902), p. 266—270 ; Pokoly József, *Bogáthi Fazekas Miklós naptári följegyzései* (Însemnările din calendar ale lui Bogáthi Fazekas Miklós), în „Keresztény Magvető", 27 (1902), p. 262—264 ; introducerea lui Kardos Tibor la *Erdély öröksége. Erdélyi emlékíró. Erdélyről. 1. Tündérország* (Moştenirea Transilvaniei. Memorialişti ardeleni despre Translivania. 1. Ţara zînelor) (în continuare : Kardos, *Tündérország*), p. XXIX.

150 ETT, I, p. XVIII.

151 Kardos, *Tündérország*, p. XXIX.

152 Vezi şi Al. Rosetti, *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei (1592—1638)*, Bucureşti, 1944, p. 27—75.

153 Borzsák, *op. cit.*, p. 436 sq.

memorialistic[154]. Feluritele variante ale memoriilor — jurnalele, relatările, diariile, autobiografiile, mărturiile etc.[155]— constituie de asemenea tot atîtea concretizări, e adevărat — subiective, ale unor evenimente istorice, iar cîntecele istorice reprezintă o continuare a tradiţiilor epicii orale maghiare, practicată în tot cursul evului mediu[156].

Stabilirea genurilor cărora le aparţin operele istoriografice în limba maghiară din secolul al XVI-lea nu se poate face pe baza terminologiei folosite de autorii respectivi. Dovadă este cazul lui Székely, Tinódi, Heltai şi Borsos care îşi intitulează cu toţii operele istorice „cronici". Este evident că fiecare a înţeles altceva prin acest termen. Deşi într-un fel sau altul toate patru erau „istorii" ale unor evenimente, căci autorii lor s-au referit în primul rînd la subiectul tratat, ele diferă atît ca nivel, cît şi ca modalitate de realizare.

Cît de generală sau nespecifică poate fi terminologia folosită o dovedeşte scrierea lui Gálfi, care numai potrivit scopului şi conţinutului ei poate fi numită „mentség" (justificare), dar în nici un caz din punct de vedere al teoriei literare. De fapt un asemenea gen literar nu există şi opera lui poate fi încadrată cel mult genului memorialistic. În cazul lui Pellérdi situaţia e aceeaşi. Fiind o scrisoare, ea n-are de ce să aibă titlu, însă exceptînd partea de început şi de sfîrşit a scrisorii, care respectă tipicul genului, textul propriu-zis este de fapt o relatare, o descriere de proporţii mai mici — e adevărat — a unui eveniment istoric. În „însemnările" sale istorice Gyulafi se foloseşte de una din cele mai complexe genuri ale secolului al XVI-lea, care înmănunchează toate elementele şi mijloacele dobîndite în cursul evoluţiei sale de istoriografia de pînă atunci, comentariile. Folosirea acestui gen de factură memorialistică, de fapt jurnal, însă obiectivă, bazat pe o informaţie şi o metodă de cercetare de eficienţă maximă pentru acea epocă, îi asigură un loc cu totul aparte între istoricii ce scriu în limba maghiară. Din păcate însă nici termenul de „însemnări" nu reflectă suficient genul căreia îi aparţine opera sa[157].

Avînd în vedere caracterul aparent eterogen al acestor scrieri, respectiv caracterul de tranziţie al secolului al XVI-lea în privinţa constituirii literaturii, sînt utile încercările prin care istoricii literari caută să surprindă componentele elementare ce intră în structura acestor opere. Astfel, la analiza unor lucrări din această epocă au ieşit la iveală o serie de elemente comune aparţinînd epicii scurte, cum ar fi anecdota[158], care asigură realismul relatărilor din aceste opere istorice şi din care va lua naştere genul

---

[154] Szabó György, *Az erdélyi önéletírás* (Autobiografia transilvăneană), în „Nyelv- és Irodolomtudományi Közlemények" (Comunicări privind ştiinţa lingvistică şi literară), 7 (1963), nr. 1, p. 21.

[155] Cf. Kemény Katalin, *op. cit.*, p. 190—192; Gyenis Vilmos, *Emlékirat és anekdota* (Memoriile şi anecdota), în „Irodalomtörténet" (Istorie literară), 1970, p. 306.

[156] Varjas, *Cancionale*, p. 10.

[157] Din punctul de vedere al legăturilor dintre istoriografia în limba maghiară şi cea în limba latină este semnificativă analogia care există între însemnările istorice ale lui Gyulafi Lestár şi notele, observaţiile înregistrate (de fapt tot comentarii) făcute de Forgách Simon şi Istvánfi Miklós la celebra lucrare a lui Francisc Forgách, cf. *Ghymesi Forgách Ferencz nagyváradi püspök magyar históriája 1540—1572 Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt* (Istoria maghiară a episcopului de Oradea, Francisc Forgách de Ghymes, 1540—1572, împreună cu notele lui Simon Forgach şi Nicolae Istvánfi, Pesta 1866, cu introducerea lui Francisc Toldy, în (*Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, XVI*).

[158] Gyenis, *A reneszánsz széppróza*, p. 413—419, 422—424.

memorialistic[159]; descrierea de călătorie[160] alimentată de interesul deosebit față de științele naturii, geografie sau etnografie[161], care și ea are o anumită funcționalitate în operele istorice[162].

Scrierile istoriei transilvănene maghiare din secolul al XVI-lea sînt studiate deopotrivă de istoria literară și de știința istorică. Fiecare dintre ele însă are atît sub raportul obiectului, cît și al metodelor trăsăturile sale proprii. Terminologia cu privire la genurile operelor istorice, cît și criteriile pe baza cărora ele au fost stabilite de către istoria literară, doar parțial pot fi utilizate de știința istorică. Studiind scrierile amintite știința istorică urmărește aspectele și fenomenele proprii istoriografiei ca : evoluția gîndirii istorice, progresul realizat în ce privește rolul factorilor ce acționează în istorie, relația dintre societate și scrierea istorică, lărgirea bazei documentare și în funcție de aceasta valoarea de izvor autentic a operelor analizate, ceea ce determină și o metodologie proprie istoriografiei. În acest context apare necesitatea de a elabora o clasificare nouă a operelor istorice prin definirea unor genuri istoriografice care să țină seama de obiectul și metodele specifice științei istorice, deosebit de cele ale istoriei literare.

Trecînd în revistă scrierile de factură istoriografică în limba maghiară din Transilvania secolului al XVI-lea am văzut că nu poate fi schițată o imagine unitară a ei. Aceste opere reprezintă tot atîtea încercări, modalități de manifestare a spiritului uman creator. Relativ restrînse ca număr, ele au consemnat pentru prima dată în limba maghiară evenimentele de seamă ale trecutului și prezentului istoric. Variate în formă și conținut, ele au reprezentat și au servit în același timp depășirea viziunii medievale, contribuind la emanciparea, laicizarea cititorilor. În ele s-au materializat ideile Umanismului și Reformei, ajungînd pînă la masele de curînd ridicate la nivelul culturii scrise. Aceste lucrări alimentează pentru prima dată conștiința istorică și contribuie la evoluția conștiinței de comunitate a poporului. Alături de determinările specifice fiecăruia în parte, scrierile istorice de care ne-am ocupat formulează tot mai conștient cele două aspecte principale ale istoriei : cel științific al consemnării evenimentelor de seamă și cel al popularizării și educării prin aceasta. În realizarea acestor scopuri asistăm la primele aplicări, e adevărat timide, ale unei metodologii proprii și indispensabile cercetării trecutului. Descrierea, adesea amănunțită, a prezentului, îi îndrumează spre prezentarea în culori vii a trecutului. Datorită izvoarelor și a predilecției pentru descrieri, nu odată amănunțite, cu greu se poate stabili dacă avem de-a face cu o operă de factură istoriografică sau pur și simplu cu un izvor istoric.

Apariția acestor opere cu toate trăsăturile lor a fost menită să servească scopuri practice[163], deosebindu-se sub acest raport de istoriografia

---

159 Gyenis surprinde foarte just rolul deosebit de important al anecdotei în conturarea genului memorialistic și în general al literaturii beletristice în formare. Vezi : Gyenis Vilmos, *Emlékirat és anekdota*, p. 305—321).

160 Despre tipurile de descrieri de călătorii cf. Kovács Sándor Iván, *Útleíróutazók — utazási irodalom* (Autori de jurnale de călătorie — literatura notelor de drum), în „Acta Historiae Litterarum Hungaricarum", tomus X—XI, Szeged, 1971, p. 80 sq. ; D. Ciurea, *Considerations sur la littérature historique et géographique des XVIIe — XVIIIe siècles (essai de classification)*, în „Revue Roumain d' Histoire", 10 (1971), nr. 5, p. 824.

161 *A magyar irodalom története*, I, p. 290.

162 Kardos, *op. cit.*, p. XXXI.

163 Kulcsár, *Heltai*, p. 19.

propriu-zisă a Renaşterii[164]. Rezultatul a fost că în momentul în care au încetat să mai acţioneze condiţiile care au favorizat apariţia scrierilor istorice în limba maghiară în aceste forme şi cu scopul de a se adresa maselor, rolul lor s-a diminuat simţitor. În urma recesiunii economico-sociale, parţial şi ideologice, cînd se restrînge din nou raza de acţiune şi utilizare a limbii maghiare în favoarea celei latine, dispar operele istorice ce se adresau unui public cititor larg, după cum — într-o anumită perioadă — nu se mai elaborează nici sinteze istorice[165]. Societatea nu oferă condiţii favorabile activităţii unor istorici ce vor să scrie în limba maternă. Chiar dacă reproşul lui Gyulafi pentru dezinteresul ardelenilor faţă de istorie[166] pare să fie exagerat, cel al lui Heltai care deplînge în introducerea cronicii sale dezinteresul şi lipsa de sprijin faţă de activitatea istoricului, comparativ cu vremurile luminoase ale lui Matia, par totuşi să fie întemeiate[167]. Vremurile cumplite ce s-au abătut asupra ţării îşi găsesc ecoul în răspunsul lui Francisc Hunyadi către Ioan Baranyai Decsi Czimor[168], precedînd o stare de spirit asemănătoare aceleia despre care vorbeşte în prefaţa cronicii sale Miron Costin cu mai bine de o sută de ani în urmă[169]. Pe drept cuvînt s-a afirmat: „Energia umaniştilor împovăraţi de mii de alte sarcini s-a fărîmiţat în lupta dusă pentru menţinerea fiinţei naţionale, pentru rezolvarea problemelor sociale fndamentale, uneori şi în cea dusă unul împotriva celuilalt, iar forţele ce-au mai rămas au trebuit să o îndrepte spre satisfacerea unor necesităţi elementare"[170].

Aspectul atît de variat al scrierilor istorice transilvănene în limba maghiară din secolul al XVI-lea în cel următor nu-l mai întîlnim. Se impune tot mai mult memorialistica în limba maternă[171]. Va trebui să treacă încă multă vreme pînă ce, după o luptă tenace cu limba latină, redescoperindu-şi antecedentele din secolul al XVI-lea, să se impună limba maternă şi în istoriografia maghiară din Transilvania.

LES DÉBUTS DE LA LITTÉRATURE HISTORIQUE DE TRANSYLVANIE RÉDIGÉE EN HONGROIS (XVIe SIÈCLE)

(RÉSUMÉ)

L'apparition de l'historiographie transylvaine en hongrois au cours du XVIe siècle a été déterminée par des nécessités concrètes, objectives, par le stade de développement de l'historiographie ré-

164 *Ibidem*, p. 8.

165 Varjas, *Heltai Gáspár*, p. 308.

166 Gyulafi, *Monumenta*, XXXI, p. 94 sq.

167 „ar fi demni aceştia de cinstire, cei ce s-au străduit şi se străduiesc... Dar sînt puţini care ar fi cu vre-o recunoştinţă faţă de cei coştiincioşi. Ce-am putea face? Aşa a fost lumea de la începuturi. Să fie totul precum e voia lui". O idee asemănătoare apare şi în prefaţa lui Baranyai Decsi Czimor János la opera lui Sallustius (Nemeskürty, *op. cit.*, p. 265).

168 „Ce să gîndeşti, ce să hotăreşti în pericolul şi înrăutăţirea aceasta generală a lucrurilor, îţi vei da tu seama de îndată. Cum vezi, vîslim între "Skylla şi Charibda şi, cum se spune, ţinem lupul de urechi..." Szabó Károly, *Adatok Decsi János életéhez* (Date privind viaţa lui Ioan Decsi), în „Magyar Protestáns Szemle" (Jurnalul protestant maghiar), Budapesta, 1880, p. 139.

169 Miron Costin, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1965, ed. îngrijită de P.P. Panaitescu, p. 4 sq.

170 Kulcsár, *Heltai Gáspár*, p. 19.

171 Kemény Katalin, *op. cit.*, p. 187; Domokos Pál Péter, *Tatrosy György önéletirása és történeti feljegyzései* (Memoriile şi însemnările lui Gheorghe Tatrosy), în „Irodalomtörténeti Közlemények", 61 (1957) nr. 3, p. 240; Kulcsár, *Heltai Gáspár*, p. 19.

digée en latin, en général, ainsi que par la création d'une littérature en hongrois.

Les œuvres les plus représentatives sur lesquelles porte la présente étude sont : la chronographie de Benczédi Székely István, la chronique de Heltai Gáspár, les chants historiques de Tinódi Sebestyén, l'autobiographie de Gálfi János, «la lettre » à caractère de propagande de Pellérdi Péter et les écrits historiques de Gyulafi Lestár.

En dehors des conditions historiques existantes, le choix du sujet, l'adoption des méthodes de sélection et de présentation du matériel, la vision générale des auteurs ont été influencés par la place qu'occupaient ces derniers dans la société ainsi que par leur formation intellectuelle.

Les œuvres appartenant à cette historiographie ont un caractère hétérogène. Le statut équivoque-entre la science et la littérature —explique la variété des genres. Le double but — scientifique et moralisateur-éducatif — a contribué à son tour à la diversité, quant à la forme et au contenu, des œuvres appartenant à l'historiographie transylvaine du XVIe siècle, rédigée en hongrois, qui s'adressent à une couche de lecteurs de beaucoup plus large que celle familiarisée avec le latin. Bien que présentant certains éléments communs, voire même des similitudes — en ce qui concerne la thématique, la conception de temps et d'espace, la compilation en tant que méthode de travail, etc.— dérivant soit des traditions de l'historiographie médiévale, soit des dernières tendances de l'humanisme et de la réforme—la multitude et les modalités de réalisation de ces œuvres retiennent cependant l'attention.

CU PRIVIRE LA DOMNIA LUI VLAD ÎNECATUL

DE

ION DONAT

Domnia lui Vlad Înecatul (1530—1532), care este cuprinsă în îndelungata perioadă de lupte pentru tron ce a urmat după moartea lui Neagoe Basarab, se află menţionată foarte sumar în cronicile Ţării Româneşti. Potrivit acestor cronici, după ce Moise vodă a tăiat pe Neagoe vornicul şi pe Preda postelnicul, ucigaşii lui Radu de la Afumaţi, „făcîndu-le moarte pentru moarte”[1], alţi boieri „care fuseseră la acel sfat”, temîndu-se că vor avea aceeaşi soartă, au fugit la Ţarigrad de unde au venit cu un domn nou, Vlad vodă; iar Moise s-a restras în Ţara Ungurească. De acolo, fostul domn s-a înapoiat cu oşti, dar a fost biruit de Vlad pe apa Oltului, la Viişoara, unde au pierit atît Moise, cît şi Barbul banul de la Craiova. „Decii, întorcîndu-se cu izbîndă la scaunul său, au domnit cu pace 2 ani pol şi mergînd la Popeşti, den jos de Bucureşti, în primblare, acolo s-au înecat în Dîmboviţa[2].

Unele fapte, petrecute în ţară în acest răstimp, au rămas multă vreme necunoscute istoricilor, pe de o parte datorită confuziei dintre acest Vlad vodă şi tatăl său omonim, domn între 1510 şi 1512, iar pe de altă parte din cauza unor erori de ediţie, care au trecut de la un autor la altul, în curs de mai multe decenii. În afară de aceasta, lămuriri noi a adus cuprinzătorul hrisov al lui Mihnea Turcitul din 1589, privitor la împărţirea averii Craioveştilor, care n-a fost cunoscut istoricilor mai vechi[3]. Iată de ce este necesară o reexaminare generală a izvoarelor.

În 1532, puţin după urcarea sa în scaun, Vintilă voievod, urmaşul lui Vlad Înecatul, întăreşte lui Vlaicu clucerul din Piscani şi fraţilor săi, Mihnea stolnic şi Badea, şi nepotului Pătru, mai multe sate, printre care şi partea lui Barbu ban şi a fratelui său Drăghici, din *Bărbăteşti* şi *Brăneşti*[4]. Domnul arată că cei doi fraţi au pierdut această parte „cu hiclenie faţă de Vlad voievod, iar boierul domniei mele, jupan Vlaicu clucer, el a dobîndit-o cu dreaptă şi credincioasă slujbă faţă de Vlad voievod. Iar după aceea, aceste mai sus scrise averi, sate şi ţigani, partea jupanului Barbu ban şi a fratelui său Drăghici, s-au aflat şi cumpărate de jupanul Vlaicu clucer,

[1] În realitate tăierea lui Neagoe s-a petrecut mult mai tîrziu, către sfîrşitul domniei lui Moise, căci el este mare vornic în sfatul acestui domn pînă la 24 noiembrie 1529 (*DRH*, B, III, p. 144—145). Actul următor, ce ni s-a păstrat de la Moise, este din 22 mai 1530 şi în el apare ca mare vornic Stoica Bălţatul (*ibidem*, p. 146). Executarea lui Neagoe a avut aşadar loc între aceste date. Vezi şi opinia lui I.C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craoiveştii*, extras în „Arhivele Olteniei”, XI (1932), p. 68.

[2] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 47; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 44—45.

[3] Importanţa deosebită a acestui hrisov a fost semnalată mai întîi de Şt. Ştefănescu, *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, I (1956), p. 325—332.

[4] Satele n-au putut fi identificate.

pentru că Barbu ban și fratele său Drăghici ei au rămas datori emirului din Vidin cu 40 000 aspri și emirului din Rahova cu 50000 aspri. Și acești aspri erau ai împăratului, de la vaduri, din socoteala lui tefterdar bașa al împăratului, Schinder Celebi. Și mare pîră a avut răposatul Vlad voievod din partea Porții pentru acei aspri. Și a plătit domnia lui acea datorie, mai sus-zișii aspri, 90 000 aspri. Și am vrut domnia mea să iau acea mai sus-zisă datorie de la acei boieri care țineau averile lui Barbu ban și ale lui Drăghici. Iar ei au căzut și s-au rugat la domnia mea, ca să-i miluim domnia mea cu cît am plătit domnia mea (sic) datoria lui Barbul ban, ca să se cheme și cumpărate de ei acele mai sus-zise averi"[5].

Tot lui Vlaicu din Piscani îi dăruiește Vlad Înecatul satul Cetățeni (la est de Cîmpulung). În 1548, Mircea Ciobanul întărește acest sat jupanului Mihnea, acum pîrcălab, fratele lui Vlaicu din Piscani, deoarece ocina „a fost dobîndită de răposatul Vlaicu logofăt încă din zilele răposatului Vlad voievod Înecatul, de la Barbu al Gogoșoaei, fiindcă Gogoșoaia și fiii săi au pierdut cu mare hiclenie față de domnia mea (sic)"[6].

Stăpînii satelor Bărbătești, Brănești și Cetățeni sînt aceleași persoane: Barbu mare ban al Craiovei (al doilea cu acest nume), cumnatul lui Moise vodă, cel pierit la Viișoara, și fratele său Drăghici Gogoașă, care s-a ridicat domn. Amîndoi erau fiii lui Danciu comisul Craiovescu zis Gogoașă, despre care s-a pretins că a murit fără urmași[7] și al „Gogoșoaiei", fiica lui Gherghina pîrcălabul de Poenari, ginerele lui Vlad Călugărul. Identitatea lui Drăghici, necunoscută pînă la apariția actului de împărțeală a averii Craioveștilor din 1589, este arătată limpede acolo, unde se indică și împrejurările în care a pierit. Despre al treilea fiu al lui Neagoe Strehăianu, hrisovul lui Mihnea Turcitul precizează: „Danciul Gogoașă comis a avut un fiu din trupul său, anume Drăghici, ce s-au ridicat domn la Țarigrad ca să vină în Țara Românească și a închinat toată partea lui și a tatălului lui, turcilor. Iar domnul care a fost atunci... a adunat pe toți boierii lui de i-a trimis la cinstita Poartă, de s-au pîrît cu el și l-au pierdut acolo. Iar apoi, de vreme ce au venit acei boieri de la Poartă, domnul lor i-a întrebat care ce a cheltuit. Așa a prădălicit și a luat partea lui Danciu Gogoașă, de a împărțit-o acelor boieri"[8]. Acest izvor se completează cu altele.

Un document de la același Mihnea Turcitul, din 1588, cuprinde informația că Șerban banul, cumnatul lui Pîrvu ban Craiovescu, a primit satul Fîntînelele de la gura Călmățuiului (lîngă Zimnicea) „de la Vlad voievod Înecatul, cînd s-a dus de a spînzurat pe Drăghici al lui Danciu Gogoașă

[5] *DRH*, B, III, p. 222. Vlad voievod cel viclenit este Vlad Înecatul, cum a constatat I.C. Filitti, vezi *Banatul Olteniei și Craioveștii*, p. 30, nr. 196 și p. 58, rectificîndu-l pe A.D. Xenopol, *Lupta între Dănești și Drăculești*, „Analele Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXX, 1907, p. 240 și pe Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 238, care au crezut că este vorba despre Vlad Călugărul. Pentru identificarea justă vezi și Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 205–206.

[6] *DIR*, B, XVI, vol, II, p. 374.

[7] Așa credea I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 28, pentru care Barbu banul cel căzut era fiul lui Pîrvu banul. El nu știa atunci că fratele acestuia, Drăghici, era aceeași persoană cu Drăghici vodă Gogoașă.

[8] *DIR*, B, XVI, vol. V, p. 405.

la Ţarigrad, pentru că s-a ridicat să vie domn în Ţara Românească"[9]. Despre aceleaşi împrejurări, rezumatul unui hrisov pierdut, tot al lui Mihnea Turcitul, din 7094 (1585—1586), în care nu este indicat beneficiarul, spune că „Drăghici sin Danciu Gogoaşă ... înşelînd împărăţia că ar fi fecior de domn, i-au dat domnia, şi dovedindu-l boierii de mincinos, l-au spînzurat la Ţarigrad"[10]. Actul era „dă moşia Viişoara", adică pentru un sat din imediata apropiere a Fîntînelelor, cu care împreună făcuse parte din vechiul domeniu al Craioveştilor. Cel ce a primit dania trebuie să fi fost sau Şerban banul, sau unul din boierii ce l-au însoţit la Poartă.

Multă vreme ridicarea la domnie a lui Drăghici Gogoaşă a fost datată greşit de marea majoritate a cercetătorilor, din cauza unei erori de lectură, care a fost îndreptată cu prilejul tipăririi corpusului de documente medievale ale Academiei. Hrisovul menţionat mai sus, din 1588, pentru Fîntînele, a fost cunoscut, în curs de aproape cincizeci de ani, numai dintr-un rezumat greşit, publicat în 1905[11], în care nu se arată cine l-a trimis pe Şerban banul la Ţarigrad. Lipsind această precizare, a rămas loc pentru ipoteze, aşa încît s-a putut afirma că Drăghici s-a ridicat domn în vremea lui Radu Paisie, în 1536, sau între 1535 şi 1539[12].

Un ecou despre ridicarea lui Drăghici Gogoaşă găsim şi în legătură cu satul Izlazul (lîngă vărsarea Oltului). Izvoarele arată că jumătate din acest sat a fost zestre a jupaniţei Marga cea bătrînă, fiica lui Pîrvu vornicul Craiovescu şi sora lui Neagoe Basarab, iar cealaltă jumătate era, înainte de domnia lui Radu Paisie, în stăpînirea lui Fîrtat vornicul din Drăgăşani, de la care o cotropesc, în silă, Pîrvuleştii. Un act din 1579 arată că după aceea, „cînd a fost în zilele lui Vlad voievod... Fîrtat vornicul a venit cu slujbă de la cinstita Poartă", iar domnul „i-au dat şi l-au miluit cu moştenirea lui, jumătate de Izlaz"[13]. Întrucît din text se vede că Vlad voievod, care dă satul şi pentru care Fîrtat face drumul la Poartă, a domnit înainte de Vintilă vodă, el nu poate fi decît Vlad Înecatul, căci

---

[9] *Ibidem*, p. 365.

[10] *Cronologia tabelară*, în N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 34.

[11] St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 61—62. Citatul din rezumat are următorul cuprins: „... fiindu-i bătrînă şi dreaptă moşie şi de moştenire lor, ajunsă şi cumpărată de răposatul ban Pîrvu încă de mai nainte vreme din vremea altor domni bătrîni, ce au fost mai naintea domniei mele, de la Vlad voievod Călugărul şi fiul său Radu voievod cel Bun, şi încă şi după aceştia de la Vlad voievod Înecatul. Şi iar l-a ajuns jupîn Şerban banul, cumnatul Pîrvului banul, cînd a mers de a spînzurat pe Drăghici al lui Danciu Gogoaşă la Ţarigrad, deoarece s-a fost ridicat să vină domn în Ţara Românească". În realitate, textul este următorul: „... pentru că le este veche şi dreaptă ocină şi de moştenire lor, agonisită şi cumpărată de răposatul Pîrvu ban încă de mai înainte de domnia mea, de la Vlad voievod Călugărul şi fiul lui, Radu voievod cel Bun. Şi încă şi peste aceasta iarăşi a agonisit jupan Şerban ban, cumnatul lui Pîrvu ban, de la Vlad voievodul Înecatul cînd s-a dus de a spînzurat pe Drăghici al lui Danciul Gogoaşă la Ţarigrad, pentru că s-a ridicat să vie domn în Ţara Românească" (*DIR*, B, XVI, vol. V, p. 365).

[12] A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. IV, p. 198—199; St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 63; idem, *Domnia lui Radu vodă Paisie şi a fiului său Marcu voievod*, în „Arhivele Olteniei", XVII (1938), p. 201; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 73; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. II-1, Bucureşti, 1937, p. 163. Eroarea persistă şi în elementele de cronologie date în *DIR*, *Introducere*, vol. I, p. 488, unde data ridicării lui Drăghici este: aprilie 1536. Totuşi ea fusese îndreptată încă din 1941, de Ion Radu Mircea (*Ţara Românească şi închinarea Brăilei*, în „Balcania", IV (1941), p. 456, nota 3), care nu putea să ştie însă atunci cine era Drăghici voievod.

[13] *DIR*, XVI, vol. IV, p. 410.

despre tatăl său Vlăduț, din 1510—1512, nu poate fi vorba. Fîrtat din Drăgășani, dușman al Pîrvuleștilor, a făcut probabil parte din boierii care au fost la Țarigrad spre a-l spînzura pe Drăghici.

Aceluiași Fîrtat vornic îi dăruiește Vlad Înecatul la Brătășani (sat dispărut lîngă Șopîrlița, în apropiere de Brîncoveni), „partea fiilor lui Bușagă... ocină și dobitoace și scule și case și toate averile ce se chiamă ori vii ori moarte, căci... ei și-au pierdut ocina și averile cu rea hiclenie față de domnia mea. Iar boierul domniei mele... a dobîndit cu dreaptă și credincioasă slujbă"[14]. Pe Bușagă și pe fiii săi nu-i pot identifica — un Bușaga stolnic figurează în divanele lui Dan al II-lea — dar poziția satului lor sugerează o înrudire cu boierii din Văleni și, prin aceștia, cu ramura Craioveștilor de la Caracal, care au pierdut Izlazul în favoarea aceluiași beneficiar. Atrage atenția și data actului — 4 octombrie 1530 — deoarece acesta este singurul izvor contemporan ce amintește de vicleniile din vremea lui Vlad Înecatul, care probabil au stat, toate, în legătură mai întîi cu luptele pentru scaun ale lui Moise vodă, iar apoi cu încercarea lui Drăghici de a lua domnia. Ridicarea lui Gogoașă trebuie să fi avut loc între 18 august 1530, data luptei de la Viișoara[15] și 4 octombrie același an.

După toate probabilitățile, îndată după moartea în luptă a lui Moise și a cumnatului său Barbu ban[16], fratele acestuia din urmă, Drăghici Gogoașă, a fugit peste Dunăre, unde emirii vecini cu Oltenia, de la Rahova și Vidin, îi erau prieteni și creditori. Cu asemenea sprijin și „închinîndu-și averea turcilor", el „s-a ridicat domn la Țarigrad", dar boierii lui Vlad vodă l-au pîrît la împărăție că nu era fecior de domn, cum se pretindea, și au reușit să facă a fi spînzurat. În fruntea delegației de pîrîtori se afla Șerban marele ban al Craiovei — el însuși un viitor pretendent — care fiind ginerele lui Radu postelnic Craiovescu, era văr prin alianță cu Drăghici, feciorul lui Danciu Craiovescu. De aci se vede cît de divizată era, prin luptele pentru domnie și avere, această familie care este socotită uneori drept o facțiune unită, opusă altor partide boierești din Țara Românească. Dușmănia aceasta era dealtfel mai veche decît vremea lui Moise și a lui Vlad Înecatul, căci Neagoe Basarab, feciorul lui Pîrvu Craiovescu, îl cotropise pe Șerban banul și pe frații săi, luîndu-le niște mori de moștenire de la sud de Pitești, după cum afirmă ei înșiși într-un act de la 1533[17].

O altă viclenie, considerată din vremea lui Vlăduț (1510—1512)[18], este tot din domnia lui Vlad Înecatul și poate fi cu greu despărțită de cele precedente. Printr-o poruncă din 1534, Vintilă voievod reîntărește lui Vlaicu mare logofăt și fraților săi — adică acelorași boieri din Piscani, pe care îi confirmase și în stăpînirea satelor lui Barbu ban și Drăghici Gogoașă — satele Spinișor, Stîngăcea și Fratoștița (toate lîngă Filiași), care fuseseră ale lui Radu din Spinișor și ale fratelui său Vlad. În act se

---

[14] *DRH*, B, III, p. 161.

[15] N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LI; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 29 și 69. La 7 august 1530, cu puțin înainte de luptă, Barbu banul și fratele său Drăghici, confirmînd o danie a neamului lor către mănăstirea Cozia, întrebuințează o formulare care amintește pe cea domnească (*DRH*, B, III, p. 155—156).

[16] Barbu ban era căsătorit cu sora lui Moise (Hurmuzaki, *Documente*, II—3, p. 654).

[17] *DRH*, B, III, p. 282.

[18] St. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 247—248; Ilie Minea și L.T. Boga, *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, II, p. 123—124.

arată că aceştia „le-au pierdut cu rea hiclenie încă de la Vlad voievod cel Tînăr, căci a fost Radu strîngător de bir la judeţul Jiul de Jos, de a fugi cu birul şi cu haraciul Ţării Româneşti şi al împăratului peste Dunăre, cu 30 000 aspri. Iar răposatul Vlad voievod l-a ajuns cu dreaptă judecată şi cu putere de la cinstita Poartă, l-a prins...şi l-a ucis după faptele sale, ca pe un viclean. Iar averile...le-a miluit mai sus-zisului dregător al domniei mele"[19].

Cine este „Vlad voievod cel Tînăr" din documentul de mai sus? Se ştie că sub acest nume au fost cunoscuţi doi domni ai Ţării Româneşti: primul, fiul lui Vlad Călugărul, domn înaintea lui Neagoe Basarab, şi-a zis în actele ce ni se păstrează: Vlad, fiul lui Vlad voievod[20], dar în cronici apare sub numele de Vlad, Vlăduţă sau Vlăduţ voievod cel Tînăr[21]; cel de al doilea, fiul acestuia, se intitulează el însuşi, într-un hrisov din 1530, păstrat în original[22], şi în pecetia sa: „Io Vlad voievod cel Tînăr[23], — dar posteritatea l-a reţinut sub numele de Vlad Înecatul. Indicaţia: „Vlad cel Tînăr", din porunca lui Vintilă voievod, nu poate face aşadar, singură, dovada că acolo este vorba de Vlad Vlăduţ din 1510—1512, cum am văzut că s-a interpretat. Pe de altă parte nu avem nici o informaţie care să arate că Vlaicu din Piscani — care apare în documente abia în 1526[24] — a fost favoritul lui Vlad-Vlăduţ dar îl aflăm, cum s-a văzut, în repetate rînduri, primind danii de la Vlad Înecatul. Unele amănunte ale vicleniei lui Radu de la Spinişor se pot explica prin împrejurări din domnia acestuia din urmă. Radu a fugit „cu birul şi cu haraciul", ceea ce însemnează că pînă atunci se găsea în administraţia ţării, cum se şi aflau, la sfîrşitul domniei lui Moise, boierii din partida lui Barbu ban şi Drăghici, care îl vor vicleni pe Vlad Înecatul. Se cuvine subliniat aci şi faptul că satele lui Radu de la Spinişor se găseau lîngă marele domeniu al Craioveştilor din Oltenia, Stîngăceaua fiind chiar în hotar cu Strehaia lui Neagoe banul cel bătrîn. Ceva mai mult: Spinişorul însuşi ştim că a fost al Craioveştilor, căci el trebuie să fie satul cu acest nume, întărit Neacşei din Brîncoveni şi lui Detco mare armaş de Radu Paisie[25], domnul care va tăia, pînă la urmă, pe Vlaicu din Piscani. Satul se va fi întors, cu alte cuvinte, în familia vechilor stăpîni, cum constatăm că se petrec lucrurile cu majoritatea bunurilor confiscate pentru viclenie[26]. După toate probabilităţile, Radu din Spinişor şi fratele său făceau parte din neamul Craioveştilor.

Dar un sat cu numele Spinişor, se întîlneşte şi în legătură cu ridicarea lui Dragodan voievod, pe care nu-l cunoaştem altfel. Petru voievod, fiul

---

[19] *DRH*, B, III, p. 303.

[20] Pentru actele emise de cancelaria sa, cunoscute pînă astăzi, vezi *ibidem*, II, p. 141—192.

[21] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 17—23, 205; Radu Popescu, *Istoriile*, p. 27—29.

[22] *DRH*, B, III, p. 164. În celelalte acte îşi zice Vlad fiul lui Vlad voievod, sau Vlad fiul lui Vlăduţ, *ibidem*, p. 147—161 şi 167—214.

[23] St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 246.

[24] La această dată, după moartea tatălui său, se judeca, împreună cu mama şi fraţii, cu cunoscutul boier Manea Vulparu, la care le era zălogită averea părintească (*DRH*, B, III, p. 50—51), Va fi fost deci tînăr în 1526.

[25] *DIR*, B, XVI, vol. II, p. 302. În Spinişor va moşteni jumătate sat Matei Basarab. (P.V. Năsturel, *Radu Şerban Basarab şi Matei Basarab*, în „Literatură şi artă română", XI (1907), p. 569).

[26] Ion Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XIVe—XVIe siècles)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VI (1967), p. 215.

lui Mircea Ciobanul, judecă în 1561 o pricină între doi frați, Neagoe din Urseni și Cîrlig Orbul. Cel din urmă pretindea că Neagoe „nu a fost prădat pentru dînsul, cînd a fost Cîrlig Orbul pribeag". El rămîne însă de lege și domnul adaugă : „Să se știe cîtă pagubă și pradă a avut Neagoe pentru fratele său Cîrlig Orbul: cînd s-a ridicat Dragodan voievod la Spinișor, el i-a luat 650 aspri gata și 60 oi. Și iarăși în zilele lui Vintilă voievod el i-a luat 400 oi, din toate averile și din casă și din afară. Iar apoi Radul logofăt, el a miluit pe Cîrlig Orbul cu un sat și cu un sălaș de țigani. Iar cînd s-a despărțit Neagoe de fratele său Cîrlig el nu i-a dat nimic. Iar după aceea, iarăși a fost Cîrlig Orbul pribeag cu Șerban banul; astfel a prădat pe fratele său Neagoe de i-a luat, în zilele lui Radu voievod Călugărul, 200 de oi și 50 de porci și 20 de vaci și 200 clăi de grîu și 7 covoare și 2 dulămi"[27].

Textul de mai sus, insuficient de clar, pune cîteva probleme greu de rezolvat. S-ar părea că amîndoi frații l-au sprijinit pe Dragodan voievod, a cărui ridicare este arătată ca petrecîndu-se înainte de domnia lui Vintilă vodă. Radu logofăt, care dăruiește un sat și țigani lui Cîrlig Orbul, are același nume cu Radu din Spinișor, strîngătorul de bir, iar numele lui Dragodan poate fi alăturat de cel al lui Drăghici voievod. Cercetările viitoare vor putea stabili dacă Drăghici Gogoașă nu-i cumva Dragodan vodă[28].

Despre Vlad Înecatul s-a spus că a confiscat, pentru viclenie, însăși moșia de baștină a Craioveștilor, Craiova, pe care ar fi dat-o, ca și dregătoria marei bănii, unui străin de neamul acestora, Hamza din Obislav. Șirul Craioveștilor ca mari bani s-ar fi întrerupt de la 1531 pînă la 1534, cînd devine ban Barbu, cel de al treilea cu acest nume[29]. Parte din concluziile precedente se datoresc unei greșite traduceri, corectată și ea tot prin reeditarea actului respectiv în colecția de documente a Academiei.

Documentul la care ne referim este porunca lui Vlad Înecatul din 23 aprilie 1532, prin care dă „cinstitului vlastelinului al domniei mele, încă și din casa domniei mele, jupanului Hamza mare ban al Jiului și al Craiovei... ca să-i fie Craiova toată cu tot hotarul și cu toate satele și seliștile și cu țiganii și morile și bălțile și cu viile, oricît au ținut (loc șters) jupan Barbu și Preda ban, pentru că a dobîndit-o cu dreaptă și credincioasă slujbă și vărsarea sîngelui pentru domnia mea. I s-a dovedit și amestec de sînge din neamul lor, ca nepot"[30].

Ultimele rînduri de mai sus au fost traduse astfel: „Pentru că s-a dovedit (Hamza) cu slujbă dreaptă și a vărsat și sîngele pentru domnia mea, împreună cu nepotul său"[31], cea ce schimbă cu totul înțelesul actului. În realitate, Hamza banul din Obislav nu este străin de neamul Craioveștilor,

[27] *DIR*, B, XVI, vol. III, p. 148. Numele satului este *Spinișor*, nu *Spinișoara*, iar în act este vorba de o ridicare la tron, nu de un război, cum s-a interpretat (St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 35; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 62, nota 475).

[28] Despre Cîrlig Orbul s-a scris că ar fi pribegit cu Șerban banul în Transilvania, unde ar fi fost prin 1543 (St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 63; idem, *Domnia lui Radu vodă Paisie și a fiului sau Marcu vodă*, în „Arhivele Olteniei", XVII, p. 207; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. a III a, vol. II 1, p. 163). Justificarea acestei informații nu-mi este cunoscută. Cf. și cele arătate de Ion Radu Mircea, *op. cit.*, p. 473, care de asemenea n-a putut urmări trimiterea lui Nicolaescu.

[29] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 69.

[30] *DRH*, B, III, p. 197.

[31] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 69.

ci, aşa cum arată textul, nepotul lor. În locul lui Barbu banul cel căzut la Viişoara, Vlad Înecatul aşeza la Craiova tot un membru al acestei familii, care era, în plus, ,,din casa lui", cu care, adică, se înrudea. Rămîne numai întrebarea dacă Craiova a fost confiscată pentru viclenia lui Barbu ban, îndată după lupta de la Viişoara, sau pentru ridicarea lui Drăghici vodă, sau, în sfîrşit, dacă n-a fost considerată domnească, deoarece fusese a lui Neagoe Basarab[32].

SUR LE RÈGNE DE VLAD ÎNECATUL

(RÉSUMÉ)

Par suite de vieilles erreurs d'édition et de fausses interprétations, que l'on est en train de corriger, Vlad Înecatul, prince de Valachie (1530—1532), a été souvent confondu avec son père, que la chronique du pays désigne sous le nom de Vlăduţ ou Vlad cel Tînăr. C'est pourquoi, dans l'historiographie roumaine de plus vieille date, le prétendant Drăghici, fils de Danciu Gogoaşă, l'un des quatre frères Craiovescu, n'a pu être identifié, son avènement au trône de Valachie et son exécution à Constantinople, par les Turcs, étant datés de manière erronée.

[32] Bunurile funciare ale domnilor ridicaţi dintre boieri — cum a fost Neagoe Basarab, feciorul lui Pîrvu Craiovescu — nu reveneau, la moartea domnilor, sau la ieşirea din scaun, familiei lor de boieri, ci cădeau domneşti (Ion Donat, *op. cit.*, p. 208—209).

PRICINI ALE ROMÂNILOR DIN DOBROGEA JUDECATE DE ORGANELE JUDICIARE ALE ȚĂRII ROMÂNEȘTI (SEC. AL XVIII-LEA)

DE

TUDOR MATEESCU

Cucerirea Dobrogei de către sultanul Mehmed I, în anul 1417, și transformarea ei în provincie otomană au avut ca urmare, printre alte schimbări, și înlocuirea instituțiilor românești cu cele turcești, pe care Poarta le introdusese deja în teritoriile creștine cucerite pînă atunci. Românii dobrogeni și-au putut conserva, pentru necesitățile vieții lor sociale, doar unele instituții strict locale[1] care nu aveau caracter oficial, deoarece nu erau recunoscute de autoritățile otomane. Excepție s-a făcut doar cu biserica, prin menținerea Patriarhiei ecumenice și, implicit, a organelor ei teritoriale[2], dintre care, pentru Dobrogea, cel mai însemnat rol l-a jucat, de-a lungul întregii perioade a stăpînirii otomane, Mitropolia Dîrstorului sau Dristrei[3].

Justiția introdusă de cuceritorii turci avea un caracter mixt : religios, deoarece aplica prescripțiile legii islamice, *Șeriat*[4], și civil. Dealtfel, cel mai important dregător teritorial, în primele secole, a fost cadiul *(kadi)*, care se afla în fruntea unei cazale *(kaza, cadiat)* și care deținea atribuții multiple : administrative, religioase și judecătorești[5], îmbinare care oferea putere și posibilități largi de a săvîrși abuzuri. Predomina însă caracterul religios al acestei justiții, deoarece însăși principiile diriguitoare ale societății emanau din Coran, cartea sfîntă a Islamului. Justiția otomană privea, în primul rînd, pe supușii musulmani și avea o gamă redusă de instanțe[6]. Instituții juridice moderne, avînd așadar un caracter strict laic și cuprinzînd în sfera lor pe toți supușii, indiferent de religie, se creează

---

[1] Este vorba, în primul rînd, de instituțiile sătești care, ca și în alte provincii europene ale Imperiului otoman, vor juca, mai tîrziu, un rol însemnat în viața populațiilor creștine supuse. Cf. Elena Grozdanova, *Les fondements économiques de la commune rurale dans les régions bulgares (XVe — XVIIIe siècles)*, în ,,Etudes balkaniques'', X, Sofia, 1974, nr. 1, p. 30 și urm.

[2] Aurel Decei, *Versiunea turcească a Confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmed II*, extras din *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorie*, Sibiu, 1940, p. 2.

[3] Tudor Mateescu, *Les diocèses orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottomane*, în ,,Balkan Studies'', XIII, Thessaloniki, 1972, nr. 2, p. 280.

[4] Despre dreptul religios musulman vezi îndeosebi Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale din Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 12—14.

[5] Tudor Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în ,,Revista arhivelor'', anul LI (1974), vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 229.

[6] D. Stoicescu, *Justiția românească în Dobrogea. Schiță istorică*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de vieață românească*, București, 1928, p. 699.

abia în epoca Tanzimatului[7], inaugurată, aşa cum se ştie, în anul 1839, de sultanul Abdul-Medjid.

Pentru secolul al XVIII-lea, o imagine a justiţiei otomane ne-a rămas de la Baronul de Tott, care, începînd din anul 1755, a străbătut mai multe provincii ale Porţii, inclusiv Dobrogea, cunoscînd îndeaproape realităţile economice, sociale şi politice ale unui imperiu aflat în plină decadenţă. Judecata se efectua pe baza depoziţiilor martorilor, ceea ce făcea să nu existe proces fără martori falşi. Cineva putea fi constrîns de un om pe care nu-l văzuse niciodată să-i plătească o sumă de bani pe care nu i-o datorase niciodată, numai în temeiul mărturiei a doi turci care ar fi afirmat acest lucru. Cadiul era plătit totdeauna de către împricinaţi, iar în procese de datorii lua 10% din suma care forma obiectul procesului[8].

Supuşii nemusulmani aveau o justiţie proprie, dar aceasta se reducea la ,,un soi de jurisdicţie civilă'' pe care o deţineau şefii lor religioşi. Creştinii apelau foarte rar la această justiţie, deoarece, în mod obişnuit, partea lezată făcea apel la tribunalele turceşti, ceea ce făcea ca procesul să urmeze calea marcată de corupţie şi nedreptate a justiţiei oficiale otomane[9].

★

Românii din Dobrogea, care constituiau grupul etnic autohton şi majoritar al provinciei, au păstrat, pînă la sfîrşitul stăpînirii otomane, unele obiceiuri juridice cu o sferă limitată, comune, dealtfel, întregii arii româneşti[10]. Potrivit acestora, fruntaşii locali, exarhii, împăcau conflictele mărunte. O jurisdicţie mai largă avea forul ecleziastic cel mai înalt al provinciei, respectiv Mitropolia Dristrei, titularul acesteia putînd să judece în materie de drept familial, succesiune, proprietate, învoieli etc.[11].

În secolul al XVIII-lea, cînd situaţia românilor din Dobrogea s-a înrăutăţit considerabil, pe toate planurile, în mare măsură şi datorită războaielor ruso-turce care încep să bîntuie această provincie[12], justiţia otomană constituia pentru ei doar o sursă de noi suferinţe. Din motivele înfăţişate de baronul de Tott este foarte probabil, de asemenea, că ei au apelat destul de rar la judecata mitropoliţilor Dristrei.

---

[7] *Ibidem*, p. 699—700. În ultimele decenii ale stăpînirii otomane au funcţionat în Dobrogea şi tribunale comerciale *(tidjaret)*, dintre care unul la Chiostengea (Constanţa) şi unul la Tulcea. (Baron d'Hogguer, *Renseignements sur la Dobrodja. Son état actuel, ses ressources et son avenir*, Bucarest, 1879, p. 42). Pentru instanţele otomane din Dobrogea în secolul al XIX-lea vezi şi Gligor Stan, *Particularităţi ale organizării administrative şi judecătoreşti a Dobrogei la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*, în *Culegere de referate* (lucrare editată de Direcţia generală a arhivelor statului), vol. II, Bucureşti, 1974, p. 224, nota 25.

[8] Baron de Tott, *Memoires du... sur les Turcs et les Tartares*, vol. I, Amsterdam, 1784, p. 220—221.

[9] *Ibidem*, p. 224.

[10] Gligor Stan, care a făcut serioase cercetări în acest domeniu, aminteşte următoarele obiceiuri şi instituţii juridice, bazate pe vechi legi nescrise, ale românilor din Dobrogea înainte de 1877: ,,luarea de suflet, neînzestrarea verbală (testamentul verbal sau cu limbă de moarte), partajul de ascendent verbal, succesiunea mezinului, regimul matrimonial al comunităţii bunurilor ş.a.'' (Gligor Stan, *op. cit.*, p. 227).

[11] D. Stoicescu, *op. cit.*, p. 700.

[12] Pentru situaţia socială a românilor din Dobrogea în acea perioadă vezi T. Mateescu, *Mişcări sociale în Dobrogea la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în ,,Studia Universitatis Babeş-Bolyai'', series Historia, XV, Cluj, 1970, fasc. 2, p. 10—15.

Românii din Dobrogea, spre deosebire de ceilalţi creştini din Imperiul otoman, aveau însă posibilitatea de a uza de o justiţie organizată, care le putea aduce mult mai uşor şi mai sigur dreptatea, şi anume aceea de a înfăţişa pricinile lor spre judecată instanţelor din Ţara Românească şi Moldova. Acest fapt este relevat de documente oficiale care vorbesc de judecarea unor pricini ale românilor dobrogeni de către organele judiciare ale Ţării Româneşti[13]. Dacă acest lucru apare oarecum firesc pentru cazurile în care unul dintre împricinaţi era un supus al domnului de la Bucureşti, pentru cele în care ambele părţi erau reprezentate de locuitori ai Dobrogei, deci supuşi ai sultanului, faptul nu mai poate fi socotit obişnuit. Situaţiile de acest fel au, dealtfel, o semnificaţie aparte, care le face demne de o cercetare mai îndeaproape.

Astfel, în anul 1775, Todea, o locuitoare a satului dobrogean Dăeni, a adus înaintea lui Dumitrache Fălcoianu, ispravnic al judeţului Ialomiţa, pe doi pîrîţi, Ghica şi Gheorghe Grama, ambii de asemenea din Dobrogea, de la care avea să ia suma de 263 de taleri. Ispravnicul a refuzat însă să-i judece „fără poruncă domnească", motivînd că împricinaţii aveau „cărţi turceşti la mînă", nefiind deci supuşi ai domnului. Reclamanta i-a lăsat în seamă pe cei doi datornici şi a mers la Bucureşti, de unde s-a întors cu dezlegare de la domnie. Între timp însă, ispravnicul i-a slobozit pe cei doi pîrîţi, care „au fugit în Ţara Turcească".

Acest din urmă fapt a constituit motivul unui nou proces, deoarece, în anul 1777, Todea l-a tras în judecată, înaintea Divanului veliţilor boieri de la Bucureşti, pe slugerul Dumitrache Fălcoianu, care nu mai deţinea atunci funcţia de ispravnic al judeţului Ialomiţa. Acesta s-a apărat arătînd că „nici chezaş n-au fost, nici în judecată n-au intrat ca să-i hotărască, fiindu-le cărţile şi scrisorile turceşti, cum să şi văzură la divan, şi ea numai de sineşi au fost la ispravnici cu dînşii". În plus, reclamanta se împăcase cu unul dintre datornici. De aceea, la 6 septembrie 1777, divanul a hotărît că „nu să vinovăţeşte Fălcoianul nimic", iar pricina iniţială pentru datorie trebuia să se judece „în Ţara Turcească"[14].

Aşadar, o pricină ivită între locuitori ai Dobrogei a fost adusă în faţa unei instanţe a Ţării Româneşti, ceea ce arată, mai întîi, cunoaşterea realităţilor de la stînga Dunării, în chip deosebit a atribuţiilor judecătoreşti pe care le aveau ispravnicii judeţelor[15]. Pe de altă parte, este vorba de instanţa cea mai apropiată geografic de Dobrogea, deoarece, aşa cum se ştie, judeţul Brăila nu mai exista în vremea aceea, iar Slam Rîmnic atingea doar la capătul său sud-estic Dunărea şi, în plus, reşedinţa sa era la Focşani[16], deci la o distanţă apreciabilă de locul împricinaţilor.

[13] Legăturile strînse ale românilor din Dobrogea, deopotrivă cu Ţara Românească şi cu Moldova, ne îndreptăţesc să credem că asemenea pricini au fost judecate şi de către instanţele moldovene, deşi informaţiile contemporane în acest sens ne lipsesc deocamdată.

[14] Arh. St. Buc., colecţia Manuscrise, nr. 4, f. 860 v.

[15] Despre atribuţiile judecătoreşti ale ispravnicilor vezi îndeosebi Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţerei Muntenesci şi a Moldovei*, trad. de George Sion, vol. III, Bucureşti, 1859, p. 296, 313.

[16] Constantin C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1968, p. 88—89; A. Năstase, *Împărţirea administrativă a Munteniei pe hărţile din secolul XVIII*, în „Natura", seria Geografie-geologie, XX (1968), nr. 5, p. 39—40.

Județul care se învecina pe o porțiune mai întinsă cu Dobrogea era Ialomița, care, pe atunci, avea reședința la Orașul de Floci[17], situat la vărsarea rîului Ialomița, așadar foarte aproape de satul Dăeni.

Ispravnicul Fălcoianu a înțeles însă că nu putea judeca o pricină care nu era a unor locuitori ai Țării Românești, supuși ai domnului. Împricinații aparțineau altui stat, chiar dacă acesta era statul suzeran al Țării Românești, și trebuiau judecați de instanțe ale țării căreia îi aparțineau și după legile de acolo. La cererea ispravnicului, reclamanta a adus însă dezlegarea cuvenită de la domnie, ceea ce arată, cu certitudine, posibilitatea judecării în țară a unor astfel de procese. Era totuși, fără îndoială, o excepție, deoarece relațiile interstatale nu îngăduiau nici în vremea aceea acest lucru. Această excepție, de care beneficiau, credem, numai românii din Dobrogea, avea, cu siguranță, în momentul acela, cel puțin un precedent, căci altfel nu ne putem închipui emiterea de îndată a unei porunci domnești în acest sens. Dacă cei doi pîrîți n-ar fi fugit înapoi peste Dunăre pînă la întoarcerea reclamantei de la București, ispravnicul trebuia să se supună poruncii și să judece pricina. Răscolirea acestui caz cu prilejul procesului intentat de către aceeași reclamantă la Divan, de data aceasta împotriva ispravnicului Fălcoianu, a dus, pe baza argumentelor invocate de pîrît în apărarea sa, la relevarea viciului de procedură admis de domnie și, totodată, a nerespectării unui capitol al relațiilor interstatale.

Judecarea unei astfel de pricini se baza așadar exclusiv pe tradiție, neavînd vreun temei legal, dar acest fapt constituie o dovadă a legăturilor strînse care au existat, și în acest domeniu, între românii din Dobrogea și țara de la care fusese ruptă provincia lor prin cucerirea otomană. Este vorba, foarte probabil, de o tradiție de mare vechime, conservată și de conștiința apartenenței la marea vatră românească a românilor dobrogeni. Ei țineau să fie judecați după legile neamului lor, a căror aplicare, datorită distrugerii instituțiilor românești, nu mai era posibilă în Dobrogea. De aceea, ei apelau la organele judiciare ale Țării Românești, inclusiv la cel suprem, nu ca la niște autorități străine, ci ca la autorități proprii, considerîndu-se în felul acesta, indirect, ca supuși ai domnului de la București, în ciuda apartenenței lor la alt stat.

În acest sens este ilustrativ și un proces judecat la București în ziua de 12 octombrie 1776, în fața domnului Alexandru Ipsilanti, deși locuitor al Dobrogei era numai reclamantul. La originea pricinii stătea faptul că, la data de 5 martie 1766, Sterie, „biv vel cămăraș za ocne”, așadar un dregător al Țării Românești[18], încredințase dascălului Ioan de la Cernavoda un copil din Brașov, fiul lui Mihai Croitorul, „ca să-l învețe carte”. Mîncarea și „toate cele trebuincioase ale copilului” cădeau în grija învățătorului, care, pentru acestea și pentru învățătura dată, urma să primească 50 de taleri pe fiecare an. La 3 septembrie 1772, așadar după mai bine de șase ani, dascălul Ioan a „paradosit copilul în mîna numitului Sterie”, dar acesta a refuzat să plătească banii datorați, pretinzînd ca aceștia să fie achitați de părinții copilului. Judecata a dat cîștig de cauză reclamantu-

---

[17] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a doua, București, 1946, p. 489; A. Năstase, *op. cit.*, p. 39.

[18] Pentru această dregătorie vezi Th. Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, IV, în „Revista arhivelor”, anul XLIX (1972), vol. XXXIV, nr. 4, p. 662.

lui, deoarece Sterie fusese cel care „au dat copilul la dascăl cu acel aşezămînt precum nici el n-au tăgăduit". De aceea, Sterie trebuia „să plătească, dreptul dascălului şi, în urmă, el ce va avea îşi va căuta cu Mihai Croitorul, tatăl copilului"[19].

În această pricină au fost implicaţi deci locuitori din trei teritorii româneşti, Dobrogea, Ţara Românească şi Transilvania, cu organizări politice diferite, dintre care două aflate direct sub stăpîniri străine. Faptul că reclamantul s-a adresat unei instanţe a Ţării Româneşti se justifică nu numai prin aceea că pîrîtul era locuitor al acestei ţări, ci şi pentru motivele înfăţişate mai sus. Justiţia otomană i-ar fi dat cîştig de cauză numai cu preţul unor sume însemnate plătite drept mită cadiului şi, în plus, aducerea lui Sterie în Dobrogea ar fi necesitat dificultăţi foarte mari. Judecarea la Bucureşti a acestei pricini apare ca un simbol al menţinerii unei justiţii unice pentru întregul teritoriu românesc, al tradiţiei împărţirii dreptăţii deopotrivă pentru toţi românii, indiferent de stăpînirea sub care se aflau.

În martie 1777, s-a judecat la Bucureşti, de către Divan, un proces în care ambii împricinaţi erau locuitori ai Dobrogei. La originea pricinii se afla un împrumut pe care Aniţa Cernăvodeanca, încă de cînd trăia bărbatul său, Pană Bobea, îl făcuse la unchiul ei, Jăpa. Suma respectivă, 2 000 de taleri, fusese luată „pentru trebuinţa satului Cernavoda", deoarece, la rîndul ei, Aniţa îi dăduse un împrumut voievodului de acolo. După aceea, împricinaţii fuseseră aduşi de „muscali" în Ţara Românească „pentru un an şi jumătate", timp în care, aşa cum declara Aniţa, bărbatul ei, Pană Bobea, restituise lui Jăpa banii împrumutaţi. Cu toate acestea, Panait, „nepotul şi epitropul Jăpii", a chemat-o în judecată, pretinzîndu-i încă 760 de taleri, fiindcă, potrivit zapisului pe care l-a înfăţişat Divanului, suma împrumutată fusese de 2 240 de taleri, la care trebuia să se adauge „şi dobînda acestor bani". Aniţa a arătat însă că nu poate plăti, deoarece, în acel moment se afla văduvă, cu trei copii, iar de la soţul ei îi rămăseseră numai 1 000 de taleri. Hotărîrea domnească, dată la 4 martie 1777 „stabilea ca mitropolitul ţării să cerceteze ce avere îi rămăsese pîrîtei de la soţul ei, iar dacă aceasta nu ar fi fost din destul „şi pentru copii şi a şi prisosi, atunci de tot să rămîie Aniţa nesupărată"[20].

Acest proces scoate la lumină o seamă de realităţi istorice pe care deocamdată nu le putem cunoaşte pe alte căi, datorită carenţei izvoarelor, şi mai ales a celor interne, referitoare la Dobrogea în timpul stăpînirii otomane. Este semnificativ mai întîi faptul că „voievodul" de la Cernavoda, aşadar cîrmuitorul turc[21] al acestei aşezări, pe atunci doar un simplu

---

[19] Arh. St. Buc., colecţia Manuscrise, nr. 4, f. 30 v; nr. 5, f. 180 v. — 181. Vezi şi *Acte judiciare din Ţara Românească 1775—1781*, Bucureşti, 1973, p. 217—218.

[20] Arh. St. Buc., colecţia Manuscrise, nr. 4, f. 134—134 v.

[21] Despre instituţia voievodatului, preluată de turci de la populaţia slavo-română, vezi G. Vîlsan, *Dunărea de Jos în viaţa poporului român*, în „Graiul românesc", I (1927), nr. 10, p. 207; Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV—XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii. Revistă de istorie", XVIII (1965), nr. 5, p. 1 109. La 1762, călătorul raguzan Boscovici era întîmpinat, la intrarea în satul *Dagakioi* (Dăeni) de către „Ali Aga, voievod sau guvernator al acestei localităţi", dependent de cadiul de la Hîrşova. (Giuseppe Ruggero Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne...*, Lausanne, 1772, p. 165).

sat[22], a fost nevoit, din motive care, din păcate, nu sînt arătate, să împrumute o importantă sumă de bani de la unul dintre supușii săi. Specificarea „pentru trebuința satului Cernavoda" ne poate sugera totuși că suma respectivă era destinată unui scop care privea interesul așezării însăși : ridicarea vreunei construcții de folos obștesc, acoperirea pagubelor pricinuite de vreo calamitate etc. Faptul s-a petrecut, foarte probabil, înainte de izbucnirea războiului ruso-turc încheiat prin pacea de la Kuciuk-Kainardji *(Küçük Kaynarca)*, așadar înainte de 1768. Așa cum se știe, în noiembrie 1770, trupele ruse au pătruns (pentru prima oară) în Dobrogea[23], iar, începînd din aprilie 1773, principalele bătălii ale războiului s-au purtat pe teritoriul acestei provincii[24]. Probabil în acest an, cînd un mare număr de localități din partea centrală a Dobrogei au fost devastate sau distruse[25], a avut loc și strămutarea forțată în Țara Românească de către trupele ruse a locuitorilor satului Cernavoda. La data judecării procesului, ei se aflau însă din nou la vetrele lor, deoarece șederea lor la stînga Dunării durase, așa cum se menționează în mod expres în document, numai un an și jumătate. În acel moment ei erau din nou locuitori ai Dobrogei și prezentarea celor doi împricinați la judecată înaintea Divanului de la București se explică, la fel ca și în celelalte cazuri, prin motivele arătate mai sus. Fiind vorba totuși de supuși ai altui stat, deși în chip neîndoios români, așa cum îi arată și numele, domnul dispune ca cercetarea să fie efectuată nu de către vreun dregător, ci de însuși mitropolitul țării. Folosirea acestuia, avînd în vedere că împricinații erau creștini ortodocși, însemna, cel puțin la prima vedere, o depășire nu atît de gravă a atribuțiilor domnului peste granițele țării, în dauna Imperiului otoman, ca folosirea unui reprezentant al puterii laice.

O pricină asemănătoare s-a judecat, de asemenea de către Divanul de la București, în septembrie 1777. Vasca, soția lui Hagi Manea de la Cernavoda, l-a dat în judecată pe călugărul Pahomie pentru o datorie de 400 de taleri, prezentînd „zapis de 19 ani". Împrumutul se făcuse așadar în anul 1758. Pîrîtul „au răspuns că datoria nu o tăgăduește, dar nu are cu ce plăti, că s-au prădat în vremea oștirii..."[26]. Și în acest caz sînt pomenite deci nefastele urmări pe care le-a avut pentru Dobrogea războiul ruso-turc din 1768–1774.

La 23 octombrie 1777, Divanul de la București a judecat și pricina lui Popa Stroe, reclamat de Stan sin Popa Nicolae, „cum că în vremea răzmiriții, cînd să afla la Cernavodă, un fecior al lui au luat de la o soră a mai susnumitului, anume Maria, tl. 100 cu dobîndă, pentru negutătoria

---

[22] Localitatea este desemnată ca sat („satul Cernavoda") și în hrisovul din 21 martie 1777, dat deci în aceeași lună cu hotărîrea în procesul de mai sus, prin care domnul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti, dăruia bisericii de acolo, ca și celei de la Babadag, suma de 50 de taleri pe an. (V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1891, p. 61–62, în notă).

[23] Colonel Boutourlin, *Précis des événements militaires de la première guerre des Russes contre les Turcs sous le règne de l'Impératrice Catherine*, St. Petersbourg, 1822, p. 57.

[24] M.D. Ionescu-[Dobrogeanu], *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 575.

[25] J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, vol. XVII, Paris, 1839, p. 357.

[26] Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 4, f. 184.

lui" [27]. Banii fuseseră dați cu împrumut în timpul războiului amintit[28], dar, între timp, pîrîtul plecase de la Cernavoda, fie că se stabilise în alt loc din Dobrogea, fie că rămăsese definitiv în Țara Românească, unde, așa cum s-a văzut mai sus, locuitorii Cernavodei fuseseră strămutați forțat în cursul aceluiași război.

Este sigur că au existat și alte pricini ale românilor dobrogeni care au fost înfățișate instanțelor din Țara Românească și au fost judecate de acestea. Presupunem, de asemenea, că hotărîrile date au fost, în fiecare caz, acceptate și respectate de către împricinați.

Acest fenomen, analizat mai sus, bazat, foarte probabil, pe o veche tradiție, ilustrează permanența legăturilor dintre Dobrogea și celelalte teritorii românești, conștiința românilor din această provincie că aparțin aceluiași neam cu cei de la stînga Dunării și că instituțiile acestora sînt, într-un fel, și ale lor. Granița impusă de cucerirea otomană n-a izbutit niciodată să-i rupă pe românii din Dobrogea de poporul din care făceau parte și de patria mumă.

PROCÈS DES ROUMAINS DE DOBROUDJA JUGÉS PAR LES ORGANES JUDICIAIRES DE VALACHIE (XVIIIe SIÈCLE)

(RÉSUMÉ)

Au cours du XVIIIe siècle, plusieurs procès de certains Roumains de Dobroudja, province se trouvant à l'époque sous la domination ottomane, ont été soumis aux organes judiciaires de Valachie et jugés par ceux-ci Ils ont eu pour objet des dettes non remboursées, les sommes dues allant de 100 à 2 000 thalers. L'appel aux instances de Valachie s'explique aussi bien par la corruption des organes judiciaires ottomans qui accordaient toujours gain de cause à celui qui payait la plus grosse somme, que —et surtout — par la conscience des Roumains de Dobroudja qu'ils appartenaient au peuple roumain et que les institutions roumaines, qui s'étaient maintenues dans les contrées situées à gauche du Danube, étaient en fait également les leurs.

---

[27] Ibidem, f. 94.

[28] Termenul „răzmeriță" („răzmiriță") avea nu numai sensul de răzvrătire, răscoală, ci și pe cel mai larg de neorînduială, în care erau cuprinse, în primul rînd, cele provocate de războaiele străine care au bîntuit, în secolul al XVIII-lea, teritoriile românești.

ȘTIRI DE ISTORIE A ROMÂNILOR ÎN „LETOPISEȚUL BRANCOVICESC"

DE

DAMASCHIN MIOC

Compilația istoriografică cunoscută în literatura de specialitate sub numele de „Letopisețul brancovicesc" nu este în realitate nici „letopiseț" și nici operă a cronicarului Gheorghe Brancovici. Ultimul său editor, istoricul iugoslav Relja Novaković[1], a dovedit că această îmbinare de elemente de cronograf, de anale, de cronică și de însemnări nu are legătură directă cu cronicarul, că nu este creația sa, ci i-a servit doar drept sursă de informații pentru cele două cronici ale sale. Titlul pe care-l poartă i-a fost atribuit de primul editor, Ivan Kukuljević, fără vreo dovadă de paternitate brancovicească, ci doar pentru că a aparținut bibliotecii cronicarului; denumirea i-a fost păstrată, tot fără temei, și în edițiile următoare[2].

Lucrarea, așa cum o cunoaștem astăzi, este o traducere din limba sîrbă în limba latină, făcută de Fr. X. Pejačević, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după un text azi pierdut. Ea cuprinde trei părți bine distincte, atît compozițional, cît și cronologic, și anume : a) un cronograf cu date din istoria popoarelor antice, apoi anale de istoria poporului sîrb și, intercalate între acestea, de istoria poporului român ; se începe cu „facerea lumii" și se încheie cu anul 1562 ; b) o cronică cu evenimente aproape exclusiv de istorie românească dintre anii 1594 și 1618 și c) însemnări disparate de istorie a bisericii sîrbești între 1629 și 1681. Toate evenimentele istorisite se înseriază sub formă de anale.

Prima parte a letopisețului, alcătuită imediat după 1562, înglobează și 30 de mențiuni de istorie a românilor în veacurile XIV—XVI. Rațiunea includerii acestor știri are fără îndoială la bază rolul politic însemnat pe care l-au avut țările române în sud-estul Europei în această vreme, mai ales în stăvilirea înaintării otomane, precum și raporturile de bună vecinătate și de prietenie dintre ele și țările iugoslave.

Cele mai multe din aceste știri, anume 13, se referă, cum e și firesc, la Țara Românească, cea mai apropiată în spațiu de Serbia, urmează apoi Transilvania cu nouă știri și Moldova cu opt. Ca în mai toate lucrările istoriografice de genul cronografelor, al analelor și în „Letopisețul brancovicesc" pe primul plan se situează figurile importante ale epocii și faptele lor de arme. Dintre voievozii români de o atenție specială se bucură Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare.

Conținutul relatărilor este aproape întotdeauna exact ; cronologia însă are și mici erori, datorate fie autorilor, fie alcătuitorului letopisețului sau poate traducătorului în limba latină, mai puțin familiarizat cu datarea după era bizantină.

---

[1] *Brankovičev letopis*, Belgrad, 1960.

[2] Despre ediții, vezi Damaschin Mioc, „*Letopisețul brancovicesc" și Mihai Viteazul*, în volumul *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 209—223.

Multe din știrile referitoare la români din analele sîrbești de limbă sîrbă au fost amănunțit analizate de Nicolae Iorga, iar veridicitatea lor supusă unei atente critici[3]. Mai recent, ele au fost în parte reproduse și comentate și de Anca Iancu[4]. Cum însă cel dintîi a omis în general știrile referitoare la Transilvania, iar A. Iancu nu s-a ocupat decît în treacăt de „Letopisețul brancovicesc", socotim că nu este de prisos să reproducem în cele ce urmează *toate* știrile despre români din această primă parte a letopisețului, așa cum se află ele în recenta ediție iugoslavă, însoțite și de o traducere a lor în limba română.

★

Dacă originea tuturor informațiilor din partea întîia a letopisețului, de pînă la 1562, a fost riguros stabilită de ultimul editor, pentru partea a doua, cea referitoare la evenimentele dintre anii 1594 și 1618, ne aflăm încă în domeniul căutărilor și al presupunerilor. Cei care s-au ocupat de această parte sînt de acord că la baza ei a stat o cronică românească; deosebiri însă se ivesc în problema autorului, a limbii și a locului unde ar fi fost scrisă. N. Iorga presupune că a fost scrisă în limba slavă, în Țara Românească de Mihai Moxa, R. Novaković e de aceeași părere în privința limbii, dar presupune că locul scrierii ar fi Transilvania. În ce ne privește, credem că am dovedit pentru partea referitoare la anii 1594—1600 că a fost scrisă în limba română, la curtea lui Mihai Viteazul, de către un contemporan, foarte probabil marele său logofăt Teodosie Rudeanu[5].

Nu a stat în atenția noastră și partea care povestește evenimentele din țările române între 1601 și 1618. Nici N. Iorga și nici R. Novaković nu și-au pus problema separării în două a părții de istorie românească dintre 1594 și 1618; ea formează un tot, cu aceleași caracteristici de construcție, de concepție, de limbă. Acest lucru ar trebui însă dovedit, căci între cele două părți, cea consacrată domniei lui Mihai Viteazul și cea de după aceea, există totuși și destule deosebiri. Prima parte este unitară din punct de vedere al construcției, cu o expunere largă și continuă a faptelor, cu o informație foarte exactă și cu multe amănunte unice; cea de-a doua nu mai face impresia unei povestiri continui, nu mai are evenimentele așezate exact cronologic; este compusă din bucăți scrise pare-se ulterior desfășurării faptelor, cu mai puține informații neîntîlnite și în alte izvoare.

Evenimentele primelor două decenii ale secolului al XVII-lea se înseriază astfel în letopisețul nostru :

1. Domnii Țării Românești după plecarea lui Mihai Viteazul.
2. Întîmplările anului 1611, mai ales în Țara Românească (expediția lui Gabriel Báthori aci, urcarea pe tron a lui Radu Mihnea, revenirea în domnie a lui Radu Șerban, retragerea sa la Viena).
3. Evenimentele din Moldova între 1601 și 1611 (luptele pentru tron).
4. Transilvania în 1613 (expediția turcească împotriva lui Gabriel Báthori).
5. Moldova în anii 1615—1616 (sfîrșitul Movileștilor).

---

[3] *Note asupra istoriei muntene cu prilejul publicării cronicii lui Pejachevich*, în „Studii și documente", III, p. I LXXXI și 1—8.

[4] *Știri despre români în izvoare istoriografice sîrbești (secolele XV—XVII)*, în „Studii istorice sud-est europene", I, București, 1974, p. 7—40.

[5] Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 218.

6. Expediţia turcească din 1617 în Ucraina şi Polonia.

7. Ţara Românească în 1618 (răscoala lui Lupu Mehedinţeanu şi urcarea pe tron a lui Gavril Movilă).

Aceste evenimente, în linii mari, se află cuprinse şi în alte izvoare narative interne şi externe, ca de pildă cronica în versuri a lui Matei al Mirelor, Letopiseţul Cantacuzinesc, cronica lui Radu Popescu, letopiseţul lui Miron Costin şi unele cronici turceşti, mai ales cea a lui Ibrahim Pecevi. Trebuie lăsate la o parte cronicile interne de limbă română, acestea fiind scrise mult mai tîrziu şi neputînd servi de surse compilatorului Letopiseţului brancovicesc. Avîndu-se în vedere conţinutul şi data la care au fost alcătuite, rămîn în discuţie ca posibile izvoare pentru alcătuitorul ultim al letopiseţului pe care-l discutăm trei cronici, şi anume:

1. Cronica în versuri a lui Matei al Mirelor, contemporan cu evenimentele narate, scrisă în limba greacă în Ţara Românească, probabil în 1618.

2. Cronica lui Ibrahim Pecevi, şi el contemporan, scrisă în limba turcă probabil între 1641 şi 1650.

3. O presupusă cronică românească, scrisă între 1618 şi 1627 şi atribuită de N. Iorga lui Mihai Moxa, de R. Novaković unui ardelean, iar de noi lui Teodosie Rudeanu, ea fiind cea care a stat la baza cronicii lui Baltazar Walther şi la cea a Letopiseţului brancovicesc.

Perioada restrînsă, de numai 18 ani, ca şi faptele relativ puţine din această parte a letopiseţului au îngăduit, fără dificultăţi, o comparaţie între felul cum sînt povestite evenimentele de către Matei al Mirelor, de către Ibrahim Pecevi şi de către alcătuitorul letopiseţului nostru, ce au comun şi ce lipseşte fiecărei cronici în parte.

Să examinăm mai întîi *ce le este comun*:

1. Evenimentele anilor 1610—1611 din Ţara Românească şi Transilvania sînt relatate la fel şi de Letopiseţul brancovicesc şi de Matei al Mirelor, cu deosebirea că cel din urmă relatează mai pe larg, în schimb îi lipsesc anii în care au avut loc evenimentele, şi pe care primul îl are. Ibrahim Pecevi nu are aceste evenimente.

2. Episodul luptei cu Gabriel Báthori din 1613 este comun celor trei cronici, dar cu mici deosebiri; pe cînd Letopiseţul redă numele comandanţilor de oaste care au mers în expediţie (Skender paşa, Ştefan Tomşa şi Radu Mihnea), la Matei lipseşte numele comandantului turc, iar la Ibrahim Pecevi se dă numele paşei, dar nu şi al domnilor români, menţionîndu-se doar că au participat şi „beii Ţării Româneşti şi Moldovei"[6].

3. Şi evenimentele din Moldova din 1615—1616, cuprinzînd sfîrşitul Movileştilor, se află în toate trei cronicele, dar şi aci sînt diferenţe; letopiseţul nostru şi Matei al Mirelor dau numele celor doi fii ai lui Ieremia Movilă, anume Alexandru şi Bogdan, pe cînd Pecevi spune doar că erau doi, fără precizarea numelui lor. Numele celor doi comandanţi turci, Skender şi Ibrahim, se află la cronicarul turc şi în Letopiseţul brancovicesc; Matei dă numai pe Skender. Numele complet, de Ibrahim paşa Memibegovici, există *numai* în letopiseţ. Participarea lui Radu Mihnea la expediţia din Moldova lipseşte la Pecevi, se află în schimb în celelalte două cronici. Numărul begilor turci („10 begi") care au luat şi ei parte la expediţie se află de asemenea *numai* în Letopiseţul brancovicesc. Schim-

---

[6] *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 518.

barea de domni în Ţara Românească şi Moldova, înfăptuită în 1616, cu numele domnilor, există la Matei şi în letopiseţ, dar lipseşte la Pecevi.

4. Expediţia turcească din 1617 în Rusia Mică şi Polonia este comună celor trei izvoare.

5. Evenimentele din Ţara Românească din anul 1618 (răscoala lui Lupu Mehedinţeanu şi urcarea pe tron a lui Gavril Movilă) sînt comune letopiseţului şi lui Matei, dar lipsesc la Pecevi.

Iată şi care sînt *deosebirile* mai însemnate dintre ele: Letopiseţul brancovicesc omite lupta lui Radu Şerban cu Moise Secuiul, precum şi răscoala lui Bărcan, fapte memorabile, notate cu grijă de cronicarul grec; cronica acestuia este însă complet lipsită de elemente de cronologie, care să fixeze în timp evenimentele povestite, şi care există subliniate în Letopiseţul brancovicesc şi parţial şi la Ibrahim Pecevi. Cronica acestuia din urmă omite însă aproape toate evenimentele din Ţara Românească.

Alăturarea celor trei cronici, cu sublinierea deosebirilor duce la concluzia că ne aflăm în faţa a trei izvoare deosebite, scrise independent, fără legătură între ele, fără ca vreuna să fi servit drept sursă pentru celelalte.

Din confruntarea textelor acestor cronici reiese de asemenea faptul că în Letopiseţul brancovicesc se află cîteva evenimente, fapte şi date inexistente în celelalte două cronici contemporane, unele din ele constituind chiar ştiri unice. Cele mai de seamă ar fi:

1. Situaţia tulbure din Ţara Românească în 1601—1602.
2. Pustiirea Ţării Româneşti de către Simion Movilă.
3. Refugierea la Viena a lui Radu Şerban, *însoţit* de Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul.
4. Disputele pentru tronul Moldovei între cele două doamne, cea a lui Ieremia Movilă şi cea a fratelui său Simion.
5. Uciderea lui Gabriel Báthori în poarta cetăţii ⟨Oradea⟩.
6. Venirea lui Lupu Mehedinţeanu din Transilvania în Ţara Românească „pe la sărbătoarea Sfintei Treimi".
7. Ridicarea tezaurului ţării de către oamenii lui Lupu.
8. Sosirea la Tîrgovişte ca domn al lui Gavril Movilă în ziua de 14 august 1618.

Unele din aceste date sînt confirmate de alte izvoare, fie cronici străine, fie documente diplomatice sau scrisori, altele sînt însă unice, dar nici pentru acestea nu există vreun motiv de a le pune la îndoială exactitatea. Astfel, bunăoară, faptele de istorie a Moldovei din Letopiseţul brancovicesc sînt atestate de cronica polonă a lui Piassecki[7]; data trecerii lui Lupu Mehedinţeanu din Transilvania în Ţara Românească se află într-o cronică transilvăneană; se spune în ea că pe la 6 iunie 1618 oamenii lui Lupu treceau de la Bran în Ţara Românească[8]; or, sărbătoarea Sfintei Treimi cădea în acel an la o dată foarte apropiată, pe 4 iunie st.n.; acte contemporane mărturisesc că unul din oamenii care l-au însoţit pe Lupu adusese la Viena, în septembrie acel an, obiecte de valoare din aur şi argint din tezaurul Ţării Româneşti[9], tezaur ridicat de oamenii lui Lupu,

---

[7] P.P. Panaitescu, studiul introductiv la ediţia critică a cronicii lui Miron Costin, Bucureşti, 1911, p. XLVI.

[8] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V. p. 370—371.

[9] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, p 176 178.

după cum se afirmă în Letopiseț. Și data sosirii lui Gavril Movilă la Tîrgoviște este foarte probabil exactă, căci primul act oficial emis din cancelaria sa este din 20 august 1618, adică șase zile mai tîrziu.

Știrile acestea ultime, aflate *numai* în Letopisețul brancovicesc, probează faptul că la baza sa nu a putut sta nici cronica lui Matei al Mirelor și nici cea a lui Ibrahim Pecevi, singurele cronici contemporane cunoscute, care povestesc faptele de istorie românească ale epocii. Alcătuitorul letopisețului și-a cules informațiile și pentru aceste două decenii tot dintr-o cronică românească, ca și pentru partea consacrată lui Mihai Viteazul. Ajunși la această încheiere, de care, cum s-a mai spus, nu se îndoiau nici alți istorici, se pune problema autorului acestei cronici românești, sursă de bază a Letopisețului brancovicesc, precum și a datei la care a fost scrisă.

Cu prilejul discuției părții referitoare la domnia lui Mihai Viteazul, am avansat ideea că autor al ei ar putea fi Teodosie Rudeanu și că opera sa a stat la baza atît a cronicii lui Baltazar Walther, cît și a Letopisețului brancovicesc[10]. E de urmărit dacă există indicii că și această parte (1601—1618) ar fi putut avea drept autor tot pe Teodosie Rudeanu. Dovezi materiale în sprijinul acestei presupuneri nu sînt, dar nu există nici vreunele care să i se opună. Dimpotrivă, argumente de logică istorică sprijină ipoteza noastră.

După părăsirea țării de către Mihai Viteazul, marele său logofăt, ca și alți boieri, trece de partea lui Simion Movilă; însă, spre deosebire de ei, Teodosie Rudeanu îi rămîne credincios acestuia și, după alungarea lui de pe tron, nu se alătură taberii lui Radu Șerban, cum fac majoritatea boierilor, în frunte cu Buzeștii, ci îl însoțește pe fostul domn în Moldova. În 1604 se reîntoarce în țară; aci însă, pentru faptele lui ultime, e ținut departe de curte atît de Radu Șerban, cît și de urmașii săi, Radu Mihnea și Alexandru Iliaș. În 1609[11] pierde o pricină de moșie în fața divanului și a domnului; la fel în 1612[12]; sînt fapte care atestă, măcar și parțial, dizgrația sa. Abia odată cu ocuparea tronului de către Gavril Movilă, fiul lui Simion, Teodosie Rudeanu recîștigă vechea poziție în ierarhia administrativă a țării. Noul domn și-a amintit desigur de bătrînul credincios tatălui său și la rechemat în vechea dregătorie, cea de mare logofăt. Stă în această slujbă totuși foarte puțin : de la 20 august 1618 și numai pînă la sfîrșitul acelui an[13], cînd, probabil din cauza vîrstei înaintate, a fost înlocuit cu Papa Greceanu. La 18 ianuarie 1620, Gavril Movilă îi scutește satul Runcu din județul Argeș de toate dările, menționînd că o face „pentru voia cinstitului diregătoriului domnii mele jupan Theodosie biv vel logofăt"[14]. Moare în mai 1621[15].

Alăturînd biografia lui Teodosie Rudeanu de evenimentele descrise în cronică, se pot găsi explicații pentru faptele și datele mai importante omise. Astfel, lipsa din cronică a luptei dintre Radu Șerban și Moise Secu-

---

[10] Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 218.

[11] *Documente privind istoria României* (D.I.R.), B., XVIII, vol. I, p. 375—377.

[12] *Ibidem*, vol. II, p. 61—62.

[13] Pentru viața și dregătoriile lui Teodosie Rudeanu, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 84—86.

[14] D.I.R., B., vol. III, p. 463.

[15] N. Stoicescu, *loc. cit.*

iul, din 1603, care l-a impresionat puternic pe Matei al Mirelor, îşi are motivarea în faptul că în acea vreme cronicarul se afla departe, în Moldova. De lupta lui Constantin Movilă cu Ştefan Tomşa, din 1612, era de asemenea departe şi poate nici nu l-a impresionat prea tare, ca s-o noteze. Nefiind un apropiat al lui Radu Mihnea, ci dimpotrivă, nu aminteşte nici de răscoala lui Bărcan. Cît priveşte data scrierii acestei părţi a cronicii, ea este probabil 1619—1620; sîntem îndemnaţi la această presupunere de faptul că datele cronologice mai apropiate de aceşti ani sînt mai amănunţite (luni, zile) şi mai exacte, ele păstrîndu-i-se reale în memorie. Atunci cînd scrie de prădăciunile făcute de fostul său sprijinitor, Simion Movilă, în Ţara Românească, fapt care ar contraveni orientării sale politice, răbufnesc probabil nemulţumiri pentru scoaterea sa din dregătorie de fiul lui Simion, după numai patru luni şi jumătate de funcţionare.

Încheierile noastre cu privire la cronica românească a lui Teodosie Rudeanu, care au servit drept izvor de bază Letopisețului brancovicesc, rămîn totuşi nişte supoziţii, atîta vreme cît nu vor apare dovezi materiale care să le confirme sau să le înlăture.

Revenind asupra Letopisețului în ansamblul său, se pare că alcătuitorul ultim al formei care a ajuns în mîinile lui Pejačević a avut la îndemînă şi a folosit şi unele materiale turceşti; o dovedeşte pasajul cu care se încheie această a doua parte a cronicii.

În cele ce urmează redăm textul latin şi traducerea românească şi a acestei părţi, referitoare la anii 1601—1618, după fotocopia textului lui Pejačević, reprodusă de Relja Novaković şi după lectura acestuia, iar în note deosebirile de lectură ale lui N. Iorga.

LETOPISEŢUL BRANCOVICESC (EXTRASE)

Anno 6838 exiit Princeps Scytarum Michael czar cum magno exercitu et cum eo nationes circumpositae, Tatari, Bassarabi; et hos ille ducebat secum ad occupandum regnum avitum beati Stephani Regis. Verum ipse hic czar nulla re effecta, cecidit infeliciter in eam fossam quam fodebat alteri; et cum cecidisset in proelio aduxere eum in Zegligovo[1], ubi vitam finivit et sepulchro datus est in Ecclesia Sancti Georgii, in pago Gorichina: exercitus vero confusus turpiter rediit[2].	În anul 6838 a ieşit principele sciţilor Mihail ţarul, cu mare oaste şi cu el multe noroade din jur, tătari, basarabi; şi i-a dus el pe aceştia cu sine ca să cucerească regatul strămoşesc al fericitului rege Ştefan. Ţarul însuşi însă, neîndeplinind nici o faptă, a căzut nefericitul în acea groapă pe care o săpa altuia; şi îndată ce a căzut în luptă, l-au adus la Jegligovo, unde şi-a sfîrşit viaţa şi a fost dat mormîntului în biserica sfîntului Gheorghe, în satul Goricina: iar oastea împrăştiată s-a întors cu ruşine.
6903. Movit Pajazet contra Myrcsam, Ungrovlachorum Vojvodam, et debellavit Myrcsa Pajazetum ad Rovinam. Et hoc proelio periit generosus ille Marcus Kralyevich filius Vukassini Regis et Constantinus Žegligovac[1], filius Deani Despotae et[3] Dragasis.	6903 A plecat Baiazid împotriva lui Mircea, voievodul românilor, şi l-a biruit Mircea pe Baiazid la Rovine. Şi în această luptă a pierit acel nobil Marco Cralievici, fiul regelui Vucaşin şi Constantin Jegligovaţ, fiul despotului Dean şi Dragaş.
6904. Pajazet vicit Regem Sigismundum ad Nicopolim.	6904 Baiazid înfrînge pe regele Sigismund la Nicopole.

[1] Cuvînt scris cu litere chirilice în textul latin.
[2] Întreg pasajul *om.* Iorga.
[3] Cuvîntul *om.* Iorga.

6910... Et abiit in Samrovapian (hanc vocem correxit Despota[4] noster et pro ea substituit Daciam), ubi a magnatibus cum honore exceptus est et tamquam caput gentis Myrche Vojvoda cum aliis magno affectu eum ad terras suas comitati sunt.

6910... Și a plecat ⟨despotul Ștefan Lazarevici⟩ în Sauromația (acest cuvînt l-a corectat Despotul nostru și l-a înlocuit prin: Dacia), unde a fost primit cu cinste de boieri și ca pe o căpetenie de neam l-a însoțit Mircea voievod împreună cu alții, cu mare dragoste, spre țara sa.

6927 (Anno Christi 1419). Obiit Myrcha Vojvoda.

6927 (Anul de la Hristos 1419). A murit Mircea voievod.

6929. Populatur Sultan Krischia[5] Valachos.

6929 A prădat sultanul Crișcia pe români.

6940. Venit Murat sub Brassevo...[6].

6940 A mers Murad sub Brașov...

6949 (Anno Christi 1441). Eodem anno Jankul cecidit Mesit Passam ad Jalovnizam, in Valachia.

6949 (Anul de la Hristos 1441). În același an Iancul l-a bătut pe Mezid pașa pe Ialomița în Țara Românească.

6951 (Anno Christi 1443). Jankul mactat Mesit Passam in Valachia, ad Jalovnizam, paucis effugentibus. Ex quo tempo Ungari grassari[7] resumpsere.

6951 (Anul de Hristos 1443). Iancul l-a nimicit pe Mezid pașa în Țara Românească, pe Ialomița, și puțini au scăpat. Din care vreme ungurii au început din nou să atace.

6952. Exiit rex Vladislaus cum despoto[8] Georgio et Jankulo secundo[9] Danubio[10] in Valachiam et[11] inde in Bulgariam ad Slatizam, et Passam sub Nissa ceciderunt.

6952 A ieșit regele Vladislav împreună cu despotul George și cu Iancul, ⟨au trecut⟩ a doua oară Dunărea în Țara Românească și de acolo în Bulgaria, la Zlatița, și l-au bătut pe pașa sub Niș.

6957. Murat 2-do caedit Jankulum ad Cossovo 18 octombris[12].

6957 Murad l-a înfrînt a doua oară pe Iancul la Cossovo, la 18 octombrie.

6963... Eodem caoepit Jancul Ferisbegum in Krussevtzo[13].

6963... În același an l-a prins Iancul pe Ferizbeg la Crușevaț.

6964. Eodem anno aparet cometa et pestis per omnem regionem. Jancul caedit Mehmetum sub Belgado 22 Junii. Eodem moritur Jankul Belgradi et fames erat ubique[14].

6964 În același an a apărut o cometă și ciumă prin toată regiunea. Iancul îl înfrînge pe Mehmet sub Belgrad la 22 iunie. În același an moare Iancul la Belgrad și era foamete peste tot.

6970. Procedit czar Mehmet adversus Valachiam et fugat Drakulichium Vladum[15] ex Provincia.

6970 A mers împăratul Mehmet împotriva Țării Românești și a alungat pe Vlad al lui Dracul din țară.

6980. Obiit Radul Vajvoda Ungrovlachorum. Et Mehmet passa a czaro mittitur cum exercitu contra Stephanum Vajvodam Moldaviae, nil tamen obtinuit, imo fugatus est cum detrimento et dedecore.

6980 A murit Radul, voievodul românilor. Și Mehmet pașa a fost trimis de împăratul cu oaste împotriva lui Ștefan, voievodul Moldovei, totuși nimic nu a izbutit aici, dimpotrivă, a fost alungat cu pagubă și rușine.

---

[4] descriptor la același.
[5] Krizas la același.
[6] Întreaga propoziție *om.* Iorga.
[7] Cuvîntul *om.* același.
[8] despota la Iorga.
[9] secundum la același.
[10] Danubium la același.
[11] ex. la Iorga.
[12] Întreg pasajul *om.* Iorga.
[13] La fel.
[14] La fel.
[15] Vladam la Iorga.

6982. Pergit Passa contra Scodram... et eodem anno eum Stephanus Moldavus concussit et occidit. Eodem obiit Radul Ungrovlachorum Vajvoda, fuitque atrox hyems. Et perit Cepes[16] Vlada per Bessarabam...

6982 A mers paşa împotriva Scodrei... şi în acelaşi an Ştefan moldoveanul s-a luptat cu el şi l-a ucis. În acelaşi an a răposat Radul, voievodul românilor şi a fost o iarnă crîncenă. Şi a pierit Vlad Ţepeş prin Basarab...

6983. Pergit Hadun Passa contra Cara-Bogdan et coeperunt Turcae Ciephu.

6983 A mers Hadun paşa împotriva Moldovei şi au luat turcii Caffa.

6984. Pergit czar contra Cara-Bogdanum Vajvodam et eum profligat, et, rediens, vastavit Ungiros ad Danubium.

6984 A mers împăratul împotriva voievodului Moldovei, şi l-a bătut şi, reîntorcîndu-se, a prădat pe unguri la Dunăre.

6991 (Anno Christi 1483). Bajazet movet adversus Carabogdanas arces Biolograd et Kiliam supra Danubium sitas et capit eas uti et Stephani Moldavi arcem Vinamor[17].

6991 (Anul de la Hristos 1483). Baiazid s-a dus împotriva cetăţilor moldovene Cetatea Albă şi Chilia, aşezate mai sus de Dunăre, şi le-a cucerit, după cum şi cetatea Vinamor a lui Ştefan al Moldovei.

7003. Obiit Valachorum Vajvoda Calugier et Radul filius successit.

7003 A răposat Călugărul, voievodul românilor şi i-a urmat fiul, Radul.

7016. Moritur Radul Voivoda Valachus, quo eodem anno occidit Dmitar Jaksich Minu Vojvodu u Sibinu.

7016 A răposat Radul, voievodul român, şi în acelasi an a ucis Dimitrie Iacşici pe Mihnea voievod la Sibiu.

7021. Mehmet czar occidit Begum Vladam Vojvodam Valachorum, Januarii 25.

7021 Împăratul Mehmet l-a ucis pe begul Vlad, voievodul românilor, în 25 ianuarie.

7022. Exiit Secula Georgius cum infidelibus Christi hostibus et multum Christiani populi perdiderunt[18].

7022 A ieşit Gheorghe secuiul cu necredincioşi duşmani ai lui Hristos, iar popoarele creştine au pierdut mult.

7023. Balibeg Joannem Transylvanum profligat ad Havalam[19].

7023 Balibeg l-a bătut pe Ioan Transilvanul la Havala.

7046. Suliman contra Petrum Vajvodam Moldaviae, qui fugit ex terra sua.

7046 Suliman împotriva lui Petru, voievodul Moldovei, care a fugit din ţara sa.

7051. Redit Petrus Vajvoda Constantinopolim et czar ei restituit Moldaviam.

7051 S-a întors Petru voievod la Constantinopol şi împăratul i-a înapoiat Moldova.

7063. Coeperunt Turcae Temisvar, Lipovo et Bacskae fines ad Tissam[20].

7063. Au cucerit turcii Timişoara, Lipova şi marginile Bacicăi pînă la Tisa.

---

[16] Capes la Iorga.

[17] V. Bogrea propunea emendarea *vi armorum* pentru Vinamor, în care caz ar fi vorba de Suceava. Dacă Vinamor ascunde totuşi un nume propriu, el ar putea fi Ujromán, „cetatea nouă a Romanului", pe care tocmai atunci Ştefan cel Mare o ridica (*Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 35). Istoricul iugoslav R. Novaković pune la îndoială ipoteza lui Bogrea; nu poate fi vorba de o greşeală a copistului, spune el, căci nu avea de-a face cu copie, ci cu însuşi originalul latinesc. E mai degrabă vorba de o eroare de traducere în latineşte; traducătorul a avut în faţă un text slavo sîrb, scris probabil continuu. Din cuvintele slave „văsi na moru" („toate la mare e vorba de Chilia şi Cetatea Albă) s-au pierdut literele „ăs" şi a rămas „vi na moru", din care traducătorul a făcut topicul Vinamor (*Vinamor-grad Stefana Moldavskog*, în „Zbornik Filozofskog Fakulteta", IV 1, 1957, p. 129—143). Observăm totuşi că „namor", citit pe dos dă „roman", iar Uj, în texte latineşti poate fi citit şi Vi. Să fie o simplă coincidenţă? Iar cetatea Chilia nici nu era „la mare".

[18] Întreg pasajul *om.* Iorga.

[19] La fel.

[20] La fel.

7070. Pergit Alexander, Vajvoda Moldaviae, Constantinopolim, et, accepto auxilio a czaro, in suas terras redit.

7070. A mers Alexandru, voievodul Moldovei, la Constantinopol şi, primind ajutor de la împărat, s-a întors în ţara sa.

. . . .

7111. In Valachia fuere Vajvodae nunc Symeon, nunc Busich cum Scharbano et cum Radulo et nunc Radul, Mihin filius.

7111. În Ţara Românească au fost voievozi : acum Simeon, acum Buzeştii cu Şerban şi cu Radul şi acum Radul, fiul lui Mihnea.

7119. Venit Batori Gabro adversus Valachiam et populatus est Christianos et incendit. Scharban-Radul vero fugit. Veniente autem Radul Mihin, rediit Bathori in Transylvaniam suam. Scharban vero, conducens milites, rediit contra Radul Mihinum et expulit eum, Transylvaniam vero saevissime populatus[21] est, aegreque Batori auffugit Cibinium. Postea Radul Mihalevici venit cum Turcis, Scharban vero et Petrasco fugerunt versus Viennam et Radul Mihin[22] factus est Dominus Ungrovlachorum.

7119. A venit Gabriel Batori împotriva Ţării Româneşti şi a prădat pe creştini şi a pîrjolit. Iar Şerban-Radul a fugit. Venind însă Radul Mihnea, Bathori s-a întors în Transilvania sa. Iar Şerban, adunîndu-şi ostaşii s-a întors împotriva lui Radul Mihnea şi l-a izgonit, ba chiar şi Transilvania a prădat-o foarte crunt şi Bathori a scăpat cu greutate la Sibiu. După aceea, Radul Mihnea a venit cu turcii, iar Şerban şi Pătraşcu au fugit spre Viena şi Radul Mihnea a fost făcut domn al românilor.

Antea autem, post Jeremiam, Vajvodam Moldavicum, nunc Domnya cum filiis, nunc Simeon, frater Jeremiae. Post mortem autem Symeonis, ambae Domnye cum filiis bellum inter se gessere.

Mai înainte însă, după Ieremia, voievodul moldovean, ⟨domnea⟩ cînd doamna cu fiii, cînd Simeon, fratele lui Ieremia. Iar după moartea lui Simeon, amîndouă doamnele cu fiii au purtat război între ele.

Symeon vero multis vicibus Valachiam populatus est cum Turcis et Tartaris. Tandem vero venit Stephanus cum Turcis et fecit se dominum Moldaviae.

Iar Simeon, împreună cu turcii şi tătarii, a devastat în multe rînduri Ţara Românească. În sfîrşit, a venit Ştefan cu turcii şi s-a făcut domn al Moldovei.

Tunc Bethlen Gabro fugit a sua arce et declaratus est quasi rebellis et dederunt ei Regnum Transylvaniae. Scender Passa serdar vero et multi begi cum eo, Stephanus vero Valachicus, Mihin filius, pergit contra Batorium et Batorius fugit ; quem tamen[23] deprehensum[24], in porta arcis caput ei amputarunt et Bethlen fit rex in Transylvania.

Atunci Gabriel Bethlen a fugit în cetatea sa şi s-a declarat ca şi rebel şi i-au dat domnia Transilvaniei. Iar Skender paşa serdarul şi mulţi begi cu el, Ştefan şi valahul, fiul lui Mihnea, au mers împotriva lui Bathori şi Bathori a fugit ; pe care în cele din urmă l-au prins, în poarta cetăţii i-au tăiat capul şi Bethlen a fost făcut rege în Transilvania.

7124. Veniens Domnya Vajvodae Jeremiae cum filiis suis, Alexandro et Bogdano, adversus Stephanum Moldaviae Vajvodam, bis terque ; post hoc, anno sequenti (scilicet 7125, Christi 1617), Ibrahim passa Memibegovich et Scender passa et cum his X begi et Radul Michinich profligant miseram Domnyam et aliquam partem ejus exercitus caedunt et spoliant et cum ea ambos filios eripuit, knes Korosizki,— filiam vero ejus abstulit Tatarus — et omnes abduxere Constantinopolim ; Domnya autem fidem mutavit, filius vero unus in arctum carcerem compactus est. Radulo vero Mihino dedere Bogdaniam, alicui autem[25] Graeco, nomine Alexandro, dedere Valachiam.

7124 A venit doamna voievodului Ieremia cu fiii săi, Alexandru şi Bogdan, împotriva lui Ştefan, voievodul Moldovei, de două, trei ori ; după aceasta, în anul următor (adică 7125, de la Hristos 1617), Ibrahim paşa Memibegovici şi Skender paşa şi 10 begi împreună cu ei şi Radul Mihnea au alungat-o pe nenorocita doamnă şi au măcelărit o parte din oastea ei şi au jefuit-o şi, împreună cu ea, i-au luat pe amîndoi fiii, pe cneazul Korosizki ⟨Korecki⟩ — iar pe fiica ei a luat-o tătarul — şi pe toţi i-au dus la Constantinopol ; doamna şi-a schimbat credinţa, iar un fiu a fost vîrît în temniţa cetăţii. Lui Radul Mihnea i-au dat Moldova, iar unui grec oarecare, pe nume Alexandru, i-au dat Ţara Românească.

---

[21] depopulatus la Iorga.
[22] Cuvîntul *om.* de acelaşi.
[23] tunc la Iorga.
[24] reprehensum la acelaşi.
[25] vero la acelaşi.

7125 finito, et 7126 veniente, perexit Scender passa contra Casakos in terram Lechicham, Minorem Russiam et tunc advenit Bethlen Gabro et Radul Bogdaniae et Alexander Valachiae : verum non multi cecidere et nonullae palankae duntaxat incensae sunt. Postremo venit etiam perfidus Tatarus Cantamur et populatus est Minorem Russiam et 53 millia hominum praeter pecora abduxit.

7126, Octobri mense anni hujus (adeoque Christi 1618) vere adveniente, rursus perexit Scender passa in Casakos. Et veniens circa festum Trinitatis, venit Lupul Valachus, quondam Peharnik Scharban Vajvodae. ex Transylvania, cum copiis paucis, et expellit Alexandrum et omnes ejus Graecos conscindit et omnes thesauros occupant et faciunt Gabrielem, filium Symeonis, Valachiae Principem, eique dant terram Valachiae et is advenit Tergovistum augusti 14 die.

Reliqua ad hunc annum sunt turcica, quae ad nos nihil; finitque in hoc anno.

7125 sfîrşit şi venind 7126, a mers Skender paşa în contra cazacilor în Ţara Leşească, în Rusia Mică, şi atunci au sosit şi Gabriel Bethlen şi Radul al Moldovei şi Alexandru al Ţării Româneşti; dar n-au căzut mulţi şi numai cîteva întărituri au fost arse. În cele din urmă a venit chiar perfidul Cantamur tătarul şi a prădat Rusia Mică şi a dus în robie 53 de mii de oameni în afară de turme de vite.

7126, venind dar luna octombrie a acestui an (adică de la Hristos 1618) ⟨sic!⟩, iarăşi a mers Skender paşa împotriva cazacilor. Şi [venind] cam pe la sărbătoarea sfintei Treimi a venit din Transilvania Lupul românul, odinioară paharnic al lui Şerban voievod, cu puţine oşti, l-a alungat pe Alexandru şi pe toţi grecii săi i-a măcelărit şi au luat întreg tezaurul şi l-au făcut principe al Ţării Româneşti pe Gavriil, fiul lui Simeon, şi i-au dat Ţara Românească şi acesta a venit la Tîrgovişte în ziua de 14 august.

Celelalte din acest an sînt turceşti, care despre noi nu au nimic şi se isprăveşte în acest an.

INFORMATIONS SUR L'HISTOIRE DES ROUMAINS CONTENUS DANS LA «CHRONIQUE DE BRANKOVITCH»

(RÉSUMÉ)

L'analyse du texte concernant l'histoire des Roumains pour la période 1601—1618 contenu dans la « Chronique de Brankovitch » révèle qu'à sa base s'est trouvé une chronique roumaine ; en comparant ce texte à d'autres sources contemporaines, l'auteur émet l'hypothèse que la chronique roumaine aurait pu être celle rédigée par Teodosie Rudeanu, grand logothète de Michel le Brave.

O COPIE AUTENTIFICATĂ A LUI SUPPLEX LIBELLUS DIN 1804*

DE

AUREL RĂDUŢIU

Memoriul din martie 1804, adresat împăratului, despre „amărîta a neamului rumânesc din Marele Principat al Ardealului stare”, a intrat în literatura noastră istorică prin ediţia din 1970 datorată acad. David Prodan, care l-a însoţit de cuvenita lui prezentare şi interpretare, menite să sublinieze importanţa unui moment de seamă al luptei naţionale a românilor din Transilvania, pînă atunci prea puţin cunoscut [1].

Textul ediţiei Prodan care reproduce manuscrisul donat Bibliotecii Academiei în 1893 de I. Droc, protopopul din Miercurea Sibiului, este o versiune românească anonimă, a cărei identitate, din lipsă de probe, editorul o pune sub semnele întrebării : „textul e conceput original sau numai traducere, e copie contemporană sau ceva mai tîrzie? [2] Cît priveşte pe autorul memoriului, D. Prodan înclină spre Ion Budai-Deleanu, asociindu-i colaborarea „copioasă” a fratelui său, Aron Budai, dar cu rezervele de rigoare ale unei ipoteze, atîta vreme cît o dovadă directă a acestei paternităţi n-a putut fi găsită [3].

În cele ce urmează vom încerca să reluăm unele aspecte legate de acest important act, în măsura în care ni se oferă ele pe marginea semnalării de faţă a unui nou text al memoriului.

Varianta de care ne ocupăm este o copie a memoriului colaţionată, îndreptată şi autentificată *după original* de către Cristian Flechtenmacher, secretarul jurat al Magistratului Braşovului, la 24 mai 1808, aşa cum rezultă din însemnarea autografă a subscripţiei notariale a secretarului magistratual, făcută pe ultima pagină (p. 84), sub textul românesc al actului : *Praesentam copiam perlectam, correctam et vero ac indubitato originali suo per omnia conformem esse hisce fide mediante ego infrascriptus testor. Coronae, die 24-ta Maji 1808.* [Sigil inelar în ceară] *Christianus Flechtenmacher m.p. Jurat. Secret. Magistrat* [4].

Textul actului, în chirilică, totalizează o fasciculă de 84 de pagini numerotate (42 f.r+v), cu unele îndreptări de lectură de altă mînă decît cea a copistului, făcute probabil de Chr. Flechtenmacher, cu prilejul colaţionării. Textul prezintă numeroase pasaje subliniate, toate însumînd părţi al căror conţinut priveşte direct autorităţile săseşti, ceea ce denotă

---

* Textul variantei de faţă ne-a fost semnalat de G. Nussbächer de la Arhivele Statului din Braşov, în timpul cercetărilor noastre la această arhivă din primăvara anului 1974 ; îi mulţumesc şi pe această cale pentru solicitudinea sa tovărăşească.

[1] D. Prodan, *Încă un Supplex libellus românesc. 1804*, Cluj, Edit. Dacia, 1970, 89 p.

[2] *Ibidem*, p. 7.

[3] *Ibidem*, p. 34–38.

[4] Arh. St. Braşov, Material neprelucrat ; actul se găseşte în fondul de arhivă preluat de la Arhiva Bisericii Negre din Braşov ; dealtfel, la p. 59, 85 şi 83 s-a imprimat ştampila fostei comunităţi evanghelice de confesiune augustană din Braşov *(Evang⟨elische⟩ Kirche A⟨ugsburger⟩ B⟨ekenntnisses⟩ Kronstadt. Gemeinde).*

o lectură întreprinsă în vederea unei avizări corespunzătoare față de Magistratul orașului Brașov, pentru care a fost autentificată copia.

Secretarul jurat al Magistratului din Brașov, Christian Flechtenmacher, cel care adeverește actul, îndeplinea această funcție din anul 1806 și va continua să o exercite pînă în 1809 ; din 24 noiembrie 1808 pînă în 18 iulie 1811 el a îndeplinit și funcția de arhivar al aceluiași Magistrat[5]. El va dobîndi apoi o notorietate publică în Moldova, după stabilirea lui acolo, în 1813, unde i s-a încredințat înalta funcție de „pravilist", pe care a îndeplinit-o pînă în 1840, cu o strălucire care-l recomandă drept cel mai de valoare jurisconsult al țării în primele decenii ale sec. al XIX-lea[6]. S-a spus despre el, și cu dovezi concludente, că pregătirea sa excepțională ca jurist și-o datorează în special studiilor de drept făcute la Viena, precum și frecventării asidue a unei bogate și variate literaturi juridice de mare circulație europeană în epocă. Ar trebui adăugată acum la temelia acelei pregătiri și practica juridică în slujba Magistratului din Brașov, experiență care, dat fiind contactul nemijlocit cu problemele de drept pe care acesta și le disputa de multă vreme împotriva tendințelor românești de emancipare, i-a putut oferi un prilej de bună inițiere și în terminologia juridică în limba română, de care avea apoi să uzeze în calitatea sa de traducător al Codului Calimach. Faptul că lui i s-a încredințat în 1808 colaționarea și autentificarea copiei unui memoriu de importanța celui din 1804 dovedește că secretarul jurat al Magistratului stăpînea foarte bine limba română și era capabil să selecteze din textul memoriului acele părți care priveau nemijlocit raporturile de drept româno-săsești de pe Pămîntul Crăiesc.

Copistul actului nu-și semnează lucrarea. El trebuie să fie obișnuitul scriitor de limbă română de pe lîngă Magistrat, numit românește „logofăt", „logofăt al Cetății", „logofăt al Cinstitului Sfat", „logofăt al Magistratului", „scriitor românesc", care îndeplinea și funcția de traducător[7], în terminologia oficială „Wallachishcer Schreiber" și „Wallachischer Translator". În 1808 deținea această funcție, cu o vechime de trei ani, din 1805, Ioan Barac[8]. O confruntare grafică a scrisului actului de față cu alte acte semnate de Barac poate confirma aproape sigur mîna acestuia. Scrisul îngrijit al textului cursiv și sigur vădește, dealtfel, pe omul de meserie, cum a fost Barac, conștiincios, de o diligență remarcată și de contemporani[9], slujbă la care el însuși ținea în mod deosebit și de care îi era greu să se despartă în 1817, cînd, invitat să se stabilească ca profesor la Iași, îi scria acolo lui Radu Tempea că „eu mă aflu aice [la Brașov] ca advocat și translator pe lîngă cinst. magistrat, înrădăcinat în

[5] Fr. Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó*, Brașov, 1916, p. 41.

[6] Vezi în acest sens : A. Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.", S. III, t. I, 1922, p. 191—253; Karl Kurt Klein, *Ein siebenbürgisch-sächsischer Pravilist in Moldauischen Diensten*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XLIX (1926), p. 113—121 ; A. Rădulescu, *Două lecții de drept ținute în anii 1830 și 1836 de C. Flechtenmacher*, București, 1930, 23 p. ; G. Ungureanu, *Date nouă cu privire la viața și activitatea jurisconsulților Christian Flechtenmacher și Damaschin Bojinca*, în „Arhiva" (Iași), XLI (1934), nr. 1—2, p. 46—55 ; * * * *Codul Calimach*, ediție critică, București, 1958, p. 3—34.

[7] Vezi *Catalogul documentelor românești din Arhivele statului de la orașul Stalin, I (1521—1799)*, București, 1955, p. XXXII.

[8] Stenner, *op. cit.*, p. 7.

[9] I. Colan, *Viața și opera lui Ioan Barac*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.", S. III, t. IV. (1928 1929), p. 8.

dregătorie şi din zi în zi îmi creşte cinstea şi trecerea pînă şi la cele mai înalte locuri"[10]. Dacă el este autorul transcrierii memoriului din 1804, este de presupus că lectura şi copierea unui asemenea text, avînd şi un caracter de taină, i-au putut insufla convingerea în posibilităţile sale „de a putea fi trebuincios pentru folosul naţionului nostru", de care vorbeşte mai încolo în aceeaşi scrisoare[11], în eventualitatea că ar deveni profesor la Socola în Iaşi.

Avînd în faţă o copie autentică a originalului, sîntem acum în mai mare măsură să răspundem la unele întrebări puse cu prilejul ediţiei din 1970 a memoriului. Întîi, se lămureşte problema limbii în care a fost redactat originalul. Actul a fost redactat în limba română; cele cîteva cuvinte germane din text nu trebuie considerate ca rămăşiţe ale unei redacţii în limba respectivă, ci termeni germani de care se uzează în textul redacţiei de limbă română. În al doilea rînd, se lămureşte identitatea textului publicat de D. Prodan. El trebuie să fie o copie contemporană a memoriului. Comparaţia textului acestei copii cu textul copiei autentificate în 1808 după original prezintă unele deosebiri de lectură care elimină posibilitatea identificării autorului copiei editate cu autorul memoriului, altfel nu se pot explica acele stîngăcii de text pe care le semnalează lectura paralelă a celor două texte. Am reţinut mai jos lecturile îndreptate, în copia editată, după textul autentificat al memoriului (în stînga pagina şi rîndul textului din ediţia 1970; în dreapta pagina din copia autentificată) :

p. 41, r. 1 de jos	:	*prin parola dării mînii* (p. 1).
p. 42, r. 9 de sus	:	*După ce au dat craii şi prinţipii ţării donaţii şi armaliş nemeşilor de ungur* (p. 2)
p. 43, r. 15 de sus	:	*dară să-ş capete şi alt om în loc* (p. 3)
p. 44, r. 1 de sus	:	*Descoperirea despre lăcuitorii din Fundo Reghio* (p. 4)
r. 8 de sus	:	*Alţi păstori* (p. 5)
r. 10—11 de sus	:	*Supt acest aşezămînt* (p. 5)
p. 45, r. 12 de sus	:	*este răpit* (p. 6)
r. 16 de sus	:	*cu trupul şi cu carul* (p. 6)
r. 19 de sus	:	*pe tot anul* (p. 6).
p. 46, r. 5 de sus	:	*pe unde au fost rumânii mai puţini le-au şi stricat* (p. 7)
r. 11 de sus	:	*cu toată graba* (p. 8)
r. 18—19 de sus	:	*Nu-i sloboade pe bani să cumpere moşie de la saşi; regrutirungul* (p. 8)
p. 47, r. 7 de sus	:	*au avut Înălţata împărăţie prilej* (p. 9)
r. 12—13 de jos	:	*legea cea mai bună* (p. 10)
r. 13 de jos	:	*s-au şi întîmplat că la* (p. 10)
p. 48, r. 10—11 de sus	:	*pe moşie şi pe vitele sale* (p. 10)
r. 15 de sus	:	*Arătarea despre starea clerului celor neuniţi* (p. 10)
r. 16—17 de sus	:	*dacă s-au despărţit neamul între uniţi şi neuniţi, neuniţii fiind lipsă de episcopul său* (p. 11)
p. 51, r. 7 de sus	:	*au şi băgat în planul lor* (p. 15).
r. 7—8 de sus	:	*Benciofscchii* (p. 15)
p. 52, r. 15 de jos	:	*măcar că au planul* (p. 17).
r. 14 de jos	:	*au din planul* (p. 17)

[10] Const. A. Stoide, *Legăturile culturale dintre Moldova şi Transilvania. Date noi*, în „Revista de istorie şi teorie literară", 1970, nr. 1, p. 17.
[11] *Ibidem.*

r. 12 13 de jos	: *şi deliberaturile Maghistraturilor şi ale Guberniumului* (p. 17)
p. 53, r. 20 de sus	: *Pentru că saşii au canaluri aşa intocmite care prin politica ce au (prin muierile lor) pe toţi comendanţii* (p. 18)
p. 54, r. 16 de sus	: *numai i-au trimis să să plingă la Maghistratul locului* (p. 19).
r. 12 de jos	: *neintrebîndu-se de unit sau neunit* (p. 20)
p. 55, r. 14 15 de jos	: *sint rumânii mestecaţi cu saşii sau saşii cu rumânii* (p. 21)
p. 56, r. 17 18 de jos	: *au eşit cu judecată din iobăgia cetăţii Sibiiului de 18 ani* (p. 23)
r. 1 5 de jos	: *peste plătirea restanţii sidoxiei* (p. 24)
p. 57. r. 8 de sus	*De acuma incolo regrutirungul* (p. 24)
r. 11 12 de sus	: *a să plăti cu feciorii rumânilor pentru feciorii lor* (p. 25)
p. 59, r. 6 de sus	: *pentru aceasta cu slăbirea virtutei* (p. 28) *dezerteruesc* (p. 28)
r. 10 de sus	: *să fac mulţi maladii* [corectat din : *maradii]* (p. 28)
r. 13 de sus	: *A tuturor acestor intimplări* (p. 28)
r. 20 de sus	: *cîteodată ii trimit la slujba legii lor* (p. 28)
r. 7 8 de jos	: *Cu acest prilej dezertirurile* (p. 29)
p. 60, r. 2 de sus	: *regulate* (p. 29)
r. 3 de sus	: *hauptspitaturile* [...] *hauptspitaluri* (p. 29)
r. 14 de sus	: *fiind preotul la aceste spitaluri* (p. 30)
p. 61, r. 4 de sus	: *de la aceste doao reghementuri* (p. 31)
r. 10 de sus	: *vor spori aceşti ostaşi* (p. 31)
r. 17 de sus	: *avaneruesc* (p. 32)
r. 4—5 de jos	: *impotriva sistimii* [=sistemului] *de graniţă* (p. 33).
p. 62, r. 5—6 de sus	: *au strins pe satul* (p. 33)
r. 16—17 de sus	: *i-au pus la ţuht* (p. 33)
p. 63, r. 1 de sus	: *la descoperirea a 7, foaia 24* (p. 35)
r. 6 de sus	: *aşe şi acest grof* (p. 35)
p. 63, r. 13 de sus	: *Si cum s-ar putea* (p. 35)
r. 15 de sus	: *de cînd au apeldăluit* (p. 35)
r. 12 13 de jos	: *Aaron Budai, de la prezidiumul tezaurareşului* (p. 36)
r. 10—11 de jos	: *de a scoate adevărul din minciuni* (p. 36)
p. 64, r. 6 de sus	: *in anul trecut 1801* (p. 36)
p. 64, r. 18—20 de sus	: *comisarăşul fişcal Ioan Baroni din Braşov şi Aron Budai de la Tezaurariatul din Sibii* (p. 37)
r. 11 de jos	: *să află şi români familii la 200* (p. 37)
p. 65, r. 3 de sus	: *satul Neustadt* (p. 38)
r. 14—15 de sus	: *50 Rf. Iară domnul Beniovschii hofratul (pe semne* [...] *şi nume neinteresat)* (p. 38—39)
r. 16 17 de sus	: *cu infruntare* (p. 39)
r. 19 de sus	: *Iară in anul trecut 1803* (p. 39)
r. 15 de jos	: *Oamenii s-au lăudat* (p. 39)
p. 66, r. 2 de sus	: *şi care au fost* (p. 40)
r. 4 de sus	: *ţuthauz* (p. 40)
r. 16 de sus	: *reghementul lui* (p. 40)
r. 12 de jos	: *la biserica lor aceia doi preoţi* (p. 41).
p. 67, r. 2 de sus	: *au deschis pungile şi au făcut* (p. 41)
r. 15 de sus	: *ca să dobîndească străinii* (p. 42)
r. 21 de sus	: *in ţara turcească* (p. 42)
r. 21—22 de sus	: *Dovedindu-i anumit cite mii de galbini* (p. 42)
r. 12 de jos	: *un comision micsta* (p. 43)
p. 68, r. 18 de jos	: *la 1-ma maiu 1803 in anul trecut. La acea zi deodată* (p. 44)
p. 69, r. 7 de sus	: *aşa s-au dat platnici* (p. 45)

r. 19—20 de sus	:	*Mitrofschii* (p. 46)
p. 72, r. 7 de sus	:	*zac acolo acuma de 4 ani* (p. 50)
r. 16 de jos	:	*văduve a celor 2 morți* (p. 51)
r. 4—5 de jos	:	*iaste Provinția datoare* (p. 52)
p. 73, r. 6—7 de jos	:	*să aibă poruncă a ṣpețificălui* (p. 54)
p. 74, r. 16—17 de jos	:	*și greutăți intru acest chip domnii cetăților* (p. 55)
p. 75, r. 1 de sus	:	*pînă cînd voește cel ce dăruește* (p. 56)
r. 16 de jos	:	*(fie in ce caracter)* (p. 57)
p. 76, r. 11 de sus	:	*și fac în scris plînsorile lor* (p. 58)
r. 13 de sus	:	*și cu ceialalți canțălariși* (p. 58)
p. 78, r. 17 de sus	:	*Și oamenii care au acolo cauze* (p. 62)
r. 12—13 de jos	:	*sint unele încă de la Preafericita Împărăteasă Maria Therezia și* (p. 62)
p. 80, r. 7 de sus	:	*și cu alta astupată* (p. 65)
p. 81, r. 11 de sus	:	*mademuri* (p. 67); (madem = metal, vezi, N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 236).
p. 82, r. 13—14 de sus	:	*cea vrednică de plins dară mai mult vrednică de miluit* (p. 69)
r. 11 de jos	:	*Al Împărăţii Tale* (p. 70)
p. 83, r. 18 de sus	:	*potrivesc vremea* (p. 71)
r. 4 de jos	:	*îi sărăcesc și părtinindu-i îi slobod* (p. 72)
p. 84, r. 1—2 de sus	:	*din prilejul acesta* (p. 72)
p. 85, r. 6 de sus	:	*oamenii la Bănat sint săraci* (p. 74)
r. 18 de sus	:	*în loc de folos, văzind că nu să pot ușura* (p. 75)
p. 86, r. 21—22 de sus	:	*pămînturile: a) cind ară și samănă* (p. 77)
p. 87, r. 10 de sus	:	*Standrehtului* (p. 79)
r. 17—18 de jos	:	*în bani, în dobitoc au intr-alte cele a lua* (p. 79)

Sînt apoi de semnalat unele forme lexicale literare sau mai aproape de aspectul lor literar în copia de la Brașov decît în textul ediției din 1970 (în paranteză forma din ultimul text) : *diștricturi (diștripturi)*, *dregătoria (diregătoria)*, *arendele (arînzile)*, *seamă (samă)*, *economie (iconomie)*, *întocmite (întomnite)*, *secretari (sicritari)*, *copertă (compeartă)*, *cîrciumă (cîrjmă)* ș.a., ceea ce dă un iz de pronunțat limbaj popular textului editat ; copistul lui era în orice caz mai puțin exigent în scris, sau de o cultură literară sub nivelul autorului originalului. El este însă exact în referințele care se fac la textul psaltirei : *psalmul 71, stih. 1, 2, 3* (Prodan, p. 80) care s-au reprodus greșit în copia de la Brașov (p. 66), *psalmul 70, stih. 1, 2, 12;* (cf. *Biblia*, Psaltirea, Spre Solomon psalmul lui David, 71, 1, 2, 3 ; ediția Șaguna, 1858, p. 504).

Editînd memoriul, D. Prodan indica pe Ion Budai-Deleanu ca autor posibil al actului, asociindu-i colaborarea fratelui său, Aron Budai. În lipsa unei dovezi directe, paternitatea era atribuită pe baza cuprinsului însuși al memoriului și pe baza datelor sale biografice. Rezumînd, autorul trebuia să fie un bun cunoscător al istoriei (dar nu neapărat istoriograf — n.a.A.R.), un bun cunoscător al subtilităților judiciare, al stilului de cancelarie, al atmosferei de la curte, al instituțiilor de guvernămînt, al sensului politicii imperiale ; el trebuia să fie *„cu deosebire"* un cunoscător pînă în detalii al raporturilor locale, căci toate acestea se reflectă cu prisosință în textul memoriului. E adevărat că toate acestea ne pot îndrepta și spre Ion Budai-Deleanu, ca autor al memoriului, asociindu-i însă colaborarea lui Aron Budai, dar cel puțin în aceeași măsură, dacă nu chiar în mai mare măsură ne îndreaptă spre Aron Budai ca autor al memoriului. Datele biografiei sale, încă nu îndeajuns de bine cunoscute, dar atîtea

cîte se cunosc [12], pot sprijini şi ele ipoteza paternităţii lui în ce priveşte memoriul de faţă. Avea studii universitare de drept, avea o foarte bogată practică în administraţia provincială, ca secretar al lui Ladislau Pop, vicecomitele Hunedoarei şi Zărandului, ca notar al Consistoriului ortodox, ca practicant şi apoi ca secretar al tezaurariatului la Sibiu. Trăise evenimentele răscoalei lui Horea şi înfruntările pătimaşe dezlănţuite de Supplex. Ar putea fi chiar el traducătorul textului latin al Supplexului, din care au circulat în epocă mai multe variante româneşti [13]. Era în relaţii personale cu fruntaşii mişcării naţionale şi culturale din Transilvania, cu Samuil Micu, Petru Maior, Ignatie Darabant, Ioan Para, Ioan Piuariu-Molnar, Iosif Meheşi ş.a. Mai mult, Aron Budai e cunoscut şi ca autor sau coautor al unor memorii, unul anterior, din 1798 [14], celelalte datînd mai tîrziu, din 1834, 1837, 1842 [15] în care se regăsesc mare parte din ideile memoriului din 1804. Rămîne ca cercetări viitoare să stabilească printr-o critică internă de text filiaţia ideilor în mişcarea petiţionară românească din prima jumătate a sec. al XIX-lea şi să arate în ce măsură ideile memoriului din 1804 se regăsesc în textele petiţiilor care-i urmează. Dar, pînă atunci, ceea ce credem că poate întări ipoteza paternităţii lui Aron Budai este argumentul oferit de numeroasele aspecte specifice Pămîntului Crăiesc, detaliul exact al raporturilor locale referitoare la această regiune, masiv ortodoxă, prezente în memoriu, pe care el mai cu seamă le are la îndemînă în calitatea sa de notar consistorial. I le dezvăluiau frecvent numeroasele plîngeri adresate consistoriului de preoţii satelor româneşti de acolo.

O imagine cuprinzătoare şi foarte sugestivă a activităţii sale în această calitate ne-o oferă chiar protocolul şedinţelor consistoriale din anul 1804 (*Protocolul sessiei consistorialiceşti din anul 1804*) [16].

În acel an consistoriul era alcătuit din Ioan Popovici, protopop în Hondol, vicarul bisericii ortodoxe şi preşedintele consistoriului, Ilie Popovici, protopop în Sibiu, Ioan Popovici, protopop în Corbi, Nicolae Huţovici, protopop în Hunedoara, Bucur Bobeş, preot în Sibiu, Ioan Popovici, preot în Răşinari şi Ştefan Marcu, preot în Sălişte, ca asesori consistoriali. Aron Budai era notarul consistoriului, avîndu-l ca substitut pe Ioan Rusu.

---

[12] Lucia Protopopescu, *Contribuţii la biografia lui I. Budai-Deleanu. Familia Budai*, în „Limbă şi literatură", V (1961), p. 163—178; idem, *Noi contribuţii la biografia lui Ioan Budai Deleanu*, Bucureşti, 1967, p. 27—34.

[13] A. Răduţiu, L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum in variantele româneşti de la Schei*, Cluj, 1975, p. 56.

[14] I. Lupaş, *O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la 1798*, în „Studii, conferinţe şi comunicări istorice", I, Bucureşti, 1928, p. 389—405; Şt. Lupşa, *Contribuţiuni la istoria încercării de reunire a bisericilor româneşti din Transilvania la 1798*, în „Omagiu lui Ioan Lupaş", Bucureşti, 1943, p. 492—509.

[15] Textele celor trei memorii, în ordinea lor, la: L. Gyémánt; *Memoriul românilor ardeleni din 1834*, în „Anuarul Inst. de ist. şi arh. Cluj", XVII (1974), p. 98—117; „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, nr. 44—45, p. 345—349, 353—358; T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, I, p. 139—148; informaţia referitoare la „participarea activă" a lui Aron Budai la redactarea memoriilor din 1834, 1837 şi 1842 aparţine lui G. Bariţ, în „Observatorul", II (1879), p. 304; apud L. Protopopescu, *Noi contribuţii*, p. 32; despre cuprinsul acestor memorii vezi şi: D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 420—426; L. Gyémánt, *Acţiuni petiţionare ale românilor din Transilvania în perioada 1834—1838*, în „Studia Univ. Babeş-Bolyai", S. Hist., 1971, fasc. 2, p. 31—52.

[16] M. Voileanu, *Icoane din viaţa bisericii. Anul 1804*, Sibiu, 1926, p. 4.

În cursul anului, consistoriul s-a întrunit în 91 de ședințe în care au fost dezbătute 1 219 chestiuni „sau obiecte", din care în lunile ianuarie, februarie, martie (memoriul din 1804 e datat cu luna martie) s-au ținut 24 de ședințe dezbătînd 224 de „obiecte". Participările la ședințele consistoriului se repartizează astfel : Bucur Bobeș (80), Ștefan Marcu (75), Ioan Popovici, protopopul din Rășinari (67), Ilie Popovici (29), Ioan Popovici, protopopul Corbilor (5) și Nicolae Huțovici (1). Notarul Aron Budai a participat la 75 de ședințe și Ioan Rusu la 10 ședinte [17]. Din cît se vede, ședințele consistoriului se constituie mai ales cu participarea asesorilor din Sibiu, Rășinari și Săliște la care o prezență aproape permanentă și de o importanță aparte o face notarul acestuia. Faptul a și fost subliniat, chiar în protocol, într-o adresă de răspuns către guberniu, unde se motivează lipsa de regularitate cu care uneori protocoalele consistoriale i se înaintează spre cercetare, știut fiind că această trimitere se făcea lunar. Printre alte motive se arăta și acela că : „tot lucrul ce se tîmplă la Consistorium rămîne de a se duce de către notareșul, adică, ordinaria, face extractul din exhibituri și dimpreună și refereluiește, după aceea întru asemănarea întăritului votum a referezii gătește concepturile și despre acelea ce sînt restanție și despre direcția cancelariei poartă grijă, iară scriitoriul ordinaria duce protocolumul exhibitumurilor, purizăluiește concepturile, multele circulare și protocolumurile cari se aștern la I. K. Gubernium, caută anteactele și ar mai fi încă să ducă și Indexul și reponăluirea actelor după cădere, însă la acestea nu ajunge pentru grămădirea celorlalte mai sus numărate" [18]. Datorită volumului mare de muncă pe care îl are de îndeplinit secretariatul consistoriului și căruia notarul sau secretarul împreună cu notarul adjunct sau scriitorul îi fac cu greu față, Consistoriul a intervenit în luna mai pe lîngă guberniu în vederea sporirii personalului său de cancelarie. Cum exista o asemenea cerere înaintată de Nicolae Popovici, practicant onorar la Tezaurariatul din Sibiu, guberniul aprobă în 9 iulie ca acesta să fie numit ca ajutor de notar și să se prezinte cît mai curînd pentru a depune jurămîntul înaintea Consistoriului [19]. Este de reținut din cele de mai sus că notarul concentra în mîinile sale operațiunile principale desfășurate în consistoriu ; întocmea referatele asupra chestiunilor ce aveau a se dezbate, formula hotărîrile luate, se îngrijea de expedițiile necesare, instruia actele cu anteactele, ținea întreaga evidență birocratică în raporturile cu guberniul. Față de această muncă, e drept, în mare parte de rutină, dar aproape continuă, asesorii veneau la Sibiu doar pentru ședințe, ascultau referatele, votau și pînă la următoarea ședință activitatea lor în consistoriu înceta. Mai e de reținut și aceea că lucrările de cancelarie s-au aglomerat peste măsură acum, în primele luni ale anului 1804, cînd se și cere și se obține suplimentarea cu un post de ajutor de notar a personalului, adică tocmai în perioada în care e de presupus că a fost redactat și memoriul nostru [20]. Dacă Aron Budai e autorul său, atunci situația creată ar putea fi explicată și prin timpul pe care acesta a trebuit să-l folosească la documentarea și redactarea unui act de dimensiunile acestuia.

---

[17] Datele la M. Voileanu, *op. cit.*, p. 5—8.

[18] *Ibidem*, p. 29.

[19] *Ibidem*, p. 31—33.

[20] În textul actului — copia autentificată — se precizează la p. 39 „*Iară în anul trecut 1803* [...]".

În aceste împrejurări, notarul, care deţinea funcţia din 15 martie 1791 se găsea în contact permanent cu clerul bisericii româneşti din întreaga provincie; lua în scris, aşa cum se poate constata din cuprinsul protocolului consistorial, cele mai diferite chestiuni ce atingeau competenţa acestui organ bisericesc, de la problemele mărunte de administraţie bisericească a parohiilor din subordine, pînă la cele de importanţa relaţiilor cu guberniul şi curtea din Viena. Nu lipsesc din chestiunile tratate şi consemnate în protocol nici aspecte de felul celor cuprinse în memoriu, dezvăluind realităţile locale ale abuzurilor stăpînilor de pămînt, nobilime sau oraşe săseşti, faţă de supuşii lor. Se înscriu astfel plîngerile administratorului protopopiatului Sighişoarei şi ale preotului din Albeşti *(Ferihaz)* în legătură cu maltratările la care a fost supus acesta din urmă de către stăpînul satului, groful Haller János, sau ale preoţilor din Zărneşti, împotriva magistratului din Braşov care-i îngreunează cu sarcini nedrepte: să ducă cu carul opt stînjeni de lemne pe seama şcolilor săseşti, să le care în ajunul Crăciunului şi să le stivuiască în curtea arendaşului, să plătească darea pentru vite, de cap cîte 20 de creiţari deşi, ca preoţi, ar trebui să fie scutiţi de asemenea dări. Consistoriul hotărăşte ca toate aceste plîngeri să fie înaintate guberniului pentru cercetare şi luarea măsurilor de îndreptare cuvenite [21]. Şi asemenea cazuri trebuie să fi fost mai numeroase. O cercetare sistematică a protocolului, din care M. Voileanu a reprodus doar unele poziţii ale cauzelor dezbătute, într-o prezentare cu totul generală, ar putea evidenţia probabil o relaţie mai directă între conţinutul acestuia şi cuprinsul memoriului [22]. Am avea astfel la îndemînă unul din izvoarele principale ale memoriului din 1804. Spre această concluzie ne îndreaptă şi limbajul juridic al celor două texte. Şi unul şi celălalt uzează de o terminologie juridică variată şi caracterizată de o proprietate a termenilor care dovedeşte perfecta iniţiere în stilul juridic al epocii. Iată seria unor termeni juridici întîlniţi în cele două texte (S=Supplex, ediţia Prodan; V = Protocolul [...], extrase în Voileanu): *administrălui* (S, 72, 73), *alegălui* (V, 76), *aplaţidălui* (S, 68, 75, 81; V, 20, 33, 38), *apelălui* (S, 63), *aplicălui* (v, 32), *aprobălui* (V, 49), *candidălui* (S, 58; V, 47), *comendălui* (V, 46), *confirmălui* (S, 82), *confişcălui* (S, 68), *declărălui* (S, 67; V, 31), *deliberălui* (S, 57, 62), *defendălui* (S, 78), *dişponălui* (V, 124), *excuzălui* (S, 50, 82), *imputălui* (V, 49), *informălui* (S, 52, 85; V, 58), *investigălui* (S, 63), *legitimălui* (V, 48, 51, 63), *obligălui* (S, 71), *prescribălui* (S, 56), *producălui* (V, 40), *promovălui* (V, 43), *proponălui* (V, 47), *publicălui* (S, 77, 78; V, 49), *purizălui* (V, 29, 32), *recuirălui* (V, 129), *recomîndălui* (V, 46, 52), *refendălui* (S, 81), *referelui* (S, 70; V, 28), *referadă* (S, 50, 81; V, 29), *reprezentălui* (V, 46), *resolvălui, rezolvălui* (S, 57; V, 32, 65); *restaurălui* (V, 98), *şpeţificălui* (S, 73), *tractălui* (V. 48), *transferălui* (S, 61), *tranşcribălui* (V, 75), *transponălui* (V, 41), *ţitălui* (V, 40), *votizălui* (V, 34), etc.

Desigur, nu e vorba de o terminologie proprie numai celor două acte. E o terminologie constituită în practica stilului juridic românesc din Transilvania, întîlnită şi în alte lucrări cu conţinut juridic. O întîlnim la Samuil Micu în traducerea sa „Statuta sau legile scaonelor săseşti" (1802) sau la

[21] M. Voileanu, *op. cit.*, p. 123–125, 112–113.

[22] Protocolul se păstrează astăzi la Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, Secţia de manuscrise, nr. 161, după catalogul alcătuit de N. Beju; manuscris românesc, 812 f., 40 × 26 cm.

Vasile Aaron în „Praxişul forumurilor bisericeşti" (1805) [23]. O intîlnim cu atît mai mult la Aron Budai în actele redactate de el ca notar consistorial şi e de aşteptat să o regăsim şi în memoriul politic din 1804. Dacă el e autorul memoriului, asemănările se explică o dată mai mult.

Ne mai rămîne acum să examinăm un alt aspect implicat în stabilirea paternităţii textului. Se ştie, textul a fost semnat doar cu acele iniţiale convenţionale N.N., folosite frecvent în epocă, mai ales în stilionare, ca să marcheze în acest fel numele şi prenumele persoanelor în cazurile concrete de redactare a actelor. Sub această semnătură anonimă, ne-o spune însuşi textul, se ascunde un om „de taină" al împăratului. O asemenea persoană putea fi şi Ion Budai-Deleanu (Prodan, *op. cit.*, p. 36—37). În serviciul secret al Curţii a putut fi însă şi Aron Budai. O sugerează chiar unul dintre contemporanii săi, Sava Popovici, parohul din Răşinari, din familia Popovici, atît de apropiată lui Aron Budai, în dedicaţia pe care i-o face cu prilejul tipăririi în 1847 a „Epistolarului" [24].

Evocînd „meritele alese" ale lui Aron Budai „cătră domnitoriu, cătră patrie şi cătră naţie", Sava Popovici precizează că le-a săvîrşit „mai mult în secret, decît la vedere". Mai adaugă apoi că dobîndind „confidenţa înaltei stăpîniri" a săvîrşit sau a participat la săvîrşirea multor „scumpe operate cu jertfe de necurmate ostănele în favoarea naţiei române întregi, precum în timpul de mainainte şi în cel de curînd trecut, aşa şi pentru nemuritoarea memorie a viitorimei (...) pentru care cu dreptul te adoară genul român întreg". Şi, mai departe: „Pentru că cine a asudat mai mult acum de o jumătate de secul, sau 54 ani, întru îmbunarea stării politice a unei naţii asuprite de înjuria veacurilor, ca Măria Ta? Cine, grăind adevărul, s-a jertfit mai mult pentru soartea unui popor mizer, vrednic de compătimire, singur din acel punct de vedere, ca să-l vezi fericit?"

Sînt, credem, mărturii concludente pentru prim planul politic în care va trebui să-l situăm pe Aron Budai. Oricum, în epocă, Aron Budai a fost o personalitate mai implicată în evenimentele politice, mai legată de cercurile fruntaşilor mişcării naţionale, cu care colabora nemijlocit, cu un rol pe care fratele său, Ion Budai, aflat departe de ţară, n-ar fi putut să-l realizeze în aceeaşi măsură. Atribuirea paternităţii memoriului din 1804 mai degrabă lui Aron Budai decît fratelui său ne apare, de aceea, mult mai ispititoare şi, totodată, mai întemeiată.

Totuşi, în lipsa acelei dovezi directe, atît de necesare în cazul atribuirii sigure a textului adevăratului său autor, problema rămîne încă deschisă. Cercetări viitoare, în arhivele din Sibiu şi Braşov, pe care în împrejurările cînd redactăm lucrarea de faţă n-am mai putut să le reluăm, vor putea aduce, eventual, precizările aşteptate.

---

[23] R. Todoran, *Contribuţii la studiul terminologiei juridico-administrative româneşti din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în „Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea", III (1962), p. 103—136.

[24] E. Cioran, *Aron de Budai*, în „Transilvania", XLIII (1912), p. 270—271; plecînd de la precizia unor date din „Dedicaţie", L. Protopopescu afirmă că aceasta a putut fi inspirată autorului de însuşi Aron Budai; cf. „Limbă şi literatură", V (1961), p. 176.

EINE BEGLAUBIGTE ABSCHRIFT DES SUPPLEX LIBELLUS VON 1804

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser weist in diesem Aufsatz auf eine Abschrift der anonymen Bittschrift an den habsburgischen Kaiser, über die Lage des rumänischen Volkes aus dem Großfürstentum Transsilvanien hin, die am 24. Mai 1808 von Christian Flechtenmacher, dem damaligen Ratsschreiber von Braşov (Kronstadt), beglaubigt wurde.

Der Vergleich mit einer anderen zeitgenössischen Kopie der Bittschrift (die D. Prodan 1970 ediert hat) ermöglichte es nicht nur, die Lektüre des bereits veröffentlichten Textes stellenweise zu verbessern, sondern auch festzustellen, daß diese Schrift zunächst in rumänischer Sprache abgefaßt worden ist.

Schließlich nimmt der Verfasser die Diskussion über den Autor der Bittschrift wieder auf, wobei er der Hypothese einer Paternität Ion Budai-Deleanus die Annahme entgegenstellt, es handle sich um dessen Bruder, Aron Budai, der damals Notär des Hermannstädter orthodoxen Konsistoriums aus Sibiu war.

UN PERGAMENT INEDIT DE LA RADU CEL FRUMOS. 1472

DE

D. BĂLAŞA

În colecţia conferenţiarului dr. Ion Pătraşcu din Craiova am cercetat în 1971 mai multe documente vechi, cele mai multe inedite. Între acestea am găsit şi pergamentul de mai jos. El are o vechime de peste 500 ani şi se adaugă la cele 24 de documente emise de Radu cel Frumos voievod (1462—1474), cunoscute pînă în prezent şi publicate în *Documenta Romaniae Historica*, B, I, volum întocmit de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, în 1966.

1472 (6980) iulie 8, Bucureşti. Radu cel Frumos voievod, domnul Ţării Româneşti, întăreşte slugilor sale, Mareş, Stanciul, Albul, Stoica, Stănilă cu fiii lor, ocine în Pojiritul, Luturoasa, Mihăileşti, Bîrseşti şi Lupşa (din judeţul Mehedinţi).

† Милостиѡм Божіѡм, Іѡ Радула воивода и господчнь въсеи земли Ѹгровлахіискои, синь Влада//великаго воиводѣ. Давать господство ми сіе повелѣніе господства ми і слѹгам господства ми Марешѹ съ синове си и Станчѹл съ синови си и Албѹл съ синове си и Стоика съ синове си и Станилѫ съ синове си, іако да им ест ѹ Пожирітѹл варѣ колико ест дръжал Албѹл съ анепсеи си, и Лѹтѹроса дѣл Марешев и ѹ Михаилещи два дела, али ѡт половинѹ ѡт Михаилещи два дела, ѹ Бръзещи трети дѣл и Лѹпшѫ трети дѣл, понеже им сѫт прави ѡчине. Потом иХ пак покѹпише ѡт господство ми за едни кон добрѣ.

Того раді да им ест въ ѡчинѫ и ѡХабѫ и ни ѡт когоже непотъкновено, по рѣч господства ми. И варе комѹ се ѡт ниХ прилѹчит съмрьть, пръдалика въ ниХ да нѣст, анѹ да ест ѡчине ѡставшомѹ ѡт ниХ.

Сведетеле: жѹпан Нѣгое дворник, жѹпан//Драгомир Ѹдрище, жѹпан Казан СаХаков, жѹпан Нѣгое Борчев, жѹпан Иан мали дворник, Пипер столник, Стан спатар, Вълкѹл вистиіар, Винтило паХарник, Владѹль комис, Драгичи и Кръстиан стратѡрници.

И аз, Милко, исписаХ ѹ град Бѹкѹрещи, юліа н҃, въ лѣто, ѕ҃ц҃п.

† Іѡ Радѹл Воевѡда, милостіѫ Божіеѫ господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, fiul lui Vlad marele voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele slugilor domniei mele, lui Mareş cu fiii săi şi Stanciul cu fiii săi şi Albul cu fiii săi şi Stoica cu fiii săi şi Stănilă cu fiii săi, ca să le fie în Pojiritul, oricît a ţinut Albul cu nepoţii săi, şi Luturoasa, partea lui Mareş, şi în Mihăileşti două părţi, însă din jumătate din Mihăileşti două părţi, în Bîrzeşti a treia parte şi Lupşa a treia parte, pentru că le sînt drepte ocine. După aceea iarăşi le-au cumpărat de la domnia mea pentru un cal bun.

Pentru aceea, să le fie de ocină şi ohabă şi de către nimeni neatins, după zisa domniei mele. Şi oricui dintre dînşii i se va întîmpla moarte, prădalica la ei să nu fie, ci să fie ocinele celor rămaşi ai lor.

Martori: jupan Neagoe vornic, jupan Dragomir Udriște, jupan Cazan al lui Sahac, jupan Neagoe al lui Borcea, jupan Nan vornic mic, Piper stolnic, Stan spătar, Vîlcul vistier, Vintilă paharnic, Vladul comis, Drăghici și Cîrstian stratornici.

Și eu, Milco, am scris în cetatea București, iulie 8, în anul 6980 (1472).

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Original, pergament 290/194 mm, scris cu roșu și negru. Pecete mică aplicată peste ceară roșie, căzută. Documentul a fost achiziționat de conferențiar universitar dr. Ion Pătrașcu din Craiova de la familia Sontea din Baia de Aramă.

Toponimele: Pojiritul, Luturoasa (Lăturoasa), Mihăilești, Bîrzești (Bîrzescu) și Lupșa fac parte din județul Mehedinți. Documentul publicat atestă vechimea lor.

O SEAMĂ DE DOCUMENTE MEDIEVALE INEDITE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ (I)

DE

ION I. ŞUCU

Lucrarea de faţă cuprinde unele documente inedite privitoare la Ţara Românească între anii 1497—1600, traduceri integrale după hrisoave domneşti în limba slavonă, extrase sau rezumate, precum şi de pe zapise prezentate de diverşi împricinaţi în judecăţile ce au avut loc la : Divanul Domnesc, Divanul Judecătoresc, Veliţii Boieri, Departamentul de Şapte, Departamentul de Opt, Logofeţia Ţării de Sus şi de Jos, Curtea de Apel, secţiile a I-a şi a II-a din Bucureşti, precum şi din colecţia de Documente Munteneşti.

Aceste fonduri, aflate în depozitele Direcţiei generale a Arhivelor Statului şi în cele de la Filiala Ilfov, n-au fost depistate cu ocazia publicării colecţiei ,,Documente privind Istoria României", întrucît era nevoie de cercetări de amănunt şi de un timp destul de îndelungat, dat fiind volumul mare al acestor fonduri. Am găsit necesar să includ între aceste documente şi pe cele cuprinse în diverse ,,ocolnici" sau ,,Suluri" din perioada de mai sus, spre o folosire a lor mai devreme.

1.

⟨1497—1498⟩ 7006.

,,. . . i după alte două hrisoave ale Radului vodă, unul cu leat 7006 şi altul cu leat 7016, prin care s-au adevărat că au fost cumpărat Stoican vătaful aceste părţi de moşie, care scrise într-însele, au rămas moşia Roşia, peste tot hotaru a lui Stoican vătaful, moşul lui Vasile sin Balica cu cetaşii lui, adică Roşiuţeni".

,,Idem alt hrisov de la Radu vodă cu leat 7016 tot în acest sens".

Arh. St. Buc., Condica Domnească nr. 27, f. 709 v.

2.

1510 (7018) aprilie 25.

... ,,7018 aprilie 25, de sînt 335 de ani, hrisov al răposatului Vlad vodă, în copie, tălmăcit după cel slovenesc la leat 1817 martie 5 de răposatul Chiriţă, dascălu slovenesc, dat unui Stanciu pîrcălabul cu feciorii lui i Ancăi, fata Manii, cu feciorii ei şi Stoicăi cu feciorii lui, ca să le fie lor Mîrşa jumătate, fiind dreaptă moşia lor".

Arh. St., Filiala Ilfov, Curtea de Apel, sec. a II-a, dos. 137/1840, f. 93.

3.

1511 (7019) ianuarie 2.

„Hrisov al răposatului Vlad vodă cu leat 7019 ianuarie 2, de sînt ani 265, în care scrie că un Albul cu feciorii lui, Stoica i Bogdan, au moşie în Dobriţa".

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 5, f. 191.

4.

1520 (7028) iulie 20.

„7028 iulie 20, de sînt ani 308, copie scoasă după hrisovul cel sîrbesc al răposatului întru fericire Ioan Basarab voevod de popa Radul ot episcopia Rîmnicului la leat 1777 ghenarie 29, prin care dă Oprii i Cîrstii i lui Malacortu şi lui Dragomir cu feciorii lor ca să le fie moşie la Corbi, Corbii toţi, din apa Săscuţii pînă unde să hotăraşte cu Belceştii".

Arh. St. Buc., Divanul Judecătoresc, ms. 913, f. 246.

5.

1534 (7042) ianuarie 19.

„7042 ghenarie 19, de sînt ani 294, hrisov sîrbesc al răposatului întru fericire Vlad voevod, tălmăcit în limba românească la şcoala ot Sf. Gheorghe Vechiu de Vasile Nenovici, prin care dă lui Dragomir cu fii lui i lui Stan cu fraţii lui i lui Dragomir cu fraţii lui i Oprea cu fraţii lui şi cu fiii lor ca să le fie lor Corbii, care sînt pe apa Topolugului, toţi cu tot hotarul.

Şi hotarul să li să ştie : den jos, pe hotarăle cele vechi, pe apa Broscuţii pînă în slemnea, aşa peste valea Belceştii, de acolea pă piscul Mănăstorului, hotarul Budeştilor şi de acolea pe slemnea Simnicului pînă în obîrşia Săscuţii şi de acolea pe apa Săscuţii pînă să loveşte în Topolog i pă apa Topolugului, pă matca Trestii, pînă în obîrşie. Şi de acolo pe matca Cesorovii (?) pînă în hotarul Scheilor i peste valea Bunii pînă în obîrşia Priboiului. Aşa matca Priboiului pînă în apa Topolugului, în hotarăle cele vechi. Şi iarăşi să le fie muntele ce să numeşte Flore, fiind vechi şi drepte moşii ale lor de moştenire".

Arh. St. Buc., Divanul Judecătoresc, ms. 913, f. 246.

6.

⟨1545—1546⟩ 7054.

„7054 (fără lună şi zi), hrisov al răposatului întru fericire domn Io Mircea voevod, fiul marelui şi prea bunului Radu voevod, de ani 292, coprinzător că au dat domnia sa această poruncă lui Lomotă cu fraţii lui Vlad şi Lojii cu feciorii lui şi Stoichii cu frate-său Dragomir şi cu feciorii lui ca să le fie lor moşie la Cuca însă să fie ⟨lui⟩ Lomotă cu fraţii lui, Vlad şi Loja, doo părţi, iar ⟨lui⟩ Stoica şi Dragomir să fie a treia parte. Pentru

că este a lor bătrînă şi dreaptă moşie şi dă baştină, cumpărată de la Bejeşti încă din zilele bătrînului şi răposat Radu Vîlvoi cel Frumos.

Şi hotarărele să să ştie : Furcitura Babii din vale pînă în matca Volijinii, de acolea pîn ⟨fîn⟩tîna Mitrii şi pă obîrşia Bozoeştii în apa Chiboroviţii.

Iar, după aceia, aceşti mai sus zişi oameni au avut pîră înaintea domnii mele cu călugării de la Cotmeana. Întru aceia, domnia mea am judecat şi am căutat după dreptate şi după lege şi am dovedit domnia mea cum s-au hotărît călugării cu 12 boieri în zilele Radului voevod Călugăru. Şi iară aceia oameni, ce s-au zis mai sus, s-au plînsu dă strîmbătate iar domnia mea le-am dat 24 de boeri şi hotarnic Stoica dă au umblat şi au descoperit pe ce⟨i⟩ 12 boeri şi le-au luat domnia mea lor înşuşi boii. Şi au rămas călugării de lege înaintea domnii mele, cum în veci amestec să n-aibă.

Drept aceia, am dat domnia mea oamenilor, ce s-au zis mai sus, ca să le fie lor moşie ohabnică şi c.l.t.".

Arh. St., Filiala Ilfov, Curtea de Apel, sec. I-a, dos. 31/1838, f. 39.

7.

1548 (7057), decembrie 12.

„7057 dichemvrie 12, de sînt ani 293, zapis al lui Lupea ot Dîlga, în copia adeverită de către suptcîrmuirea plaiului Dîmboviţa dat la mînă nepotă-său popa Petre, prin care scrie că i-au vîndut moşie din Dîlga de Jos, stînjeni doăzeci".

Arh. St., Filiala Ilfov, Curtea de Apel, sec. a II-a dos. 82/1811, f. 35 v.

8.

⟨1554 martie — 1557 decembrie⟩

„Hrisovul răposatului Pătraşcu vodă ot leat 7089, de ani 213, ce-l dă la mîna lui Stoica vătaful şi frate-său Romanu i Udrea şi Velicu cu frate-său Caliian ca să stăpînească moşia Roşia, tot satu cu tot hotaru, fiindcă este a lor bătrînă şi dreaptă moşie".

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 27, f. 709. Datat după domn.

9.

1558 (7066) mai 30.

„7066 maiu 30, de sînt ani 277, copie ce să arată tălmăcire de un ieromonah Ştefan, proegumen al Motrului şi dascăl al şcoalii domneşti din Cîmpulung, după o carte domnească a Mircii voevod, dată unui Roşcă şi feciorilor lui ca să-i fie lui moşie la satul Brătienii de Jos o livade de la Vîlcele, ce au cumpărat Roşca de la un Stanciu în aspri optzeci. Şi iar să fie Roşcăi un loc de arătură, cumpărat de la un Frîncul în aspri optzeci din Gruiul Cercăturilor. Şi iar să fie Roşcăi o livade de la Crîngure, cumpărată de la Gosteaoa în aspri şaptezeci şi cinci. Şi iar un loc de arătură la Aluniş, cumpărat de la Tatu Lază în

aspri una sută cincizeci. De aceia i s-au fost dat această carte ca să-i fie moşie ohabnică lui şi feciorilor lui şi celelalte”.

Arh. St., Filiala Ilfov, Curtea de Apel, sec. I-a, dos. 15/1835, f. 53 v.

10.

1559 (7067) iulie 7.

„Cartea Mircii vodă cu leat 7067 iulie 7, de sînt ani 218, în care scrie că a cumpărat Zamona de la Pădure patru locuri din Găneşti”.

Arh. St. Buc. Condica Domnească, nr. 5, f, 373.

11.

1570 (7078) iulie 3, Bucureşti.

„7078 iulie 5. Cu mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voevod şi domnu a toată Ţara Rumânească, feciorul marelui şi preabunului Mircii vodă. Dat-am domnia mea această poruncă a domnii mele satului anume Areşanii, ca să le fie lor moşia la Areşani toată, cu tot hotarul, pe unde au ţinut moşii lor din zilele cele vechi, pentru că este bătrînă şi dreaptă moşie dă baştină. După aceia, satul Areşanii ei au avut cu satul Căpăţineni pîră naintea domnii mele pentru o pradă ce au fost prădat satu Căpăţineni pă satul Areşanii pentru moşiile lor, încă din zilele răposatului Pătraşcu vodă. Iar cînd au fost în zilele Mircii vodă, satul Areşani, ei au întorsu toată prada lor iarăşi la satu Căpăţineni, pentru că Căpăţineni au fost stricat şi spart moşia şi hotarăle Hareşanilor în sila lor, făr' de cale.

Şi aşa s-au plînsu satu Căpăţinenii dă strîmbătate şi înaintea domnii mele. Întru aceia, domnia mea am căutat şi am judecat pe dreptate şi după lege şi cu toţi cinstiţii boerii domnii mele. Apoi, domnia mea am dat Căpăţinenilor lege 12 boeri, ca să jure cum n-au stricat ei hotarul moşii Hareşanilor. Deci, satul Căpăţinenii n-au putut ca să jure cu acei 12 boeri la zi şi la soroc, ci au rămas Căpăţinenii de lege dinaintea domnii mele. Şi am înţeles domnia mea cum au rămas Căpăţinenii de lege din zilele răposatului Mircii voevod. Aşijderea au rămas satu Căpăţineni dă lege dă doao ori şi dinaintea domnii mele ca să fie prădaţi pentru vina lor pînă în veci.

După aceia Nan au cumpărat de⟨n⟩ sat de la Radul Scurtul ot Sălătruc, lîngă plaiu, pădure întreagă fălci opt, drept un cal bun.

După aceia, am dat şi domnia mea satului Hareşanilor, ce s-au scris mai sus, a lor moşie, ce s-au numit mai sus, să le fie lor întru moştenire şi ohabnică lor şi feciorilor lor, nepoţilor şi strănepoţilor şi dă niminea să nu să clătească dupe zisa domnii mele.

Iată şi mărturii am pus domnia mea : pe jupan Neagoe vel dvornic i jupan Ioan vel logofăt i Stan spătar i Bratul vistier i Badea stolnic i Mitrea comis i Gonţea păharnic i jupan Stoichiţa vel postelnic. Şi ispravnic, Ioan vel logofăt.

Eu Stan grămătic am scris în cetatea Bucureştilor.

Arh. St. Buc., Suluri, nr. 37.

12.

⟨1569—1570⟩ 7078.

„Leat 7078, de sînt ani 257, hrisov al răposatului domn Alexandru Mircea voevod, în copie adeverită de dascălul Chiriţă la leat 1805, coprinzător că au cumpărat un popa Micu şi alţii (din care să trag Dorobanţii) de la Oprea şi de la alţi părtaşi trei funii de moşie în hotarul Dîrmoxinu drept 7606 aspri gata, arătîndu şi semnile acestor trei funii de jur împrejur, zicîndu pentru semnile de prigonire, adecă pă matca Butoiului în jos pînă în gura Rogojinii, la Simceaoa Dîrmoxinului, la drum, drept în vizuină, în matca Puturoasii. Şi deosebit au mai cumpărat popa Micu cu ceilalţi, tot din Dîrmoxin, din care să trag Dăneştii, alte doo funii, însă una de la un Bădilă şi frate-său Oprea şi alta de la Oprea Gunoiu, drept 230 aspri gata".

Arh. St. Buc., Departamentul de Şapte, ms. 887, penultima anafora.

13.

⟨1570—1571⟩ 7079.

„. . .o copie dă hrisov al răposatului domn Alexandru vodă, feciorul Mircei vodă, scris cu leat 7079, de sînt ani 226, prin care dă unui Mircii din Valea Lungă să stăpînească prin semnile prin care pe anume arată".

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 53, f. 250v 251.

14.

1572 (7080) mai 9.

„Leat 7080 mai 9, de sînt ani 248, hrisov al răposatului Alecsandru voevod sin Mihnea (sic) voevod, în copie adeverită de Chiriţă, dascălu slovenesc, de judecata ce au avut feciorii unui Oanii (din care zic jăluitorii că se trag ei) cu un Manea i Dan pentru moşie de la Turbureni şi s-au hotărît ca din moşia Oanii să stăpînească Manea i Dan i Cordelea şi Cazan numai jumătate, iar ceilaltă jumătate să o ţie feciorii Oanii, Stan şi Lupu".

Arh. St. Buc., Condica Veliţilor Boieri, nr. 1120, f. 88.

15.

1576 (7084) aprilie 28.

„7084 aprilie 28, de sînt ani. . ., copie de hrisov (al) răposatului domn Alexandru vodă, feciorul Mircii vodă, prin care dă măria sa Vladului şi frăţini-său Milii ot Vaideei (din care zic Vaideeştii că se trag) ca să ţie în Priseci o jumătate de moş, ce au cumpărat-o de la Cernica şi Belea drept apri 1500", hrisov confirmat şi de Constantin Brîncoveanu în 1697 ⟨7206⟩ oct. 12.

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 113, f. 177.

16.

1580 (7088) iunie 12.

„Leat 7088 iunie 12, de sînt ani 240, hrisov al răposatului domn Mihnea vodă ce-l dă Radului şi feciorilor lui i lui Stepan cu fraţii lui Dobre i Oprea i popa Drăgan şi Neagoie ca să aibă moşiie la Zeletin prin semnele ce să arată anume”.

Arh. St. Buc., Departamentul de Şapte, ms. 878, f. 704 v.

17.

1581 (7089) aprilie 9.

„Altă copie de hrisov al răposatului Mihnii vodă cu leat 7089 aprilie 9, de sînt ani 195, în care scrie pentru un popa Ion i feciorii lui că au vie la Runcul i vad de moară”.

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 5, f. 191.

18.

1582 (7090) februarie 3.

„7090 fevruarie 3, de sînt ani 253, copie după o carte domnească a Mihnii voevod, tălmăcită de pre limba slovenească, la leat 7251, de un Lupu, dascălu slovenesc de la Şcoala Domnească din Bucureşti, dată, adecă, unui Şărbu şi frăţine-său Tudor şi coprinzătoare ca să le fie lor moşie la Brătieni un pămînt la Ştejarul, pe care îl cumpărase de la un Oancea din sat drept 200 aspri gata. Şi iar zice că au cumpărat Şărbul şi Tudor doao pămînturi, unul la Mlăci, iar altul la Colnic, drept acei aspri doao sute, ce s-au scris mai sus. Şi încă iar au cumpărat numiţii fraţi un pămînt tot la Mlăci de la Oancea drept doao sute aspri şi un pămînt la sat iar de la Oancea drept şaizeci aspri şi un pămînt de la Năvrap din Brătienii de Jos, drept cincizeci aspri şi alt pămînt de la Vitan, feciorul lui Brătianu, drept cincizeci şi cinci aspri gata şi alt pămînt supt Colibi de la Oancea şi de la Stoica drept una sută şi cincizeci aspri şi alt pămînt la sat. Şi mai la vale zice să le fie lor această moşie de cumpărătoare stătătoare şi ohabnică şi celelalte”.

Arh. St. Ilfov, Curtea de Apel, sec. I-a, dos, 15/1835, f. 54.

19.

⟨1583—1584⟩ 7092.

„Copie de pe un hrisov al mării sale Petru voevod, fecior Pătraşcului voevod, din leat 7092, scoasă de Chiriţă, dascălul slovenesc ot Şcoala Domnească, prin care dă să stăpînească Stan al Călchii i Stanciu logofăt i Călca şi Radu cu unchii lor, Neagoe şi Stoica, moşia de la Bumbueşti i Clocoticiu, ce le-au ţinut Radul şi Ioan din Cepari, cu siliştile i rumânii, din sat, din pădure, din cîmpu, din apa şi du peste toate hotarăle, pentru că sînt ale lor bătrîne şi drepte moşii de moştenire”.

Arh. St. Buc., Departamentul de Opt, ms., 894, f. 57.

20.

1586 (7094) mai 1.

„7094 mai 1, de ani 241, copie după hrisovul răposatului Mihnea Alecsandru voevod, tălmăcită de un Ioan, dascălul slovenesc de la mănăstirea Colţea, dat acest hrisov Vladului cu feciorii lui, ca să-i fie moşie la satul Moceştii, în partea Bîrii şi a Rîmbului şi a frăţini-său, toată, oricîtă s-ar alege, de peste tot hotarul. Pentru că aceste moşii sînt cumpărate de moşul Vladului. Şi că iar au cumpărat Vladul i Radul şi Stan moşie la Puţul Babii de la Lupul i de la feciorii Gortei".

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 123, f. 10 şi Logofeţia Ţării de Jos, ms. 1 065, f. 70.

21.

⟨1586—1587⟩ 7095.

„Leat 7095, hrisovul răposatului Mihnea voevod ce-l dă la mîna lui Alecse Grecul ot Buzău şi feciorii lui, ca să-i fie moşie la Verneşti din partea lui Toader a treia parte i din partea lui Stoian sin Vladului şi a soră-sii Dobra iarăşi a treia parte, du preste toată moşia şi din podgorie, tălmăcit după uric în limba sîrbească de Chiriţă, dascălul slovenesc".

Arh. St., Filiala Ilfov, Curtea de Apel, sec. a II-a, dos. 22/1840, f. 3.

22.

⟨1588—1589⟩ 7097.

„7097, hrisov al domnului Mihnea voevod prin care dă lu Lepădat şi fraţii săi multe cumpărături de moşie în Gonţaţi şi în Blejoi, din Teleajăn şi pînă în Nemuleşti şi din Dîmbu pînă în Braniciov şi pînă în drumul Socetului". (Tălmăcit la 1794 de dascălul slovenesc Constantin.)

Arh. St. Buc., Departamentul de Şapte, ms. 885, p. 98.

23.

1589 (7098) octombrie 12.

„...arătîndu-ne un hrisov cu leat 7980⟨sic⟩octomvrie 12, de sînt ani 225, al răposatului domn Mihai (sic) vodă, fecior lui Alixandru vodă, prin care dă lui Gheorghe vornic să ţie satul Prisicenii din Vale, părţile ce le-au cumpărat din cîmp, din pădure i cu apa Argeşului şi din bălţi".

Arh. St. Buc., Condica Veliţilor Boeri, nr. 1 114, f. 275.

24.

1592 februarie 4.

„O carte boerească, scrisă cu leat 1592 fevruarie 4, de ani 205, neiscălită de nimeni, fără numai o pecete mică (fără slove de vreun nume) pusă în ciară, a căruia coprindere este ca din partea a doi boeri, Udrişte

banul şi Toma postelnic, dată la mîna orăşanilor rîjnoveni, anume Gheorghe judeţul, Cîrstea pîrcălabul, Toma din Braşov şi Neguleţ din Rîjnov, ca să stăpînească un munte, ce se chiamă Baiul, precum l-au stăpînit şi în zilele strămoşilor şi a părinţilor dumnealor. Şi să le fie lor şi feciorilor şi nepoţilor şi a tot neamul lor ca să pască caii lor. Şi porunceşte Ţăţărenilor să să ferească de această moşie a dumnealor şi să nu mai vie la stîna dupe moşia dumnealor, ci să aibă treabă numai aceşti numiţi oameni cu acest munte şi cu această stînă din Valea Cerbului".

Arh. St. Buc., Condica Domnească, nr. 25, f. 207 v.

25.

1596 (7104) iunie 24.

„7104 iunie 24, hrisovul al domnului Mihai vodă ce-l dă mănăstirii ⟨Mihai vodă⟩ ca să-i fie satul Băceştii cu tot hotarul prin semnele coprinse într-însul, precum o au cumpărat măria sa".

Arh. St. Ilfov, Curtea de Apel, sec. a II-a, condica de anaforale nr. 67, f. 124 v.

DOUĂ DOCUMENTE SLAVE NECUNOSCUTE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DIN PRIMUL SFERT AL VEACULUI AL XVI-LEA

DE

I. BIDIAN

Apariţia în anul 1972 a volumului al doilea din Documenta Romaniae Historica, seria B. Ţara Românească (1501—1525), în urma strădaniei unor specialişti cunoscuţi în editarea de izvoare, Olimpia Diaconescu şi Ştefan Ştefănescu, a marcat, în acea perioadă, momentul înmănuchierii într-un tom a tuturor actelor interne muntene emise de cancelaria domnească, în primul sfert al secolului al XVI-lea, păstrate în diferite arhive din ţară. Noile achiziţii precum şi inventarierea unor noi fonduri de arhivă au scos la lumină şi acte necunoscute din această vreme. De aceea, în scopul întregirii muncii celor doi specialişti, cît şi a lărgirii bazei documentare, publicăm două documente inedite păstrate în fondurile Bibliotecii Academiei. Documentul cel mai vechi a fost emis în timpul lui Radu cel Mare, iar celălalt datează din vremea lui Neagoe Basarab.

Primul hrisov datat 12 iunie 1503, prin conţinutul său, vine să completeze lista acelor situaţii prin care unii boieri care aveau descendenţi numai pe linie femeiască încearcă să asigure acestora deja din timpul vieţii lor bunurile ce urmau să le fie testate. În scopul realizării acestui deziderat ei apelează la domn care le întăreşte averile atît ale lor cît şi ale viitorilor urmaşi. Această măsură de precauţie avea drept ţel eludarea de la o practică în domeniul succesoral, adică de la privilegiul masculinităţii care era în vigoare în Ţara Românească. De asemenea în acest document găsim informaţii în legătură cu modul de manifestare a *dominiumului eminens* cu cele două instituţii specifice — prădalica domnească şi darea calului.

Al doilea document emis la 13 august 1521 în cancelaria lui Neagoe Basarab este, pînă în prezent, ultimul hrisov cunoscut de la acest domn, adăugînd unele precizări atît referitoare la componenţa sfatului domnesc, cît şi cronologice, din ultima lună a vieţii domnului. Din studierea lui ne putem da seama că el ne oferă noi elemente pentru urmărirea procesului de polarizare a proprietăţii, adică, pe de o parte, minarea şi diminuarea gospodăriei ţărăneşti, sub povara dărilor, iar pe de alta, creşterea proprietăţilor marilor boieri şi în special a acelora care ocupau dregătorii importante în sfatul domnesc, cum e cazul în hrisovul de faţă cu Hamza mare spătar.

Datele cuprinse în cele două documente care le publicăm mai jos, atît în original, în limba slavă, cît şi în traducere românească, vor completa imaginea societăţii româneşti mai ales în domeniul relaţiilor sociale.

1503 (7011) iunie 12, Tîrgoviște.

† Милостию божїею, Іѡ Радул воевода и господинь въсои земли Ѹггровлахїискоε, синь добраго Влад воивода. Дават господство ми сїе повелѣнїе болѣрину господства ми жупану Нан и сь дьщере ему на име Нанцѫ и Руса и сь них синове, іако да им ест у Лудѣска ѡт Ѹрлаци трети дел и жилищѣ ѡт Сьрата трети дел, али ѡт Лудѣска. И паки да им ест у Брощѣни ѡт дел Мацоту четврьти дел, дел Нану, понеже тиіази въса сут жупану Нан и дьщерем ему праве и старе ѡчине дедине.

А потом, прїиде жупан Нан пред господства ми та си прѣдаде теизи ѡчине що су више писане дьщером ему, Нанце и Русе и еще им их бил прѣдал и ѡт дьни уйку господства ми Радул воиводу. А потом, ѡн се преше, жупан Нан и дьщере му, със синове Некшетоне, със Манѣ и сь Радул; тако донесе жупан Нан и дьщере му вї болѣри тере мартурисаше пред господства ми и клеше како сѫт жупан Нан и дьщерем ему праве и старе ѡчине дедине. И паки теизи вї болѣри, ѡни узеше със них душе кє пчели ѡт дьщере жупану Нан та их дадоше синовом Некшетоне и утѫкмише их како по много да се не прет, ну да живует. И господству ми дадоше един бел кон.

Сего радї, им дадох и господство ми іако да им ест ѡчину и ѡхабу, ним и синовом им, внучетом и прѣвнучетом им. Иваре кому ѡт них случит се съмрьт прежде, а въ них ѡчину пръдалнкѫ да нѣст, ну да ест ѡставшим, в вѣки. И ни ѡт когоже непотѫкновенно, по рече господства ми.

Сведетели сѫт: жупан Барбул и Пръвул Kралевскиε, жупан Бадѣ ѡт Кожещи, жупан Строе велики дворник, жупан Богдан лѡгѡфет, Данчюл спатар, Пръвул комис, Калотѫ вистиіар, Бадѣ пеханрик, Драгомир столникь, Нѣгое постелник.

Пис вь на столни град Тръговищу, мѣсеца Їюнїе вї дьнь, в лѣт кзаї.

† Іѡ Радул вѡевѡда, милостїѫ божїѫ, господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul bunului Vlad voievod. Dă domnia mea această poruncă boierului domniei mele jupan Nan și cu fiicele lui, anume Naița și Rusa, și cu fiii lor ca să le fie în Ludeasca din Urlați a treia parte și jiliștea de la Sărata a treia parte, însă din Ludeasca. Și iar să le fie în Broșteni din partea lui Magiotă a patra parte, partea lui Nan, pentru că acestea toate au fost jupanului Nan și fiicelor lui drepte și vechi ocine dedine.

Iar apoi, a venit jupan Nan înaintea domniei mele de a dat aceste ocine care sînt mai sus-scrise fiicelor lui, Naiței și Rusei, așa cum au fost date și din zilele unchiului domniei mele Radul voievod. Iar apoi, el s-a pîrît, jupan Nan și fiicele lui, cu fiii lui Necșetoane, cu Manea și cu Radu; astfel au adus jupan Nan și fiicele lui 12 boieri de au mărturisit înaintea domniei mele și au jurat că sînt ale jupanului și fiicelor lui drepte și vechi ocine dedine. Și iarăși acei 12 boieri i-au luat cu sufletele lor 25 stupi de la fiicele jupanului Nan și le-au dat fiilor lui Necșetoane și i-au întocmit ca mai mult să nu pîrască, ci să trăiască. Și domniei mele i-au dat un cal alb.

Pentru aceasta, le-am dat și domnia mea ca să le fie ocină și ohabă lui și fiilor lui nepoților și strănepoților lui. Și oricăruia dintre ei i se va întîmpla moarte mai înainte, iar la ei să nu fie ocină prădalică ci să fie celor rămași în veci. Și de nimeni neatins, după zisa domniei mele.

Martori sînt: jupan Barbul și Pîrvul Craiovescul, jupan Badea din Cojești, jupan Stroe mare vornic, jupan Bogdan logofăt, Danciul spătar,

Pîrvul comis, Calotă vistier, Badea paharnic, Dragomir stolnic, Neagoe postelnic.

Scris în cetatea de scaun Tîrgovişte, luna iunie 12 zile, în anul 7011 ⟨1503⟩.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

Bibl. Acad. MCLVII/78 Orig., perg. (22,5×25), pecete timbrată.

1521 (7029) august 13, Tîrgovişte.

† Милостию божиєю, Іѡ Басараба воевода и господинь въсои земли Ȣгровлахиской. Дават господство ми сие повелѣние господства ми почтенномȣ правителю господства ми, жȣпанȣ Хамза великомȣ спатарȣ и съ синови си, елици мȣ Богь даст и Негре съ синови си, ꙗко да им ест планинȣ Тътържцъ, варе колико се хтет избрати дел Негре въса, понеже ест стари, прави ѡчинȣ дедінȣ Негре.

А потом пріиде Негре пред господства ми ѡт негово добро волиѡ, тере ȣложи жȣпана Хамза спатара над негово дело ѡт више реченни планинȣ над половинȣ, ⟨али⟩[1] да сȣт два братиꙗ неразделени въ ⟨вѣ⟩ки.

Сего раді, им дадоⷯ и господство ми, да им ест въ ѡчинȣ и въ ѡхабȣ ним и синовем им, внȣком и прѣвнȣком им и ни ѡт когоже непоколѣбимом, по ѡризмȣ господства ми.

Сведетелие: жȣпан Преда бан и жȣпан Харват логофет и жȣпан Ȣдрѣ дворник, Димитрȣ вистиар, Драгич пехарник, Бадика комис, Житиꙗн столник, Нѣгое и Данчȣл велици стратарници.

Пис ȣ Тръговище, мѣсеца аугȣст г҃і дьнь.

Исправник, Могош спатар ѡт Тихȣлещи. Ѿт Адама текȣщиⷯ, в лѣт ҂зк҃ѳ.

† Іѡ Басараба воевода, милостіꙗ божіꙗ, господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Basaraba voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele cinstitului dregător al domniei mele, jupan Hamza marele ban şi cu fiii săi, cîţi Dumnezeu îi va da şi Negre cu fiii săi, ca să le fie muntele Tătărîţea, oricît se va alege partea lui Negre toată, pentru că este veche şi dreaptă ocină, dedină a lui Negre.

Iar apoi, a venit Negre înaintea domniei mele de a lui bunăvoie, de l-a aşezat pe jupan Hamza spătarul peste partea lui din muntele mai sus-zis, peste jumătate, ⟨însă⟩[1] să fie doi fraţi, nedespărţiţi în veci.

De aceea, le-am dat şi domnia mea, ca să le fie de ocină şi de ohabă lor şi fiilor lor, nepoţilor şi strănepoţilor lor şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Martori: jupan Preda ban şi jupan Harvat logofăt şi jupan Udrea vornic, Dimitru vistier, Drăghici paharnic, Badica comis, Jitian stolnic, Neagoe şi Danciul mari stratornici.

Scris în Tîrgovişte, luna august 13 zile.

Ispravnic, Mogoş spătar din Tihuleşti.

De la Adam curgător, în anul 7029 ⟨1521⟩.

† Io Basaraba voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Bibl. Acad., MCLXXXVII/1. Orig., hîrtie (21×31), pecete aplicată.

---

[1] Loc rupt.

DOUĂ DOCUMENTE INEDITE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

ANDREI BUSUIOCEANU

Cele două documente pe care le publicăm provin din Arhivele Statului din Sremski Karlovci (R.S.F. Iugoslavia). Sînt de fapt două copii făcute de cronicarul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg și trimise mitropolitului din Karlovci la 24 iunie 1831; în scrisoarea care le însoțea, cronicarul român precizează termenii prin care erau desemnate asemenea acte la noi: *hristoave* (sic) sau *diplome.* În general, actele au fost copiate fidel, dar se observă pe alocurea influența limbii slavo-sîrbe din această vreme, pe care Nicolae Stoica o cunoștea bine.

Documentele sînt importante pentru topicele pe care le pomenește, ca și pentru conținut[1].

1549 (7057) mai 3, București

Mircea Ciobanul întărește mai multora satele Hirișești, Pobărăști, ocine în Poiana, Galicea ș.a., precum și munți.

Милостїю божїєю, Іѡанъ Мирчѣ воивод и господаръ всѣхъ Ѹгровлахїахъ, синъ Радѹловъ воиводъ. Дахъ господства моꙗ се повеленїє господствимъ моимъ сїи болѣремъ именемъ Драгицивъ и Тоадєревъ и Єтановъ и Лѹповъ и Єтанчовъ и синове нхъ, елико Богъ дарѹꙗ имъ, ꙗко да бѹдетъ имъ достоꙗнїє се земліꙗ знаменъ Хїришещовемъ вꙗ и на знаменъ стареи и правъ: надъ черкнъ древо, на Чемна и потомъ надъ востокъ надъ Почовалнщє во каменъ правъ во старємъ цръкви и ꙗки ѡт тамъ правъ во Жилортъ и пакъ во знаменъ на древо и ѡт тамъ и предѣлъ Поборнщимъ вꙗ.

И пакъ давъ господства мїа, ꙗко да бѹдетъ имъ и Поборнщи вꙗ и съ горѹхъ на ѹстъ Єтезꙗ вꙗ, на старємъ знамєна, зане кѹпивъ Драгицивъ се предѣлъ и Тоадеръ надъ л҃ краве и воли багранъ и роганъ ѡт Єоколъ ⟨ѡт⟩ Железнъ Паꙗ и ѡт Нꙗгъ, кнꙗзъ Побореск и седми домъ цигански со [сетмъ] ҂ѕ҃ аспремъ готовъ.

И пакъ кѹпивъ Драгицивъ со всѣхъ єдинъ горъ Бѹвтъ полъ со аспремъ ҂г҃ и л҃в кони добри из Єтанчѹ болꙗрѣ ѡт Грѹю.

И пакъ дахъ господства мꙗ ꙗко да ѡдоржитъ и инни горїи єгоже менєт сꙗ Тентегъ и инъ Гробъ и инъ Женави Полꙗнъ и Чебанъ и Єеланꙗ и Капра, зане видѣхъ господства мꙗ и рѹкописнъ ѡца моєго Радѹ воиводъ и инъ рѹкописнъ Негрѹм воиводъ старевъ писнъ.

И пакъ покѹпилъ Драгицивъ и ѡт Єнтѣ ѡт Єнтєщи и ѡт Петръ ѡт селъ Лицє, ѡт Пискъ съ вишше до предѣлъ Поꙗни и на востокъ до вода...[1]

[1] Documentele le-am lucrat în cadrul seminarului de paleografie slavă de la Inst. de istorie „N. Iorga" și mi-au fost puse la dispoziție de Damaschin Mioc, conducătorul seminarului, căruia îi mulțumesc.

Почовалищє...[1] грошн готовъ аспрн...[1] н Добрȣ...[1] Драгнцнбъ н Тоадєрєвъ съ блнзнимъ своимъ нз Стинчȣ н нз Мъцанъ н нз блнзїꙗ своꙗ четнрєн части ѡт прєдѣла Почовалищє съ грошимъ готовъ...[1] н єдинъ конь добрн н два кобєцн.

И пакъ да дєржитъ Драгнцнбъ н Тоадєръ н со блнзнимъ своимъ н во Галнча полъ н Мȣстнщтꙗ [г҃] третїн частъ н во Жороачє...[1] н частъ Лȣповн попомъ надъ всꙗ...[1] готово аспрємъ ҂а҃ф н двє кравє добрє.

И пакъ покȣпнвъ Драгнцнбъ н Тоадєръ съ блнзнимъ своимъ н часть достоꙗнїє попа ѡт Никȣлн н ѡт Фрȣмошєн н ѡт Скрада всѣ ѡт всн прєдѣлн Ивановъ поповъ н братовъ єго Данъ, зане продавъ єн внше нменнша сє на грошїн готовъ ҂в҃ аспрє н на н҃ ѡвєцъ.

И потомъ даХъ господства мꙗ, ꙗко да держн сїн болꙗрїн внше нмєннта сїн достоꙗнїє н цнганн нєпостнднн надъ моимъ повєлєнїє.

Сє положиХъ н нсповєдннкн всн болꙗрн господствомъ моимъ: жȣпанъ Станъ вєл банъ н жȣпанъ Бєлчȣнъ вєл ворннкъ н жȣпанъ Вълчанъ вєл логофєтъ н Ȣдрѣ вєл спатаръ н Нѣгоє вєл внстїєрю н жȣпанъ Татȣл вєл комнсъ н жȣпанъ Нєдєлко вєл столннкъ н жȣпанъ Станнславъ вєл паХарннкъ н жȣпанъ Фрацилъ вєл постєлннкъ.

ИсписаХъ азъ, Драгомиръ логофътȣл, во градъ Бȣкȣрєщовъ, мѣсєца ман г҃, ҂з҃нз.

† Їѡ Мирча воєводъ, милостїю божїю господинъ.

Din mila lui Dumnezeu, Ioan Mircea voievod şi domn a toată Ungrovlahia, fiul lui Radul voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele acestor boieri, anume lui Draghiţiba şi lui Toader şi lui Stan şi lui Lupu şi lui Stanciu şi fiilor lor cîţi Dumnezeu le-a dăruit, ca să le fie moştenire acest pămînt numit al Hirişeştilor tot şi pe semnele vechi şi drepte: la copacul roşu, la Cemna şi apoi spre răsărit, pe Pociovalişte, la Piatră, drept la biserica veche şi iarăşi de acolo drept la Gilort şi iar la semn, la copac şi de acolo şi hotarul Poborăştilor tot.

Şi iar am dat domnia mea ca să le fie şi Poborăştii toţi şi cu toţi munţii de la gura Steziei, pe vechile semne, pentru că a cumpărat Draghiţibă şi Toader acest hotar pe 30 de vaci şi boi cornoraţi şi roşii de la Socol ⟨din⟩ Baia de Fier şi de la Neag, cneazul Poborăsc şi şapte sălaşe de ţigani cu [şapte] 7 000 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Draghiţibă cu toţi un munte, Bufta jumătate cu 3 000 de aspri şi 32 de cai buni de la Stanciu, boierul din Gruiu.

Şi iar am dat domnia mea ca să stăpînească şi alţi munţi ai lor care se numesc Teiteg şi altul Groapa şi altul Poiana Muierii şi Ciobanul şi Selanele şi Capra, pentru că am văzut domnia mea şi carte de la mîna tatălui domniei mele şi altă carte de la mîna lui Negru voievod cel Bătrîn.

Şi iar a cumpărat Draghiţibă şi de la Sitea din Siteşti şi de la Petre din satul Liţa, de la Piscu în sus pînă în hotarul Poianei şi spre răsărit pînă în apa...[1] Pociovalişte...[1] groşi aspri gata...[1] şi Dobru...[1] şi lui Draghiţibă şi lui Toader cu rudele lor de la Stanciu şi de la Măţan şi de la rudele lor patru părţi din hotarul Pociovaliştei cu groşi gata...[1] şi un cal bun şi doi şoimi.

Și iar să stăpînească Draghițibă și Toader și cu rudele lor și în Galicea jumătate și Mostiștea a treia parte și în Joroace...[1] și partea lui Lupu al popii peste tot...[1] aspri gata 1 700 și două vaci bune.

Și iar a cumpărat Draghițibă și Toader cu rudele lor de la Nicula și partea de moștenire a popii și din Frumoșei și din Scrada, toate, din toate hotarele lui Ivan al popii și ale fratelui lui, Dan, pentru că au vîndut ei cele mai sus-numite pe groși gata 2 000 aspri și pe 50 de oi.

Și apoi am dat domnia mea ca să stăpînească acești boieri mai sus-numiți aceste moșteniri și țigani neclintit, după porunca domniei mele.

Iată am pus și martori toți boierii domniei mele: jupan Stan mare ban și jupan Belciu mare vornic și jupan Vîlcean mare logofăt și Udrea mare spătar și Neagoe mare vistier și jupan Tatul mare comis și jupan Nedelco mare stolnic și jupan Stanislav mare paharnic și jupan Frățilă mare postelnic.

Am scris eu, Dragomir logofătul, în cetatea Bucureștilor, luna mai 3, 7057 ⟨1549⟩.

† Io Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhivele Statului din Sremski-Karlovci (R.S.F. Iugoslavia), fondul Patriarhiei. Copie făcută de cronicarul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg în 1831.

---

[1] Loc alb.

1565 (7073) iunie 6, București

Petru cel Tînăr întărește lui Cîndea și altora satul Cernădiia, precum și niște munți.

Милостїю божїю, Їwанъ Петръ воивода и господаръ всѣхъ Ѹгровлахїахъ, синъ Мирчовъ воиводъ. Дахъ господства мѥ си повеленъ симъ людемъ имененемъ Кѫндїовъ и Бѹдовъ wт Вел Чернъдїѥ wт сѹдъ Горжи, ѥко да бѹдетъ имъ достоѥнїе и селенїе во Чернъдїи половенъ и горѹ пакъ и юнъ горъ менилиаѥ, зане платилъ Кѫндѣ и Бѹдѥ Кирстѥ и Данча wт даѥнїѥ своихъ пред времена. Почесомъ видихъ господства мѥ едно рѹкописиъ прашца моего Радѹ воиводъ. И дахъ пакъ и и инъ грошъ венгїесхїи во рѹкъ своими Кърстова и Данчова без данїѥ своѥ.

И пакъ покѹпивъ Кѫндѥ и Бѹдѥ из Сокола wт Железнъ Баѥ и полъ горъ пюстъ предѣлъ Папѹша речъ Холмъ Брадова до ѵ долъ надъ аспри готовъ ₓг҃ѱи ⟨и⟩ единъ волъ чермнъ. И знаменїе билъ растезанъ старемъ рѹкописиъ и не видила се.

И пакъ дахъ господст ва мѥ, ѥко да wдержитъ Кинда и Бѹда единъ горъ зовет сѥ Паргова Носилъ ѹста Стезѥ до предѣлъ Бингїаскомъ странъ надъ Жїю и надъ востокъ питъ Слива до верхъ Парънга, идѣже изиде предѣлъ Стоеници и горъ именет сѥ Скѹтѹлъ до Стоенюци; сегw гора всѥ сог҃ ставлѥ wвецъ. Зане покѹпивъ Кѫнда й Бѹда из Стонка и из Гречина и еи далъ естъ за всѥ села и заплативъ и Бѹда съ и҃ воли чермнъ и пакъ далъ естъ и во рѹкъ своихъ з҃ аспремъ готовъ и единъ конь добри воздалъ естъ во безцелъ за своимъ глава, зане ѹмертвилъ естъ продаевникъ Боснѥни. И потѣмъ инии последовавше wт Венгерскїи странъ. Потѣмъ господства мѥ послахъ армашїи ѹловилъ ест Стонка и Гречина. И хотѣлъ ихъ своизъ главахъ за своихъ дѣла Кѫнда и Бѹда далъ естъ сеи и҃ воловъ и седмъ конь добри ₓз҃ аспремъ, ѥко

да ѡдержитъ сеи гѡръ вся по выше рекши со добри полки, зане изведоша главъ своихъ изъ мертвїи.

Сего ради дахъ и господства ми, яко да бѹдетъ имъ достоянїе имъ и синовѣ ихъ, елики Богъ даде до вѣка. По семъ дахъ и господства ми, яко да ѡдержитъ непостижинъ, надъ господски моимъ повеленїе.

Се и исповедникъ положихъ господства ми: жѹпанъ Неделко вел ворникъ и жѹпанъ Иванъ вел логофетъ и Іѡния вел вестїярю и жѹпанъ Станъ вел спатаръ, Амзап вел комис и Панъ столникъ и Іѡнашъ вел пахарникъ и жѹпанъ Гїѹра вел постелникъ. И исправникъ, вел логофетъ.

И написалъ ся во градъ Бѹкѹрещовъ, мѣсеца юнїа ѕ҃, въ лѣт ҂зог҃.

† Іѡ Пътрѹ воиводъ, милостїю божїю господинъ.

Din mila lui Dumnezeu, Ioan Petru voievod şi domn a toată Ungrovlahia, fiul lui Mircea voievod. Dă domnia mea această poruncă acestor oameni anume lui Cîndea şi lui Budea din Cernădiia Mare, din judeţul Gorj, ca să le fie moştenire şi vatră în Cernădiia jumătate şi muntele iarăşi jumătate şi alt munte, pe care l-au schimbat, pentru că au plătit Cîndea şi Budea pe Cîrstea şi pe Dancea de dările lor mai multă vreme. Pentru că am văzut domnia mea o carte de la mîna străbunicului meu Radu voievod. Şi iarăşi au dat şi alţi groşi ungureşti în mîinile lui Cîrstea şi Danciu, în afară de dările lor.

Şi iar au cumpărat Cîndea şi Budea de la Socol din Baia de Fier, şi jumătate de munte pustiu în hotarul Păpuşei, numit Culmea Bradului pînă în vale pentru 3 750 aspri gata şi un bou negru. Şi semnele au fost rase din vechea carte şi nu s-au văzut.

Şi iar am dat domnia mea ca să stăpînească Cînda şi Buda un munte care se numeşte Carul Pîrgarului la gura Steziei pînă în hotarul părţilor ungureşti, pe Jiu şi la răsărit curge Sliva pînă în vîrful Parîngului, unde iese hotarul Stoeniţei şi muntele numit Scutul pînă în Stocniuţi; toţi aceşti munţi au 273 staule de oi. Pentru că au cumpărat Cînda şi Buda de la Stoica şi de la Grecul şi au dat pentru tot satul şi au plătit şi Buda cu 8 boi negri şi iar a dat şi în mîna lor 7 000 de aspri gata şi un cal bun; şi au dat pentru capetele lor, pentru că au omorît un negustor bosneac. Şi apoi ei au trecut în părţile ungureşti. Apoi domnia mea am trimis armaşii de i-au prins pe Stoica şi pe Grecu. Şi au vrut să-şi scoată capetele pentru părţile lor; Cinda şi Buda au dat aceşti 8 boi şi 7 cai buni, ⟨de⟩ 7 000 de aspri, ca să stăpînească toţi acei munţi mai sus-zişi cu bună pace, pentru că au scos capetele lor de la moarte.

Pentru aceasta am dat şi domnia mea ca să le fie moştenire lor şi fiilor lor, cîţi Dumnezeu le va da, pînă în veac. După aceea am dat şi domnia mea ca să stăpînească neclintit după porunca domniei mele.

Iată şi martori am pus domnia mea: jupan Nedelco mare vornic şi jupan Ivan mare logofăt şi Iane mare vistier şi jupan Stan mare spătar, Amza mare comis şi Pană stolnic şi Ianăş mare paharnic şi jupan Ghiura mare postelnic. Şi ispravnic, marele logofăt.

Şi s-a scris în cetatea Bucureştilor, luna iunie 6, în anul 7073 ⟨1565⟩.

† Io Pătru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhivele Statului din Sremski-Karlovci (R.S.F. Iugoslavia), fondul Patriarhiei. Copie făcută de cronicarul bănăţean Nicolae Stoica de Haţeg în 1831.

ACTE DE CANCELARIE DOMNEASCĂ INEDITE DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

TR. IONESCU-NIŞCOV

1603 (7115) aprilie 9, Tîrgovişte

Radu Şerban voievod întăreşte lui Mărzea mare spătar, stăpînirea peste satele Floceşti şi Clenceani.

† Милостїєю Божїєю Їѡ Радоуль воєвода господинъ въсоє земле Ѹггрѡвлахїєское, внȣк покоєнаго Iѡ Бъсърабь воєводȣ. Даваm господство ми сїє повеленїє господства ми почтеномȣ правителю господства ми жȣпан Мрьзѣви[1] великїє спатарю и със сынове емȣ елецѣже богъ даст; ꙗкоже да мȣ ест село Флочещїи и Кленчанїи, вьс съ въсом Хотаром и със въсиХ вечинїи и със вьс доХодѡк, понеже сїє села веше пис ѡне сȣт били[2] покȣпили ѡт покоєнаго Їѡ МиХаил воєводȣ. Паже пошом егда даровал ест господъ богъ по господство ми със господствȣ и със скептрȣ дръжавнїє землеа а тогда бил ест препадаеm земле въ много злочествїє и гнѣв божїю за пороблєнїє проклетї за тътарски и тȣрски. Темже господство ми ꙗкоже съм иХ ведѣХѡм по вернаго правителю господства ми веше рѣХ, жȣпан Мрьзѣ велекїи спатарю, еже бїѡ тогда вел къпитан през кълърашн, како неволисаєт със въсаХ сръдца своєго, със правда и верна слȣжбѫ и със много кръв проливаєт, ради господства ми и радї земское, и ещеже и по дрȣге тȣждї земле, със многе воєски, радї тежко и неволисаєт землев господства ми. Темже господство ми ꙗкоже съм иХ видѣХѡм толека верна и правда слȣжбѫ ѡт къ правтелю господства ми, како ест веше рѣХ, а господство ми милостивеХом и помилȣваХом по верномȣ правителю господства ми више рѣХ, ещеже къда бїѡ къпетан със теХ села Флочещїє и Клинчанїє веше рѣХ, със въсом Хотаром и със въсиХ вечинїє и със вьс доХодок емȣ; ꙗкоже да ест емȣ села дѣдїнȣ ѡХаб емȣ въ веки и сынови Емȣ и внȣком и прѣвнȣчедом и не ѡт кокеже непоколебимȣ по [ѡ]ризмȣ посподства ми. И ещеже закленанїє: по ѡшествїє господства ми; кого върȣчити господъ богъ бити господаръ влада земле, или ѡт сръдчїнаго плода господства ми, или ѡт сьродник нашиХ или по гресѣХ наш[и]Х или ѡт ено племеник, да аще почтет е поновити е ȣкрепити сїє книг господства ми, того господъ богъ да почтет е съХранит е ȣкрепити въ господстве его, аще въ бȣдеще въ вецѣ дыше[его]; ащелиже непочтит е не ȣтвръдїтї сїє книг господства ми, того господѣ богъ да не почтет е да не ȣтвръдїте въ господствѣ его, а не въ бȣдещї въ вецѣ дышѫ его е кого челъвекъ покȣситї раздрате сїє книг господства ми, или възетї сїє села како ест веше рѣХ, тога да ест проклет ѡт тиї. свѣти ѡтцъ иже сȣт въ некѣе е да иХ [и]маетї часть със Юда е със Арїа е със ине неверни Иȣдеи[1] иже въ зъпише на господа бога Христа своєго: възми, възми е распени его, на ниХ и на чеда еХ, еже бѫдет въ веке, амин. Сеже еХ поставлѣем еХ господство ми сведетелїє: жȣпан. Радул ключер Бȣзескȣл е врата его жȣпан Преда великїє бан Кралевски и жȣпан Черника вел дворнек и жȣпан Стоика вел лѡгофет е Ника вел вестиꙗр е мрьзѣ вел спа-

таре Бъркан вел столник е Глегорїе вел комис е Станчюл вел пеХарник е жупан Лека вел постелник. Исправник жупан Стоика вел логофет. Є азь Нѣгое логофет написаХ у Тръговеще месѣца апрелѣ ѳ дьне е wт Адама до нынѣ, вълѣт зреї.

† Їw Радул воевода, милостїю божїю господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, nepotul răposatului Io Băsărab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele cinstitului dregător al domniei mele, jupan Mărzea, mare spătar şi cu fiii lui, cîţi Dumnezeu îi va da, ca să-i fie satul Floceştii şi Clenceanii, tot, cu tot hotarul şi cu toţi vecinii şi cu tot venitul. Pentru că aceste sate, mai sus scrise, ele au fost[2] cumpărate, de răposatul, Io Mihail voievod. Astfel, după aceea, cînd a dăruit domnul Dumnezeu pe domnia mea cu domnia şi cu scheptru, pentru stăpînirea ţării, iar atunci a fost năpădită ţara de multe răutăţi şi mînia lui Dumnezeu, de robia blestemaţilor de tătari şi turci. Întru aceasta, domnia mea, cum am văzut pe credinciosul dregător al domniei mele, mai sus zis, jupan Mărzea mare spătar, care a fost atunci mare căpitan peste călăraşi, că s-a nevoit cu toată inima lui, cu dreaptă şi credincioasă slujbă şi cu multă vărsare de sînge, pentru domnia mea şi pentru ţară şi încă prin alte ţări străine, cu multe oşti, pentru greutăţile şi nevoile ţării domniei mele, astfel, domnia mea, cum am văzut atîta credincioasă şi dreaptă slujbă, din partea dregătorului domniei mele, care este mai sus zis, iar domnia mea m-am milostivit şi am miluit pe credinciosul dregător al domniei mele, mai sus zis, încă pe cînd era căpitan, cu aceste sate : Floceştii şi Clenceanii, mai sus zise, cu tot hotarul şi cu toţi vecinii şi cu tot venitul lor, ca să-i fie lui satele, dedină, ohabă, lui, în veci şi fiilor lui şi nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Încă şi blestem : după săvîrşirea domniei mele, pe cine va alege[3] domnul Dumnezeu să fie domn şi stăpîn al ţării sau din rodul inimii domniei mele dau dintre rudele noastre sau după păcatele noastre sau din alt neam ; dacă va cinsti şi va înnoi şi va întări această carte a domniei mele, pe acela domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l păzească şi să-l întărească în domnia lui, încă şi în veacurile viitoare sufletul lui. Şi dacă nu va cinsti şi nu va întări această carte a domniei mele, pe acela domnul Dumnezeu să nu-l cinstească şi să nu-l întărească în domnia lui şi nici în veacurile viitoare sufletul[lui][4]. Şi care om va încerca să strice această carte a domniei mele sau să ia aceste sate, care sînt mai sus zise, acela să fie blestemat de 318 sfinţi părinţi, care sînt în Nicheia şi să aibă parte cu Iuda şi cu Arie şi cu alţi necredincioşi iudei ; care au strigat la domnul Hristos Dumnezeul nostru : luaţi, luaţi şi răstigniţi-l, sîngele lui asupra lor şi asupra copiilor, care va fi în veci, amin.

Iată, le-am pus martori domnia mea : jupan Radu clucer Buzescul şi fratele lui, jupan Preda, mare ban al Craiovei şi jupan Cernica mare vornic şi jupan Stoica mare logofăt şi Nica mare vistier şi Mărzea mare spătar şi Borcan mare stolnic şi Glegorie mare comis şi Stanciul mare paharnic şi Leca mare postelnic.

---

[1] Aşa în text.
[2] Cuvînt scris între rînduri.
[3] În text „a încredinţa".
[4] Loc rupt.

Ispravnic, jupan Stoica mare logofăt.

Şi eu, Neagoe logofăt, am scris la Tîrgovişte, luna aprilie 9 zile şi de la Adam pînă acum, în anul 7115 (1603).

Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

Arh. St. Buc., col. ,,Documente munteneşti'', Orig. slav, hîrtie, pecete aplicată.

1603 (7111) nov. 26, Tîrgovişte

Radu Şerban voievod întăreşte lui Barbul din Turdeşti stăpînirea peste mai multe ocine, la Aldeşti şi Guzeni.

† Милостїю божїю Iѡ Радоꙋл воевода и господинъ въсои земле Ꙋгрѡвлахїской, анеп[сеи Бъсъ]раб[1] воевода и господинъ. Дават господства ми сїю повелѣнїе господства ми Барбꙋлов ѿ Тꙋрдѣщи и със сыниви елицї богъ д[аст][1]; іакоже да емꙋ [ест][2] ѡчинꙋ ѿ на Ромон и ѿ на Виша и ѿ Алдѣ‿щи в҃ ꙋже за ѡчинꙋ и със брод за водїни[цꙋ] за ѡ҃ за аспри. И пак покꙋпил Барбꙋл ѡчинꙋ ѿ на поп Бъжан а҃, ꙋже за ѡчинъ и със брод [за][1] водиниц за ѵ҃, за аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл ѿ на Iѡн ѡчинъ и със брод за водиниц а҃, ꙋже за ѵ҃л, аспри готови. И пак покꙋпи Барбꙋл ѿ на Станчюл а҃. ꙋже за ѡчинꙋ и със брод за водиниц за ѵ҃. [за][1] аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл ѿ на ан а҃. ꙋже за ѡчинꙋ и със брод за водиниц зі ѵ҃. аспри. [И пак покꙋпи][2] Барбꙋл ѡчинꙋ ѿ на Бълѣ ѿ Гꙋзѣни, дел им въсах елика хокет избрат ѿ по въсꙋх хотарꙋл за х҃. аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл дел за ѡчинꙋ Добротъв въсах елика хокет избрат за х҃. аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл дел за ѡчинꙋ Єтанов, въсах за а҃. вол. И пак покꙋпи Барбꙋл дел за ѡчинꙋ Вишав ѿ Гꙋзѣни въсех за ѕ҃. аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл ѡчинꙋ ѿ на попа Барбꙋл за ѕ҃. аспри. И пак покꙋпи ѡчинꙋ ѿ на Тинѣ, дел [емꙋ][1] въсах за ѱ҃. аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл ѡчинꙋ ѿ на Бꙋіа за а҃. вол и за р҃. аспри. И пак покꙋпи Барбꙋл ѡчинꙋ ѿ на Дръгꙋш ...[1] въсах за ѯ҃. аспри. И пак [покꙋпи] Барбꙋл едни с[ъ]ла[ш] за цигани, по име: Шербан със циганкаш и със сынови им, ѿ на Богдан ѿ Адѣмещї за ҂ас҃. аспри и за а҃. кобила. И пак покꙋпи ѿ на Никꙋла лѡгофет ѿ Кълишор а҃. циган за ҂ас҃. аспри. И продадох сїю выше речени людїи негове дел за ѡчинꙋ за негов добриволѣ и със знание въсех мегиіаши и ѿ гор и ѿ дол ещеже ѿ по прѣжде врѣм въ д[ьн]и Михнѣ воевода. И ест бил имал и кінги Ч...[1] били ꙋзили Хандꙋчин. Сего радї дадох господство ми ...[1] іакоже да [ест][1] им ѡчинꙋ, ѡхаб сыньви [емꙋ и винꙋком и][2] прѣвнꙋчетом и непоколобивном[3] и непотикновеном по [ѡ]ризмꙋ господства ми. Сеже ꙋбо сведетѣлствое поставил им господства ми: жꙋпан Черника вел дворник и Стоика вел лѡгофет и Лека вел спатар и Ника вел вистиіар и Строе вел столник и Цꙋрꙋ вел коми: и Костандин вел пехарник и Лека велики постелник. Исправник сам реч господства ми. И списах азъ Степан лѡгофет въ настол градї Тръговище, месѣца ноемвре кѕ҃. дьни, ѿ Адама летом въ лѣт зраї҃.

Iѡ Радоꙋл вѡевѡда милостїю божїю господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, nepo[tul lui Băsă][1]rab voievod şi domn.

Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Barbul, din Turdeaşti şi cu fiii, cîţi Dumnezeu[îi va da][2], ca să-i [fie][1] ocina de la Roman şi de la Vişa şi din Aldeaşti 2 funii de ocină şi cu vad de moară pentru 800 de aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul ocină de la popa Băjan 1 funie de ocină şi cu vad [de[1]] moară, pentru 400 de aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul de la Ioan ocină şi cu vad de moară, 1 funie, pentru 430 aspri gata.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul de la Stanciul 1 funie de ocină şi cu vad de moară, pentru 400 [de[1]] aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul de la Dan 1 funie de ocină şi cu vad de moară, pentru 400 aspri.

[Şi iarăşi a cumpărat][2] Barbul ocină de la Bălea din Guzeani, partea lor, toată, oricît se va alege de peste tot hotarul, pentru 600 aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul partea de ocină a lui Dobrotă, toată oricît se va alege, pentru 600 de aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul partea de ocină a lui Stan, toată, pentru, 1 bou.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul partea de ocină a Vişei din Guzeani, toată, pentru 200 aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul ocină de la popa Barbul, pentru 200 aspri.

Şi iarăşi a cumpărat ocină de la Tinea, partea [lui][1], toată, pentru 700 aspri.

Şi iar a cumpărat Barbul ocină de la Buia, pentru un bou şi pentru 100 aspri.

Şi iarăşi a cumpărat Barbul de la Drăguş...[1] toată, pentru 60 aspri.

Şi iarăşi [a cumpărat][2] Barbul un sălaş de ţigani, pe nume: Şerban, cu ţiganca şi cu fiii lor, de la Bogdan din Adeameşti, pentru 1 200 aspri şi pentru 1 iapă.

Şi iarăşi a cumpărat de la Nicula logofăt, din Cămşor, 1 ţigan pentru 1 200 aspri.

Şi au vîndut aceşti mai sus zişi oameni partea lor de ocină, de a lor bunăvoie şi cu ştirea tuturor megiaşilor şi din sus şi din jos, încă de mai înainte vreme, în zilele lui Mihnea voievod. Şi a avut şi cărţi...[1] le-a luat haiducii.

De aceea, am dat şi domnia mea...[1] ca să-i [fie][1] ocină, ohabă, fiilor lui şi nepoţilor şi[2] strănepoţilor şi neclintit [şi neclintit][3] după porunca domniei mele.

Iată, deci, martori le-am pus domnia mea: jupan Cernica mare vornic şi Stoica mare logofăt şi Leca mare spătar şi Nica mare vistier şi Stroe mare stolnic şi Giurgiu mare comis şi Costandin mare paharnic şi Leca mare postelnic.

Ispravnic, însăşi spusa domniei mele.

Şi am scris eu, Stepan logofăt, în cetatea de scaun, Tîrgovişte, luna noiembrie 26 zile, de la Adam anul, în anul 7111 (1603).

---

[1] Loc rupt.
[2] Adăugat de noi.
[3] Aşa în text.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arh. St. Buc., col. „Documente muntenești".
Orig. slav, hîrtie, pecete aplicată, bine păstrată, Invocația simbolică și monograma cu miniaturi arborescente.

1616 (7124) iunie 17. Tîrgoviște.

Radu Mihnea voievod întărește lui Măznea vornic stăpînirea peste satele: Grecii din jud. Vlașca, Poenari și Bratia din jud. Muscel. Berilești din jud. Ialomița, Bolentinul, Flocești și Clinceani din jud. Ilfov.

† Милостїю Божїю Їѡ Радоул воевода и господинь. Давам господство ми сїю повелѣнїю господства ми почтенномꙋ правителю наш жꙋпан Мръзѣ дворник, ca să fie volnic cu cartea domnii meale să-și ție toate satele și țiganii și rumînii, căți va avea în Țeara Rumănească și sate de cumpărătoare, ce-au cumpărat pre banii lui și sate ce-i vor fi miluite de Șerban vodă, însă satele anume : de în județul Vlășcei, Grecii, toți, cu tot hotarul și cu toți rumînii și de în seliște partea lui, toată, de preste tot și de în județul Muș[cel] и Padu[reț] de în Poenari, partea lui, toată, de preste tot și Bratia, partea lui, toată, de preste tot și de în Elh[ov] de în Bolentinul, partea lui, toată, de preste tot și de în județul Ialom[ița], de în Berilești, partea lui, toată, de preste tot și casele lui de în Trăgoviște, pentru că aceaste sate, toate sănt ale lui, cumpărate, pre ale lui dereapte bucate.

Și iarăși să-i fie satele de în județul Elh[ov], anume : Flocești și Clinceanii, toți, cu tot hotarul și cu toți rumănii și cu tot venitul, pentru că, aceaste sate au fost cumpărate de răposatul Mihaiu vodă și i le-au fost miluite de Șerban vodă pentru slujbă dereaptă și credincioasă, ce i-au slujit. Așișderea i le-am dat și domnia mea, aceaste sate, toate, și de cumpărătoare și de miluitură, să-i fie la măna lui, să le ție și să le oblăduiască.

Derept aceaia toți oamenii să se veaghe de aceaste sate, nemenea să nu aibă meteahă cu iale, că le-am dat domnia cistitului, deregătoriului nostru, ce iaste mai sus scris, să și le ție cumu i sănt cumpărătoare și miluite.

И ниХто да несмѣет запрѣтнит пред сїе книг господства ми.
Инак да нѣст по реч господства ми.
Исправник сам реч господства ми.
Пис. Параскива втори логофет ꙋ Трьговище, месѣца Їꙋнїе ЗЇ. дьни лѣт ЗРКѢ.
† Їѡ Радоул вωевωда милостїю божїю господинь.

Arh. St. Buc., Col. „Documente muntenești".
Orig, rom, ; hîrtie, pecete aplicată căzută.
Semnătura domnului (m.p.)

1635 (7143) aprilie 25, București.

Matei Basarab voievod întărește lui Calotă clucer satele Clinceanii și Măicănești, din jud. Ilfov.

† Милостїею Божїею Їѡ Матеи Басарабѣ воевода и господинъ въсои земли ꙋггровлаХїискїи. Давам господство ми сїе повелѣнїе господства ми болѣрин

господства ми Калотъ ключер и съ сыны его, елеци богъ даровати; ꙗкоже да ест емꙋ село Клинчанїи и село Мънкънещїи ѡт сꙋдство Елх, всѣ съ всъ Хотаром и съ вси вечинїи и съ всъ Ходоком, ѡт полю и ѡт шꙋм и ѡт вод и ѡт седалище селом, по старе Хотаре и по белѣгы, али сїе селе ѡт по Сабар; понеже сїе селе вишше пис били сꙋт вси людїи кнѕы съ ѡчине имъ ѡт прѣжде врѣм. А потом егда быст нынѣ въ дьни господства ми, а сїе селе Клинчанїи и Мънкънещї, ѡни бежали есть ѡт сїе селе, и раздрали андрахма и биром господскы, ꙗко нѣкїи чьлъвѣкы зли и бежалницы. Таже въ том господство ми дах и помиловах съ ѡними по болѣромꙋ господства ми, Калотъ ключер, радї права и вѣрнаа слꙋжбꙋ что ест послꙋжит ѡн на нꙋжда господства ми. И да имает Калотъ ключер да събирает людїи вси над сїе селе вишше пис, ѡт где Хокеш бити бежали; ꙗко да ест емꙋ ѡт дѣдїнꙋ и вечини ѡни и сыни их съ ѡчине им сыновом и внꙋком и прѣвнꙋчедом, въ вѣкы, и не ѡт когожда непоколѣбимом, по реченїа господства ми. Сего радї и по ѡтшествїю господства ми молю вы благочистивих и боговѣнчани господари, иже бꙋдꙋт въ слѣд наша да почтете и да поновите сїа наша кника и да ꙋтвръдите сїа наша милованїе, шого богъ господь да почтет их и да съхранит въ господствѣ его; а кое чьловѣкъ непочтет и неꙋтвръдит сїа наша милованїа, нъ раздрал и поперит ѫ и въ ѡбевенїе ѡставит, того да бꙋдꙋт тръклет и анаѳима и афꙋрисан ѡт тнї. свѣти ѡтцы иже сꙋт въ Никеи и да бꙋдꙋт емꙋ свѣти Їѡан Кръститель сеперник на страшнѣм сꙋдїщим, ꙗко ест и бꙋдꙋт въ вѣкы амин. Се ꙋбо свѣдетелїе поставих господство ми: пан Хриза вел бан Кралевскїи, пан Ївашко вел дворник, пан Глигорїе вел логѡфет, пан Дꙋмитрꙋ вел вистиюр, пана Михаи вел спатар. пан Неделко вел Ключер, пан Василїе вел столник, пан Бꙋзинка вел комис, пан Бꙋчина вел пехарник, пан Костантин вел постелник. И исправник сам рѣч господства ми. И азъ Тꙋдорꙋ Спꙋден намазах въ град наша речкше Бꙋкꙋрещи, месѣца апрелѣ, кє. гѡ мѣ господствѣ ҂ахле. Адам лет ҂зрмг.

Їѡ Матею воевѡдї милѡстїю божїю господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele, Calotă clucer, şi cu fiii lui, cîţi Dumnezeu îi va dărui; ca să-i fie lui satul Clinceanii şi satul Măicăneştii, din judeţul Ilfov, tot, cu tot hotarul şi cu toţi vecinii şi cu tot venitul, din cîmp şi din pădure şi din apă şi din vatra satului, pe vechile hotare şi pe semne, însă acele sate de pe Sabar. Pentru că aceste sate mai sus scrise au fost toţi cnezi cu ocinele lor, de mai înainte vreme.

Iar după aceia, cînd a fost acum, în zilele domniei mele, iar aceste sate, Clinceanii şi Măicăneştii, ei au fugit din aceste sate şi au spart didrahma şi birul domnesc, ca nişte oameni răi şi fugari.

Astfel, întru aceasta, domnia mea am dat şi am miluit cu acestea pe boierul domniei mele, Calotă clucer, pentru dreaptă şi credincioasă slujbă ce a slujit el la nevoia domniei mele. Şi să aibă Calotă clucer să adune oamenii, toţi, în aceste sate, mai sus scrise, de pe unde vor fi fugit; să-i fie lui de dedină şi vecini, ei şi fiii lor, cu ocinele lor, fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor, în veci. Şi de nimeni neclintit, după spusa domniei mele.

De aceea şi după săvîrşirea domniei mele, rog pe bine cinstitorii şi încununaţii de Dumnezeu domni, care vor veni în urma noastră, să cin-

stească şi să înnoiască această carte a noastră şi să întărească această miluire a noastră, pe acela domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l păzească în domnia lui, iar care om nu va cinsti şi nu va întări această miluire a noastră, ci o va strica şi călca şi o va lăsa în uitare, acela să fie de trei ori blestemat şi anatema şi afurisit de 318 sfinţi părinţi, care sînt în Nicheea şi să-i fie lui Sfîntul Ioan botezătorul potrivnic, la cumplita judecată, care este şi va fi în veci, amin.

Iată, deci, martori am pus domnia mea: pan Hriza mare ban al Craiovei, pan Ivaşco mare vornic, pan Gligorie mare logofăt, pan Dumitru mare vistier, pan Mihai mare spătar, pan Nedelco mare clucer, pan Vasilie mare stolnic, pan Buzinca mare comis, pan Vucina mare paharnic, pan Costantin mare postelnic.

Şi ispravnic, însăşi spusa domniei mele.

Şi eu, Tudor spudei, am mîzgălit în cetatea noastră zisă Bucureşti, luna aprilie 25. În domnia mea — 1635— anul de la Adam 7143.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

Arh. St. Buc. Col. Documente munteneşti, Orig. slav. pergament. Pecete aplicată bine conservată. Invocatis simbolică, iniţiala şi monograma împodobite cu motive florale. Semnătura domnului (m.p.).

★

În afară de actul din 26.XI.1603 (II), al cărui conţinut se reduce la o enumerare de achiziţii, făcute de un oarecare Barbul din Turdeşti, celelalte acte de cancelarie de mai sus (I, III, IV) au acelaşi obiect, satele *Clenceanii* şi *Floceştii*. De aceea, le vom include într-un singur comentariu.

La 9 aprilie 1603, Radu Şerban miluieşte pe dregătorul său, Mărzea, mare spătar, cu două sate, Clenceanii şi Floceştii, care făceau parte din numeroasele sate cumpărate şi rumînite de Mihai Viteazul, pentru a-şi întări baza economică a acţiunilor lui militare. Ele aparţineau deci domniei. Lucrul cel mai important este faptul că actul ne informează despre evenimentele istorice, petrecute în Ţara Românească la începutul sec. al XVII-lea.

Emitentul actului vorbeşte despre faptul că „ţara a fost năpădită de multe răutăţi... de robia blestemaţilor de tătari şi turci", în anul „cînd Dumnezeu l-a dăruit pe Şerban Radu cu domnia şi scheptru pentru stăpînirea ţării". E vorba de evenimentele din toamna anului 1602 şi din primăvara anului următor, cînd Radu Şerban îşi face cu greu drum spre scaunul Ţării Româneşti, luptînd împotriva turcilor şi tătarilor, care susţineau pe Radu Mihnea. Refugiindu-se în Ardeal, Radu Şerban e însoţit pretutindeni de boierul Mărzea[1] care în luptele cu vrăşmaşii „s-a nevoit cu multă vărsare de sînge, pentru domnia lui şi pentru ţară".— De aceea, domnul îl miluieşte cu cele două sate, amintite mai sus. Actul precizează că Mărzea a fost miluit cu satele Clenceanii şi Floceştii încă pe cînd era căpitan peste călăraşi. Deci, actul nu face decît să întărească stăpînirea peste aceste sate, pe care Radu Şerban i le dăruise, foarte probabil, în toamna anului 1602.

---

[1] Vezi şi N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 371 şi urm. şi *Istoria Românilor*, III, p. 145.

Însă la scurtă vreme după suirea în scaun a lui Radu Şerban, Mărzea deţinea în acelaşi timp şi dregătoria de spătar în divanul ţării. Pentru întîia oară e întîlnit ocupînd această demnitate, la 15 sept. 1602[2].

După aceea, el apare printre martorii din divan alternînd cu Luca spătarul pînă în sept. 1604[3], pentru ca apoi să ocupe această dregătorie pe tot timpul domniei lui Radu Şerban. Prin 1629 „Mărzea spătar din Greci" era încă în viaţă[4].

Dintre cele două topice, *Floceştii* au dispărut foarte probabil ca denumire, iar *Clinceanii* se află şi astăzi în jud. Ilfov. Acesta din urmă e atestat pentru întîia oară în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, sub forma *Cliunceanii*[5] şi, după cît se pare, pînă la data acestui act (I) n-a format obiectul nici unei tranzacţii.

În schimb, Floceştii e menţionat încă din 1532[6] şi abia în 1600 Mihai Viteazul îi întăreşte lui Antonie Grama, printre altele, şi „Floceştii de pe Sabar", cu bani drepţi din visteria domnească"[7]. Foarte probabil că, între timp, *Floceştii* au devenit iarăşi sat domnesc, deoarece la 1.II.1602 Simion Movilă îl întăreşte lui Pană mare vistier „pentru dreaptă şi credincioasă slujbă, pe care a slujit-o domniei mele"[8].

Apărut în contextul actului de mai sus (I), alături de *Clenceani*, satul Floceştii continuă să rămînă împreună cu celălalt în proprietatea lui Mărzea spătar pînă în 1616, cînd Radu Mihnea i le confirmă din nou deoarece „i-au fost miluite de Şerban vodă pentru slujbă dreaptă şi credincioasă" (actul III).

După aproape două decenii, mai exact la 25.IV.1635, Clenceanii formează din nou obiectul unui act de miluire — de astă dată alături de *Măicăneşti* — din partea lui Matei Basarab (actul IV). Domnul milueşte cu aceste sate pe Calotă clucer, „pentru dreaptă şi credincioasă slujbă ce a slujit el, la nevoia domniei mele". Însă, desigur nu de prea mult bine oamenii părăsesc satele şi fug în alte părţi, „spărgînd astfel didrahma şi birul domnesc". De aceea, Matei Basarab îl împuterniceşte pe Calotă clucer[9] „să adune oamenii toţi... de pe unde vor fi fugit".

Fără a intra în detaliile altor probleme, pe care le pune acest grup de acte de cancelarie de-a lungul a trei decenii, am vrea să subliniem utilitatea şi importanţa unor atari cercetări, care, exploatînd textul la maximum, pe baza materialului diplomatic de cancelarie (acte domneşti, zapise etc.) să urmărească evoluţia şi destinul social ale unui grup de sate, hotare, ocine, înlăuntrul unei perioade de timp bine determinată.

---

[2] DIR, sec. XVII, Ţ. Românească, I, p. 60.
[3] Vezi actul din 12.IX.1604 — DIR, sec. XVII. B.I, p. 142.
[4] Actul din 10.II.1629 — DRH, B., XXII, p. 440.
[5] Actul din 6.II.1580 — DIR, sec. XVI, B, IV, p. 452.
[6] Actul din 16.VIII.1532 — DIR., sec. XVI, B, II, p. 108.
[7] Actul din 26.IX.1600 — DIR, sec. XVI, B., VI, p. 390—391.
[8] DIR, sec. XVII, Ţ. Rom. I, p. 31.
[9] Începînd de prin 1628, Calotă din Popeşti apare cu funcţia de armaş (vezi DRH, XXIII, p. 200) şi numai din 1631 semnează clucer (*ibidem*, p. 416, 425, 477, 534).

DOCUMENTE INEDITE PRIVIND MOȘIA TÎMBUREȘTI

DE

PAUL-EMANOIL BARBU

Între achizițiile efectuate în ultima vreme de Filiala Arhivelor Statului județul Dolj, merită a fi semnalate 21 documente din secolele XVII—XVIII, care se referă la moșia Tîmburești, județul Dolj. Dintre acestea publicăm un număr de șase documente, emise între anii 1655—1667, considerîndu-le mai importante, atît prin vechime cît și prin informațiile de ordin social-economic și juridic. Cu excepția documentului nr. 2, care este o carte de hotărnicie, celelalte sînt zapise de vînzare ale unor părți din această moșie împreună cu rumânii.

Demne de remarcat sînt știrile care atestă creșterea proprietăților unor boieri olteni, cum erau Vasilie postelnicul din Apele Vii (județul Romanați) și fiii săi Dan logofătul și Radu, prin cumpărare de părți de moșie cu rumâni în hotarul Tîmbureștilor de la posesori sărăciți în urma creșterii birului. Aceste documente conțin desigur și date despre prețurile de vînzare ale părților de moșie respective.

1

1655 (7164) octombrie 20. Ghinea Denerion și soția sa Catalina fata lui Neacșu din Tîmburești, vînd fraților Dan logofătul și Radu, fii lui Vasile Postelnicul din Apele Vii, partea lor de moșie din Tîmburești, numită Prisaca, cu bolta Fometea, pentru a-și putea achita birul.

Adecă eu Ghinea înnpr⟨e⟩ună cu fămeia mea Catalina, fata Neacșului dinŭ Tîmburești, nepoata lui Dan logofătul, scriemŭ și mărturisimŭ cu acesta al nostru zapisŭ ca să fie de bună credință la mîna dumnealui Danu logofătul i brat ego Radul, feciorii lui Vasilie postelnicul ot Apele Vii, cumŭ să să știe că le-amŭ vîndut totă partea de moșie denŭ Tîmburești, ce să cheamă Priseaca, cu balta ce să cheamă Fometea. Că această moșie Priseaca și cu balta ei ce să cheamă Fomete n-au fostŭ vîndut mai denainte vreme de tată-mieu Neacșul și de unchiulŭ nostru Radu, care au fostŭ vîndut ei amîndoi cealaltă moșie întîi la dumnealui răposatul Vasile postelnicul; apoi murindŭ tată-mieu Neacșul și unchiu-mieu nostru Radu și nerămîindŭ nimenea din ei, numai ce am rămas noi dinŭ ei și trebuindu-ne la păs i birul bani, amŭ venit la dumnealor, la acești boeri ce mai sus ⟨nu⟩miți, de amŭ vîndut și această ⟨mo⟩șie Priseaca și cu bal⟨ta⟩ Fometea, den hotar pî⟨nă în hotar, pes⟩te tot locu și... înŭ bani gata ughi 31 și amŭ luat acești ba⟨ni⟩... toți gata înŭ mîinile nostre și le-amŭ dat și cărț⟨ile⟩ céle de moșie la mîna dumnealor ca să o ție dumnealor de acum înnŭ nainte cu bună pace, pentru că o-mŭ vîndut de a nostră bunăvoe făr de nici o silă, ca să le fie dumnealor moșie ohabnică, dumnealor și coconilor dumnealor cîți Dumnezeu le va dărui.

Și cîndŭ amŭ făcut acestŭ zapisŭ, am fost mulți boeari din prejur mărturii, anume care vor pune iscăliturile mai jos. Și noi pentru mai

adevărată credință ne-am pus digetile și iscăliturile mai jos ca să să crează.

Și am scris ⟨e⟩u Preda dascălu cu zisa dumnealor. Octombrie 20 dni, leat 7164 ⟨1655⟩.

Eu Ghinea Denerion cu fămeia mea Catalina
Eu Danu martor
Eu Gavril ceauș martor ot Apele Vii
Eu Crăciun Arici ⟨ot Apel⟩e Vii martor.

Arh. St. Craiova, Documente A.N., nr. 1.
Orig., hîrtie (30, 5 × 21,3), rupt.

2

1656 (7164) iunie 20. Hotărnicia moșiei Tîmburești efectuată de 12 boieri luați de Radu stolnicul Fărcășanu și Pătru logofătul din Tîmburești.

Adecă noi 12 bo⟨eri ho⟩tarnici care amu fost lua⟨ți pr⟩e răvașele mării sale domnul nostru Io Constandin Șerban voivod de dumnealui Radul stolnicul Făr⟨c⟩ășanul și de Pătru logofătul din Tîmburești ca să hotărîm moșiia din Tîmburești. Deci viindu-ne porunca mării sale, înpreună cu sluga mării sale Ispas vtori portar, ne-am strînsŭ toți depreună la moșia Tîmburești și amŭ căutat toate cărțile și zapisele cine ce au avut de cumpărătoare și de moștenire și amŭ ales partea dumnealui Radului stolnicul din Tîmburești pre jumătate de peste tot hotarul și o am lipit pre lîngă Rojiște și amŭ pus pietri dins⟨p⟩re Pătru logofătul și au rămas lu Pătru logofăt iar jumătate din pietri în jos pînă în hotaru Scăeștilor. Deci am făcut această scrisoare a noastră la mîna lui Pătru logofătul și la a nepoților lui să aibă a și-o ținea moșia precum s-a hotărît în des... să să știe semnile: din apa Jiiului din jos de gîrla...lui fiiu... în piscul... din jos din piscul... Maleini ... pre mal la dumbravă, pre la gărniță, de aci dereptŭ la deal pre dumbrava, în lacul cu părŭ, nainte în hotarul Apelor Viiului, care să cheamă Roșcani, și în sus pînă în piatră în hotarul Fărcășani, să aibă a o ținea pre⟨c⟩um s-au hotărît prin pietri și prin sémne.

Aceasta scriem, iunie 20 dni, leat 7164 ⟨1656⟩.

Stan iuzbașa ot Vădișani
Doia ot Apele Vii
popa Staico ot tam
Pîrvul ot Armanca
Crăciun ot Caracal
Stoica iuzbașa ot Marotin
Tudor vornicul ot Tiha
Cîrstea ot Isbiceani
Voico ot Studina
Stoica iuzbașa ot Caracal
Barbul ⟨ot...⟩reca
... Ghinea ⟨ot⟩tam

Arh. St. Craiova, Documente A.N., nr. 2.
Orig., hîrtie (27 × 20 cm.), rupt.

3

1661 (7169) august 2⟨9⟩ Neacşu şi fratele său Radu, fiii lui Dan logofătul, vînd partea lor din Tîmbureşti lui Vasile postelnicul.

Adecă eu, N⟨eac⟩şul şi cu frate-meu Ra⟨dul, f⟩eciorii lui Dan logofătul ot Tî⟨m⟩bureşti, scris-am acesta al nostru zapis ca să fie de mare credinţă la mîna unchiu-meu lu Vasilie postelnicul ot Apele Vii, cum să să ştie că ne-am tocmit de i-am vîndut o moşîe ot Tîmbureşti, însă de în partea noastră pre jumătate, fără partea unchiu-meu lu Pătru, cum să să ştie că i-amŭ vîndut cîtă moşîe să va adevăra, pre jumătate de în partea noastră de în sălişte, de în pădure în cî⟨m⟩pŭ, de în grinduri, de în bălţi, de în apa Jîiului pre jumătate, de în otar pînă în otar de ocolul satului peste tot otarul, cît să va adevăra. Însă cîndŭ amŭ făcut această tocmeală, i-amŭ mai vîndut rumâni trei, anume : Barbul cu ficiorul lui Pîrvul ot Tî⟨m⟩bureşti şi Pătru, ficiorul lu Tudor ot tam. Însă ... cînd am făcut această tocmeală ... şi de ... cu aceşti omeni ...am vîndut în b⟨ani ga⟩ta ughi 58. Însă ... că o-m vîndut de a noastră bunăvoe şî cu şti⟨rea⟩ verilor noştrii şî cu ştirea unchilor noştrii şî cu ştirea tutulor rudeniilor noştrii, pentru că o-mŭ vîndutŭ dumnealui că ni s-au şî căzut că ne-au fost unchi, ca să-i fie lui moşîe ohamnică, lui şî ficiorilor lui şî nepoţilor lui şî cine să va trage de în dumnealui.

Şî cînd am făcut această tocmeală, fost-au mulţi boeari mărturie şî preoţi : popa Drăghici ot Apele Vii, Radul comisul ot Gioroc, Andea ot Puţu lu Mîrşă, Zaharia aprodul ot Bucşani.

Şî pintru credinţa pusu-ne-am peceţile i iscăliturile.

Пис мѣсеца авгѹст дьни к⟨ѳ⟩, въ лѣт ҂зрѯѳ[1].

Eu popa Staico mărturie
Zaharia
Eu Hamza logofătul
Radul comisul
Neacşul
...[2] mărturie
Eu Vladul

Arh. St. Craiova, Documente A.N., nr. 11. Orig., hîrtie (29,5 × 21 cm), rupt, patru peceţi aplicate. Cifra unităţilor de la data zilei, după documentul următor.

---

[1] Scris luna august 29 zile, în anul 7169 ⟨1661⟩.
[2] Ilizibil.

4

1661 (7169) ⟨august⟩ 29. Neacşu şi Radu, fiii lui Dan logofătul, vînd partea lor din Tîmbureşti lui Vasile postelnicul.

† Adecă eu, Neacşul, ⟨împreună cu fr⟩ate-meu, Radul, ficiorii lui D⟨an⟩ logogătul din Tîmbureşti, scris-am acesta al nostru zapis, ca să fie de mare credinţă la mîna lu Vasile postelnicul ot Apele Vii, cum să să ştie că i-am vîndut partea nostră de moşie ot Tîmbureşti pre jumătate, cît să va adevăra, de otar pînă în otar, preste tot otarul de ocolul satului. Însă cînd am făcut această tocmeală, ne-am tocmit de i-am

vîndut şi trei rumâni de în sat de în Tîmbureşti, însă în bani gata ughi 58. Deci ... aceşti rumâni ce scriem mai sus, ficiorul Barbului au fost cu ochi bolnavi ... noi nu l-am ştiut. Deci, daca au aflat Vasilie postelnicul, el au zis să-i dau rumânŭ altul, că pre acela nu-l va lua. Deci noi i-am dat altul, anume Stoian, ficiorul lui Stan ot Tîmbureşti, pintru ficiorul Barbului, anume Pîrvul.

Deci am făcut acestŭ zapis pintru acestŭ rumân, anume Stoian, pintru credinţa, la mîna lu Vasilie postelnicul.

Şî pintru credinţa, ne-am pus degetele.

Пис мѣсеца ⟨авгѹст⟩, дьни кѳ, въ лѣт Х зр⟨ѯ⟩ѳ[1].

Neacşul.
⟨Ra⟩dul.

Arh. St. Craiova, Documente A.N., nr. 9. Orig., hîrtie (13,5 × 21,5 cm), rupt. Cifra zecilor de la văleat şi luna, după documentul anterior.

[1] Scris luna ⟨august⟩ 29 zile, în anul 71⟨6⟩9 ⟨1661⟩.

5

1662 (7170) aprilie 5. Barbu, feciorul lui Pătru logofătul, vinde lui Vasile postelnicul din Apele Vii jumătate din partea sa de moşie din Tîmbureşti cu trei rumâni.

Adecă eu Barbul, ficiorul lui Pătru logofătul, nepotul Mi⟨r⟩cei logofătul, scris-am acesta al nostru zapis ca să fie de mare credinţă la mîna unchiu-meu lu Vasilie postelnicul ot Apele Vii, cum să să ştie că m-am tocmit de i-amŭ vîndut moşie de în Tî⟨m⟩bureşti de în sat, însă de partea mea pre jumătate, fără partea verilor mei, cîtă să va adevăra, preste tot otarul, de în cî⟨m⟩p de selişte, de în pădure de crindurile, de în bălţi, de livezi, de în apa Jîiului pre jumătate. Însă cîndŭ m-am tocmit de i-am vîndut această ocină de moşîe, io-m vîndut şi cu rumâni de în Tî⟨m⟩bureşti, anume : Lăudatŭ sin ego Radul, ficiorul lui Amza şi cu Gavril fratele lui Tatomir, ficiorul lu Stan ot Tî⟨m⟩bureşti. Însă cînd m-am tocmit de i-am vîndut, m-am tocmit de a mea bună voe şî cu ştirea tutulor ominilor noştrii şî cu ştirea unchilor mei şi cu ⟨şt⟩irea verilor mei şi cu ştirea tutulor rudeniilor mele. Însă mi ... de me-au dat bani gata ughi 58, pintru ca să-i fie lui moşie ohabnică, lui şî ficiorilor lui, nepoţilor lui, cine să va trage de în dumnealui.

Însă cînd am făcut această tocmeală, fost-au mulţi boiari mărturie şi preoţi şi megiiaşi, anume : Hamza logofătul ot Popî⟨n⟩zăleşti, Paraschiva iuzbaşa ot Puţuri, popa Drăghici ot Apele Vii, Neacşul, ficiorul lui Dan logofătul ot Tîmbureşti, Papa căpitanul, Stoica roşul ot Ghizdăveşti, Nedelco roşul ot tam, Dabul roşul ot Pîrşcov, Aldea roşul ot Tîmbureşti, megiaşii : Drăgan ot Apele Vii, Néica roşul ot tam, Zaria căpitanul ot tam. Şî pintru credinţă, ne-am pus şî degetul în loc de pecete.

Пис мѣсеца априлие дьни е҃, вь лѣт Х з҃ро[1].

Neacşul sin Dan logofătul

Arh. St. Craiova, Documente A.N., nr. 4.
Orig., hîrtie (29,5 × 21,5), rupt.

[1] Scris luna aprilie, 5 zile, în anul 7170 ⟨1662⟩.

6

1676 (7184) martie 15. Barbu, feciorul lui Pătru logofătul vinde lui Vasilie postelnicul din Apele Vii şi cealaltă jumătate din partea sa de moşie din Tîmbureşti.

Adecă eu Barbul, ficiorul lu Pătru, nepotul Mircei logofătul ot Apele Vii, scris-am acest al mieu zapis ca să fie de mare credinţă la mîna vărului pr ... lui da... rau ... lu Vasilie ... Apele Vii, cum ... că i-am mai vîndut şi ceialaltă parte m ... moşie din Tîmbur⟨eşti⟩ cît n-am fost vîndut întîi. I-au ... vîndut toţi, în⟨să⟩ fără nici un ... mes ... moşia, cît se va adevăra, partea mea toată din cîmpŭ, din grinduri, din pădure, din săliştea satului, din livezi cu fîn, din bălţi cu péşte, din apa Jiiului jumate din hotar ⟨pînă⟩ în hotar, cît să va alége partea mea toată. Însă ... o-m... ... ni s-au şi ... căci sîntu veri şi ... m-am tocmit şi o-m vîndut du⟨mnealui⟩. Am tocmit de a mea bună voe, făr de nici o silă şi cu ştirea tutulor omenilor miei şi a rudenielor mele, ca să le fie lor moşie hoabnică, lor şi ficiorilor şi nepoţilor şi strănepoţilor cîţi Dumnezeu le va dărui.

Şi cîndŭ am făcut această tocmeală şi acest zapis, fost-au mulţi oameni buni şi meegiaşi mărturii, anume : Lupul roşul ot Apele Vii, popa Staico ot tam, ... un roşul ot tam, Barbul birnicul ... ot ... nă, Petre sîrbi ... ⟨al⟩ţii care vor iscăli mai jos. Şi pentru credinţă, pusu-ne-am şi peceţiile mai jos, ca să să crează.

Пис мѣсеца мартие дьни еі҃, вь лѣт ✕ зрпд[1].

... şi mart...
... Radulu ... bo ... 1 ...

Arh. St. Craiova, Documente A.N., nr. 3.
Orig., hîrtie (26,6 × 21,3 cm.), rupt.

---

[1] Scris luna martie, 15 zile, în anul 7184 (1676).

LISTA UNOR DREGĂTORI DE CATEGORIA A DOUA, ÎN SECOLELE XV–XVII (ŢARA ROMÂNEASCĂ)

DE

MARIETA ADAM

Din motive amintite cu alt prilej de alcătuitorii unei liste mai importante[1], am considerat utilă istoricilor medievişti şi publicarea celei ce urmează, cuprinzînd dregători de mai mică însemnătate, care apar numai rareori în sfatul domnesc.

Datele înscrise alături de numele dregătorilor sînt cele ale apariţiei şi dispariţiei lor din documente, ele evident, nereprezentînd perioadele întregi ale dregătoriei.

La alcătuirea listei am folosit materialele existente în arhiva Institutului de istorie „Nicolae Iorga" (documente, indici) precum şi lucrarea lui N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971.

MARELE AGĂ

Oxotie	1567 dec. 10 — 1568 mai 23
Mihai ⟨Viteazul⟩	⟨1592⟩ iul. 10
Stroe Buzescu	1594 mart. 26
Leca	1599 sept. 5 — 1600 iul. 6
Ion Mogîldea	⟨1600⟩ dec. 4
Jivco	1603 iun. 25 — ante 1613 mai 12
Gherghe	ante 1617 mai 20
Dumitraşco	1618 mai 10
Stamatie	1619 apr. 21
Vasile	1622 sept. 6
Preda	ante 1623 apr. 30
Neagu din Strîmba	1624 mart. 10 — 1628 mart.
Matei Basarab	1628 mart. 18 — iun. 3
Neagu din Strîmba	1629 ian. 2 — 1630 aug. 12
Nedelco Boteanu	1630 nov. 10
Neagu din Strîmba	1631 aug. 12
Gherghe din Drăghineşti	1631 dec. — 1632 mai 5
Oprea din Bucu	1633 apr. 10 — 1637 iun. 26
Niţă	1638 febr. 16 — ante 1639 mai 28
Diicu Buicescu	1639 iul. 3 — 1644 dec. 1
Radu Popescu	1645 ian. 9 — 1653 mart. 10
Buliga	1653 nov. 10 — ante 1654 apr. 25
Radu Fărcăşanu	1654 dec. 10
Vlad Bîrsescu	1658 iul. 12 — 25
Stoica Berilescu	1660 aug. 1 — 1662 ian. 25
Badea Bălăceanu	1665 apr. 30 — dec. 1
Iani	1666 ian. 12
Ivaşco Băleanu	1669 iul. 16 — sept. 8
Matei Cantacuzino	1669 sept. 29
Tudoran din Aninoasa	1669 nov. 14 — 1671 nov. 28

[1] *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Ţării Româneşti în secolele XV–XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV (1960), p. 565–583.

Dumitrașco Știrbei	1672 iun. 6 — 1673 mart. 7
Matei Cantacuzino	1677 mart. 8 — 1678 mai 20
Constantin Brîncoveanu	1679 ian. 11 — dec. 15
Matei Filipescu	1679 dec. 28 — 1681 iun. 5
Constantin Bălăceanu	1682 ian. 21 — 1688 oct. 2
Cornea Brăiloiu	1689 mart. 20 — 1690 febr. 8
Radu Golescu	1690 mai 28 — 1694 sept. 25
Ianache Văcărescu	1695 mart. 12 — după 1700

MARELE ARMAȘ

Badea	1478 iun. 3
Stoian (Stoica) Corman	1482 mart. 23 — 1492 oct. 9
Danciu Craiovescu	1508 iun. 16 — dec. 23
Brata	1509 iul. 9
Udrea	1512 ⟨mai 26-aug. 31⟩ — 1515 mai 23
Radu al lui Vasie	1523 sept. 12
Gonțea	1525 apr. 19—aug. 18 (al lui Vladislav al III-lea)
Manea	1525 iul. 24 (al lui Radu de la Afumați)
Detco din Brîncoveni	1541 febr. 10 — 1545 febr. 28
Țintea	⟨1545⟩
Vlaicu	1546 ian. 29 — 1566 ian. 9
Ivașco din Golești	1568 iun. 21
Radu Scurtul	ante 1573 oct. 23
Danciu din Brîncoveni	1583 mai 21
Radu al lui Buzea	1583 oct. 22 — 1585 apr. 19
Nica	1586 iul. 18 — ante 1588 iun. 13
Radu Buzescu	1588 apr. 1 — 1589 iun. 13
Filip	1589 iul. 5 — 1590 apr. 25
Necula din Smîrdeștet	1594 iun. — aug. 17
Udrea din Băleni	1596 mai 4 — ante 1598 aug. 21
Sava	⟨1599 — 1600⟩
Jivco	1603 iun. 25
Gherghe din Blagodești	1614 iul. 20
Ivașco Băleanu	1615 sept. 20 — ante 1617 ian. 17
Dumitrașco din Bogdănei	1618 mai 20 — sept. 3
Goga	1624 mart. 10
Vasilie	1625 iun. 10 — nov. 18
Goga	1626 apr. 6 — sept. 12
Calotă din Popești	ante 1627 aug. 1
Conda din Obedin	1627 aug. 1 — 1629 oct. 6
Gherghe din Drăghinești	1630 mart. 3 — iun. 23
Nedelco Boteanu	ante 1631 febr. 6
Iorgache	1631 dec.
Ghiorma	1632 febr. 14
Dragomir din Plăviceni	1633 apr. 10— 1640 ian. 14
Dumitru Filieșanu	1640 iun. 29 — sept. 2
Drăgușin Deleanu	1641 ian. 13 — 1643 nov. 3
Marco Danovici	1644 mai 1 — 1651 iul. 1
Radu Vărzaru	1652 apr. 26 — 1653 mart. 10
Vasile	1653 iun. 23 — nov. 28
Ivașco din Cepari	1654 apr. 23 — 1657 oct. 1
Toma	ante 1660 oct. 10
Ștefan	1662 ian. 25
Neculai	1662 nov. 9
Alexandru	1665 sept. 13
Pană Părdescu	1666 febr. 3 — mai 30
Ilie	1667 sept. 5 — 1669 sept. 29
Vintilă Corbeanu	1670 febr. 20 — ante 1672 mai 10
Nica Grădișteanu	1674 febr. 11 — 1675 mart. 16
Scarlat	1676 mai 27

Ilie . . . . 1678 mai 26
Dumitraşco Ştirbei . . . . 1679 nov. 16
Barbu Bădeanu . . . . 1679 dec. 28 — 1680 dec. 11
Tanasie Sărăcinescu . . . . 1681 ian. 26 — 1682 dec. 16
Trifan . . . . 1683 febr. 22 — mai 25
Şerban Vlădescu . . . . 1684 ian. 9 — 1685 iul. 16
Danciu Comăneanu . . . . 1686 ian. 31 — 1688 iul . 28
Bunea Grădişteanu . . . . 1688 oct. 20
Cernica Ştirbei . . . . 1689 mart. 10 — 1692 iun. 16
Bunea Grădişteanu . . . . 1692 iun. 26 — 1700 mai 25

MARELE CLUCER

Furcă . . . . 1469 aug. 25 — oct. 29
Jitian . . . . 1473 sept. 16
Pardos . . . . 1480 ian. 18
Radu al lui Furcă . . . . 1492 sept. 8 — 1493 sept. 2
Manea Perşanul . . . . 1512 mai 26 — 1520 sept. 2
Vîrjoghe din Voevodeşti . . . . 1525 apr. 19 — aug. 18
Vintilă din Cornăţeni . . . . 1530 nov. 27 — 1531 ian. 27
Lăudat din Leurdeni . . . . 1533 febr. 7 — apr. 16
Coadă . . . . 1537 iun. 18 — 1541 febr. 10
Draghia . . . . 1542 mart. 20 — 1544 febr. 9
Stănilă din Pietroşani . . . . 1547 ⟨sept.⟩ 21
Badea din Bucşani . . . . 1554 apr. 26 — ante 1556 apr. 3
Radul Furcă din Goleşti . . . . 1556 mai 4 — 1557 nov. 20
Stanciu . . . . 1563 apr. 13 — 1568 apr. 14
Ştefan . . . . ante 1571 iunie 1
Albu Golescu . . . . 1570 nov. 10 — 1574 apr. 24
Dumitru din Cepturi . . . . 1574 dec. 18 — 1579 apr. 4
Pîrvu din Cioroiaşi . . . . 1579 dec. 4 — 1583 ian. 3
Radu din Băleni . . . . 1585 ian. 28
Pîrvu din Cioroiaşi . . . . 1586 iul. 18 — 1587 apr. 9.
Vintilă din Corbi . . . . 1589 apr. 20 — 1590 febr. 8
Dimola ? . . . . 1591 oct. 23
Stanciu . . . . 1593 ⟨mai—aug.⟩
Hasanache . . . . 1593 nov. 17
Radu Buzescu . . . . 1595 febr. 14 — 1600 iun. 1
1602 sept. 2
Radu Florescu . . . . 1603 apr. 19 — dec. 28
Vintilă Corbeanu . . . . 1605 aug. 6
Mihalache . . . . 1613 apr. 24
Nicola . . . . 1613 nov. 20 — 1615 ian. 22
Dumitraşco din Bogdănei . . . . 1619 mart. 1
Constantin Celebiul . . . . 1624 iul. 8 — 1626 sept. 12
Vasilie Paindur . . . . 1631 aug. 12 — dec.
Gherghe . . . . 1632 febr. 13 — apr. 20
Nedelco Boteanu . . . . 1632 sept. 4 — 1637 mart. 15

(În continuare, pînă la sfîrşitul sec. al XVII-lea, vezi lista menţionată mai sus, *loc. cit.* p. 582)

MARELE MEDELNICER

Cîrstian din Stănceşti . . . . 1473 sept. 16
Stan . . . . 1523 sept. 12
Oprea . . . . 1545 mai 28
Dara . . . . 1549 apr. 26
Ivan din Ruda . . . . 1555 nov. 12 — 1577 dec. 16

Arsenie	1625 nov. 18
Stroe	1644
Dumitrașco	1653 apr. 25
Ivașco din Cepari	1663 iun. 17 — 1664 ian. 8
Matei	1664 aug. 26 — sept. 8
Dumitrașco	1665 mart. 17 — nov. 30
Curuia	1666 ian. 14 — 1669 febr. 9
Stroe Parepa	1669 iul. 14 — 1671 iul. 28
Radu Cocorăscu	1672 mai 14 — 1673 mai 11
Dumitrașco	1673 mai 31 — 1674 iul. 4
Radu Știrbei	1674 iul. 7
Dumitrașco	1675 ian. 20 — apr. 7
Ilie	1676 ian. 29 — 1678 ian. 15
Stroe	1678 apr. 5 — 18
Ilie	1679 mai 13 — dec. 15
Diicu Rudeanu	1680 ian. 13 — 1681 apr. 17
Ignatie	1682 iun. 26
Dumitrașco Știrbei	1683 apr. 27 — mai 1
Socol	1685 febr. 8 — ante 1692 ian. 20
Preda Pîrșcoveanu	1700 mai 25 — după 1700

MARELE PITAR

Ghinea	⟨1392⟩ ian. 8
Radu Bughenescu	1523 sept. 12
Bolușin	1544 iul. 7
Tudoran din Aninoasa	1600 mai 16
Dragomir din Băjești	1604 apr. 19 — 1605 iul. 6
Dumitru Dudescu	ante 1616 iun. 22
Costea	1616 iun. 22
Necula	1619 iunie 28
Dumitrașco din Bogdănei	1621 nov. 1 — 1626 mart. 26
Mitrea	1628 mai 8 — 1629 nov. 5
Grama	1630 mart. 3 — 1632 iun. 2
Dumitru Filieșanu	1633 apr. 10 — 1639 oct. 20
Mitrea	1640 apr. 15 — 1641 oct. 20
Ghiorma Alexeanu	1641 sept. 8 — 1643 iun. 24
Necula din Cornățel	1644 mai 1 — 1654 iul. 27
Colțea Doicescu	1655 ian. 5

(În continuare, în lista amintită, *loc. cit.*, p. 583)

MARELE PORTAR

Dimitru	1494 iun. 5
Stanciu din Dobrușa	1514 dec. 14
Pîrvu	1520 iun. 11
Pravăț	1523 sept. 12
Stănilă	⟨1525 apr. 19 — iun.⟩
Hamza din Obislav	1525 iun. 10 — iul.
Peia	1526 febr. 6
Cîrstian	1527 sept. 24
Radovan	1528 oct. 29
Rădici	1531 nov. 5
	1539 oct. 21 — 1545 mai 27
Drăghici	1547 apr. 30 — 1550 iun. 5
Vîrjoghe	1549 apr. 26 — 1550 iun. 20
Bira	1551 apr. 18
Ganea	ante 1557 sept. 7

Vilsan	⟨1554 febr. 28—1557 dec. 26⟩
Stepan	1558 iul. 19 — 1562 nov. 29
Micul	⟨1563—1568⟩ mai 31
Harvat din Izvor	1573 aug. 12 — 1576 ian. 9
Dragomir	1577 iul. 7 — 1581, ante mai 4
Necula din Smirdeştet	1582 nov. 17 — ante 1589 apr. 2
Jipa	1589 iunie 5
Anghelache	⟨1593 — 1597⟩
Mihul	1597 oct. 6 — ⟨1600 aug.⟩
Apostol	1610 ian. 21
Tanasie	1614 iul. 13 — 1616 iun. 22
Dumitru Zemţea	1619 iul. 28 — ante 1620 mai 6
Ianache	ante 1623 dec. 14
Conda din Obedin	1623 mai 27 — 1625 iul. 16
Nedelco Boteanu	1626 sept. 6 — dec. 22
Iane	1627 oct. 10 — 1630 ⟨iulie⟩
Calciu	1631 dec. — 1634 ian. 14
Necula	1634 dec. 10 — ⟨1635⟩
Cernat	1635 nov. 25 — 1637 dec. 8
Ilie	1638 iul. 22
Cernat	1640 iun. 17 — 1644 mai 2
Nicoară	1645 mai 24 — 1651 sept. 23
Neagu	1652 nov. 27 — 1654 mai 20
Constandin Gălăţeanu	1654 iun. 11 — 1657 iun. 14
Pană Pârdescu	1658 apr. 15 — 1659 oct. 29
Dima Goga	1660 aug. 28
Scărlet	1664 ian. 8 — aug. 31
Nedelco	1665 mai 3 — mai 30
Mareş	1666 ian. 13
Constandin	1666 ian. 14
Tănase	1666 mai 5 — dec. 12
Dumitrache	1668 febr. 7
Ghinea	1669 iul. 14 — 1671 oct. 7
Dumitru Caramanliu	1672 iun. 11
Radu	1673 febr. 26
Vasilache	1676 mai 23
Vergo	1692 iun. 2 — 1694 nov. 27
Iamandi	1695 iul. 28 — dec. 14
Matei Sacazliu	1696 mai 8 — după 1700

MARELE SERDAR

Constantin Şerban	1646 iul. 27 — 1648 dec. 10
Badea	1655 apr.
Dumitraşco	1660 oct. 27
Ivaşco	1661 nov. 29 — 1662 apr. 19
Alexandru Alexeanu	1662 oct. 16 — 1664 sept. 8
Tanasie	1664 nov. 4
Matei Rudeanu	1665 febr. 28 — 1666 sept. 20
Badea Bălăceanu	1667 ian. 19 — 1668 dec. 26
Dumitraşco Ştirbei	1669 mai 27 — 1671 nov. 24
Radu Toma Năsturel	1672 apr. 27 — 1673 iun. 22
Alexandru Alexeanu	1673 dec. 27 — 1674 iun. 28
Staico Merişanu	1675 ian. 22 — sept. 22
Radu Ştirbei	1676 ian. 29—1677 ian. 10
Alexandru Alexeanu	1677 mart. 1 — ante mai 15
Mihai Drosu	1677 mai 15 — 1678 mai 31
Barbu Filieşanu	1679 apr. 18 — iun. 11
Grigore Grădişteanu	1679 dec. 28 — 1681 dec. 3
Diicu Rudeanu	1682 febr. 10 — dec. 16
Tanasie Sărăcinescu	1683 mart. 22 — 1684 ian. 8

Dumitraşco Ştirbei	1684 apr. 1 — 1685 apr. 15
Mihalcea	1686 mart. 31 — dec. 15
Stoian din Buzău	1687 apr. 25 — 1688 iul. 21
Ştefan Cioranu	1690 febr. 17
Stoian din Buzău	1691 aug. 15
Ştefan Cioranu	1692 ian. 25 — 1696 mai 18
Pană Negoescu	1698 oct. 15 — după 1700

MARELE SULGER

Stroe Bugheanu	1480 nov. 7
Dragomir din Şuici	1519 ⟨ian.-aug.⟩ 10 — 1525 ⟨apr.-aug.⟩
Pătru	1529 apr. 14
Şteful	1545 mai 28
Oprea	1547 ian. 20
Drăghilă	1560 mart. 10
Dumitru	1573 oct. 23 — 1579 apr. 16
Tudor din Goleşti	1585 sept. 2
Calotă din Lipov	1587 nov. 18
Tudor din Goleşti	1589 iun. 13
Apostol	1591 oct. 23
Tudori	1593 nov. 17
Stănilă	ante 1597 oct. 5
Staico	1597 apr. 5 — 1598 iul. 5
Zaharia	1600 iun. 20
Stanciu	1605 ian. 14 — ⟨1610⟩
Preda Brădescu	1611 febr. 27 — 1612 mai 20
Stanciu	1611 sept. 8 — 1614 iul. 20 (al lui Radu Şerban)
Preda din Greci	1618 oct. 13 — 1619 nov. 18
Tudor Rudeanu	1620 iun. 1 — 23
Tudoran din Aninoasa	1620 oct. 3 — 11
Grama	1625 nov. 18
Costea	1625 dec. 31 — 1626 aug. 1
Muşat din Pietroşani	1626 aug. 23 — 1629 oct. 2
Dumitru Dudescu	1631 dec. — 1632 iunie 2
Zaharia	1634 aug. 10 — sept. 12
Calotă din Popeşti	⟨1635⟩ nov. 10 — 1636 oct. 21
Loiz	1638 ian. 29
Drăguşin Deleanu	1639 febr. 8 — 1640 nov. 29
Buzinca	1640 dec. 3 — 1641 mai 12
Dumitraşco	1641 aug. 12 — sept. 8
Dumitru Filieşanu	1642 mart. 6 — 1643 febr. 4
Ghiorma	1643 dec. 8 — 1645 nov. 12
Dumitru Filieşanu	1646 mai 21 — 1647 oct. 18
Bunea Grădişteanu	1648 iun. 6 — 1652 sept. 22
Socol Cornăţeanu	1653 ian. 26 — mai 10
Udrea Doicescu	1653 oct. 12 — 1654 mai 30
Danciu Pîrîianu	1654 iun. 11 — aug. 4
Miinea Popescu	1655 ian. 5

(În continuare, lista amintită, *loc. cit.*, p. 582).

MARELE ŞETRAR

Vlaicul	1512 mart. 15
Mihnea	1520 nov. 3 — 13
Radu al lui Miţilă	1523 sept. 12
Stoica	1526 iul. 25
Cîrstian	1527 sept. 24

Borcea . . . .⟨1541—1544⟩ apr. 29
Dumitru . . . . 1612 iul. 15
Stoica . . . . 1620 mai 5 — 1626 iul. 25
Sava . . . . 1626 după iul. 25 — 1631 iul. 5 ; 1638 mai
Andrei din Şăineşti . . . . 1643 apr. 25 — 1649 apr. 5
Ghioca Ciorogîrleanu . . . . 1652 nov. 10 — 1656 iul. 16
Strîmbeanu . . . . 1659 sept. 6
Matei Rudeanu . . . . 1664 ian. 8 — apr. 14
Stoia . . . . 1664 mart. 9?
Jipa din Mîrşa . . . . 1665 iul. 18 — dec. 1
Costantin . . . . 1666 apr. 14
Pătraşco Bălăceanu . . . . 1668 iun. 18 — 1669 ian. 8
Stroe din Drăgeşti . . . . 1670 apr. 28 — oct. 9
Ilie din Lazuri . . . . 1671 apr. 18 — 1673 iun. 22
Ignatie . . . . 1674 febr. 11 — 1676 apr. 9
Grigore Grădişteanu . . . . 1677 febr. 11 — iun. 12
Tudor Greceanu . . . . 1679 mart. 16 — dec. 15
Mihu Brătăşanu . . . . 1680 febr. 20
Ignatie . . . . 1680 nov. 2 — dec. 30
Mihalcea . . . . 1681 apr. 17
Danciu Comăneanu . . . . 1683 ian. 8 — 1684 mart. 3
Trifan . . . . 1684 oct. 14
Oprea . . . . 1693 febr. 28 — 1696 sept. 5
Pătraşco Brezoianu . . . . 1697 mai 23 — după 1700

CU PRIVIRE LA O HARTĂ PARȚIALĂ A SUD-ESTULUI EUROPEI DATÎND DIN PREAJMA BĂTĂLIEI DE LA NICOPOLE

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Cunoscută de aproape un veac în istoriografia românească, sub forma unei schițe sumare, publicată de V.A. Urechia [1], harta unei părți din sud-estul Europei, inclusă într-un manuscris latin păstrat la Biblioteca Națională din Paris [2], a fost examinată de curînd cu o deosebită atenție de către cercetătorul Ion Dumitriu-Snagov, care i-a dedicat un studiu temeinic [3]. Cu acest prilej, autorul citat a înregistrat și întreaga bibliografie privitoare la acest monument cartografic, din 1797 pînă astăzi [4]. În legătură cu același document cartografic, dorim să aducem, în rîndurile ce urmează, cîteva precizări și completări, după părerea noastră, nu lipsite de interes.

Nu vom intra în amănunte, examinînd harta ce face obiectul acestor preocupări; datele cunoscute au fost expuse pe larg de către autorul studiului mai sus amintit [5]. Este destul să reamintim aici că avem de-a face cu o hartă desenată în culori, pe pergament [6], adusă de la Constantinopol de către ambasadorul Franței la Poarta otomană, Pierre de Girardin, și intrată în Biblioteca Națională în 1688 [7]. Harta reprezintă o parte din Europa de sud-est și anume, pornind de la nord spre sud, o parte din Banat, arcul Carpaților Meridionali, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Cetatea Albă (*Monchastro*), plasată greșit în Delta Dunării; Dunărea , de la Belgrad pînă aproape de vărsarea în mare a deltei formate din șapte brațe; o parte din Serbia, apoi Bulgaria, cu munții Balcani, Macedonia, Turcia europeană de azi, insulele Samothrace și Imbros, precum și o parte din coasta Anatoliei. Orașele mai importante sînt reprezentate sub forma unor cetăți, mai mari, sau castele, mai mici. Unele au arborat drapelul cu cruce, semn că aparțin unei stăpîniri creștine; altele au drapelul cu semilună, deci au fost cucerite de turci; altele nu au nici un drapel sau drapelul arborat nu are nici un semn distinctiv, ca de exemplu, Severin, Moncastro, pentru prima categorie, și Rusciuk-Russe (*Zorzanelo*), Caliacra (*Chalachar*), pentru a doua categorie. Dacă forma acestor cetăți sau castele este de bună seamă fantezistă, se

---

[1] V.A. Urechia, *Cartografia română*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, 2 (1881) secț. a II-a, p. 421 (datată 1453; reproducere parțială și eronată).

[2] *Codex Latinus Parisinus* 7239, f. 113, v. —114 r.

[3] Ion Dumitriu-Snagov, *Codex Latinus Parisinus — 7239*, în „Revista arhivelor", 52/37 (1975) p. 201—210 + o planșă (reproducere în culori a hărții de mai sus); v. și idem, *Dobrogea în arhivele lumii*, în „Tomis", 9 (1974) nr. 3 (113), p. 6—7.

[4] Ion Dumitriu-Snagov, *Codex Latinus Parisinus...*, *loc. cit.*, p. 204 n. 13. La bibliografia indicată acolo, se adaugă : Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Edit. „Ceres", București, 1975, p. 135 și fig. 29—30; Adrian Marino, *Jurnal parizian* II, în „Tribuna", 17 (1973), nr. 44/880 din 1 noiembrie, p. 8 (amănunte cu privire la o pretinsă localizare a Posadei pe această hartă și unele date fanteziste despre istoricul acestui document cartografic).

[5] Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, *passim*.

[6] *Ibidem*, p. 202.

[7] *Ibidem*.

poate totuşi admite că desenatorul cartograf a căutat să respecte mărimea lor relativă. Munţii sînt redaţi sub forma unor masive stîncoase, cu indicarea trecătorilor. După cum observă autorul citat mai sus [8], Carpaţii — precizăm noi : Bucegii, munţii Bîrsei şi munţii Buzăului — sînt reprezentaţi deplasaţi mult spre Dunăre, atingînd chiar malul fluviului. Autorul studiului citat dovedeşte în mod cît se poate de convingător că ne aflăm în faţa unei hărţi militare, redactată în preajma pregătirii cruciadei care avea să se încheie cu bătălia de la Nicopole (25 sept. 1396) [9]. Această datare rezultă clar din felul cum este reprezentată cetatea Vidinului (*Ahandin*), avînd deasupra drapelul cu cruce, dovadă a faptului că era încă sub stăpînire creştină, în vreme ce Adrianopol, Skoplje, Sofia şi Filipopoli-Plovdiv poartă toate drapelul cu semiluna imperiului otoman. Cu privire la identificarea autorului hărţii, ea este încă obiect al unor cercetări în curs [10].

Acestea fiind datele esenţiale pe care ni le oferă monumentul cartografic în discuţie, să trecem acum la expunerea precizărilor şi completărilor anunţate, ce se vor mărgini numai la porţiunea înfăţişînd Oltenia, Muntenia şi Dobrogea. Constatăm de la început că Oltenia se bucură de reprezentarea cea mai corectă. Pe teritoriul ei, străbătut în mijloc de Jiu — dealtfel împreună cu Oltul singurii afluenţi ai Dunării desenaţi pe hartă[11]—, apar trei cetăţi. Una, la vest de Jiu, este cetatea Severinului (*Schierino*) ; are cinci turnuri, fără nici un drapel, şi în dreptul ei, cartograful notează : *prinzipio della Vlachia*, începutul Ţării Româneşti. În spaţiul dintre Jiu, Olt şi Dunăre, alte două oraşe. Unul, destul de aproape de malul fluviului e reprezentat ca o cetate trapezoidală, cu o poartă pe latura mare (de Sud), străjuită de două turnuri înalte, pe cel din dreapta flutură drapelul cu cruce. Pe aceeaşi latură, se mai văd alte trei turnuri, mai mici : unul la vest, celelalte la est. Nici un nume nu figurează pe hartă, în dreptul acestei cetăţi ; autorul studiului citat crede că ar fi vorba de Sucidava de la Celeiu — Corabia[12]. Puţin mai la nord, doi arbori desenaţi pe hartă reprezintă probabil o pădure [13], deşi ar putea servi numai ca element decorativ, pentru umplerea unui spaţiu alb. Mult mai la nord, la poalele munţilor, e o altă cetate, cu incintă ovală şi şase turnuri, patru mai înalte, două mai mici ; pe cel mai înalt, pe latura de nord, e arborat drapelul cu cruce. Cetatea are o poartă cu turn la vest, în dreptul unui pod peste Jiu, cu indicaţia clară *ponte de zicho*, podul Jiului ; o altă poartă pare a fi la est, către Olt. Deasupra acestei cetăţi, cartograful i-a menţionat numele : *Ponssiona*. Autorul studiului citat are certitudinea că reprezintă Craiova [14]. Am avea deci cea mai veche atestare din evul mediu, pe baza unui document cartografic, a existenţei oraşului Craiova, menţionat într-un izvor scris abia din anul 1475 [15]. Această identificare, deşi se întemeiază în mod evident pe

---

[8] *Ibidem*, p. 206.
[9] *Ibidem*, p. 208.
[10] *Ibidem*, p. 202 n. 4.
[11] ,,...un al treilea afluent are prezentă numai o gură de vărsare pe meridianul Predealului" (*ibidem*, p. 206). După părerea noastră, este vorba de gura Ialomiţei.
[12] *Ibidem*, p. 207 (identificare pusă de autor sub semnul întrebării).
[13] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 155.
[14] Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 207.
[15] Act. din 1475 (6983) iunie 1, emis de Basarab Laiotă ; între martori, jupan Neagoe de la Craiova ; publicat în *Documenta Romaniae Historica* B. Ţara Românească, vol. I (1247—1500), ediţia P.P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, sub nr. 148, p. 243—246.

prezenţa în apropiere a podului de peste Jiu, nu ni se pare totuşi atît de sigură. Dacă Ponssiona ar fi Craiova, aşezarea ei, strînsă între Jiu şi Olt, la poalele munţilor, poate fi imaginată cu foarte mare dificultate. Chiar dacă desenatorul cartograf din evul mediu putea face localizări incorecte, în raport cu coordonatele geografice, era mai greu să nu respecte măcar direcţiile faţă de un punct bine cunoscut, în cazul nostru, Severinul. Ce s-ar fi întîmplat cu regele Sigismund şi armata sa, dacă, intrînd în Ţara Românească pe la cetatea Severinului şi urmărind, în drum spre Nicopole, să facă o etapă la Craiova, s-ar fi îndreptat spre nord-est, în loc să meargă spre sud-est, aşa cum se află Craiova, faţă de Severin? Ar fi ajuns la Rîmnicu Vîlcea, localitate amintită în documente de la 1388 [16], dar de bună seamă mult mai veche [17].

După părerea noastră, în lumina acestor consideraţii, Ponssiona ar reprezenta Rîmnicu Vîlcea, iar Craiova ar fi cetatea fără nume de la sud, pentru care s-a propus identificarea cu Sucidava — Celeiu, azi în raza oraşului Corabia. Dar Sucidava pierduse orice importanţă strategică încă din sec. al VII-lea; urmele ulterioare sînt modeste şi sporadice [18]. Credem deci că autorul hărţii, desenînd cetatea cu cinci turnuri, a înţeles să reprezinte Craiova, oraş al cărui nume nu l-a reţinut. Astfel, am avea într-adevăr de a face cu cea mai veche atestare a capitalei banilor, marcată de un monument cartografic, ca şi străvechea Pelendava, menţionată, după cum se ştie, de un document similar, tabula Peutingeriana [19]. În ce priveşte podul de peste Jiu, ne lipsesc datele pentru o localizare plauzibilă; ar putea fi în zona Răcari — Filiaşi.

Trecînd Oltul (*Holta*), ne apare pe hartă o cetate cu două turnuri, unul purtînd steagul cu cruce; alături, denumirea *Zorio* şi indicaţia complimentară *locho deserto*. Autorul studiului citat o identifică cu Giurgiu şi observă amplasarea incorectă, pe locul unde ar trebui să fie Turnu Măgurele[20]. La nord, sus, pe crestele munţilor, o cetate cu o incintă ovală şi trei turnuri, dintre care unul central, fără steag şi fără nume; autorul crede că reprezintă cetatea Poenari [21]. Pare mai probabil să fie cetatea Dîmboviţei din sus de Rucăr, pe drumul Bran — Cîmpulung, loc al unei celebre bătălii, cîştigată la 1368 de către pîrcălabul Dragomir al lui Vlaicu Vodă împotriva unei armate ungureşti sub comanda voievodului Transilvaniei[22].

La est de Giurgiu, munţi cu povîrnişuri abrupte coboară pînă în malul Dunării, aşa cum s-a observat anterior [23]. Ultima trecătoare a

---

[16] Act din 1388 (6896) mai 20, emis de Mircea cel Bătrîn, întărind m-rii Cozia, printre altele, o moară la Rîmnic, pe care a dăruit-o Dan voievod şi o vie, tot acolo, dăruită de jupan Budu, după voia lui Radu voievod; *ibidem*, doc. nr. 9, p. 25—28.

[17] Unii autori presupun că la Rîmnicu Vîlcea şi-a avut reşedinţa cneazul Farcaş, amintit la 1247 în diploma Ioaniţilor; Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Edit. ştiinţifică, I, Bucureşti, 1974, p. 244.

[18] Cf. D. Tudor, *Sucidava*, Edit. „Scrisul românesc", Craiova, 1974, p. 147—149.

[19] Vladimir Iliescu, în *Izvoare privind istoria României*, I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 741 (text), 776 (identificare); Union Académique Internationale. *Tabula Imperii Romani* L 34, Budapesta, 1968, p. 88, s.v. PELENDAVA; Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 80, 87.

[20] Ion Dumitriu-Snagov, *Dobrogea în arhivele lumii*, *loc. cit.*

[21] Idem. *Codex Latinus Parisinus...*, *loc. cit.*, p. 207.

[22] B. Cîmpina — D. Mioc, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 349.

[23] V. supra, n. 8.

Carpaţilor Meridionali, marcată de cartograf, nu poate fi Predealul, cum se afirmă [24]. Se ştie într-adevăr că pasul Predeal a fost inaccesibil pînă tîrziu, în sec. al XIX-lea, primii locuitori stabilindu-se în Predeal abia la 1830 [25]. În mod cert, este vorba de pasul Buzăului, folosit încă din antichitate şi pe care îl străbăteau de la 1358 negustorii braşoveni, pentru a ajunge la Dunăre la Cetatea de Floci (Gura Ialomiţei) şi la Brăila [26]. La nord de cotul Carpaţilor, o altă trecătoare, deasupra căreia scrie *Vlachia*, pare a indica pasul Oituz, către Moldova, desemnată cu acelaşi nume ca şi Ţara Românească.

Un interes deosebit îl prezintă şiragul de cetăţi de-a lungul malului drept al Dunării, începînd cu Silistra (*Tristarj*), pînă aproape de vărsare, unde răsare în mijlocul fluviului un castel cu o incintă circulară şi un turn în centru ; pe zidul de vest e arborat un drapel cu cruce. Autorul pare a localiza aici Vicina[27]. E, fără îndoială, Licostomo, *castrum Licostomi*, un castel situat pe o insulă stîncoasă, acolo unde în evul mediu braţul Chilia se vărsa direct în mare, formînd numeroase insule, din care avea să se dezvolte mai tîrziu actuala deltă secundară a aceluiaşi braţ ; amintim că Licostomo a fost localizat în ultima vreme la Periprava de astăzi [28].

Între Silistra şi Licostomo sînt marcate alte două cetăţi. Prima — pornind de la Silistra — , mai mică, are o incintă pătrată cu cinci turnuri, fără nici un drapel ; i se dă numele *Malvexin* ; autorul propune identificarea Hîrşova, cu semn de întrebare [29]. Terminaţia *vexin* — *Vexina* — *Vecina* ne îngăduie, totuşi, să identificăm aici Vicina, pentru a cărei localizare va mai curge, cu siguranţă, încă multă cerneală [30]. Cealaltă cetate, cea mai mare din spaţiul cercetat în această notă, nu are nici un nume ; cu o incintă poligonală masivă, prevăzută cu două porţi pe latura de est şi cinci turnuri de mărimi şi forme diferite, pe cel din colţul de sud-vest flutură un drapel cu simple haşuri. Alături, inscripţia următoare : *baradigo locho dexerto i(n) del qual Abita solame(n)te peschadori*[31]. Autorul, explicînd termenul *baradigo* ca desemnînd un prag la locul de intrare din Marea Neagră în Dunăre, consideră că această inscripţie se referă la cetatea nenumită de la intrarea în Delta Dunării şi pe care o socoteşte a fi Isaccea (Vicina)[32]. Dar oricare ar fi localizarea Vicinei, din toate cele propuse pînă acum, ea nu ar putea fi la intrarea în Delta Dunării ; cu atît mai puţin în cazul cînd se acceptă identificarea ei cu Isaceea. Aşa cum am arătat mai sus, cetatea nenumită — de fapt, un castel, *castrum*, după modul cum este reprezentată — de la intrarea

---

[24] Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 206.

[25] Cf. George Ion Lahovari, g-l C.I. Brătianu, Grigore Tocilescu, *Marele dicţionar geografic al României*, vol. V, fasc. I, Bucureşti, 1902, s.v. Predeal, p. 88.

[26] Actul lui Ludovic I, emis în 28 iunie 1358 la Buda Veche şi adresat braşovenilor, la Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt (Sibiu), 1897, nr. 736, p. 152—153 ; cf. M[aria] Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii", 15 (1962), p. 338—344.

[27] Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 207—208.

[28] Octavian Iliescu. *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii", 25 (1972), p. 435—462.

[29] Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 207.

[30] Cu privire la localizarea Vicinei, v. mai nou Petre Diaconu. *Păcuiul lui Soare — Vicina*, în „Byzantina" 8 (1976), p. 407—447 + pl. 47—58.

[31] Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 207.

[32] *Ibidem*, p. 208.

în Dunăre nu poate fi decît Licostomo. În ce privește cea de-a doua cetate fără nume, cu incinta poligonală și drapel cu hașuri, aceasta desemnează fără îndoială Chilia, a cărei importanță strategică și comercială, în secolele XIV—XV — pînă la căderea ei în mîinile otomanilor, la 1484 — nu mai este necesar să fie amintită [33].

În sudul Dobrogei, identificarea Caliacrei (*Chalachar*) pe vîrful capului cu același nume, nu prezintă nici o dificultate. Către nord-est pe țărmul mării Negre se vede, pe o faleză înaltă, o altă cetate, mai mică, fără nume; ar putea fi Enisala, denumită *Grossea* în izvoarele cartografice ale evului mediu[34].

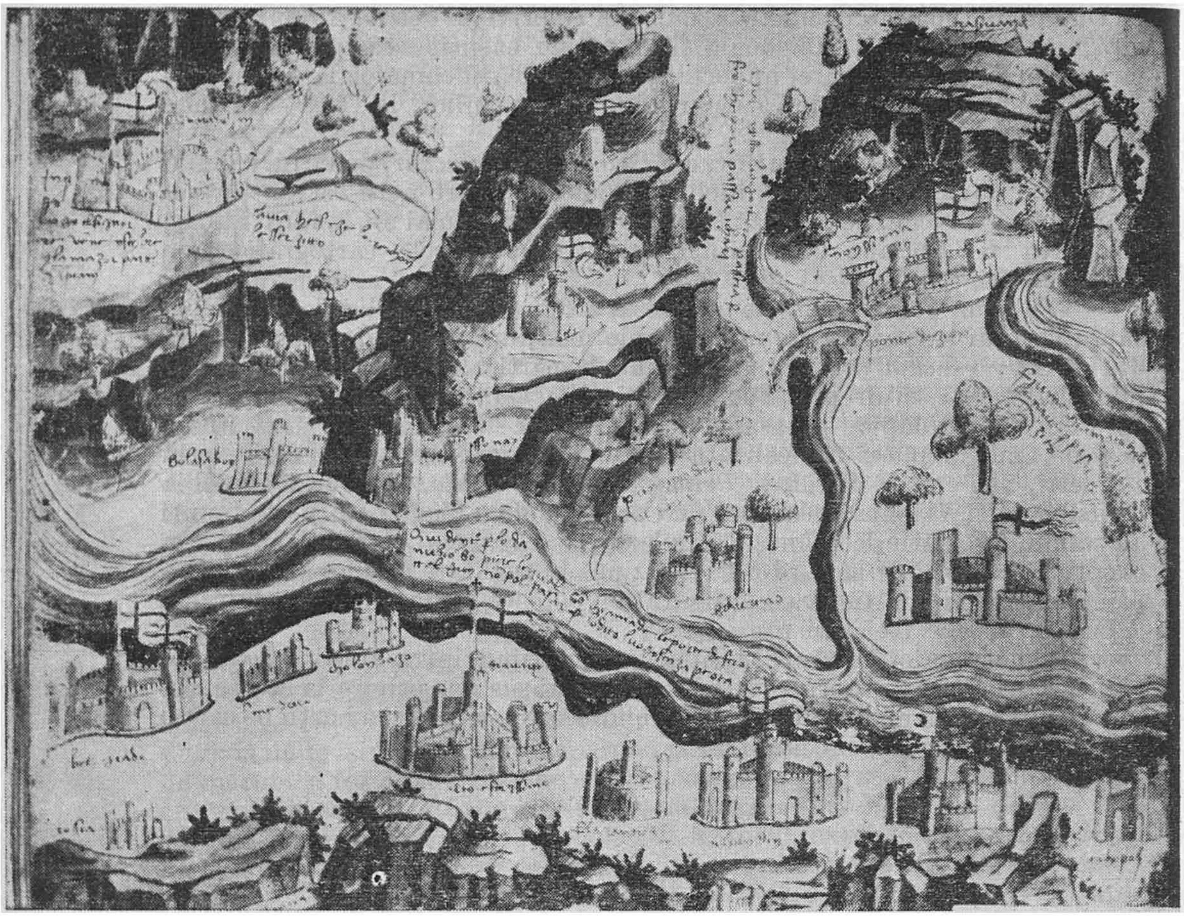
O ultimă observație , cu privire la alternanța numelui de țări. Deasupra arcului carpatic apar următoarele mențiuni: *Transivana* (sic) între Jiu și Olt; *Vlachia transivana*, de ambele părți ale trecerii Oltului prin munți; *Vlachia*, în dreptul Făgărașului; *Vlachia*, deasupra unei trecători care duce în Moldova — pasul Oituz. Numele *Valchia* (sic) mai apare în zona unde ar putea fi localizată Curtea de Argeș, iar la vest de Severin stă scris, așa cum s-a arătat, *Prinzipio della Vlachia*. Credem că Vlachia transilvană și Vlachia de la nord de Carpați indică feudele de peste munți ale domnilor Țării Românești, Amlașul și Făgărașul, iar Vlachia din dreptul trecătorii de la nord-est reprezintă în realitate Moldova. Am avea prin urmare și înfățișarea configurației politice de la finele secolului al XIV-lea, în cele trei țări române.

Încheiem aici aceste contribuții, subscriind întru totul la opiniile exprimate de către autorul studiului citat mai sus, cu privire la deosebita importanță a manuscrisului de la Biblioteca Națională și a hărții pe care o cuprinde, pentru istoria noastră.

---

[33] Cf. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 443—445, 454—456; Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue roumaine d'histoire" 15 (1976), p. 421—436; Octavian Iliescu, *Contribuții numismatice la localizarea Chiliei bizantine*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 29 (1978), p. 202—213.

[34] Această identificare va face obiectul unei cercetări viitoare.

Planşa I. — Harta parţială a Europei de sud-est *(Cod. lat. Paris.* 7239 f. 113 v.). Reproducere parţială (clişeu Biblioteca Naţională, Paris).

Planşa a II-a. — Aceeaşi hartă *(Cod. lat. Paris,* 7239, f. 114 r.). Reproducere parţială (acelaşi clişeu).

DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA, A., Moldova, vol. I (1384—1448) întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, Edit. Acad., 1975, 604 p.; vol. II (1449—1486), întocmit de L. Şimanschi, Georgeta Ignat şi D. Agache Bucureşti, Edit. Acad., 1976, 648 p.

Primul volum conţine 290 documente autentice şi 10 false, iar cel de-al doilea, 265 documente autentice şi 24 false. În prefeţe, alcătuitorii aduc omagiul lor înaintaşilor, care au mai editat în cea mai mare parte aceste documente, în special lui Mihai Costăchescu şi lui Ioan Bogdan. Urmează bibliografia şi lista rezumatelor documentelor în limba română şi în limba franceză. Volumele se încheie cu indici analitici de nume şi de materii.

Şi aceste volume, ca întreaga colecţie, reproduc actele atît în limba originală, slavă, cît şi în traducere românească, mod cu adevărat ştiinţific de editare a izvoarelor. Pe baza actelor astfel publicate, oamenii de ştiinţă pot face importante studii privind istoria statului feudal, a bisericii, studii de toponimie etc.

Volumul I este important şi prin cele 20 de documente autentice inedite, cuprinzînd date interesante din istoria Moldovei. Relevăm astfel doc. nr. 3, dat de Roman voievod, publicat în rezumat, aflat în fondul m-rii Pobrata; este vorba desigur de satele Bodeşti şi Tătăruşi, pe care autorii, din prea mare scrupulozitate nu le-au completat, localităţile însă apărînd, în acelaşi fond, într-un act următor, din 2 iulie 1398. Dintre documentele emise din cancelaria lui Alexandru cel Bun merită semnalată importanţa celui din 1 august 1403 (nr. 18), prin care i se dăruiesc lui Baliţă Mudricica două sate în ţinutul Bacău, unul la „Cobîle" şi altul pe Slava, cînd la Suceava se afla cneazul Fedor Coriat de la Muncaci; de asemenea actul din 15 mai 1418 (nr. 44), de întărire a satului Şărbeşti, la Dumbravă, lui Văscan şi altora. Din domnia lui Iliaş voievod, volumul s-a îmbogăţit cu un act din anii 1432—1433, prin care acesta dăruieşte lui Staia satul Tuzara, unde este cneaz Nicoară şi altul unde este cneaz Onică, dăruite mai tîrziu cneazului Nicoară (nr. 203). Din prima domnie a lui Ştefan sînt de reţinut actele de sub nr. 136 şi 138, din 3 ianuarie 1435, prin care se întăreşte satul Suhodol lui Neagoie Micu şi lui Răspop, respectiv din 4 aprilie acelaşi an, prin care se dăruieşte lui Cîndea şi altora seliştea lui Drăgoi. Inedit este şi conţinutul actului din 6 iunie 1436, dat în rezumat, pentru seliştele Poroseci şi Berez din ţinutul Orhei. Nou şi necunoscut este actul emis în 12 martie 1437, prin care voievozii Ilie şi Ştefan dăruiesc lui Ion Ţolici Varatecul lui Giurgiu, unde au fost viile saşilor (nr. 169); la fel actul din 22 mai 1443 (nr. 231), dat de Ilie voievod în Buceaci pentru vinderea curţii şi ocolului din Volhoveţ, Suceviţa şi Satul Mare cu 500 de zloţi lui Didrih de la Buceaci, apoi actul prin care se întăreşte satul de la Iezer, pe Tutova, lui Baicu şi Sima, la 18 decembrie 1446 (nr. 270), pe care l-au cumpărat de la Petru Iezereanu, sat pe care autorii, din aceeaşi excesivă prudenţă, nu l-au identificat geografic în indice. În sfîrşit, din acelaşi prim volum merită relevat conţinutul actului din 22 septembrie 1448 (nr. 287), prin care Petru voievod dă m-rii Moldoviţa jumătate din lacul Cuhul, de lîngă Dunăre.

Din vol. al II-lea subliniem importanţa celor 11 acte, inedite şi necunoscute cercetătorilor, toate emise din cancelaria lui Ştefan cel Mare (nr. 62, pentru satele Mireşti şi Găureni; nr. 72, pentru Ciulineşti şi Verejeni; nr. 88, pentru satul Hruba; nr. 105, pentru satul Beneşti; nr. 116, pentru satul Lieşti; nr. 125, pentru satul Hîrtăneşti; nr. 126, pentru satul Sîrbi; nr. 171, pentru satul Dersca; nr. 180, pentru satul Tăbăceşti; nr. 263, pentru satul Peletiuceşti şi nr. 265, pentru satul Duhtana).

E de remarcat şi bibliografia exactă şi completă ce însoţeşte fiecare act. Pe baza criticii interne şi externe a documentelor, alcătuitorii celor două volume au reuşit să depisteze un număr apreciabil de documente false.

Volumele constituie o încununare a unei munci deosebit de dificile.

Alexandru I. Gonţa

GH. CRONŢ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUŢA POPESCU, THEODORA RĂDULESCU, C. TEGĂNEANU, *Acte judiciare din Ţara Românească. 1775—1781*, Bucureşti, Edit. Acad., 1973, 1 064 p.

În volumul pe care îl prezentăm sînt adunate 930 de documente culese din condicile judecătoreşti ale Ţării Româneşti pe anii 1775—1781, aflate în manuscris la Arhivele Statului din Bucureşti. Documentele publicate sînt, în cea mai mare parte, anaforale ale divanului domnesc

şi ale departamentelor, cu întăririle domneşti respective, la care se adaugă cîteva aşezăminte cu caracter normativ şi porunci domneşti.

Lucrarea se înscrie ca al 9-lea volum din colecţia „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris", publicaţie începută de colectivul de vechi instituţii româneşti, condus de acad. Andrei Rădulescu. Colecţia constituie o operă de incontestabilă utilitate pentru cercetătorul contemporan al vechiului drept şi al instituţiilor vechi româneşti, ea prezentînd pentru prima dată o culegere critică şi sistematică a bogatului material juridic din trecutul nostru.

Actele judiciare debutează cu o scurtă introducere. Urmează documentele aşezate în ordine cronologică, precedate de regeste succinte dar cuprinzătoare; apoi un sistematic şi amănunţit indice de materii, care uşurează cercetarea materialului documentar, şi un glosar al termenilor de origine străină întîlniţi în documente.

În aceste documente se reflectă, pe de o parte, aspectele cele mai variate ale societăţii consecutive păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) — societate care începe să prospere ca urmare a limitării exploatării economice a Porţii, a reintroducerii de către Al. Ipsilanti a termenelor fixe de plată a birului şi a unor consecinţe pe care le-a avut pentru ţara noastră războiul ruso-turc din 1768 — 1774.

Dezvoltarea vieţii economice şi structura economică a societăţii apar atît din numeroasele procese ce se poartă asupra unor felurite fapte de comerţ şi bunuri, sau în care figurează cambii emise pentru uşurarea circulaţiei capitalurilor şi pentru întărirea creditului, din chemări în judecată pentru faliment (mofluzie), din judecăţi în care se soluţionează conflictele decurgînd din variate activităţi meşteşugăreşti, cît şi din acele procese fără caracter profesional — mai numeroase încă — în care, printre împricinaţi, figurează negustori sau meşteşugari, ceea ce ajută, în acelaşi timp, la cunoaşterea structurii societăţii sub aspectul categoriilor sociale care o compun.

Negustorii, realizînd cîştiguri mari din comerţ, împrumută cu dobînzi uzuare pe boierii care au nevoie de bani pentru lux sau pe debitorii lipsiţi de resurse financiare şi împovăraţi de greutăţi, pentru ca, de cele mai multe ori, situaţia acestora din urmă să se înrăutăţească încă, prin asemenea împrumuturi. Vedem astfel pe un egumen, fost protopop, împrumutîndu-se cu dobînzi mari de la mai mulţi negustori, spre a achita dajdia ajutorinţei preoţilor din protopopia sa şi pe care aceştia nu erau în stare să o plătească, ajuns în situaţia de a nu mai putea face faţă obligaţiilor asumate.

Boierii apar şi ei în procese în legătură cu circulaţia capitalurilor, ca şi negustorii, fiind tentaţi de cîştigurile realizate de aceştia prin camătă. Dar ei mai apar şi ca stăpîni de moşii, opunîndu-se cu toată energia luptei dîrze şi perseverente a ţăranilor pentru libertate. Acestora, de cele mai multe ori, în cel mai bun caz li se recunoştea starea de oameni liberi, dar deposedaţi de pămînt, continuînd să rămînă astfel exploataţi de feudalul laic sau ecleziastic. În afară de boieri, apar adesea în documente mănăstiri acaparatoare; un egumen mincinos care nu se sfieşte să se facă singur judecător şi să confişte fără drept vite ale unui păstor, spre a-şi acoperi o pagubă necauzată de acesta. Întîlnim numeroase porunci domneşti de supunere a ţăranilor; domnul, deşi animat de idei iluministe, nu putea face abstracţie de interesele clasei căreia îi aparţinea. Se reflectă astfel în documente un aspect al luptei dintre exploataţi şi exploatatori.

În procesele relatate se mai pun în discuţie numeroase probleme penale, fiscale, de dijme, prestaţii, vînzări, succesiuni, hotărnicii, închirieri, arendări, chezăşii, zălogiri, zestre, prescripţie, embatic etc.

La judecarea proceselor se folosesc probele în curs şi astăzi (actele scrise, martorii, expertiza, cercetarea la faţa locului), dar se face încă aplicarea pe scară întinsă a jurămîntului cu blestem. Domnul trece însă uneori peste anaforaua divanului şi rejudecînd procesul îl soluţionează în spirit progresist, pe baza hrisoavelor prezentate de părţi, înlăturînd jurămîntul cu blestem pe care una dintre părţi îl deferise celeilalte şi pentru admiterea căruia opinase divanul.

În procesele penale bătaia cu toiagul la tălpi e practicată frecvent, dîndu-i-se un caracter dezonorant; clăcaşii care pierdeau procesul erau astfel bătuţi la „scara divanului"; un răufăcător, ca sancţiune, este mutat obligatoriu din localitate şi, acolo unde i se fixează domiciliul, este bătut cu toiagul la tălpi, în public.

Începutul timid al încercării lui Ipsilanti de a separa puterea judecătorească de cea administrativă apare în aceste documente. În 1771 domnul orînduieşte în fiecare judeţ doi boieri, un judecător şi un ispravnic, care însă pînă la „nizamul cel desăvîrşit" să caute „trebile judecătorii . . . şi trebile ispravnicii de-a valma".

În sfîrşit, rezultă din documente tendinţa crescîndă de aplicare a dreptului scris, deşi „obiceiul pămîntului" este invocat uneori alături de „pravilă". Ipsilanti ajunge dealtfel să consacre preponderenţa dreptului scris prin punerea în vigoare a *Pravilniceaschii condici* (1780) şi prin elaborarea unui cod penal (1775), al cărui manuscris a fost identificat recent de prof. Valentin Al. Georgescu în Biblioteca Academiei.

Din scurta prezentare făcută se poate vedea că *Actele judiciare* nu se adresează numai istoricilor dreptului sau ai instituţiilor, ci şi istoricilor evenimentelor, sociologilor, economiştilor şi

chiar lingviştilor, ultimii putînd urmări aici stilul judiciar al epocii şi circulaţia termenilor de origine străină.

Lucrarea fiind de mare utilitate, recomandăm cu toată convingerea publicarea în continuare a celorlalte documente aflate în condicile judiciare de la Arhivele Statului Bucureşti.

Dată fiind importanţa pe care o prezintă materialul publicat în volumul de faţă credem însă că ar fi fost bine ca introducerea să cuprindă o analiză, oricît de succintă, a ceea ce este mai relevant. Observaţiile fugare, pline de interes totuşi, pe care le citim în scurta introducere, ne autorizează să presupunem că unele dezvoltări ar fi contribuit esenţial la ridicarea valorii lucrării.

Nu ne ocupăm de transcriere, lăsînd aprecierile asupra ei în seama specialiştilor. Dar găsim necesar să spunem aici că absenţa *indicelui onomastic*, obişnuit lucrăriior ca cea de faţă, este regretabilă şi că *glosarul* ar fi fost util să indice şi cuvîntul străin (grecesc, slav, turcesc) din care derivă cel românesc şi să-l explice mai temeinic pe acesta din urmă, lămuriri vagi ca aceea că *zapciul* este un „agent" sau „slujbaş" nefiind de nici un folos.

Nu putem încheia această prezentare fără o remarcă: în introducere se arată contribuţia fiecăruia dintre colaboratorii care figurează pe copertă şi se mai menţionează şi alţii cu o participare mai redusă. Printre aceştia din urmă figurează şi prof. George Fotino, care se precizează că a colaborat la întocmirea fişelor pentru indicii de materii şi la redactarea regestelor. Cei care cunosc istoricul acestei lucrări ştiu că prof. George Fotino a revăzut peste 900 de regeste şi la cele mai multe a intervenit cu o redacţie nouă. O asemenea contribuţie substanţială a regretatului profesor de istoria dreptului de la Universitatea din Bucureşti justifica incontestabil aşezarea lui între principalii autori ai lucrării.

Mai observăm, cu această ocazie, că întrucît la selecţionarea materialului şi redactarea regestelor în prima lor formă au mai lucrat şi alţi membri ai colectivului de vechi instituţii româneşti, firesc era ca şi numele acestora să fie menţionate la finele introducerii.

Ovid Sachelarie

DOCUMENTE TURCEŞTI PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI, vol. I, *1455—1774*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, Edit. Acad., 1976, 413 p. (Colecţia „Izvoare orientale privind istoria României", III).

Recent a văzut lumina tiparului, datorită strădaniilor lui Mustafa A. Mehmed, primul volum de *Documente turceşti privind istoria României*, care face parte din colecţia „Izvoare orientale privind istoria României". Aceste izvoare documentare sînt menite să întregească cele două volume de traduceri ale unor fragmente din cronicile turceşti privitoare la trecutul poporului român [1], şi ele cuprinse în colecţia de „Izvoare orientale . . .".

Acest prim volum de documente cuprinde 292 de piese din perioada 1455—1774. Limita inferioară marchează anul primei cereri de tribut adresate de sultanul Mehmet al II lea lui Petru Aron, domnul Moldovei, iar 1774 este anul în care Poarta emite hatişerifurile de privilegii pentru Moldova şi Ţara Românească prin care se crea un nou cadru raporturilor româno-otomane.

Conţinutul acestor documente priveşte o serie de realităţi de primă importanţă ale trecutului românesc: statutul de autonomie politică a ţărilor române în cadrul Imperiului otoman, regimul obligaţiilor materiale faţă de Poartă (*harac, cizye*, lucru la cetăţile turceşti etc.), relaţiile comerciale, statutul supuşilor otomani pe teritoriul românesc, evoluţia raporturilor politice ale ţărilor române nu numai cu Poarta, dar şi cu ceilalţi vecini etc.

Ca provenienţă, o bună parte din documentele acestui volum aparţin Bibliotecii Academiei R.S.R., Arhivelor Statului, arhivei Bibliotecii Centrale de Stat şi arhivei Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti, la care se adaugă o serie de acte aflate în fondurile din R.P. Polonă, R.P. Bulgaria şi Turcia. Cele mai multe dintre aceste documente sînt inedite.

Marea majoritate a actelor cuprinse în acest volum au fost emise din dispoziţia autorităţilor centrale ale Porţii: sultani, mari viziri şi alţi demnitari. O parte din documente provine de la dregătorii otomani din provincii, de la hanii din Crimeea sau de la mirzacii din Bugeac. Corespondenţa, redactată în limba turco-otomană, a domnilor ţărilor române, a mitropoliţilor şi a boierilor cu Poarta, completează acest volum. Ca destinaţie, cele mai multe scrisori sînt adresate domnilor şi boierilor români. Selecţia documentelor cuprinse în volum nu presupune neapărat ca emitent sau destinatar o autoritate românească, dar indiferent cine emite sau cui sînt adresate scrisorile, ele conţin ştiri referitoare la Moldova, Ţara Românească, Transilvania, Dobrogea sau

[1] M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române*. Extrase, I. *Sec. XV — mijlocul sec. XVII*, Bucureşti, Edit. Acad., 1966; vol. II, 1974 (ed. M. Guboglu).

Banat. Aşadar, criteriul de selecţie al documentelor este limba turco-osmană şi conţinutul ştirilor care privesc în chip necesar istoria românească. Pe de altă parte, dacă se are în vedere că scopul declarat al colecţiei de „Izvoare orientale..." este „să introducă în circuitul ştiinţific, într-o formă unitară, totalitatea materialelor documentare şi narative turco-osmane referitoare la trecutul poporului român" (p. XXII), ne întrebăm dacă în acest volum nu şi-ar fi aflat locul şi scrisoarea circulară prin care sultanul Bayezit al II-lea anunţa cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe (1481)[2]. Este adevărat că editorul specifică în introducere că a lăsat pentru volumele următoare ale seriei unele documente turceşti din secolele XVI— XVIII, deoarece ele sînt accesibile cercetătorilor români prin traducerile oficiale în limba franceză care le însoţesc[3], iar cele mai importante dintre ele au fost regestate de N. Iorga[4] sau chiar editate în româneşte[5]. Rezumatul acestora se găseşte dealtfel şi în *Catalogul documentelor turceşti* [6]. „Buletinul de victorie" al lui Bayezit al II-lea este omis şi din excepţiile mai sus enunţate ale volumului I.

Seria de documente turceşti este astfel concepută încît viitoarele volume suplimentare să poată ţine pasul descoperirilor de arhivă care se întrezăresc extrem de promiţătoare : este de aşteptat ca pentru perioada 1455—1774 să iasă la iveală încă un număr însemnat de acte otomane, ştiut fiind că doar o parte din cele 90 de milioane aflate în fondurile din Turcia au fost inventariate şi catalogate, iar prospecţiile arhivistice întreprinse de cercetătorii români n-au fost extinse în majoritatea ţărilor occidentale sau din Orient.

Introducerea editorului aduce o serie de lămuriri privitoare la tipul şi autenticitatea documentelor, la grafia şi starea lor de conservare, precum şi la alte aspecte de ordin diplomatic. Din păcate acest volum cuprinde numai traducerile româneşti ale documentelor, precedate de scurte rezumate, iar cele aproximativ 60 de facsimile care le însoţesc sînt, din cauza reproducerii defectuoase, în parte ilizibile. Volumul este completat de un glosar şi de un indice de persoane şi de locuri. Poate n ar fi fost de prisos o listă cu rezumatele documentelor, care ar fi uşurat consultarea acestora.

„În ceea ce priveşte transcrierea cuvintelor de origine turcă-arabă-persană, cele ce s-au încetăţenit în limba română au fost folosite în forma lor românească (de ex. cadiu, cadii, vilaiet şi nu *kadı, vilâyet* etc.). În cazul cuvintelor mai puţin uzitate în limba română s-a adoptat o transcriere combinată (turcă, română şi internaţională), pentru a înlesni cititorului român lectura cît mai corectă a termenilor de acest fel, iar în *Glosar* au fost date şi formele lor din limba turcă modernă (de ex. *medjlis — meclis, muhurdar — mühürdar)*" (p. XXI). Criteriul de transcriere adoptat este, în principiu, la discreţia editorului. Ce înseamnă însă, în cazul de faţă „transcriere combinată"? Ne mărginim doar la exemplele în urmă citate care sînt concludente : *medjlis* ar fi transcrierea internaţională, fonetic identică, cu *meclis* din scrierea turcă contemporană ; *mühürdar* apare sub această formă în turca modernă şi în transliteraţia internaţională, în schimb *muhurdar* — varianta „românizată" care completează „transcrierea combinată" — riscă să introducă corupt în circuitul ştiinţific românesc un cuvînt care n-a fost niciodată pronunţat astfel. Acest volum inaugural, apărut sub egidă academică, se cere normativ nu numai pentru celelalte volume care îi vor urma, dar şi pentru toţi istoricii neturcologi care îl vor folosi.

N-am subliniat cît s-ar fi cuvenit importanţa acestei apariţii editoriale datorate deosebitei priceperi şi hărnicii a lui Mustafa A. Mehmet, întrucît ea ţine de domeniul evidenţei elementare.

Virgil Ciocîltan

Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras). Studiu şi ediţie critică de Dan Simonescu, Bucureşti, Edit. Acad., 1975, 170 p. *(Cronicile medievale ale României*, IX).

Activitatea profesorului Dan Simonescu în domeniul editării izvoarelor narative este binecunoscută [1]. După publicarea cronicii lui Baltasar Walther (în 1959), a *Letopiseţului Canta-*

---

[1] A. Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi Cetăţii-Albe*, în „Revista istorică", XX (1934), nr. 1—3, p. 33—42.

[2] Biblioteca Academiei R.S.R., Secţia mss., pachet DLXXIX—DLXXXI ş.a.

[3] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române*, Bucureşti, 1902, p. 173—183.

[4] D. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc 1473—1868*, Bucureşti, 1931, p. 1—14.

[5] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I, Bucureşti, 1960, 685 p. ; vol. II, Bucureşti, 1965, 655 p.

[6] V. vol. omagial *Dan Simonescu. Bibliografie*. Cuvînt înainte de Dan Zamfirescu, Bucureşti, Biblioteca Centrală Universitară, 1972.

cuzinesc (împreună cu profesorul C. Grecescu, în 1960), a *Cronicilor şi povestirilor româneşti versificate (sec. XVII–XVIII)* (în 1967), un nou volum este pus la îndemîna specialiştilor în istorie medie din ţara noastră. Este vorba de una din cele şapte cronici moldoveneşti care continuă pe Miron Costin (1661), ducînd povestirea evenimentelor pînă la 1729. Ea a fost cunoscută pînă acum sub numele de *Cronica lui Amiras.*

Cercetările în arhivă au stabilit că textul cronicii a fost transmis prin 11 manuscrise, dintre care opt sînt în limba română. Studierea lor a stat la baza ediţiei de care ne ocupăm. (De notat că Mihail Kogălniceanu cunoscuse numai două manuscrise în 1846 cînd dădea prima şi singura dealtfel — ediţie a acestei cronici, reeditată tot de el în 1874).

Textul cronicii şi aparatul critic sînt precedate de un documentat studiu introductiv. În el, editorul îşi propune să studieze, între altele, care au fost izvoarele folosite, cine a fost autorul, la ce dată a fost alcătuită cronica.

Analiza temeinică a cuprinsului şi raportarea lui la celelalte izvoare care privesc aceeaşi epocă (în special la Neculce) duc la concluzia că prima parte cam o treime (anii 1661 1716) este operă de compilaţie, de prelucrare a izvoarelor scrise şi a mărturiilor orale. Găsim, totuşi, şi informaţii noi, cum ar fi date ce privesc desfăşurarea răscoalei condusă de Hîncu şi Durac şi atitudinea lui Hîncu după înăbuşirea răscoalei sau aducerea tătarilor de către Dumitraşcu Cantacuzino în ţinuturile Moldovei dinspre Polonia şi pustiirile ce au urmat retragerii. Partea a doua a cronicii (anii 1716—1729) este contribuţia originală a autorului. Consacrată unei perioade mai scurte, ea oferă o relatare amănunţită a evenimentelor istorice şi culturale, precum şi date noi privitoare la fiscalitate, relaţiile cu Poarta, preţul alimentelor în timp de foamete, viaţa tîrgurilor şi a iarmaroacelor etc. Pentru ultimii trei ani (1726—1729) cronicarul a scris paralel cu desfăşurarea evenimentelor. Cronica este, în această ultimă parte, un panegiric al familiei Ghica şi în special al domnului Grigore al II-lea Ghica, din ordinul căruia a fost scrisă.

Analizînd conţinutul cronicii sub aspectul evenimentelor povestite, precum şi din punct de vedere lingvistic, în comparaţie cu opera certă a lui Alexandru Amiras, profesorul Dan Simonescu ajunge la concluzia că *Amiras nu este autorul.* Simpatia cronicarului faţă de domnii pămînteni şi boierimea moldoveană ca şi rezerva manifestată faţă de greci (în special în partea de compilaţie) duc la concluzia că autorul nu poate fi un grec, ci român, şi anume un român dintre boierii învăţaţi. Alexandru Amiras, interpretul pentru limbi orientale de la curtea lui Grigore al II-lea Ghica, i-a furnizat, numai, materiale turceşti şi tătărăşti care au fost incluse în cronică spre a ilustra personalitatea domnitorului.

Volumul se încheie cu un glosar şi cu un indice analitic de locuri şi persoane.

Ca şi ediţiile precedente datorate profesorului Dan Simonescu şi *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729* se distinge prin înaltul nivel ştiinţific la care sînt publicate textul cronicii şi aparatul critic, precum şi studiul istorico-filologic care o însoţeşte.

Olimpia Diaconescu

NICOLAE STOICESCU, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, Edit. Acad., 1976, 238 p.
ŞTEFAN ANDREESCU, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, Edit. „Minerva," 1976, 297 p.

Apariţia practic simultană—prilejuită de împlinirea unei jumătăţi de mileniu de la moartea lui Vlad Ţepeş— a două lucrări consacrate marelui voievod oferă cititorului posibilitatea să compare două unghiuri de vedere asupra unui moment de însemnătate excepţională din istoria românească.

Efortul de documentare al ambilor autori este remarcabil : stăpînirea izvoarelor şi a literaturii privind personalitatea domnului român şi vremea în care şi-a desfăşurat activitatea şi analiza lor critică conferă celor două lucrări, în ciuda caracterului lor deosebit, calitatea de adevărate bilanţuri a cîtorva decenii de investigaţie laborioasă a specialiştilor români şi străini.

Demersul autorilor este diferit : Nicolae Stoicescu şi-a propus să întocmească o monografie care prin valorificarea exhaustivă a informaţiei să urmărească sistematic politica internă şi externă a lui Vlad Ţepeş; Ştefan Andreescu şi-a conceput cartea, aşa cum arată şi subtitlul, ca un diptic în care faţă în faţă stau omul de acţiune şi celebritatea lui literară.

Concluziile principale ale ambilor autori sînt identice. Scos din lumea legendei şi mai ales din aceea a unei literaturi în care viziunea romantică s-a conjugat, în ultimul timp, peste hotare, cu scopuri de publicitate lucrativă, Vlad Ţepeş şi-a recăpătat adevăratele sale dimensiuni istorice de om politic şi conducător militar.

Înscăunat pentru a doua oară (o primă domnie în 1448 durase doar cîteva săptămîni) în Ţara Românească, în cadrul marelui efort întreprins de Iancu de Hunedoara pentru a stăvili

ofensiva otomană în direcţia Belgradului, Vlad Ţepeş s-a integrat cruciadei antiotomane desfăşurată după moartea lui Iancu, cu zel mult scăzut, de fiul său Matiaş. Declanşarea luptei antiotomane a fost precedată de un ansamblu de măsuri interne destinat să consolideze puterea domnului—în cadrul unui larg efort de centralizare — şi să-i cîştige sprijinul unor categorii sociale la care domnii anteriori nu făcuseră apel. Aşa cum subliniază Ştefan Andreescu, la cele două formule politice cunoscute pînă atunci — colaborarea domnului cu boierii şi tutela boierilor asupra domnului—Vlad Ţepeş a adăugat una nouă, aceea a unei domnii autoritare în detrimentul puterii marii boierimi. Această politică este minuţios reconstituită de N. Stoicescu, care, în ciuda bazei înguste de informaţie internă şi a caracterului imprecis al izvoarelor externe, a izbutit să degajeze liniile de ansamblu ale acţiunii interne a domnului.

În chip firesc atenţia ambilor autori s-a îndreptat asupra marelui război din 1461—1462 dintre Ţara Românească şi Imperiul otoman ; dacă desfăşurarea campaniei întreprinsă de Mehmet al II-lea în nordul Dunării e mai uşor de urmărit, ambii autori au fost confruntaţi cu mari dificultăţi cînd a fost vorba de situaţia care a urmat după retragerea sultanului şi de împrejurările în care Vlad Ţepeş a ajuns în captivitatea regelui Ungariei. Şi de astă dată încheierile celor doi autori sînt asemănătoare : Mehmet al II-lea a fost incapabil să-l înlăture pe Vlad din domnie cu mijloace militare ; în luptele care au urmat după retragerea sultanului, Vlad Ţepeş a obţinut un şir de victorii care au culminat cu marea biruinţă de la începutul lui septembrie ; în sfîrşit încheierea celei de-a doua domnii a lui Vlad Ţepeş stă în legătură cu criza raporturilor dintre domn şi boieri, cîştigaţi programului de reconcilieri cu Poarta promovat de Radu cel Frumos şi ostili, fireşte, politicii de centralizare a domnului. Arestarea lui Ţepeş de către Matiaş Corvin a fost provocată de o pretinsă scrisoare de trădare adresată de domn sultanului, al cărei caracter apocrif este relevat de ambii autori. Aceiaşi similitudine în încheieri se constată şi în ceea ce priveşte ultima domnie a lui Ţepeş. Înscăunat la iniţiativa şi cu concursul lui Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş a fost înlăturat şi ucis în urma unei conspiraţii boiereşti, născută evident din acelaşi refuz al marii boierimi de a se pleca în faţa unei politici care îi limita mijloacele de putere şi a unui program de politică externă care se întemeia pe confruntarea cu Imperiul otoman.

Cele două lucrări acordă, fireşte, un spaţiu larg faimei lui Vlad Ţepeş, trecînd în revistă mărturiile contemporane şi posterioare. O zonă de incertitudine subzistă în ceea ce priveşte paternitatea versiunii slave a povestirii despre Dracula. Ceea ce este însă sigur e că naraţiunile despre cruzimile voievodului român, născute în mediile ostile acestuia, au găsit în curtea de la Buda un centru de difuzare în întreaga Europă, cu finalitatea evidentă a justificării politicii lui Matiaş Corvin de abandonare a proiectatei campanii antiotomane.

Rod al unei cercetări sistematice, cele două cărţi se întregesc în chip fericit şi aduc servicii mari atît specialiştilor cît şi marelui public : celor dintîi ele le pun la dispoziţie o bază de informaţie sigură pentru orice viitoare investigaţie, celor din urmă o lectură pe cît de utilă pe atît de captivantă despre istoria unui mare domn. Şi una şi cealaltă sînt semnul seriozităţii cu care a fost privită comemorarea celor cinci secole de la moartea lui Ţepeş : ocazionale în apariţie, cele două cărţi marchează o etapă în studiul atît de dificil al istoriei lui Vlad Ţepeş.

Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea

DOUĂ MONOGRAFII RECENT APĂRUTE DESPRE MIHAI VITEAZUL*

În 1975 istoricii din ţara noastră au întîmpinat prin numeroase manifestări ştiinţifice o măreaţă aniversare scumpă poporului nostru : 375 ani de la prima unire a ţărilor române într-un singur stat sub conducerea lui Mihai Viteazul, domnul Ţării Româneşti (1600), care şi-a închinat întreaga sa viaţă luptei pentru libertate şi independenţă. Cum era şi firesc, cu acest prilej au fost publicate noi studii şi articole în diferite periodice de specialitate, în culegeri speciale sau în anuarele unor muzee şi institute ; a apărut chiar şi un volum de documente interne în colecţia „Documenta Romaniae Historica (sub redacţia lui Şt. Ştefănescu şi D. Mioc, rod al muncii unui larg colectiv de specialişti). Totodată istoricii medievişti au dat la iveală şi lucrări monografice, una aparţinînd lui Şt. Olteanu, intitulată : *Les pays roumains a l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)* Bucureşti, 1975, Edit. Acad., 159 p., alta a lui Manole Neagoe, cu titlul : *Mihai Viteazul*, Craiova, Edit. „Scrisul românesc", 1976, 317 p., cărora le vom acorda

* Recenzia de faţă a fost predată la tipar înainte de apariţia recenziei lui N. Stoicescu, relativ la aceleaşi lucrări, din „Revista de istorie", 1/1977.

o deosebită atenţie în recenzia de faţă, ţinînd seamă că astfel de lucrări monografice privind pe Mihai Viteazul n-au mai apărut de multă vreme.

Faţă de alte lucrări monografice despre Mihai Viteazul aceea pe care a scris-o Şt. Olteanu se deosebeşte prin structura ei, în sensul că autorul a înţeles să dea un cadru mai larg investigaţiei sale şi anume sub pretext că se referă la Unirea din 1600 să prezinte nu numai domnia şi viaţa fiului lui Pătraşcu cel Bun, ci şi cadrul istoric pe care s-a sprijinit politica domnului Ţării Româneşti din anii 1593—1601. De aceea, primele capitole ale lucrării, ceea ce înseamnă 1/2 din economia acesteia, prezintă rînd pe rînd ţările române în contextul relaţiilor internaţionale europene spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, stadiul de dezvoltare a ţărilor române precum şi regimul suzeranităţii otomane în aceeaşi epocă. Fără a sublinia faptul că acest material care introduce pe cititor în climatul politic din sud-estul european în care Mihai Viteazul a înfăptuit actul istoric al Unirii din 1600 este mult prea mare ca număr de pagini în comparaţie cu ceea ce-i urmează, ne permitem totuşi să facem observaţia generală că tabloul pe care autorul îl promite cititorului său nu este complet şi nici concludent.

Desigur că pentru prezentarea acestui cadru istoric era de presupus că autorul posedă cunoştinţe temeinice asupra situaţiei ţărilor române luate separat dar privite şi în ansamblu, cu multiplele lor legături care dovedesc continuitatea şi unitatea poporului român. Căutînd însă această imagine a cadrului istoric în care se desfăşoară activitatea lui Mihai Viteazul foarte curînd cititorul va fi dezamăgit pentru că mai întîi informaţiile nu sînt noi, apoi sînt unilaterale, majoritatea lor cuprinzînd referiri în special la Ţara Românească, mai puţin la Moldova şi mai deloc la Transilvania ; despre situaţia din Transilvania pe parcursul a 50 de pagini nu sînt decît 5 simple referiri ! Lipsa materialului documentar privind Transilvania ar fi putut fi suplinită, cu puţin efort de către autor, dacă ar fi folosit numeroasele studii şi articole, monografii şi sinteze semnalate în recenta „Bibliografie istorică a României", apărută pînă acum în două volume, cu realizările istoriografiei româneşti din ultimele trei decenii. Dar nu numai atît. În acelaşi scop s-ar fi putut utiliza materialul existent în sinteza *Din istoria Transilvaniei*, vol. I (apărut la a 3-a ediţie), realizată de un larg colectiv de istorici, sau în sinteza *Istoria României*, vol. al II-lea (Bucureşti, 1962) ; de asemenea îi puteau sta la dispoziţie monografia lui Şt. Pascu despre meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, studiul lui E. Lazea despre agricultura din Transilvania, studiile lui S. Goldenberg şi M. Dan despre comerţul Transilvaniei în evul mediu şi multe altele, fără să mai amintim lucrările istorice maghiare consacrate istoriei Transilvaniei în evul mediu. Nimic din toate acestea nu se găseşte în lucrarea lui Şt. Olteanu şi este păcat că acesta dă unui cititor străin o imagine deformată, necompletă asupra ţărilor române la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

În celelalte capitole ale lucrării autorul prezintă viaţa şi domnia lui Mihai Viteazul ca reprezentant al aspiraţiilor de libertate şi independenţă ale poporului român care a luptat cu eroism pentru a înfăptui prima unire a ţărilor române sub o singură conducere. În general materialele documentare utilizate sînt cunoscute, nu avem aşadar posibilitatea de a lua cunoştinţă şi de date inedite. Totuşi, cum era şi de aşteptat, în expunerea sa autorul vede în fostul domn al celor trei ţări române din 1600 o personalitate politică şi militară de nivel european ; chiar se afirmă că a fost de valoare „excepţională", uimind pe contemporanii săi prin acţiunile întreprinse. Unele aprecieri relative la gîndirea sa politică sînt acceptate şi de alţi istorici, dar faptul că Mihai Viteazul a conceput actul unirii ţărilor române din 1600 încă din momentul obţinerii tronului Ţării Româneşti considerăm că este o exagerare. Nu o spunem numai noi ci şi alţi istorici care recent au consacrat studii speciale acestui aspect din gîndirea politică a domnului. Credem, ca şi alţii dinaintea noastră, că ideea unirii din 1600 s-a născut pe măsură ce se desfăşurau cu succes luptele antiotomane, cînd Ţara Românească începuse să se desprindă treptat de Imperiul otoman prin recîştigarea independenţei. Dealtfel, numai un domn independent se poate gîndi la o acţiune de unire a celorlalte ţări româneşti într-un singur stat. Cum era şi firesc, expunerea cu caracter biografic se încheie cu acel capitol în care este evocată personalitatea lui Mihai Viteazul în conştiinţa contemporanilor şi tuturor generaţiilor care s-au succedat în ţara noastră şi pe continentul european de atunci şi pînă în zilele noastre. Procedeul este meritoriu mai ales cînd ne gîndim că astfel de lucrări contribuie la educarea patriotismului în rîndurile tineretului dar şi la sublinierea contribuţiei unor personalităţi istorice româneşti la dezvoltarea civilizaţiei de pe continentul nostru.

Lucrarea de faţă ridică o problemă delicată şi anume modul *cum* a înţeles[1] autorul să pună în valoare, în paginile cărţii sale, rodul muncii predecesorilor săi preocupaţi de asemenea să prezinte viaţa şi domnia lui Mihai Viteazul. În munca istoriografică, şi în alte activităţi, se ştie că sîntem tributari muncii şi cuceririlor rezultate din investigaţia migăloasă în arhive şi biblioteci făcută de alţi specialişti ce ne-au precedat şi că norme de etică impun utilizarea acestora în mod onest şi ridicarea cercetării noastre pe o treaptă superioară. Teoretic este recunoscut faptul şi de autor în prefaţa lucrării, în care promite cititorului o lucrare menită să aducă noi

puncte de vedere asupra temei alese. În practică însă lucrurile se petrec altfel. Se ştie că epoca lui Mihai Viteazul este unul din subiectele de istorie preferate de mulţi istorici de mai bine de un secol, începînd cu Nicolae Bălcescu şi încheind cu recentele sinteze de istoria patriei. Printre aceste lucrări s-au impus specialiştilor monografiile lui I. Sîrbu (reeditată recent, după 70 de ani de la apariţia sa), N. Iorga şi P. P. Panaitescu. Autorul a cunoscut aproape tot acest material, l-a folosit din abundenţă, inclusiv documentele publicate, interne şi externe, dar în ceea ce priveşte lucrările de interpretare a înţeles să reproducă din ele texte, fără a cita lucrarea respectivă. Pentru a-l convinge mai uşor pe cititorul acestei recenzii ar trebui ca fragmentele reproduse aidoma să fie, pe două coloane, confruntate cu textul din opera lui Şt. Olteanu. N-o facem din lipsă de spaţiu dar credem că este suficient să le semnalăm în alt fel. Astfel, cele scrise la p. 24 par. 1 despre aprecierile călătorilor străini privind fertilitatea solului ţărilor române sînt luate din *Istoria României*, vol. al II-lea, Bucureşti, 1962, p. 826 ; despre felul cum îşi puneau în valoare marii proprietari produsele domeniilor lor în aceiaşi lucrare la p. 827 ; la p. 26 par. 3 în lucrarea lui Şt. Olteanu sînt menţionate zonele din Ţara Românească unde s-au făcut defrişări, acelaşi lucru vezi în *Istoria României*, vol. al II-lea, p. 627—628; la p. 29 § 2 se arată măsurile pentru fertilizarea solului; acelaşi text în lucrarea menţionată la p. 828 ; la p. 31 § 4 şi 5 despre viticultură, acelaşi lucru în *Istoria României*, vol. al II-lea p. 830; la p. 44 § 2 despre durata clăcii, acelaşi lucru în *Istoria României*, vol. al II-lea, p. 854; la p. 43 § 2 despe amestecul autorităţilor otomane în ridicarea impozitelor, vezi şi *Istoria României*, vol. al II-lea, p. 855; la p. 54 § 5 despre aservirea maselor de ţărani, vezi aidoma în *Istoria României*, vol. al II-lea, p. 856 ; la p. 58 despre conţinutul tratatului de la Alba Iulia la fel şi în *Istoria României*, vol. al II-lea, p. 961 ; la p. 75 despre organizarea militară a Ţării Româneşti vezi la fel în *Istoria României*, vol. al II-lea 794, 795, 796; la p. 77 § 2 despre haraci, la fel în *Istoria României*, vol. al II-lea p. 782; la aceiaşi p. 78 despre peşcheşuri, la fel şi în *Istoria României*, vol. al II-lea, p. 785. Astfel de texte „împrumutate" din *Istoria României*, vol. al II-lea mai sînt în lucrarea lui Şt. Olteanu la p. 93 § 2, 3, 4 ; p. 97 § 3 ; p. 99, 103 § 6, 7 ; p. 108 § 1, 4 ; p. 109, § 5 ; p. 110 § 1, 3 ; p. 112 § 1 ,3 ; p. 116 subtitlul ; p. 118 § 1 ; p. 126 subtitlul ; p. 131 § 2 ; p. 134 § 1, 3 ; p.135, § 1 ; p. 136 § 1, 3.

Dar *Istoria României*, vol. al II-lea nu este singura lucrare din care autorul a reprodus texte aidoma, ci mai sînt şi altele şi anume studiul lui D. Mioc, *Despre modul de impunere şi percepere a birului în Ţara Românească pînă la 1632*, vezi Şt. Olteanu p. 46, § 1 ; din lucrarea lui N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei româneşti*, vezi la Şt. Olteanu p. 65 § 1 ; din lucrarea lui I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, vezi la Şt. Olteanu p. 84, § 1, 2, 4 chiar cu unele greşeli, p. 85 § 1, 86 § 1, 2; lucrarea lui Şt. Ştefănescu, *Michel le Brave „Restitutor Daciae"*, vezi la Şt. Olteanu p. 107 titlul capitolului, p. 113 § 4 ; p. 124 § 2; p. 139 § 2; p. 140 § 1, 2, 3; din lucrarea lui P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, la Şt. Olteanu p. 120 § 5 ; p. 121 § 1 ; p. 123 § 2, 4 ; în fine din lucrarea lui A. Gonţa, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, la Şt. Olteanu, p. 128, § 2 ; p. 129 § 1.

În lucrarea lui Şt. Olteanu mai există şi unele inadvertenţe pe care specialiştii trebuie să le cunoască, şi anume în mai multe locuri (vezi p. 12 § 1 ; p. 14 § 4 ; p. 18 § 3 ; p. 20 § 2 ; p. 143 § 1) se vorbeşte despre Liga Sfîntă în loc de Liga Creştină. Apoi la p. 13 § 2 se afirmă că în 1579 a fost creată Compania turcă a negustorilor englezi cînd de fapt abia la 1581 a fost înfiinţată Compania negustorilor din Turcia (The Company of Turkey Merchants). La p. 20 § 2 se menţionează ţările sud-balcanice în loc de ţările balcanice ; la p. 27 § 2 se afirmă că în ţările române la sfirşitul secolului al XVI-lea era tendinţa pentru o cultură cerealieră intensivă, ceea ce este o absurditate.

Nu vom insista asupra unor greşeli de traducere („lien" pentru „legătura" lui Mihai Viteazul în loc de „attachement à la glèbe" sau „lien à la glèbe", sau „thouth" pentru „tui", sau „perçu leur solde" în loc de „reçu leur solde" (p. 67 § 2), greşeli de transcriere a unor texte latine (p. 58 § 3 ; p. 59 § 1 şi nota 175).

Cert este că specialistul se află în faţa unei lucrări deficitare cum nu merita Mihai Viteazul şi nici istoriografia românească. Cert este că Şt. Olteanu s-a grăbit să fie prompt cu o monografie despre domnul Ţării Româneşti cu prilejul unei mari aniversări, dar ceea ce a publicat nu-i face cinste şi nu ştim dacă în afară de autor mai beneficiază cineva de apariţia ei.

★

În comparaţie cu cea a lui Şt. Olteanu, monografia consacrată lui Mihai Viteazul de M. Neagoe are un alt caracter. Mai întîi că autorul a elaborat o lucrare de popularizare, motiv pentru care n-are pretenţia că a întocmit o operă cu caracter ştiinţific adresată specialiştilor, cum a intenţionat colegul său. Dealtfel, cine cunoaşte activitatea publicistică a lui M. Neagoe şi-a dat seama pînă acum de nivelul la care acesta a abordat şi abordează diferitele teme istorice, de preferinţă biografiile unor importante personalităţi româneşti şi străine : unele din ele sînt accep-

tabile, altele însă nu servesc muncii de popularizare. Totuşi în lucrarea de faţă, autorul caută se pare să se depăşească pe sine în sensul că de data aceasta este ceva mai sigur pe materialul documentar folosit. Mai întîi că în structura lucrării se observă, spre deosebire de Şt. Olteanu, că a acordat cel puţin 2/3 expunerii vieţii şi domniei lui Mihai Viteazul, ceea ce este bine, ultima parte fiind consacrată unor probleme legate de epoca acestuia. Expunerea autorului îmbracă forma unei povestiri, stilul fiind deseori alert, presărat ici şi colo cu unele întrebări pe marginea faptelor istorice prezentate cu lux de amănunte, întrebări pe care şi le pune însuşi autorul pentru a-şi explica unele aspecte ale problemelor ridicate, aşadar o istorie narativă şi explicativă tot odată. Procedeul utilizat impune destul de des naraţiunii istorice o accentuată formă literară, ceea ce face ca cititorul să se întrebe dacă lucrarea lui M. Neagoe este o lucrare de istorie sau de literatură istorică. Stilul alert totuşi lîncezeşte uneori deoarece textul este presărat cu numeroase citate chiar prea lungi, care apar pe măsură ce sînt prezentate faptele care au dus la Unirea din 1600 (p. 144 § 1; 148 § 1; 152 §1; 160 §3; 210 §2; 216 §2; 286 §3; 288 §1). Şi dacă în partea din lucrare care are un caracter biografic prezentarea faptelor istorice nu ridică prea multe probleme de fond, epoca lui Mihai Viteazul fiind bine cunoscută specialiştilor din alte lucrări apărute pînă acum, totuşi de cele mai multe ori folosirea diferitelor izvoare se face în mod defectuos, în sensul că citarea lor se confundă atît de mult cu parafrazarea textului, încît nu-ţi poţi da seama dacă cele afirmate de autor aparţin acestuia sau sînt de fapt mărturiile istorice ale vremii.

Lectura ultimei părţi a lucrării, consacrată unor probleme ale domniei lui Mihai Viteazul, ne lasă în unele privinţe aceeaşi impresie pe care o avem după ce parcurgem monografia lui P. P. Panaitescu apărută în 1936, pentru că şi acolo unele capitole au aproape aceeaşi formulare ca de exemplu, „armata lui Mihai Viteazul", „Mihai Viteazul şi boierii", „Mihai Viteazul şi ţăranii". Nimeni nu respinge ideea că aceste probleme este bine să fie reluate pentu a fi elucidate pe baza unor documente noi, dar obligaţia autorului era să prevină cititorul că mai înainte de el s-au mai ocupat şi alţii de aceste probleme; indiferent că M. Neagoe s-a aflat sau nu sub influenţa istoricului, dispărut în urmă cu un deceniu, totuşi constatăm că în această parte a lucrării sale (cap. XIV—XVIII) sînt unele luări de poziţii noi faţă de cele ale lui P. P. Panaitescu, deşi concluziile la care ajunge autorul nu sînt întotdeauna oiginale şi mai ales durabile. Aşa de exemplu în privinţa instituţiei domniei, deşi se arată că feudalismul românesc a avut particularităţile sale, fapt recunoscut de mulţi istorici din zilele noastre, totuşi nu sîntem de acord că gîndirea lui Mihai Viteazul a avut un caracter modern, Unirea din 1600 fiind dovadă peremptorie. Exagerată credem că este şi afirmaţia categorică că la sfîrşitul secolului al XVI-lea nu a existat rezervă feudală — afirmaţie care se repetă şi la alt capitol. Specialiştii au arătat pînă acum în lucrările lor că se făcuse un început în această direcţie, dar că fenomenul nu cuprinsese întregul teritoriu al ţării. În ceea ce priveşte relaţiile lui Mihai Viteazul cu ţăranii (cap. al XV-lea) este discutată pe larg problema legării de glie din vremea lui Mihai Viteazul, ca şi problema răscumpărării satelor de rumâni de către boieri şi domnie. Şi pentru că în multe privinţe lucrurile sînt lămurite, autorul lansează unele ipoteze noi, care din păcate nu rezistă criticii istorice, şi anume că aşa numita legare de glie a ţărănimii pe timpul lui Mihai Viteazul este o acţiune a domnului motivată de „raţiuni politice, pe această cale urmărindu se întărirea instituţiei supreme în stat" şi că pe timpul lui Mihai Viteazul „nu s-a înrăutăţit brusc situaţia ţărănimii" şi că dimpotrivă aceasta a sprijinit întru totul politica domniei.

Discutabile sînt şi concluziile pe care M. Neagoe le trage privind relaţiile lui Mihai Viteazul cu boierii. Sîntem de acord că în această vreme boierii din ţările române reprezintă o forţă politică ce nu trebuie neglijată în acţiunile interne şi externe ale domniei, numai că trebuie aratat faptul că boierimea ca clasă socială dominantă era în acelaşi timp o forţă centrifugă în procesul de centralizare a statului, proces care dealtfel tot din cauza ei nu s-a încheiat niciodată în evul mediu. Şi dacă se recunoaşte că la sfîrşitul secolului al XVI-lea boierimea munteană îşi făurise un program politic propriu de guvernămînt, căruia a încercat să-i dea viaţă opunîndu-se planurilor lui Mihai Viteazul, în schimb M. Neagoe, respinge, fără temei, şi fără a convinge pe cititor, tendinţa de a se instaura un regim politic boieresc care de fapt a existat. Fenomenul este aproape generalizat în aceeaşi epocă în ţările române şi se pare că s-a născut din încercarea instaurarii unui regim politic absolutist, existent în secolul al XVII-lea în multe ţări europene. De aceea nu poate fi admisă, nici afirmaţia autorului potrivit căreia „trădarea" boierilor munteni, rezultată din scrisoarea mult comentată din 5 septembrie 1599 s-a făcut cu ştirea lui Mihai Viteazul; ea rămîne numai o ipoteză neverificată deocamdată de documente şi de realitatea istorică.

O analiză amplă face autorul şi organizării militare a ţărilor române pe timpul lui Mihai Viteazul şi mai ales asupra oştirii pe care acesta a condus-o în bătăliile duse contra otomanilor şi a aliaţilor lor. Pe lîngă faptul că se insistă prea mult asupra efectivelor, nu numai aici dar şi în alte capitole, dar se afirmă că Mihai Viteazul a căutat să modernizeze armata prin utilizarea unui corp mai numeros de mercenari călăreţi şi pedeştri. Ca militari de profesie, mercenarii au

fost prezenţi în multe state europene cu mult înainte ca ei să fi pătruns şi în ţările române, numai că modernizarea cu elemente umane a unei armate nu consta în utilizarea acestor trupe specializate în ducerea războiului, cît mai curînd în dotarea lor cu armament modern şi mai ales cu arme de foc, cu o tactică şi o strategie modernă, întîlnite în alte state de pe continentul nostru. În evul mediu însă elementul de bază nu l-au reprezentat trupele străine, ci ostaşii autohtoni care pe parcurs au favorizat formarea armatei naţionale. La vremea respectivă, Mihai Viteazul era încă un feudal, o recunoaşte şi autorul, iar în gîndirea sa politică şi militară încă nu-şi făcuse loc ideea creării armatei naţionale. Acelaşi lucru este valabil şi pentru acţiunea sa prin care în 1600 a unit cele trei ţări româneşti într-o singură ţară. Fapta lui Mihai Viteazul, trebuie s-o recunoaştem, depăşeşte toate acţiunile militare şi politice ale predecesorilor săi, inclusiv ale lui Ştefan cel Mare, şi a constituit o pildă pentru succesorii săi pe tronul Ţării Româneşti, ca un ideal pentru afirmarea poporului român în contextul celorlalte popoare europene. Dar ideea aceasta nu s-a născut în primăvara anului 1595, cum afirmă autorul, după o lucrare a istoricului N. Iorga, ci pe măsură ce lupta antiotomană înregistra succese tot mai numeroase. Credem că dacă gîndirea politică a lui Mihai Viteazul ar fi îmbrăcat la vremea aceea o haină modernă, poate că atunci domnul celor trei ţări româneşti ar fi mers mai departe decît să întrunească în sigiliul său stemele ţărilor pe care le conducea ca un singur stăpînitor şi le-ar fi dat un nume nou, de exemplu Dacia sau România, punînd astfel bazele unui stat modern.

În privinţa faimei lui Mihai Viteazul sînt meritorii eforturile făcute de autor de a prezenta izvoarele de bază pentru ilustrarea naraţiunii sale, numai că acesta nu face un discernămînt între izvoarele istorice şi creaţiile literare din epocă şi de mai tîrziu, nu caută să ne prezinte modul cum personalitatea acestuia s-a reflectat în conştiinţa generaţiilor următoare pînă în zilele noastre, cum se face în lucrarea lui Şt. Olteanu. Credem că în acest capitol final era locul să fie prezentate şi portretele plastice ale lui Mihai Viteazul lăsate de contemporanii săi, mai ales că în istoria poporului nostru pînă la el puţini domni români se bucură de acest privilegiu. Relativ la această problemă semnalăm, ca o eroare, că gravura publicată de M. Neagoe după „Le grand théâtre historique", (Leida, 1703), nu este o reproducere după aceasta, ci după o copie realizată de D. Pappazoglu.

În lucrare şi-au făcut însă loc şi alte inadvertenţe regretabile, ca de exemplu reproducerea de 18 ori a numelui de „Liga sfîntă" în loc de „Liga Creştină" (p. 10, 29, 32, 33 de două ori, 35, 38, 52, 65, 87, 89, 101, 102, 123, 130, 145, 197, 278) depăşindu-l cu mult pe Şt. Olteanu; tot aşa este menţionat Petru Aron în loc de Aron vodă (p. 31). Există apoi unele exagerări privind aprecierile asupra personalităţii lui Mihai Viteazul. Ştim bine ce a însemnat acesta pentru poporul român la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, că a fost o personalitate politică, militară şi diplomatică de nivel european. Totuşi credem că autorul face risipă de superlative în prezentarea calităţilor personale ale marelui domn.

Exagerări se întîlnesc şi în acele pagini consacrate raportului lui Mihai Viteazul cu nobilimea din Transilvania în anii 1599—1601, caracterizate de autor prin *ura* neîmpăcată pe care nobilimea a manifestat-o faţă de acela care în 1600 a unit cele trei ţări româneşti. În lucrare şi-au făcut loc şi unele contraziceri ale autorului privind de exemplu modul cum s-a desfăşurat bătălia de la Călugăreni.

În privinţa bibliografiei din anexa lucrării considerăm că cititorul era mai cîştigat dacă ar fi urmărit un comentariu al autorului pe marginea studiilor, articolelor, monografiilor etc. în care să fi fost prezentată nu numai valoarea fiecăruia în parte dar şi aportul la cunoaşterea în ansamblu a vieţii şi domniei fostului domn al Ţării Româneşti.

În concluzie, ţinînd seama de cele numai cîteva observaţii făcute pe marginea lecturii celor două monografii consacrate lui Mihai Viteazul, considerăm că ele trebuiesc consultate de specialişti în mod circumspect şi că istoricii din ţara noastră, cei de azi şi cei de mîine, îi rămîn datori lui Mihai Viteazul o monografie în care izvoarele istorice să fie prezentate şi utilizate în mod serios.

Constantin Şerban

VASILE CĂRĂBIŞ, *Sate de moşneni din Valea Jaleşului. Contribuţii istorice*, Craiova, Edit. „Scrisul românesc", 1976, 184 p.

Cercetările de istorie locală, ca formă a aşa-numitei microistorii, foarte în vogă astăzi, cunosc un avînt deosebit de fecund pentru progresul anchetei istoriografice în diversele ei va-

riante. Restrîngerea investigaţiei la o îngustă arie geografică aduce la iveală fapte şi aspecte vag conturate sau de-a dreptul ignorate de macroistorie. Observaţie cu atît mai valabilă cînd este vorba de studiile de istorie socială, mai ales de cele consacrate ţărănimii libere (moşneni şi răzeşi), domeniu în care sînt încă de aşteptat contribuţii majore.

Abordată de Iorga, din ale cărui scrieri sînt de amintit *„Moşnenii" din Cremenari. O contribuţie la vechea viaţă a satelor muntene* în „Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist", s. III, t. XII (1931), mem. 11 şi *Moşnenii de pe Vărbilău şi de pe Valea Buzăului, ibidem*, mem. 14, tema a făcut obiectul unor solide cercetări din partea lui H. H. Stahl şi I. Donat, fără însă ca ea să fie epuizată. Lucrarea lui V. Cărăbiş este, aşadar, o contribuţie binevenită la cunoaşterea unei microzone de viaţă moşnenească; mai exact, a satelor Runcu, Sănăteşti, Arcani, Cîmpul Fomii (Cîmpofeni), Stolojani şi Stroeşti de pe Valea Jaleşului. După o succintă introducere geografică — munţi, dealuri, cîmpii, clima şi apele — şi de istorie străveche, autorul prezintă şi comentează datele furnizate de sursele edite şi inedite — multe păstrate în colecţia sa — despre satele amintite ca şi despre altele dispărute (Spineni, Slătioara, Bogdăneşti, Sarapaturi, Covleştii). În cea de a doua parte a lucrării el urmăreşte succesiv mişcările demografice, viticultura şi vinăriciul, morile şi pivele, olăria din Arcani şi Stroeşti, „răzmeriţe" şi războiul din anii 1916—1918, monumente de arhitectură (bisericile din Runc, Sănăteşti, Arcani, Cîmpofeni, Stolojani, Stroeşti), însemnări de pe cărţile de cult, învăţămîntul, mişcarea culturală şi cea cooperatistă, în sfîrşit viaţa de astăzi a satelor de pe Jaleş. O anexă de 182 de regeste de documente din anii 1639—1849 precum şi tabele şi grafice privind modificările de proprietate survenite în anii 1469—1850, procesele din aceeaşi perioadă, urmărite pe sate moşneneşti (Arcani, Cîmpofeni, Stolojani, Stroeşti) şi boiereşti (Runcu şi Sănăteşti), morile şi pivele încheie lucrarea.

Pentru medievist cartea lui V. Cărăbiş e o adevărată mină de informaţii de cea mai variată natură şi care luminează diverse aspecte ale vieţii medievale. Rînduielile obştii săteşti, încercările boiereşti de a pătrunde şi aservi obştea sătească, eforturile moşnenilor de a elimina acest „corp străin" şi a-şi păstra libertatea, date despre regimul fiscal sau evenimente istorice, mici biografii ale unor personalităţi locale etc. se îmbină într-un adevărat caleidoscop din care fiecare cercetător al societăţii feudale româneşti va avea cu siguranţă ceva de reţinut. Dintre aceste date, semnalăm spre exemplificare jurămîntul cu „pămîntul în poale", menţionat într-un document din 1743 (p. 57).

Ici şi colo sînt de făcut unele observaţii mărunte. Ce înseamnă, de pildă, afirmaţia că satul Arcani este menţionat documentar „de pe timpul lui Negru Vodă", din secolul al XIV-lea (p. 131). Chiar dacă sătenii vor fi afirmat că au „cărţi" de la legendarul „descălecător", informaţia trebuie acceptată ca atare? Este drept că I.C. Filitti în *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, „Arhivele Olteniei", XI(1932) nr. 59—60, p. 15 scrie despre existenţa judeţului Jaleş în timpul lui Dan I, dar prima menţiune documentară a satului rămîne cea din 28 octombrie 1428 (*Documenta Romaniae Historica*, seria B, vol. I, p. 121). „Popor" (pl. popoare) nu este „populaţia unui sat" (p. 105), ci grupul de sate care aveau vii în aceeaşi podgorie, formînd un fel de unitate viticolă.

Dincolo de aceste observaţii şi de altele ce s-ar mai putea face, cartea lui V. Cărăbiş înzestrează bibliografia cercetărilor de istorie locală cu o contribuţie de valoare, care va servi incontestabil viitoarelor cercetări de istorie rurală.

Fl. Constantiniu

TAPIÉ VICTOR-L. L'EUROPE DE MARIE-THÉRÈSE, DU BAROQUE AUX LUMIÈRES. L'histoire sans frontière, Fayard, 1973, Paris, 400 p.

L'Europe de Marie Thérèse..., editată în anul 1973, a fost salutată de critică unanim, încă de la apariţie, ca una din lucrările importante, dedicate Europei centrale. Înainte însă de a o prezenta este necesar să amintim cîteva date despre autorul ei, V. L. Tapié, mort la 24 septembrie 1974. Născut la Nantes în 1900 la 24 iulie, eminentul istoric şi om de cultură francez a lăsat în urma sa o operă considerabilă care cuprinde pentru perioada anilor 1922—1974 peste 100 de titluri. Pasionat cercetător al Europei centrale şi cunoscător al mai multor limbi slave, V. L. Tapié s-a aplecat cu deosebită atenţie asupra acestor probleme, în primul rînd asupra celor legate de Boemia. Dublînd cercetările de arhivă şi bibliotecă cu numeroase călătorii în ţările Europei centrale, a lăsat un important număr de lucrări în această direcţie cum sînt : *Du Baroque au Classicisme"*, Plon, Paris ed. I-a 1957, ed. a II-a 1972, 384 p. ; *Le XVII siècle. Monarchie centralisée (1610—1715)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1943,

779 p. ; *Monarchies et peuples du Danube*, Paris Fayard, 1969, 493 p. etc. Totodată opera sa este un pelerinaj printre diversele civilizaţii ale omenirii : *L'Amerique Latine au XIX siècle*, Paris, Ambrier, 1945, 298 p., lucrare care din multe puncte de vedere este de neînlocuit. În acelaşi timp, o parte din lucrările sale au fost cursuri universitare deosebit de valoroase, ca : *La France de Louis XIII et de Richelieu, Paris*, Flamarion, 1952, 600 p. Foarte receptiv la noile cercetări istorice, Victor Louis Tapié a fost primul om de ştiinţă din Franţa care a atras atenţia asupra importanţei studiilor lui B.F. Porşnev. Ansamblul activităţii sale ştiinţifice permite să se contureze figura unui mare savant, deosebit de profund şi spiritual.

Poate nu întîmplător problemele asupra cărora s-a aplecat din nou în lucrarea pusă în discuţie sînt cele ale Europei centrale, ca un corolar al întregii sale activităţi de cercetare. Apărută în colecţia „*L'histoire* sans fontières", care încearcă să acopere prin operele publicate golul existent între jurnalismul istoric fondat pe anecdotică şi tezele inedite sau greu accesibile, între curiozitatea deceniilor anterioare limitată la trecutul naţional şi cea de azi lărgită asupra lumii, „*L'Europe de Marie Thérèse* ... îmbină în mod fericit documentarea şi explicarea evenimentelor epocii cu amănunte care dau culoare cărţii, făcînd-o accesibilă şi plăcută de citit fără a ştirbi cu nimic seriozitatea discutării problemelor.

Autorul porneşte de la constatarea că majoritatea lucrărilor dedicate Mariei Theresa s-au ocupat mai ales de dificultăţile politicii ei externe şi în primul rînd de conflictul cu Frederic al II-lea şi mai puţin de progresele efectuate în diplomaţie, economie, situaţie militară, ca şi reformele întreprinse, desigur destul de greu de prezentat dacă sînt rupte din cadrul fiecăreia din ţările moştenite de Maria Theresa.

Nefiind vorba de o nouă biografie a împărătesei ci de o încercare de a reîncadra în condiţiile generale ale epocii şi în problemele specifice ale statelor şi popoarelor imperiului figura acestei suverane, V.L. Tapié a dedicat primele capitole ale lucrării tocmai drepturilor ei asupra acestora, obţinute ca şef al casei Habsburg şi ca primă persoană în imperiu (cap. I „*Ses Etats et ses peuples*", Cap. II „*Ses droits*"). Autorul explică amănunţit motivele şi factorii care au determinat greşita interpretare a Pragmaticei Sancţiuni, interpretare acceptată de majoritatea istoricilor secolelor XVIII şi XIX, de unde impresia că acest act politic este legat direct de Maria Theresa şi de numirea ei (ca moştenitoare a lui Carol al VI lea) în fruntea imperiului. Pragmatica Sancţiune anunţată la 19 aprilie 1713 (deci 4 ani înainte de naşterea viitoarei împărătese !), prin care Carol revendica transmiterea ereditară şi indivizibilă a tuturor statelor sale în familia lui, a implicat crearea şi desfacerea a numeroase alianţe între statele mai mari sau mai mici ale Europei ; iar căsătoria Mariei Theresa cu ducele Lorenei, Ştefan Francisc, care, pentru necesităţi politice, a acceptat schimbarea ducatului său cu cel al Toscanei a mărit şi mai mult „imbroglio"-ul alianţelor şi al conflictului diplomatic a culminat cu cererea formulată de Frederic al II-lea al Prusiei ca, în schimbul acordării votului său de elector noului duce al Toscanei pentru titlul de împărat, să obţină Sileziei, una din cele mai bogate şi dezvoltate teritorii aparţinînd casei de Habsburg. Războiul de succesiune izbucnit cu această ocazie a arătat Europei progresele militare şi economice realizate într-un timp relativ scurt de Prusia, în comparaţie cu anchilozarea şi incapacitatea manifestată de Austria şi respectiv casa de Habsburg în teritoriile ei ereditare şi imperiu. (Cap . III „*La grande epreuve*"). Războiul de succesiune a fost însă şi punctul de plecare al unei interesante experienţe întreprinse şi realizate de Maria Theresa : ruperea de vechiul ideal al monarhiilor tradiţionale în căutare de glorie şi putere, pentru a nu menţine decît apărarea patrimoniului, unitatea statului şi îmbunătăţirea situaţiei supuşilor . V.L. Tapié demonstrează că tocmai din aceste insuccese militare evidente, din cauza imposibilităţii stringerii de trupe într-un timp scurt, a lipsei fondurilor băneşti sau a incapacităţii unora dintre miniştrii, au devenit şi reformele, îmbunătăţirile, noile alianţe mai favorabile Austriei. Existenţa unei forţe militare efective, siguranţa unei mai bune gestiuni a finanţelor, a realizării veniturilor băneşti regulate prin încasarea impozitelor, existenţa unei administraţii este drept mai greoaie dar eficace şi subordonată intereselor statului şi binelui public sînt tot atîtea succese obţinute, la care trebuie adăugată alianţa cu Franţa, care oferea Austriei garanţii mai solide decît cea din 1740 cu Anglia. Acest succes diplomatic este cu atît mai important cu cît, pe de o parte stingea rivalitatea seculară franco-austriacă, iar pe de alta scotea Franţa din alianţa cu Prusia. (Cap. IV „*Le redressement*", Cap. V „*Le progrès sur des voies nouvelles: Diplomatie et Economie*", Cap. VI, „*L'alliance avec la France et la guerre de sept ans*"v).

Prin toţi aceşti factori, activitatea Mariei Theresa se apropie de despotismul luminat, dar ea nu a adoptat nici spiritul şi nici practica acestuia. Căci toate înnoirile începute de suverană, „die Landes mutter" cum era cunoscută de majoritatea supuşilor ei, au un caracter empiric, de multe ori întreprinse contra voinţei şi convingerilor ei personale (mai ales în probleme religioase, prima împărţire a Poloniei, anexiunea Bucovinei etc.) dar care au reuşit să transforme un ansamblu de posesiuni medievale într-un stat relativ modern, solid, pentru

a mai rezista încă 150 de ani. Departe de a minimaliza lipsurile sau caracterul destul de labil al acestor încercări, de a nu sublinia insuccesele sau de a scuza anumite acţiuni întreprinse de Maria Theresa, V. L. Tapié atrage atenţia asupra faptului că monarhia tereziană este una din operele pozitive ale secolului al XVIII-lea şi acesta este de fapt cel mai concludent rezultat care se degajă din întreaga lucrare.

Predilecţia istoricului francez pentru Europa centrală propriu-zisă se vădeşte în două capitole dedicate raporturilor Mariei Theresa cu Ungaria şi Boemia (Cap. VIII „*Marie- Thérèse et la Hongrie*", Cap. XI „*La révolte agraire de Bohême et la question tchèque*"), situaţia acestora din punct de vedere economic, politic, social şi în raport cu restul imperiului, evoluţia lor cultural religioasă, mişcările sociale, ajutorul militar şi pecuniar acordat de Ungaria Mariei Theresa în războiul de succesiune etc. În aceste capitole, ca şi în cap. XII „*L'extension territoriale de la monarchie (1770—1779)*", V. L. Tapié stăruie mai mult asupra problemelor social-economice ale popoarelor aparţinînd casei de Habsburg: evoluţia lor lentă într o lume care trecea de la economia preponderent agrară şi artizanală la una de mare producţie pentru comerţ şi transformări industriale, încercarea depăşirii decalajului existent între Europa centrală şi cea apuseană. Dar ocupîndu-se de aceste probleme autorul subliniază de fapt situaţia economică şi social-politică dificilă în care se găseau aceste popoare, inegalităţile foarte pronunţate şi care s-au vădit aproape de netrecut în condiţiile conglomeratului politic pe care îl constituia imperiul.

Evoluţia generală cunoscută de Austria şi de imperiu în cei 40 de ani ai domniei Mariei Theresa au determinat pe mulţi istorici să aplice reformelor întreprinse de ea şi în general întregii perioade epitetul de „epocă tereziană". Autorul se întreabă dacă se poate vorbi în acest caz şi de o „civilizaţie tereziană" (Cap. IX „*La civilisation au temps de Marie Thérèse*"). Desigur, existenţa a numeroase monumente, case, grădini baroce la Viena, Budapesta, Bratislava sau în alte oraşe vechi, dezvoltarea muzicală şi artistică cunoscută etc. duc nemijlocit la concluzia că şi în această direcţie Maria Theresa şi-a lăsat amprenta. Dar V.L. Tapié atrage atenţia asupra faptului că absorbită de numeroasele obligaţii ale misiunii sale politice, suverana nu a putut da un impuls personal vieţii artistice aşa după cum nu a dispus de fondurile necesare unui mecenat. Dar cum idealul de măreţie nu a fost niciodată abandonat de aristocraţia laică şi clericală s-a continuat construirea şi împodobirea (de multe ori exagerată) a castelelor, abaţiilor, bisericilor şi a altor clădiri de interes general sau particular, la care trebuie adăugat şi interesul suveranei de a participa la spectacolele de teatru şi operă foarte frecvente, ţinute la Viena, ceea ce a mărit impresia aportului personal al acesteia pentru dezvoltarea artelor. Totodată progresele industriale şi comerciale au dus la dezvoltarea unei burghezii orăşeneşti cu alte idei şi idealuri de cultură şi artă, de unde concluzia că „epoca tereziană" este mai degrabă din punct de vedere cultural una de tranziţie între o societate agrară, senorială şi barocă spre una capitalist comercială şi industrială, cu un alt climat spiritual, sentimente şi moravuri, care poartă numele de Roccoco sau „timpul luminilor" (*Aufklärung*).

V-L.Tapié mai consacră un capitol rolului dinastiei în serviciul monarhiei (Cap.X, „*La dynastie au service de la monarchie*"), importanţa alianţelor politice încercate sau reuşite prin căsătorii; dintre cei 16 copii ai suveranei, opt fiice şi cinci fii au trecut de vîrsta copilăriei iar cu o parte din ei s-au putut realiza alianţe importante cu casele domnitoare din Europa, cu precizarea că deşi mama Mariei Theresa, dintr-o familie protestantă, dar trecută la catolicism prin căsătorie, iar însăşi împărăteasa a întreţinut cele mai cordiale relaţii cu verii ei din familia Braunschweig-Wolfenbüttel, totuşi în problema căsătoriilor acestea au fost realizate numai cu familii catolice.

Ţinînd seama de faptul că lucrarea discutată, „*L'Europe de Marie Thérèse*"... este o sinteză asupra unei epoci şi a unei situaţii, autorul nu s-a putut apleca asupra tuturor problemelor cu egală atenţie, acest lucru fiind valabil în primul rînd pentru problemele care interesează direct istoria noastră, raporturile dintre populaţia românească din Transilvania şi administraţia habsburgică, dintre Moldova, Ţara Românească şi Imperiul Habsburgic etc., părerile autorului în această direcţie fiind destul de rapid expediate şi permiţînd de fapt o contraargumentare pe baza diverselor materiale documentare. Astfel despre românii din Transilvania şi situaţia generală a acestei provincii nu se vorbeşte decît în treacăt (p. 61, 201, 321); pentru Maria Theresa, Bucovina era „...un teritoire peuplé par de paysans roumains, mais surtout mal defriché, laissé a l'abandon et à une exploitation empirique"... ...(p. 325), caracterizare acceptată de autor care în acest caz nu citează decît lucrarea lui L. Makkai „*Histoire de Transylvanie*", p. 280. De asemenea, suveranei, Moldova şi Ţara Românească i se păreau „des pays malsains, dévastés, sans aucune place" (p. 319) părere de asemenea acceptată de V. L. Tapié fără alte comentarii, deşi chiar din materialele austriace din această epocă se poate constata contrariul asupra situaţiei celor două ţări şi asupra importanţei lor în politica dunăreană a Habsburgilor.

Trecînd peste aceste scăpări, trebuie subliniată încă o dată importanţa acestei lucrări; autorul încheie expunerea făcută în cele 12 capitole cu unul consacrat concluziilor generale; de asemenea adaugă note pentru fiecare capitol, o listă bibliografică ce cuprinde numai lucrările mai de seamă publicate asupra fiecărei probleme discutate, un indice de nume proprii şi unul de localităţi.

Ştefana Simionescu

Dr. NIKOLA GAVRILOVIĆ, *Istorija ćirilskih štamparija u Habzburškoj Monarhiji u XVIII veku* (Istoria tipografiei chirilice în Imperiul Habsburgic în secolul al XVIII-lea), Novi Sad, 1974, 246 p.

În cadrul Institutului de studiere a istoriei Voivodinei a apărut cea de-a opta monografie, de data aceasta consacrată unei teme de istorie a culturii, scrisă de unul din bunii cunoscători ai istoriei provinciei autonome Voivodina din Republica Socialistă Federativă Iugoslavia.

Problema asupra căreia şi-a îndreptat atenţia istoricul Nikola Gavrilović, anume istoria tipografiei, a fost mai puţin studiată atît în istoriografia iugoslavă, cît şi în cea românească, mai ales a celei chirilice, în acest secol al luminilor.

În introducere se fac interesante consideraţii demografice asupra situaţiei românilor, sîrbilor şi rutenilor din Imperiul Habsburgic, ca şi asupra apartenenţei lor religioase. Se face apoi o scurtă trecere în revistă a tipografiilor care au tipărit cărţi cu caracter chirilic, îndeosebi pe teritoriul Ardealului şi Ţării Româneşti, dar şi în alte părţi. Tot aci se fac şi cîteva consideraţii generale asupra încercărilor unor prelaţi de a obţine aprobarea autorităţilor imperiale pentru înfiinţarea unei tipografii necesare clerului ortodox, sîrb, român şi rutean.

Un important capitol este consacrat importului de carte chirilică în Ungaria. În primele trei decenii ale secolului, cărţile, în special cele bisericeşti, se aduceau din Rusia şi din Polonia şi se comercializau de către negustori; le foloseau sîrbii şi rutenii. Cu toată interzicerea acestui import, în 1727, comerţul cu cartea, adusă clandestin, prin contrabandă, continuă. Treizeci de ani mai tîrziu, în 1757, Maria Tereza anulează decretul de interzicere, îngăduind , pentru ortodocşi, importul de carte din ţările amintite; numai în acel an în depozitele vamale se aflau oprite 1 146 de volume, cărţi ruseşti în special, aduse spre vînzare sau donaţie sîrbilor şi rutenilor. Preţul lor era foarte ridicat; bunăoară, o Psaltire costa 12 florini, iar o Biblie 40 de florini, într-o vreme în care preţul unui viţel era de 3 florini.

Pentru români cărţile se importau mai ales de la Rîmnic şi erau ceva mai puţin scumpe, dar adăugîndu-li-se vama preţul li se ridica cu aproape 50%. Românii din Imperiu mai primeau cărţi şi din Tîrgovişte, Buzău, Iaşi şi Blaj. Pentru sîrbi încă se mai tipăreau cărţi chirilice şi la Veneţia.

Într-un capitol următor, se redau strădaniile mitropolitului Pavel Nenadovici de a înfiinţa o tipografie sîrbo-română la mănăstirea Rakovac. Ca argument principal pentru autorităţi se invoca scurgerea peste graniţă a unor însemnate sume de bani pentru achiziţionarea cărţilor de cult sau şcolare necesare populaţiei româneşti şi sîrbeşti. Curtea din Viena, în principiu, este de acord cu înfiinţarea unei tipografii chirilice, însă nu unde voia mitropolitul, ci la Osijek, pentru a fi sub supravegherea colegiului iezuit de aci. Mitropolitul obiectează că locul preferat de Curte este mult prea depărtat de reşedinţa mitropolitană şi că, din acest motiv, nu poate controla activitatea viitoarei tipografii. După multe alte tratative, Curtea admite înfiinţarea tipografiei în chiar sediul metropolitan, la Karlovci; nici de data aceasta ea nu se întemeiază, atît din cauza unor lipsuri materiale, cît şi a opoziţiei şi intrigilor uniţilor din Imperiu. Toate strădaniile din această primă etapă rămîn fără finalizare.

Într-o a doua etapă, însăşi Curtea din Viena, în momentul în care începe să se intereseze de problemele învăţămîntului naţionalităţilor conlocuitoare din Imperiu, ia în propriile mîini şi înfiinţarea unei tipografii.

Foarte interesant este capitolul care se ocupă de încercările de a înfiinţa o tipografie la Timişoara, a cărei dezvoltare luase un avînt deosebit în urma eliberării de sub turci. Capitala Banatului devenise principalul centru economic, administrativ, militar, cultural şi religios al românilor, sîrbilor şi germanilor din Banat. Aci se încearcă în mai multe rînduri, mai ales de către tipografi germani, înfiinţarea unei tipografii chirilice; astfel de încercări au loc în 1746, 1758, 1766, 1767. Aceasta din urmă era a popii Constantin de la Rîmnic, despre care, martor ocular al discuţiilor purtate între tipograf şi episcopul Vichentie Ioanovici Vidac, cronicarul bănăţean Nicolae Stoica de Haţeg ne dă preţioase amănunte. Episcopul se opune fondării tipografiei.

Noua politică internă austriacă, în urma războiului de şapte ani, ca şi cererile insistente ale ortodocşilor din Imperiu, mai ales sîrbi şi români, la sinodul de la Sremski Karlovci din 1769, au creat condiţii mai favorabile pentru această acţiune de cultură de mare însemnătate, înfiinţarea unei tipografii. Dintre cîteva oferte care se fac este preferată cea a lui Kurzböck din Viena, ca fiind cea mai avantajoasă. Acestuia, în februarie 1770, i se şi încredinţează privilegiul imperial de fondare a tipografiei de cărţi bisericeşti şi şcolare în limba slavă bisericească, în slavo-sîrbă şi în română, atît pentru ortodocşi, cît şi pentru uniţi. Autorul dă în continuare amănunte despre activitatea acestei tipografii, care, în cei 22 de ani de existenţă, a tipărit 151 de lucrări, bisericeşti şi laice, în limbile amintite.

Din diferite cauze, între care mai ales concurenţa pe care i-o făceau între români tipografiile de la Blaj, Sibiu şi Rîmnic, din teascurile cărora ieşeau cărţi mai bune şi ca grafie şi ca limbă, Kurzböck, în prag de faliment, îşi vinde întreprinderea unui sîrb, anume Ştefan Novaković. Sub conducerea acestuia tipografia lucrează numai patru ani, pînă în 1796, cînd, din aceleaşi motive ca şi cele ale înaintaşului său german, noul proprietar o revinde Universităţii din Pesta, unde tipografia va funcţiona încă multă vreme.

Două capitole mai scurte privesc direct istoria românească, ele referindu-se la activitatea din această vreme a tipografiei unite din Blaj şi a celei ortodoxe din Sibiu.

Lucrarea pe care o prezentăm cititorilor români beneficiază atît de o bogată bibliografie din literatura de specialitate sîrbă, română, germană, maghiară, rusă, cît şi de un material inedit, cules de autor din arhivele din Viena, Budapesta, Timişoara, Sibiu, Sremski Karlovci şi Belgrad. Ea se încheie cu un rezumat în limbile franceză şi rusă şi cu un indice de nume.

D. Mioc

ZBORNIK RADOVA VIZANTOLOSKOG INSTITUTA, 1976, vol. 17, 432 p.

Ajunsă la al 17-lea volum publicaţia Institutului de studii bizantine al Academiei sîrbe de ştiinţe şi arte, condusă de una dintre cele mai proeminente figuri ale bizantinologiei, G. Ostrogorsky, se numără astăzi printre cele mai preţuite reviste dedicate istoriei Bizanţului. O echipă de bizantinişti iugoslavi, formată la şcoala acestui strălucit magistru, a asigurat—beneficiind şi de colaborări de peste hotare — o înaltă ţinută ştiinţifică acestui ,,Zbornik", prin ale cărui pagini, mileniul de existenţă al Bizanţului imperial înregistrează contribuţii de preţ.

Aceeaşi noutate de idei şi informaţii, aceeaşi minuţie în investigaţie, aceleaşi excelente condiţii grafice cu care ne-am obişnuit se reîntîlnesc şi în ultimul volum apărut.

Într-un amplu studiu, cunoscutul bizantinist sovietic A.P. Kajdan supune unei minuţioase analize *Concepţiile sociale ale lui Mihail Attaliates* (p. 1—53) pentru a conchide că opera lui reflectă ,,preistoria" alianţei dintre forţele feudale şi orăşenimea provincială, incapabilă de o acţiune politică independentă, împotriva fiscalismului birocratic. Un interes deosebit prezintă contribuţia Mirjanei Živojinović privind *Muntele Athos în timpul Imperiului latin* (77—92); cuprins în regatul de Salonic al lui Bonifaciu de Monferrat, Athosul — care cu excepţia m-rii Iviron—refuzase să se supună papei — a resimţit dureros apăsarea cuceritorilor latini. Pentru a se pune la adăpost, călugării au solicitat protecţia împăratului latin din Constantinopole, apoi a papei Inocenţiu al III-lea care i-a luat, în ianuarie 1214, sub protecţia sa, ceea ce ar implica acceptarea unirii cu Roma. Reveniţi, curînd, în obedienţa patriarhului de Niceea, călugării au văzut întinzîndu-se asupra muntelui lor, pentru scurt timp, autoritatea lui Ioan al II-lea Asan. Deţinători din 1235 a independenţei ecleziastice, ei au pecetluit un adevărat pact cu Mihail al VIII -lea Paleologul, în beneficiul ambilor parteneri.

Consacrată *Sistemului fiscal în provinciile greceşti ale Imperiului sîrb* (p. 101—125), cercetarea lui Ljubomir Maksimović pune în lumină efortul de unificare a structurilor fiscale din regiunile sîrbeşti şi cele greceşti ale imperiului lui Ştefan Duşan, efort care nu putea reuşi integral din pricina decalajelor economice dintre aceste regiuni şi a timpului scurt în care el a fost întreprins. Bunurile funciare ale fiilor, fraţilor şi altor rude ale împăraţilor Paleolog sînt ,,inventariate" de Božidar Ferjančić în *Posesiunile membrilor familiei Paleolog* (p. 127 164), care stăruie asupra funcţiei lor politice şi a vicisitudinilor soartei lor în agitata perioadă din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Cu totul remarcabil este amplul studiu al lui Ivan Djurić *Familia Phocas* (p. 191—296), care depăşeşte istoria acestei puternice familii pentru a lămuri un şir de aspecte esenţiale ale raporturilor dintre autoritatea imperială şi aristocraţia provincială. Ridicată prin protecţia împăratului Vasile I, familia Phocas a cunoscut o ascensiune spectaculoasă, care a înălţat-o pînă la tronul imperial prin Nicephor al II-lea Phocas (963 969). Asasinarea lui marchează începutul declinului. Ioan Tzimisches şi Vasile al II-lea Bulgaroctonul, îngrijoraţi de forţa acestei familii, îi subminează progresiv puterea (pedepse, sechestrarea bunurilor, încurajarea unei familii rivale — Scleros —, măsurile agrare ale lui Vasile al II lea, lichidarea fizică) pînă la dispariţia ei în jurul anului 1030. Autorul lărgeşte, în final, sfera de investigaţie şi urmăreşte într-un larg context istoric consecinţele politice ale epuizării aristocraţiei bizantine în Asia Mică, subliniind rolul acestui factor în explicarea catastrofei de la Manzikert (1071). Înlăturînd vechile concluzii, Bariša Krekić lămureşte *Care au fost cauzele războiului dintre Serbia şi Dubrovnik (Ragusa) din anii 1301—1302 şi cînd a luat el sfîrşit* (p. 417—423); el dovedeşte că la originea conflictului s-a aflat vechea dorinţă a regilor sîrbi de a cuceri Dubrovnik-ul şi de a dobîndi astfel un important port la Marea Adriatică. Înfrîngerea Veneţiei la Curzola (1298) l-a încurajat pe Ştefan Uros al II-lea Milutin să atace Dubrovnik-ul în 1301. Autorul stabileşte că la 5 august 1302 pacea era încheiată (pînă acum, se credea că ea se încheiase la 14 septembrie 1302).

Volumul care înmănunchiază şi alte studii privind geografia istorică, instituţii şi artă constituie o excelentă mărturie a înaltului nivel al şcolii bizantinologice iugoslave.

Fl. Constantiniu

Redactor: GEORGETA POP
Tehnoredactor: FELICIA BOLOCAN

Bun de tipar: 31.05. 1978. Tiraj 1030 ex. Format 16/70 × 100. Coli de tipar 13,75.
C.Z. pentru biblioteci mari: 9(498), ,13 :18''(00.12)(082).
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498), ,,13''.

Întreprinderea poligrafică Informația
str. Brezoianu nr. 23–25, București
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

În Editura Academiei R.S. România au mai apărut:

— **Independența României,** 1977, 527 p., 39 lei.

— **Independența României, Documente,** I, **Documente și presă internă,** 1977, 420 p., 33 lei ; II, **Corespondență diplomatică străină,** partea I-a 1853—1877 mai, 1977, 428 p., 34 lei ; partea a II-a, 1877 mai — 1878 decembrie, 1977, 381 p., 30 lei ; III, Presă străină, 338 p., 29 lei.

— **Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania,** vol. X (1351—1355), 1977, 461 p., 381 lei ; **D. Relații între țările române,** vol. I (1222—1456), 1977, 532 p., 30 lei.

— **Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907,** 1977, p., 36 lei.

— Valeriu Șotropa, **Proiecte de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea,** 1976, 307 p., 251 lei.

— Andrei Oțetea, **Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism),** 1977, 168 p., 11 lei.

— Gh. Cristea, **Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole. Legislația și aplicarea ei (1866—1882),** 1977, 199 p., 11 lei.

— I. I. Russu, **Inscripțiile Daciei romane,** III, Dacia Superior, 1, Zona de sud-est, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

— Gr. Florescu și Constantin C. Petolescu, **Inscripțiile Daciei romane,** II, Oltenia și Muntenia, 276 p., 23 pl., 27 lei.

— **Revoluția din 1848—1849 din Transilvania,** vol. I (2 martie — 12 aprilie 1848), 1977, 512 p., 38 lei.

— **Petru Rareș,** 1978, 336 p., 24,50 lei.

— **Studii și materiale de istorie contemporană,** III, 1978, 182 p., 10,50 lei.

— **Răscoala secuilor din 1595—1596,** 1978, 336 p., 18 lei.

Lei 13